

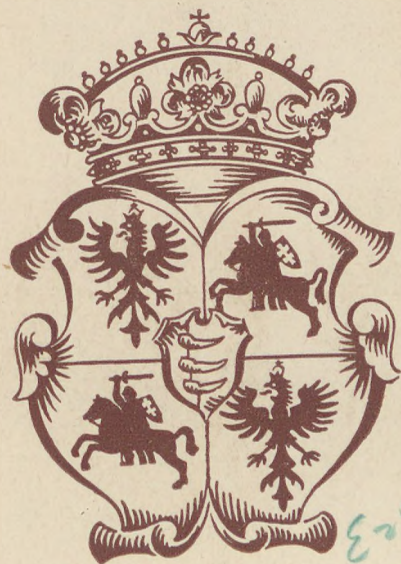
CSORBA·TIBOR

314665

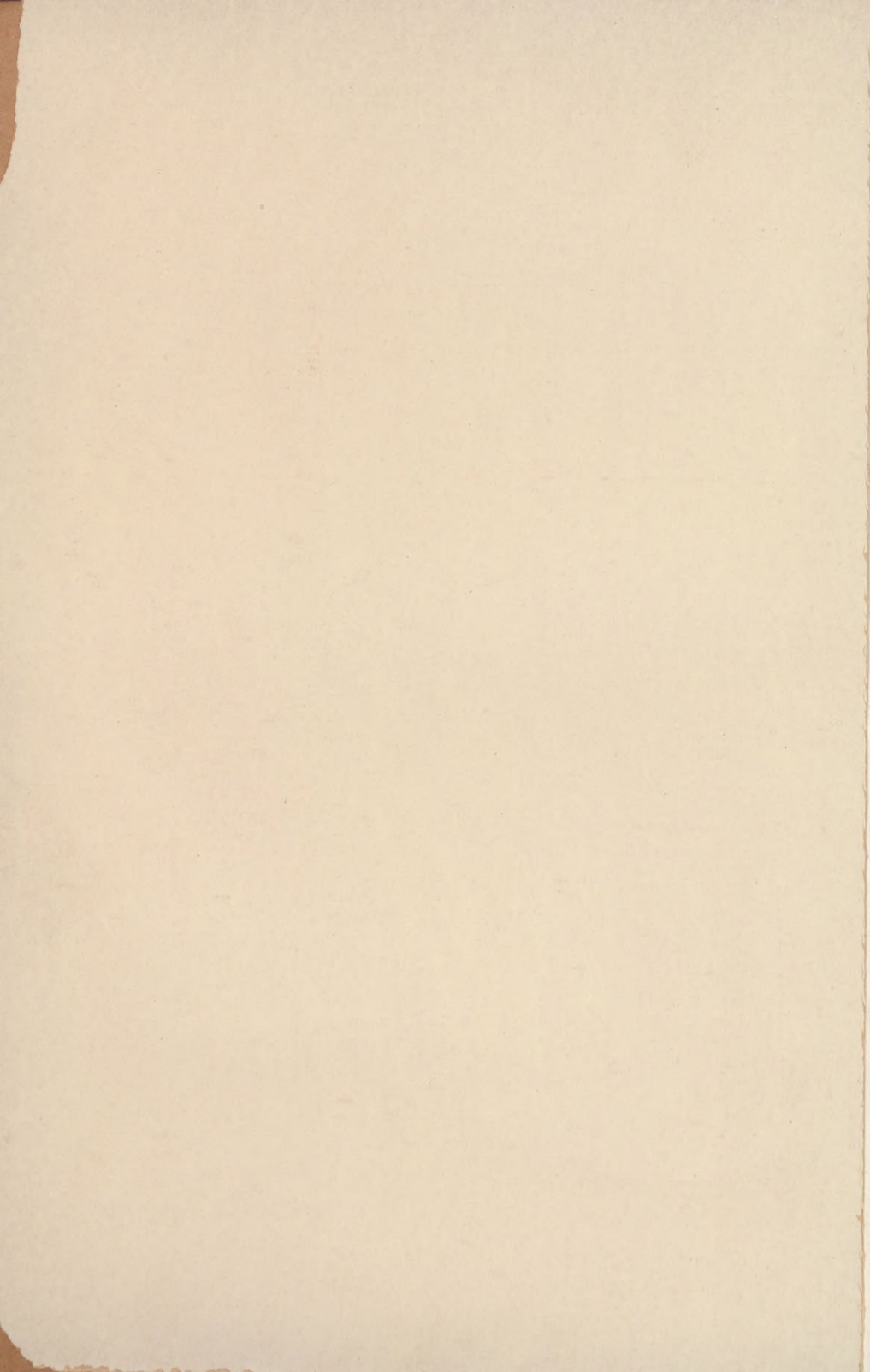
A

HUMANISTA

BÁTHORY ISTVÁN

PALLADIS

Báthory István

A HUMANISTA BÁTHORY ISTVÁN

IRTA:
CSORBA TIBOR

PALLADIS. R. T. KIADÁSA, BUDAPEST.

46

51

;

;

3

.5

4

1

.4

0

5

3

A fedőlap egy Báthory korabeli (1589)
Scharffenberg kiadvány (Edictum) alapján
készült.

A pajzson Lengyelország, Litvánia és a
Báthoryak egyesített címere látható.

314665

Minden jog a szerzőé.

8/248894

706. számú kiadvány.

Felelős kiadó: Steinhofér Károly

938.43. Hungária Nyomda Rt. Budapest

Felelős: vitéz Bánó Lehel igazgató.

TARTALOM :

Előszó	5
Bevezetés	7
<i>A három részre szakadt ország helyzete. A Mátyáskori humanizmus folytatása az erdélyi fejedelem udvarában.</i>	
I. BÁTHORY ISTVÁN FEJEDELEM ÉS KIRÁLY UDVARA 11—61	
Báthory István, a fejedelem	13
<i>Életének fontosabb mozzanatai. Padovai kapcsolatok. Erdélyi humanisták.</i>	
Báthory István Lengyelországban	34
<i>A lengyelországi viszonyok Báthory idejében. Az udvar képe. Magyarok, lengyelek és idegenek Báthory udvarában.</i>	
Jan Zamojski	46
<i>az udvar legjelentékenyebb embere.</i>	
Báthory István háborús propagandája	51
II. BÁTHORY ISTVÁN TISZTELETÉRE ÍRT KÖLTÉSZET 61—109	
Az alkalmi költészet	63
<i>és Báthory István tiszteletére írt panegyriszek.</i>	
Báthory trónralépésével,	66
<i>házasságával és az újév alkalmára írt dicsőítő költemények.</i>	
Dancka	70
A moszkvai hadjárat	78
A király halála	105
III. BÁTHORY ISTVÁN KIRÁLYNAK DEDIKÁLT MŰVEK 109—204	
A Báthory Istvánnak dedikált művek szerzői	111
Teológiai művek,	114
<i>vallási és politikai publicisztika.</i>	
Emlékiratírók és történetírók	140
A költők csoportja	165

A filológusok csoportja	192
Az orvosok és alchimisták csoportja	194
Matematikusok és a természettudományok művelői	200
Összegezés	203
JEGYZETEK	205—215
I. részhez	205
II. részhez	209
III. részhez	212
Báthory István dicséretére írt <i>panegyrikusok és alkalmi költemények bibliográfiája.</i>	215
APPENDIX	217—247
Báthory István tiszteletére írt panegyrikusok <i>íróinak jegyzéke</i>	219
A Báthory Istvánról szóló panegyriszek <i>időrendben</i>	220
Betűrendes jegyzéke azon íróknak, <i>akik műveiket Báthory Istvánnak dedikálták</i>	224
Báthory Istvánnak dedikált művek <i>időrendben</i>	225
Zucconelli bevezető szavai a <i>Viridariumban</i>	235
Auctorum Catalogus a <i>Viridariumban</i>	238
Szövegek:	240—247
<i>Zucconelli</i>	240
<i>Treter</i>	240
<i>Hermann Daniel</i>	242
<i>Thurneisser</i>	243
<i>Spilinberg</i>	244
<i>Partenius</i>	245
<i>Manutius</i>	245
<i>Warszevicki</i>	245
Bibliográfia:	247
<i>Lengyel, magyar és egyéb bibliográfiák</i>	247
<i>Irodalomtörténetek</i>	248
<i>A XVI. század lengyel irodalmából</i>	248
<i>A XVI. század irodalmának forrásanyagából</i>	249
<i>Történelmi művek</i>	251
<i>Monográfiák</i>	253
<i>Báthory Istvánról szóló művek</i>	254
Névmutató	255
A képek jegyzéke	264

ELŐSZÓ.

Az a tény, hogy Báthory István élete utolsó évtizedét Lengyelországban töltötte, alakját a magyarság előtt bizonyos mértékben az ismeretlenség ködébe burkolta. Sőt mi több, új hazájában sem ismerték teljesen. Igazi reneszansza ott csak ez újabb világháború előtti évtizedekben kezdődött.

Elsősorban nyelvi nehézségek, de nem utolsó helyen az a tény is, hogy a magyar kutatók részére megközelíthetetlen volt a lengyel forrásanyag, azt eredményezték, hogy mindezideig nem tudtunk olyan képet rajzolni a nagy király alakjáról, amelyet irodalomtörténeti tények támogatnának.

A XVI. század lengyel irodalma és kultúrája iránt táplált szeretetemet arra indított, hogy rámutassak az emberi egyéniségek egyik legérettebb alakjára, Báthory Istvánra, aki a lengyel trónon is megmaradt magyarnak és megmaradt erdélyinek.¹ Azonban lelkes lengyel is tudott lenni és minden fenntartás és hátsó gondolat nélkül azonosította magát új hazája érdekeivel.² Alakja hátteréül annak az országnak életfeltételeit rajzoltam, ahol uralkodott és ahol igazi, nagy egyéniséggé fejlődött. Az anyagot két lényegbevágó tétel köré csoportosítottam. Először az egykori lengyel és magyar irodalmi források alapján akartam lehetővé tenni a nagy ember mélyebb megismerését, bemutatni humanista egyéniségét. Másodsorban rá akartam mutatni a lengyelek XVI. századbeli gazdag irodalmára, mely — bár az érintkezés, sőt az egymásra való hatás is meg volt, — a magyar közönség előtt mindmáig csaknem ismeretlen maradt. Éppen ezért a korszak legkimagaslóbb alakjait részletesebben tárgyalom. A keretet így bizonyos mér-

tékben szétjeszítettem, a szerkezetet nemegyszer meglazítottam. A korba mélyebb betekintést akartam nyújtani. Arra törekedtem, hogy lehetőleg minden idevonatkozó munkát összegyűjtssek, de legfőképpen azokat, amelyekben a királyról esik szó. Másrészt meg igyekeztem összeszedni a szerzőkre vonatkozó adatokat is, eredeti szövegeket (latin, lengyel, német és olasz nyelvűeket) részben kivonatosan, részletekben, vagy fordításban. Így nőtt kezem alatt a munka és lett talán terjedelmesebb és nehezebb, mintsem szándékomban volt. Az anyaggyűjtést még Lengyelországban kezdtem el, ahol elsőkézből kaptam a XVI. századra vonatkozó forrásműveket. A befejezésre itthon került sor, a második világháború éveiben, amikor nem egyszer a legszükségesebb segédeszközök hiányával, egyedül jegyzeteimre utaltan kellett tervem megvalósítását valóra váltani.

Különös hálámát fejezem ki mindazoknak, akik munkámat átnézték és értékes tanácsaikkal irányították. Hálásan köszönöm örök útitársamnak, feleségemnek a szellemiekben nyújtott segítségét.

BEVEZETÉS.

A háromrészre szakadt ország helyzete. A Mátyáskori humanizmus folytatása az erdélyi fejedelem udvarában.

Kelet és Nyugat harcának színtere a XVI. században Magyarország volt. Véres ütközőponton élte a nemzet nehéz életét. A hatalomért küzdő felek ezt az országot is mérlegre tették. A Habsburg-ház világhatalmi törekvései, Szulejmán szultán nyugati politikája és a vele szövetséges Zápolyák a magyarsággal és a magyar földön indultak nagy mérkőzésre.

1526 után mások intézték Magyarország sorsát. Hazánk játékszerré vált azok kezében. Nagyhatalmi helyzetünket, függetlenségünket és területi épségünket elvesztettük. A három rész politikailag is megosztotta az országot.³

Az 1571-iki speyeri szerződés értelmében az ország három részre szakadt. Az északi és a nyugati megyék ura a Habsburg-ház. Az úgynevezett „királyi Magyarország“ feje Miksa király volt. Az Alföld és a Dunántúl török hódoltsági rész s jórészt a szultánnak hódolt. A keleti megyék és Erdély a fejedelemséghez tartozott, de török védnökség alatt állott. A nemzeti öntudat és a magyar sors-érzés mind a három részben egy volt. A politika, a kultúra vonala azonban területenként más és más célt szolgált.

A legjobb és legmagyarabb helyzet Erdélyben volt. Erdély a magyarság gondolatának és a történelmi folytonosság elvének lett a fenntartója. A békés életnek itt úgyszólván csak egy feltétele vált szükségessé: a pontos adófizetés a szultánnak.

Az önálló magyar külpolitika is Erdélyre szorítkozott. Az erdélyi politika megteremtője pedig Báthory István. „A magyar-lengyel politika most tulajdonképpen erdélyi-lengyel politika, mely a XVII. század végéig tart.“⁵ Ez Báthory István alatt érte el virágzását. Ő kötötte meg Erdély és Lengyelország között a „perszonális uniót“, aminek messzemenő politikai, de művelődéstörténeti hatása is termékeny. Báthory István a XVI. század egyetlen magyar reálpolitikusa, „akiben az államférfiúnál szükséges fantázia mellett meg volt a képesség és készség a valóságok felismerésére s aki ennek következtében politikáját a tényleges erőviszonyokhoz tudta alkalmazni.“⁶

*

A magyar irodalmi élet középpontja már nem Buda, hanem Gyulafehérvár. Mátyás király udvari humanizmusát János király folytatta Erdélyben. Izabella családi kapcsolatai révén olasz színt kevert hozzá és megnyitotta a szellemi kapcsolatok útvonalát dél és észak felé. A Báthoryak udvarában meghúzódott a humanizmus és tudatosan ápolta a külföldi kapcsolatokat. Az udvari humanizmus Báthory István korában érte el másodvirágzását és a fejedelem-király személyéhez nőtt.

Mátyás király népszerű volt Erdélyben. Nem véletlen, hogy Brutus Erdély történetét Mátyás halálával kezdte. „Mátyás hagyománya érvényesült Erdély gyakorlati politikájában is.“⁷ Még a „kék darabontok“ szervezésében is a „fekete sereg“ született újra.

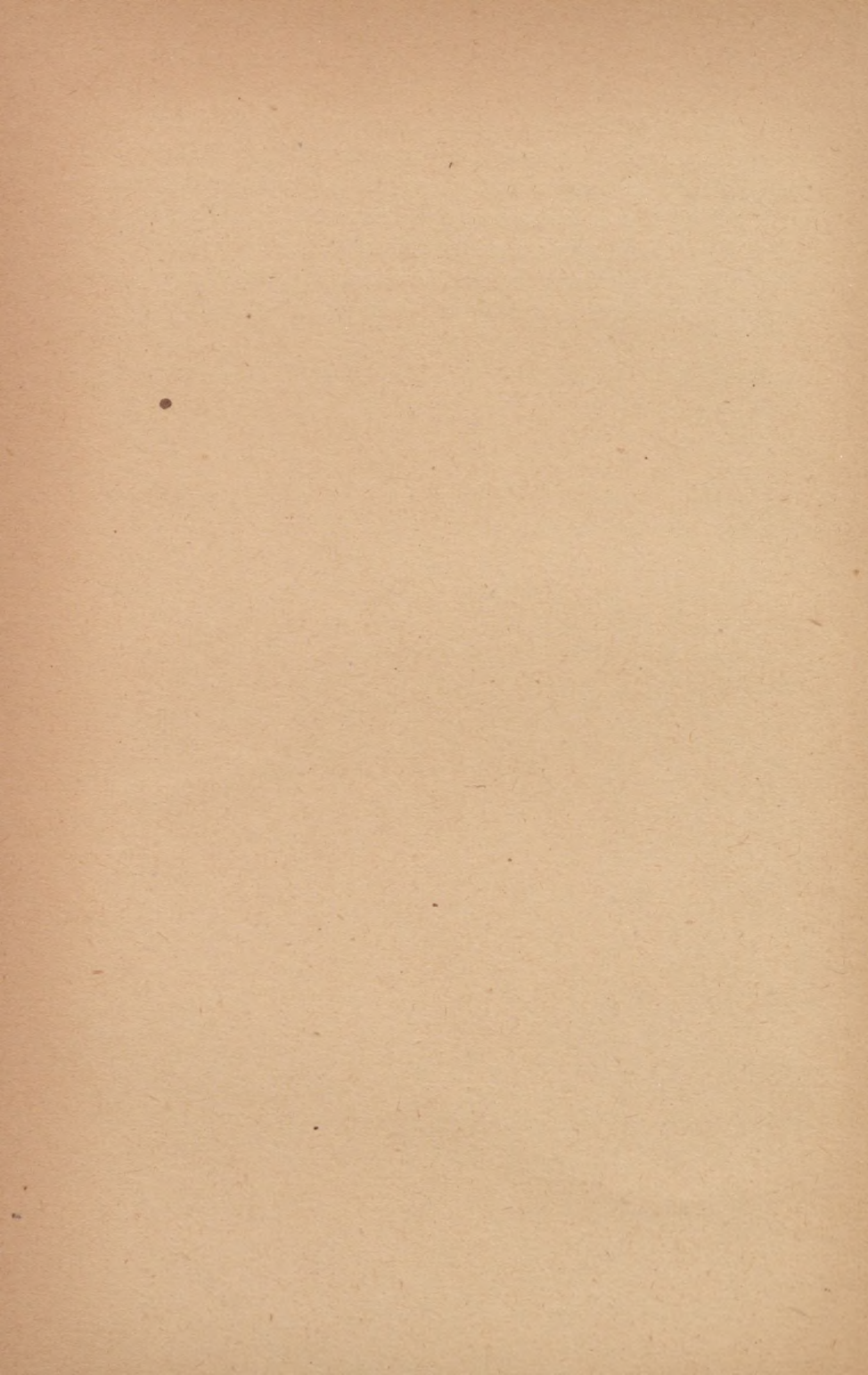
Báthory udvarában, akárcsak Mátyáséban, a királyi jegyzőség, titkárság, „vagy kancelláriai hivatal, mintegy kijelölte viselőjét arra, hogy udvari történetíró legyen.“⁸ Mátyásnál volt egy kisebb és egy nagyobb kancellária, Báthorynál, amikor király lett, egy erdélyi és egy lengyel. Báthory, akárcsak Mátyás király, világhatalmi terveket szőtt. Birodalmában a magyar-erdélyi ügynek is helye volt. Ezt magyar vezetőkre bízta. Udvarában, akárcsak Mátyáséban, az idegen nyelvek (latin, lengyel, német, orosz) mellett a magyar sem hiányzott.⁹

A könyveket nagyon szerette. Köztük és katonái között

érezte magát a legjobban. Harcos és tudós életét ezek töltötték meg tartalommal.

Már fejedelemsége első évében volt ideje ahhoz, hogy udvarának szellemi életét megszervezze. Maga köré gyűjtötte a Mohács után megmaradt, vagy Mátyás nyomdokait Erdélyben folytatni szándékozó erdélyi humanistákat. Értette a módját, hogyan kell egy egész humanista kört megszervezni s hogy mint lehet az udvari humanizmusnak legfőbb mozgató ereje maga a fejedelem, azt Mátyástól megtanulhatta.

*

I. RÉSZ.

BÁTHORY ISTVÁN FEJEDELEM
ÉS KIRÁLY UDVARA.

BÁTHORY ISTVÁN A FEJEDELEM.

Életének fontosabb mozzanatai. Padovai kapcsolatok. Erdélyi humanisták.

Elöljáróban és emlékeztetőül hadd álljon itt Báthory István életének néhány fontosabb mozzanata.

A Guth-Keled nemzetségből származó Báthoryak neve a XIII. század végén lett ismeretes. Egyik ősiük Bereck, használta először a Báthory nevet. A család somlyói és ecsedi ága a XIV. század elején szétvált. A somlyóiak ősi fészke a Magura aljában állott. Itt született Báthory István 1533 szeptember 27-én.

A tudományokkal és az írással már kora ifjúságától behatóan foglalkozott. A szülői házban Nagyfalusi Albert minorita barát volt a nevelője. Ő vezette be a hit dolgaiba, az ő irányítása mellett ismerte meg a klasszikusokat, akik egész életén át hűséges társai maradtak.

Katonai pályáját Balassi Jánossal Eger és Temesvár ostrománál kezdte. Az akkori kor szokásainak megfelelően és mintegy a nevelés befejezéséeként Várday Pál esztergomi érseknél és I. Ferdinánd király udvarában, Bécsben teljesített apród-szolgálatot.¹⁰ Itt szerezte meg a szükséges udvari műveltséget. Az udvarnál sok híve volt. Ő volt „der junker von Siebenbürgen,”¹¹ akit sokan szerettek.

Több alkalommal kapott követi megbízatást. Tudvalevő, hogy János Zsigmond udvarában az erdélyi diplomácia ügyeit lengyelek intézték.¹² Mellettük nőtt fel szinte észrevétlenül az erdélyi diplomata-gárda. Tagjai eleinte a lengyel diplomáciai iskola hagyományait követték, később teljesen önálló koncepcióval képviselték az erdélyi érdekeket. A fejedelem 1561 óta

a lengyel diplomaták mellett csaknem kivétel nélkül Báthory István útján érintkezett a bécsi udvarral. A fejedelem bizalmát bírta és teljhatalommal intézett minden diplomáciai megbízatást.

Egyik követi útján Miksa császár azzal az indokolással, hogy az Erdéllyel való békés megegyezésnek Báthory a legfőbb akadálya, 1565 július 5-én, a nemzetközi jog ellenére, elfogatta és Bécsben, majd Prágában őrizet alatt tartotta.¹³ A két évig tartó fogságban rengeteget olvasott, nyelveket tanult, megismerte a német humanizmust is és bizonyára már most tervezgette párizsi és padovai útját. A tanulmánygyás és a humanista szokás kettős hajtóereje vitte nyugatra és délre. Hogy a Sorbonne nyilvánosan felvett hallgatója lett volna, azt a felkutatott források épp oly kevésbé igazolják, mint padovai diákságát. Az utóbbi ellen — látni fogjuk — inkább negatív adatok szólnak. „A tisztességes tudományokban és szabad mesterségekben való oktatás végett“ — ahogy akkortájt mondani szokták — felkereste a híres főiskolákat. Bizonyára kapcsolatot teremtett a diáksággal, kortársaival, a tanárokkal és élénken érdeklődött a kor tudományos törekvései iránt.

Miután külföldi útjáról hazatért, eleinte Szatmár várának volt a kapitánya, majd a Tisza mentét védő erdélyi seregnek volt a parancsnoka, végül pedig elnyerte a váradi főkapitányságot, amely nemcsak a magyarországi részeknek, hanem magának Erdélynek is legfőbb katonai méltósága volt. Ezek az esztendőik elméletileg és gyakorlatilag valóságos hadiiskolát jelentettek Báthory számára. Ekkor szerezte meg a hadviseléshez szükséges ismereteket és tapasztalatokat, valamint a diplomáciai készséget és ügyességet is, amellyel Erdély érdekeit védelmezte.¹⁴

János Zsigmond szolgálatában egyre jobban emelkedett. Mint teljhatalmú bizalmasa Erdély és a magyarországi részek politikai különállásának tudatos kiépítésén fáradozott.¹⁵ Humanista képzettsége, nyelvismerete és világlátottsága biztosították számára az előrehaladást és segítették az erdélyi vezetőemberek sorába, majd pedig Erdély fejedelmi trónjára, amelyet 1571 május 26-án foglalt el.

A hatalom után Békes Gáspár, a lugosi vicebán fia is ki-

nyújtotta kezét, 1575-ban Miksa segítségével, magyar urakkal fegyveresen Erdélybe tört. Báthory a Maros mentén fekvő Kerellő-Szent-Pál mellett 1575 június 15-én szétszórta Békes hadseregét. A csata a Báthory-dinasztia mellett döntött. Békes Lengyelországba menekült és később a már lengyel királlyá lett Báthorynak kegyelmét is megnyerte, sőt bizalmas embere lett.¹⁶ A költő Balassi Bálint is részt vett e csatában és Báthory fogságába esett.

Még ugyanaz évben a dalmát származású Fábíó György (a fejedelem későbbi gyóntatója, majd kolozsvári esperes), hírt hozott Krakóból a gyulafehérvári udvarba arról, hogy a lengyelek királyválasztásra készülnek. Az udvarnál tartózkodó és menedéket kereső Samuel Zborowski¹⁷ részére ez jel volt a mozgolódásra. Rábeszélte a fejedelmet, hogy lépjen fel ő is trónigénylőnek és Lengyelországban élő testvérei segítségét ígérte.

Lengyel földön élt akkoriban Báthory István egyik híve, Dudith András, aki az özvegységre jutott Zborowski-lányt vette feleségül. A fejedelem tehát megtette a lépéseket. Zborowskit elküldte Krakóba, hogy megkezdje érdekében propaganda munkáját.

A lengyel rendek „a széltoló“¹⁸ Valois Henrik kalandos távozása után, 1575 május 26-án a királyi trónt megürültnek nyilvánították. Báthorynak veszélyes versenytársa akadt Miksa császár személyében, aki a lengyel koronát a maga, vagy valamelyik fia számára kereste.

December 12-én a gnéseni érsek és a főurak egy része az országtanáccsal Miksára szavazott, de két nap múlva Zborowski Péter krakói főkapitány a nemességgel együtt megfordította a dolgot és Báthoryt kiáltotta ki lengyel királlyá. Az ünnepélyre meghívott lengyel követség 1576 január utolsó napjaiban megjelent Báthory előtt, aki a választást elfogadta és a legközelebbi, január 28-iki megyyesi országgyűlésen bejelentette lemondását az erdélyi rendeknek. Az országgyűlés óhajtotta, hogy továbbra is megmaradjon Erdély fejedelmének.

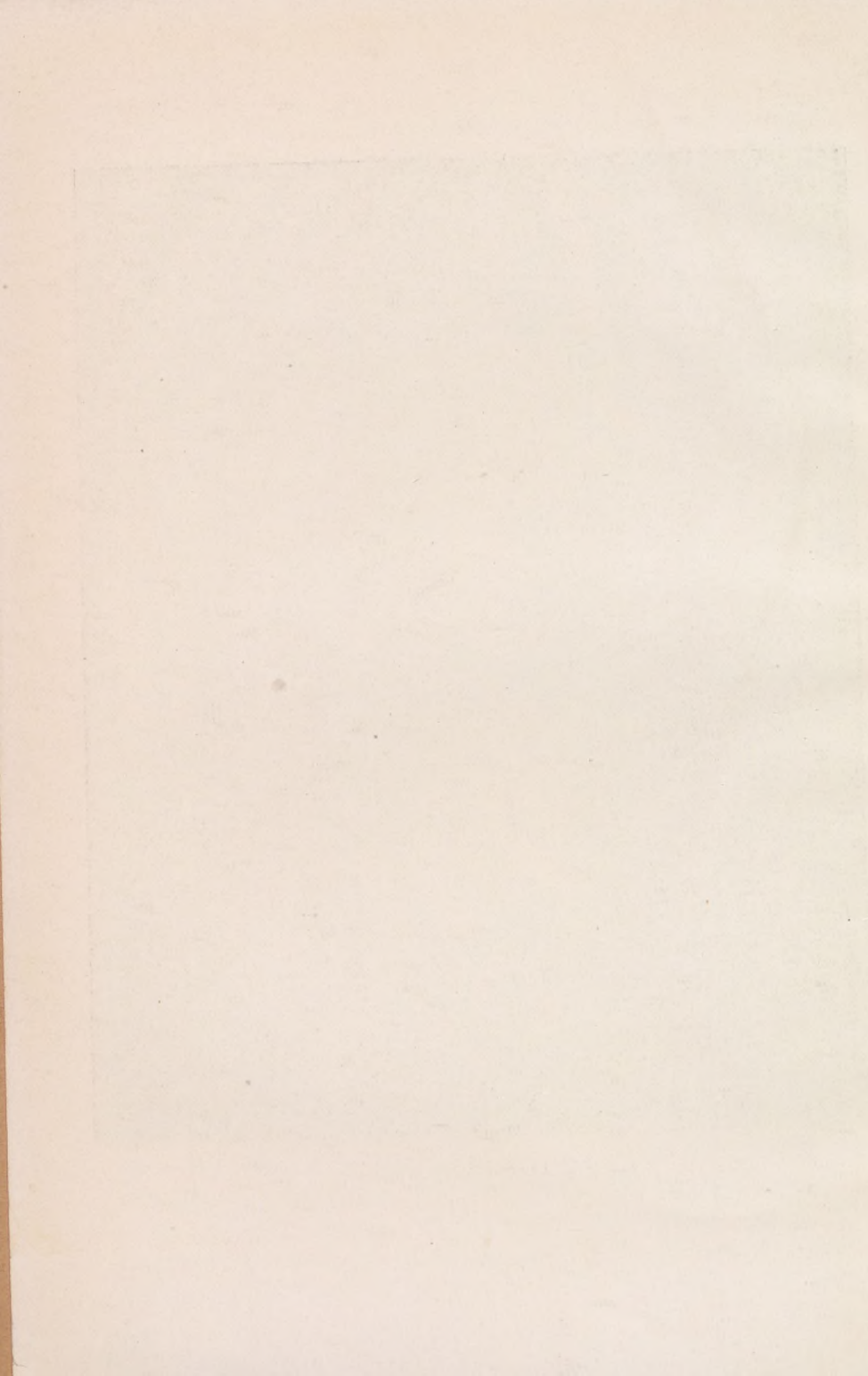
A lengyel viszonyok és Báthory tervei siettették a koronázást. Báthory nagy kíséretével elindult Lengyelországba. Przemysl mellett ünnepélyesen fogadták. A nemesség szónoká-

nak, Orzechowski Bálintnak köszöntőjére ily szavakkal felelt: „Nem az uralomvágy vezetett engem Lengyelországba, hanem a praedestináció, a mindenható Isten akarata, hogy nektek annyi zavar és egyenetlenség közepette segélyetekre legyek. Elhagytam testvéreimet, barátaimat, szeretett hazámat és amilyen gyorsan csak lehetett, siettem hozzátok. A szeretetet, amellyel fogadtok, hálás szívvel veszem, s kérem Istent, tartsa meg ezt számomra mindvégig. Jól tudom, hogy sokkal tartozom a lengyel nemességnek, főképp a kisorosznak, s midőn ezért köszönetet mondok, egyszersem kérni és inteni akarlak, hogy vessetek véget minden egyenetlenségnek és egymás iránti gyűlöletnek, egyesüljete a testvéri szeretetben mindannyian.“¹⁹ Majd a megnagyobbodott kísérettel — itt volt Balassi Bálint is — Krakóba ment, ahol március 23-án újra megválasztották, május 1-én megkoronázták és május 2-án megtartotta menyegzőjét Jagiello Anna királyi hercegnővel.²⁰

A királyválasztás ünnepélyességét hamarosan az országot kétfelől fenyegető veszély elhárítására irányuló munka váltotta fel. Először a danckaiak lázadását verte le 1576—78-ban. Majd az országot fenyegető veszedelem, az orosz ellen indult. Az oroszok egész Lengyelország meghódításáról álmodoztak. Elöljáróban határmenti incidensekkel kísérleteztek. A királynélküli állapot, a gyakori lengyel királyválasztás és egyéb belső bajok miatt nyugodtan tehettek, amit akartak. Egyre-másra szedték el a lengyelek várait és megszállták földjeiket. Báthory István érezte, hogy országának függetlensége veszélyben van és elhatározta, hogy leszámol ellenfelével, Ivánnal. Három hadjáratot vezetett a moszkvai cár ellen. (1579, 1580, 1581.) Az előkészítés munkája nagyon lefoglalta. Mindenekelőtt újjászervezte a lengyel hadsereget. A létszámot sok fizetett és erdélyi vitézzel emelte, akik dicsőséget hoztak a magyar katona nevére. E hadjáratban Békes Gáspár elesett. Székely Mózes, Wesselényi Ferenc, Borbély György és mások is részt vettek az ütközetben. Erdély nagy áldozatot hozott a fejedelem megsegítésére. A király büszke volt erre és később sem mulasztotta el hangoztatni a lengyel országgyűlésen: „Ne feledjétek, hogy hadjárataim éveinek során nem kevesebb, mint háromezer ma-

Jan Zamojski (egykorú fametszet)

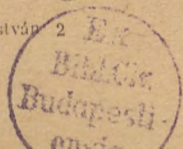

gyar húnyt el, vérét hullatva a lengyel hazáért! Hát ez semmi? E hadjáratban mintegy ötezer magyar katona vett részt, akiknek hősiessége nagyban hozzájárult a győzelemhez. Possevino jezsuita atya megírta, hogy még sohasem látott olyan halálmegvetéssel harcolni, ahogyan a székelyek az oroszok ellen küzdöttek.

Az orosz veszedelem kiküszöbölése után a következő lépés a török hatalom megtörése lett volna. A töröktől mindössze azt várta Báthory, hogy „ez nyomorult földet ne üldöznék”. A török kiűzésére irányuló terve kizárólag magyar életszükségletből fakadt. Báthory István volt az első, „aki az erdélyi-magyar-török probléma történetfilozófiáját végiggondolta”.²¹ Éppen ezért — bátyjának, Kristófnak utóda: Zsigmond — alatt is élénk összeköttetés volt Erdély és a lengyel udvar között. Az árván maradt Zsigmond neveltetését is István király tartotta kezében, mert neki akarta megszerezni a lengyel koronát és Zamojskit akarta Erdély fejedelmévé választani, hogy a két ország együttműködését biztosítsa a török ellen. A fejedelmi udvarban több főúri ifjút nevelt. Részben magyarokat, részben lengyeleket. Nagykorúságáig Erdély igazgatására háromtagú kormányzótestületet, majd egyszemélyben kormányzót rendelt. Nemességet, birtokot adományozott. Vallási és művelődési intézményeket létesített.

A sűrűn ápolt és igen komolyan vett erdélyi kapcsolatokra több okból is szüksége volt. Erdély beletartozott legtitkosabb tervébe. Egy Mágocsi Gáspárhoz írt titkos leveléből tudjuk,²² hogy tervbevette a lengyel korona mellé megszerezni a magyart is. A megvalósításhoz kedvező alkalomra várnia kellett. Addig is tudni akarta, mi történik Erdélyben s gondoskodott arról, hogy sokminden legyen az ő hite és akarata szerint.

A Békes-ügy likvidálása után felvetette a katolikus kérdést is. Számításaihoz a pápa támogatását is meg kellett szereznie. Kereste tehát a pápával való jóviszony kiépítését. Egyházi téren akart érdemeket szerezni és erre éppen Erdélyben kínálkozott alkalom. Az erdélyi katolikus élet válságba jutott. Erdélyi katolikus öntudatot akart teremteni, emelni kívánta a katolikusok szellemi színvonalát.²³ Hogy mi itt a teendő, azt Báthory korának egyik legkiválóbb jezsuitája, Possevino Antal

mondta meg. Telepítsen a király Erdélybe jezsuitákat a katolikus élet és a közoktatásügy fellendítésére. Ez bizonyára kedves lesz a pápának is. A lengyel király megfogadta a tanácsot.

Először a jezsuita rend osztrák tartományfőnökével, P. Maggioval tárgyalt, de onnan nem kapott jezsuitákat s így az országgyűlés megkérdezése nélkül tizenkét jezsuitát²⁴ Erdélybe küldött, átadván nekik a kolozsmonostori apátságot két faluval.²⁵

A lengyel jezsuiták tartományfőnöke 1579 szeptemberében meg is érkezett rendtársaival Erdélybe és a következő év januárjában (11-én) iskolájukat meg is nyitották Kolozsmonostoron.

Ugyanezen év októberében a tordai országgyűlés is hozzájárult ahhoz (Art. V.), hogy „az ifjúság tanítása és instruálására“ jezsuitákat küldjön Erdélybe.²⁶

Az alapítólevél szerint a fejedelem az erdélyi katolikusság megerősítésére és a tanítás miatt telepítette ide a jezsuitákat. A szabályzatot a király Possevinóval szerkesztette meg, míg maga az anyagi részt rendezte fejedelemhez méltó bőkezűséggel. Birtokokat adományozott, amelyeket saját pénzén vásárolt vissza a magánosoktól. Megalapította és gazdagon dotálta a jezsuiták kolozsvári akadémiáját. Megbízta Possevinót, hogy ott katolikus nyomdát állítson fel és hogy egy magyar katekizmusmal egyidejűleg román nyelvűt is adjon ki.²⁷ Külön évi ezer aranyat ajánlott fel Báthory a szegény tanulók eltartására.

Erdély katolikus életének fejlődését és jövőjét így a jezsuiták kezébe tette le. Határozottsággal és politikai meggyőződésből cselekedett. Buzgó katolikus volt, bár „a csaknem egészen protestáns Erdélyben nyilvánosan nem hallgatott misét, hanem a lelkiépülés kedvéért vadászat színe alatt valamelyik szomszéd faluba távozott, ahol világi öltözetbe bújtatott lelkész várt rá.“²⁸ Sokszor nehéz eldönteni, milyen érzés irányította cselekedeteit, de mindig megfontoltan és határozottan, mindig gyorsan és meglepetészerűen cselekedett. Vallási dolgokban kereste a békés megoldást. Így megbocsátott legnagyobb politikai ellenfelének, hogy azután környezetébe vonja és bizalmas emberévé tegye.

Kegyeibe fogadta ellenségeit is, mert egységet akart. Elő-

kelő helyet adott udvarában az egyházellenes nézetű Brutus J. Mihály-nak, aki körül egész olasz kolónia alakult azokból, akik eretnek tanok hirdetéséért menekülni kényszerültek hazájukból. Így fogadta be Dudith Andrást, az unitáriusok apostolát, Blandrata Györgyöt és másokat.

A jezsuitákat, de különösen Possevinot, erdélyi kultúrpolitikájának szolgálatába állította. Közvetítésükkel intézte Erdély oktatásügyét, ugyancsak általuk tartott fenn állandó kapcsolatot Erdéllyel, melynek kormányzati és politikai életét megbízott embereivel, a diplomatákkal irányította. A királyság tíz esztendeje alatt sűrűn volt követjárás Erdély és Lengyelország között és ha megnézzük, kiket és milyen ügyben küldött, azt látjuk, hogy mindig az udvar legkiválóbb humanistái jöttek, akik egyúttal a legbizalmasabb emberei is voltak, s mindig országos fontosságú ügyekben jártak el.

A követi megbízások már 1572-ben kezdődtek. Ezt ugyan nem észak, hanem délfelé irányította a fejedelem. Ekkor küldte Berzeviczy Mártont XIII. Gergely pápához. A következő esztendőben már Lengyelországba küldte Forgách Ferencet Valois Henrik üdvözlésére és politikai terveinek közlését is rábízta. Az 1575-i lengyel királyválasztó országgyűlésre díszes erdélyi küldöttség indult, amelynek Kovacsóczy Farkas volt a vezetője és tagjai sorában ott láttuk Berzeviczy Mártont és Blandrata Györgyöt. A rákövetkező esztendő elején a fejedelem maga is elindult, hogy átvegye a lengyel koronát. Kíséretében volt Berzeviczy Márton és az udvarhoz nőtt olasz humanista: Brutus J. Mihály. 1578-ban Sulyok Imre halála után a király Erdélybe küldte a hazavágyó Kovacsóczy Farkast. 1580-ban Gyulai Pál kapott diplomáciai megbízatást és Erdélybe utazott. A következő évben a Vlnóban tartózkodó Berzeviczy Mártont küldi Erdélybe az utódlási ügyek rendezésére. 1582-ben Berzeviczy Mártonnal átnézetette a szászok újonnan elkészített törvénykönyvét. 1583-ban Erdély kormányformájának megváltoztatását Gyulai Pálra bízta, míg Kovacsóczy Farkast a hármassbizottság egyik tagjává nevezte ki. 1584-ben Berzeviczy Márton és Possevino Antal vezette a szatmári tárgyalásokat. 1585-ben Kovacsóczy Farkast Erdély kancellárjává nevezte ki. Csaknem minden esztendőre esett egy-egy nagy

küldetés. Ezenfelül természetesen részletes jelentéseket kapott, élénk futárszolgálatot szervezett és gyakran küldözgetett felhívásokat, nyomtatványokat Erdélybe.

A két ország ügyeinek intézésében egyre gyakrabban akadályozta betegsége. 1586 december 12-én, a grodnói városban legyőzte őt is a halál.

*

A köztudat szerint Báthory István padovai diák volt. Ennek nincs meg a valószínűsége. Megfordult ott is, de hogy az egyetemen tanult volna, azt bizonyítani nem tudjuk. Padovai kapcsolatairól azonban el kell mondanunk néhány dolgot.

A magyarok szívesen látogatták a bolognai egyetemen kívül a padovait is. Tudjuk, hogy már 1321-ben járt ott magyar tanuló, az Anjouk alatt összesen tizenhat magyar ifjú.²⁹

A XVI. században Padovának rendkívüli szerepe volt. Egyetemének toleranciája híres volt. Hogy a vallásos érzést meg ne sértsék, püspök és vikárius nélkül avatták a doktorokat. Így katolikus és protestáns egyaránt megszerezhetette a doktori címet. A jogtudományt gyakorlati szempontból tárgyalták, aminek hasznát vehették a kancelláriákon. Ilyen előnyök vonzották ide az ifjakat, akik a jogon kívül még alapos irodalmi műveltséget is szerezhettek azon az egyetemen, amely népszerűségének tetőpontján állt. Az a sok protestáns magyar diák, aki itt tanult, innen vitte a műveltséget hazájába.³⁰

Bizonyos, hogy ez a padovai kultúra Báthory István műveltségére is hatással volt, de hogy a főiskolának hallgatója lett volna, az egy a XVIII. század óta elterjedt tévhiten alapszik. Padovában ugyanis a Piazza Vittorio Emanuele barokkszoborcsoportozatában ott van az ő szobra is. Stanislaw Poniatowski lengyel király állíttatta nagynevű elődjének, „Báthory Istvánnak, a padovai egyetem egykori növendékének, Lengyelország későbbi dicsőséges királyának.”³¹ A feltevésre éppen ez a felirat és az a tény adott alkalmat, hogy valóban járt Báthory István hasonló nevű unokaöccse a padovai egyetemre. Lengyelék és magyarok egyformán elhitték, anélkül, hogy utánajártak volna. Haraszti azt írja, hogy „Bár az egyetemi matrikulák nem említik padovai tartózkodását, mégis az egykoriak levelezéséből és egyéb dokumentumokból is egészen bizonyos, hogy

legalább négy évet töltött ebben a központban, amelyet az erdélyi diákok mindennél jobban akartak.³² Óvatosan fogalmazta meg a kérdést Várady: „itt szerezte meg azt az olasz műveltséget, amely a század vége felé megismétli Gyulafehérvárott a Mátyás-féle reneszánszt”.³³ Az eddigi kutatások alapján nem igazolható, de nem is valószínű, hogy Báthory István valóban tanult a padovai egyetemen. Erre Waldapfel József utalt. Az ő feltevését igazolja különben Zucconelli *Viridariuma* is. Ez a latin, olasz, görög nyelven, olasz, magyar és lengyel származású páduai diákköltők tollából összeállított antológia a királyi trónra emelt erdélyi fejedelem tiszteletére készült Velencében 1583-ban. Sehol sem találunk benne utalást arra, mintha a késői utódok diák elődjüket óhajtották volna megtisztelni ez írással s dicsőítő költeményekkel. Nincs erről szó Hunyadi Ferenc hosszú verses Báthory életrajzában sem, amely pedig a *Viridarium* legterjedelmesebb és irányadó műve.

Vannak, akik az egykorúak levelezésére hivatkoznak és ezen az alapon állítják Báthory István padovai diákságát. A levelezésekből azonban mindössze annyi derülhet ki, hogy járt Padovában, de semmiesetre sem az, hogy ott több éven át az egyetem hallgatója volt. Sem az olasz, sem a lengyel, sem a magyar irodalom nem igazolja a feltevést. Báthory utazgató, mozgalmas életű ifjú diplomata volt, aki minden bizonnal megfordult Padovában is és ott barátságot kötött az ifjúság egy részével. A barátságot később is szívesen ápolta. Megismerkedett korának jelentős humanistáival. Itt nevelkedtek az unitárius vallás vezéreiből. Ide jött Londonból és a párizsi egyetemről 1568-ban Berzeviczy Márton, hogy folytassa tanulmányait. Itt ismerhette meg Báthory István Buccella Miklóst, akit 1574 nyarán innen hívott erdélyi udvarába. Buccella elkísérte a fejedelmet Lengyelországba, ahol mint házi-orvosa működött a király haláláig.³⁴ A barátságot fenntartotta velük és mint fejedelem, majd pedig mint király maga köré gyűjtötte őket. A magyarokat, a lengyeleket és az olaszokat egyaránt. Padova európai hírnév lett és zajos „a szármát áradástól — írja Morawski — amely az előkelők nemzetségéből, de méginkább a nemesség fiaiból, sőt a polgárságból is rekrutálódott.”³⁵ A hatás Len-

gyelországban is hamarosan megmutatkozott. A király udvara mellett főleg a krakói püspök udvara és környezete volt tele olasz skolárisokkal. Filip Padniewski palotájában nemesek és polgárok egy fedél alatt voltak a tudományt igazán szerető püspökkel.

Báthory István magyar, később lengyel vezetőemberei egytől-egyig Padova neveltjei. Belőlük alakul ki az új humanista típus: a hatalmi pozíciók megszervezésére törekvő párt-humanista.³⁶ Mielőtt Báthory udvarába kerülnek, sokat utazgatnak. Megismerik az európai udvarokat. Szellemi és baráti kapcsolatot teremtenek kortársaikkal. A Habsburg-ház, vagy az utolsó Jagiellók szolgálatába állanak. Amit magukra szedtek tudásban, szokásban, azt természetesen egyéneként kell értékelni. A magyar humanistákra is áll, amit a lengyel humanizmus kutatói megállapítottak. K. Morawski azt írja,³⁷ hogy egyes élményekkel és tudással tértek hazájukba. A hazai „vadságok“ sokuknak nem tetszettek. Rej pedig azt tartja, hogy ezeknek a külföldön járt uraknak ettől kezdve, hogy hazatértek „büdös volt“ Lengyelország. Górnicki viszont úgy látja, hogy az ország rengeteget nyert ez utazásokból. A lengyelek addig egyedül a háborúra gondoltak s úgy is éltek, csak midőn Olaszországba kezdtek járni, vett más színezetet életük. Ezt a mulató, XVI. századi nemességet és a túlzásba vitt szokásokat leírta és ki is gúnyolta Royzius, a Lengyelországban letelepedett (1540 körül, † 1571-ben) spanyol, aki egész sereg „tosztot“ átmentett az utókor számára. Górnicki-nál „Egy lengyel és egy olasz beszélgetése“-ben³⁸ ezt olvassuk: „Lengyelországban mindennap szaporodik a rossz, és tőlünk Olaszországból némelyek több rosszat hoznak, mintsem jót. El kellene hozni onnan a hangfogókat is, azokat, amelyekkel Olaszországban a szerepléseket fékezik.“

Találó jellemzés ez. Lengyelországban valóban hiányzott ez a hangfogó és Báthorynak is sok kellemetlensége volt éppen ezért.

A gondtalan nemesi világon kívül volt azonban egy más világ is, amelyben a civilizáció új iránya nemesebb és jobb gyümölcsöt termett és amelynek középpontjában látjuk a fejedelem és király humanista egyéniségét.

*

Padovára, mint a korabeli történetírók iskolájára is kell egy tekintetet vetnünk. A magyar történetírók hosszabb-rövidebb padovai tartózkodás alatt „magukévá tették a padovai történetelmélet és tanítás egyes tételeit. A padovai iskolának azért olyan nagy a jelentősége, mert a humanista történetírás foglalta írásba a nemzeti öntudatot és az államformáló akaratot sokszor irányította.“ A padovai történetírói iskola magyar tagjainak legnagyobb része ilyen cselekvő történetíró: Brodarics István, Verancsics Antal, Oláh Miklós, Istvánffy Miklós, Forgách Ferenc, mind kancelláriai méltóságot viseltek. Ez nem zárja ki, hogy a kancellária, illetve az uralkodó közvetlen közelében hivatalos történetírók ne működjenek, mint Zsámboki János, Brutus Mihály s végül Szamosközi István. A padovai egyetemen ekkortájt két áramlat küzdött egymással: az egyik, melynek legfőbb képviselője Francesco Robortello volt, azt vallotta, hogy a történetírásnak a tények egyszerű és folyamatos elbeszélésének kell lennie, mentesnek mindenféle ítélektől és magyarázattól; a másik irány Carlo Sigonioval és Francesco Patrizzival az élén azt hirdette, hogy a történetírónak magyarázni, értelmezni kell az eseményeket. Sigonio ezt inkább régiségtani történetírássá fejlesztette az egykori intézményeket rekonstruálva, Patrizzi viszont inkább kommentárokat, politikai értekezéseket írt. Ez a második irány sokat tanult Machiavelli módszerétől és a szélesen elterjedt *politica storicá*-nak (mint Toffanin nevezte el találóan) alapján állott. Ugyanis a történelem gyakorlati hasznáról vallott humanista elmélet már valósággá vált. Államférfiak, uralkodók, tanácsosok a növekvő zűrzavarban valóban azzal a tudattal veszik kezükbe a történeti műveket, hogy nehéz helyzetükben tanácsot, segítséget nyerjenek. Az ú. n. „történeti politika“ korában a történetírás sugalmazása nemcsak pillanatnyi helyzetekben, de nagyobb összefüggésekben is érvényesült. Áthatott a jogtudomány ú. n. francia módszerére is, mely a jogelveket történetileg kezdte magyarázni.

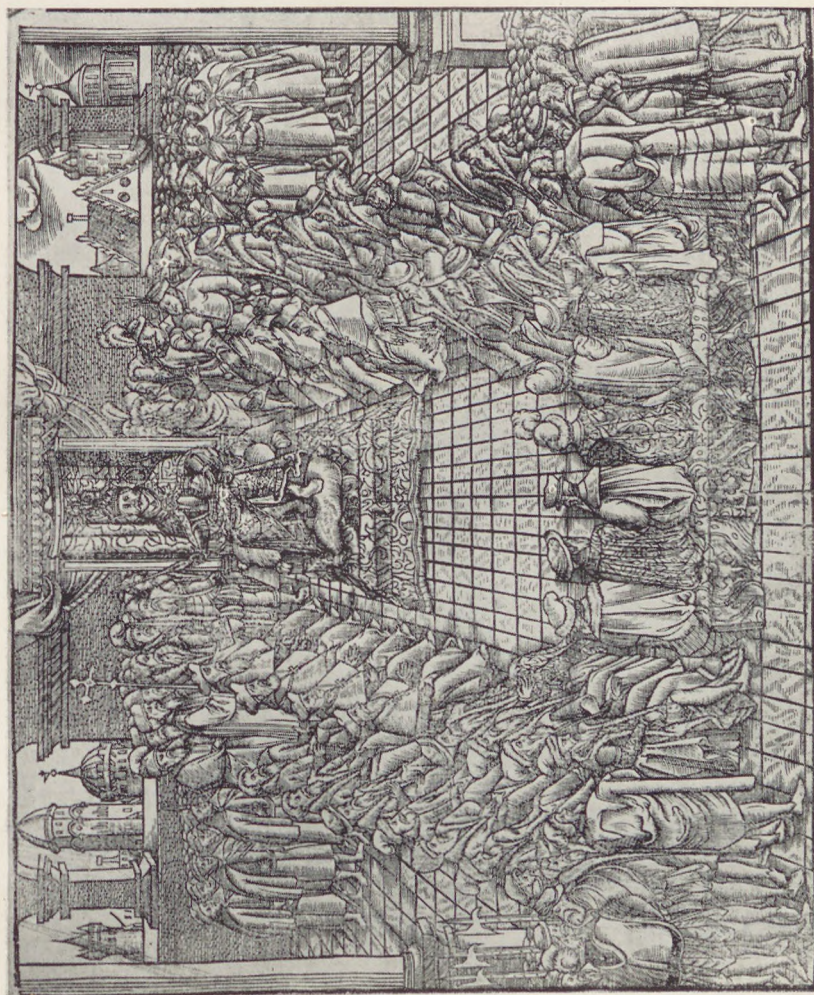
A Báthory István környezetében élő erdélyi magyar politikusok és történetírók kivétel nélkül ennek a második iránynak és a történeti politikának a hívei. Élükön a kor legkiválóbb magyar történetírója, Forgách Ferenc (1535—1577)

állott. Eleinte Ferdinánd, majd Miksa király híve volt, később János Zsigmondhoz szegődött. Báthory István főkancellárjává tette meg. Nagy műve a „De statu rei publicae Hungariae commentarii“, a magyarázó történeti irány egyik kiváló példája és a Tacitus szellemében írt történeti-politikai munkák között úttörő jelentőségű.³⁹

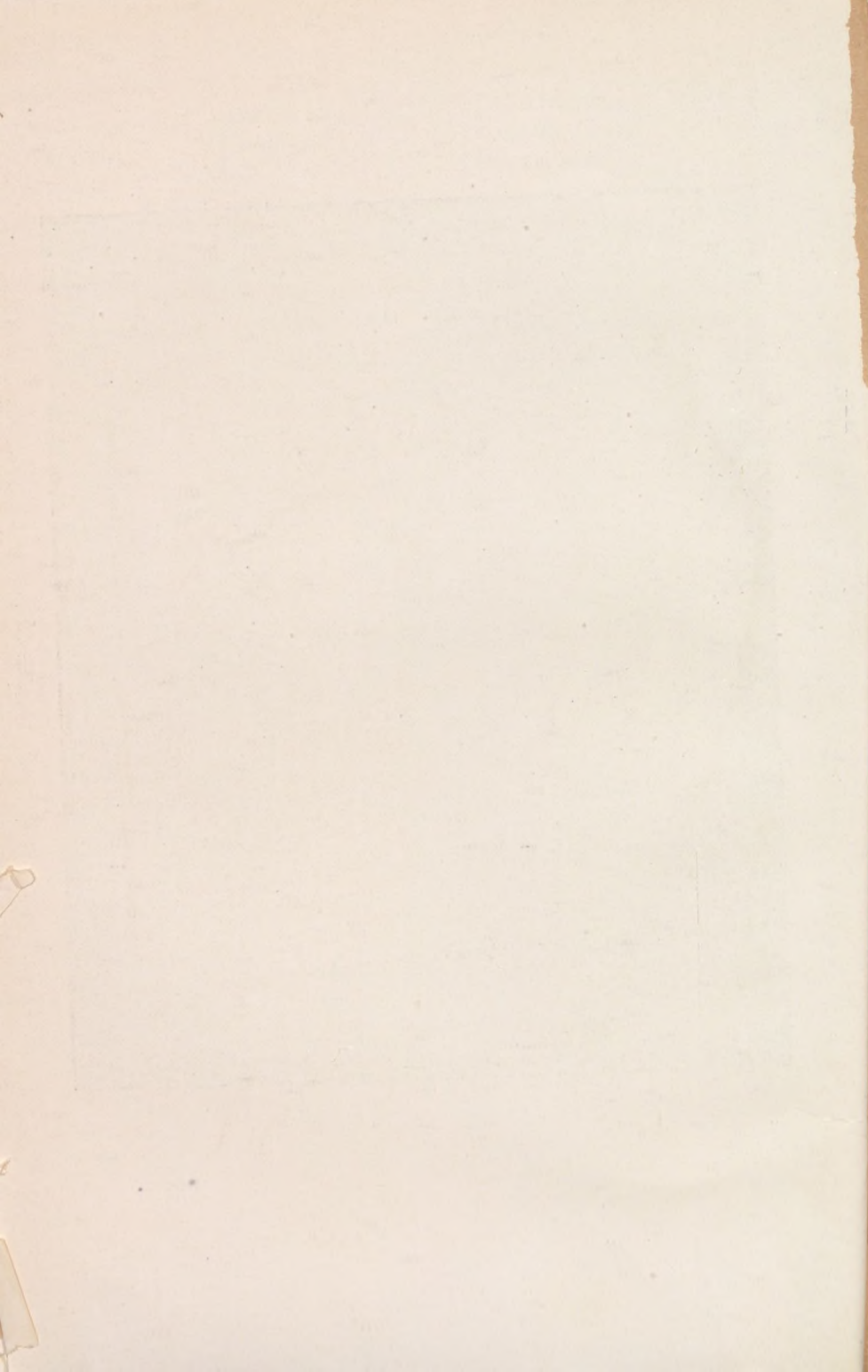
Forgách Ferenc atyafiságos kapcsolatban volt a fejedelemmel. Meghitt embere, országgyűléseken hűséges kísérőtársa, fontos megbízatásainak végrehajtója. Báthory őt küldte 1573-ban Lengyelországba, hogy az újonnan megválasztott lengyel királyt, a francia Valois Henriket nevében üdvözölje. Egyéb politikai feladatot is bízott rá. Báthory nagy politikai tervet koholt már ekkor. Ezért kísérelte meg a lengyel királyság elnyerését már az első kínálkozó alkalommal is. Minthogy ez nem sikerült, az új lengyel király bevonásával akarta tervét megvalósítani. Lengyelországot egy francia-török-erdélyi szövetségbe akarta vonni. Szándékát Forgách Ferenc útján közölte Valois Henrikkel. A fejedelem becsülte Forgách diplomáciai ügyességét, tisztelte mint politikust, értékelte mint történetírót. Történeti munkáját ismerte és olvasta. Forgách Ferenc több ízben visszatért Padovába. 1575-ben végleg odaköltözött. Berzeviczy Mártonnal együtt 1568 május 21-én beiratkoztak az egyetem jogi fakultására. Ekkortájt egy új magyar nemzedék tartózkodott az egyetemen. Az erdélyiek közül Kendi Farkas, Gyulai Pál, Kovacsóczy Farkas és a fejedelem unokaöccse.

Az antik filozófia, Aristoteles, Platon, Polybios, Livius, Machiavelli és Tacitus volt az itt tanuló magyar diákok mindennapi kenyeré. Ők teremtették meg Forgách Ferenc vezetésével az erdélyi tudományos iskolát. Kovacsóczy Farkas egyik beszédének bevezető szavai bizonyítják, milyen komolyan készültek hivatásukra ezek a tudós politikusok és történetírók, akik az erdélyi államiság gondolatát művelték ki.

Közéjük tartozott Erdély legtudományosabban képzett férfiainak egyike, a fejedelem bizalmasa, Kovacsóczy Farkas (1540—1594).⁴⁰ Politikus író és irodalom pártoló. Erdély irodalmi életének központja. A legkiválóbb magyar stilszták egyike. Az írók mintaképe.⁴¹ István-királyhoz írt magyar jelentései, kiterjedt levelezése⁴² és a varsói királyválasztó

Báthory István a „sejm“-en. (Gvagnin: „Sarmatiae Europaeae Discriptio“-jából.)

országgyűlésen (amelyre az erdélyi követséget ő vezette) elmondott beszéde a stílus mesterét mutatja, aki tud bánni a szavakkal és ura szóbeli kifejezőerejének. Az „Erdély kormányzásáról“ szóló munkája 1584-ben jelent meg Kolozsvárott s ezt Berzeviczy Mártonnak ajánlotta.

A gyermek Báthory Zsigmond volt ekkor Erdély fejedelme. Báthory István tizenkettes tanácsa túlságosan sokat viszálykodott, ezért a király Berzeviczy Mártonnal egy triumvirátus tervezetét dolgozta ki, melynek balsikere után Ghiczy János váradi kapitány vette át a kormányzást a kiskorú fejedelem helyett. Kovacsóczy Farkas szóbanforgó munkájában dialógus formájában hasonlítja össze a nevelő kormányzói szerepét olyanszerű kormányformával, melyben Erdély sorsát több felelős tanácsadó intézné. Kovacsóczynak az utóbbi megoldás tetszene. Okfejtését aristotelesi tételekkel támogatja. Igazi példáját mutatja a tudományos felkészültségű történeti politikának.⁴³

A fejedelem Kovacsóczyt is magával vitte Lengyelországba és részben ott, részben Erdélyben állította politikai céljai szolgálatába. Kovacsóczy politikai pályája ekkor ívelt a legmagasabbra, amikor Báthory már király és fejedelem volt.

1572 nyarán, — miután a bécsi magyar kancellárián nem tudott elhelyezkedni — Erdélybe jött szerencsét próbálni Berzeviczy Márton (1538—1596).⁴⁴ Báthorynak már akkor feltűnt kiválósága, amikor még Padovában tanult. Magához hívta, de Berzeviczy előbb a Nádasdyak birtokán kezdte pályafutását, 1574 januárjától már a kolozsvári országgyűléseken látjuk. A fejedelem legkedvesebb embere, akit már Erdélybe érkezése évében azzal bízott meg, hogy elküldte követként XIII. Gergely pápához. 1575 őszén Blandratával résztvett a lengyel királyválasztó országgyűlésen. A következő évben Brutusszal és a többiekkel Berzeviczy is Lengyelországba kísérte a királyt, ahol új méltóságokat töltött be. Egyetlen önálló munkáját ismerjük, az I. Ferdinánd halálára írt oratóióját. Brutusszal folytatott levelezései közt igen sok irodalmi kérdést feszeget.

A kor egyik legkiválóbb humanistája Gyulai Pál († 1592). Irodalompartoló és író. Az, hogy Békes Gáspár ne-

veltette az olasz egyetemeken, nem volt akadálya annak, hogy Báthory fejedelemsége idején az udvar humanista köréhez tartozzék. Báthory István neki is megbocsátott és bizalmába fogadta, ettől kezdve hűségesen szolgálta a Báthoryakat. 1576-ban ő is Lengyelországba ment és csak tíz év múlva tért haza marosvidéki birtokára, Abafájára, ahol Báthory Boldizsár katonái 1592-ben halálra vagdalták.⁴⁵

Nagy feladatok teljesítésére azonban Lengyelországban is, Erdélyben is bőséges alkalma nyílt. Két irodalmi művét ismerjük: „Commentarius rerum a Stephano Rege adversus magnum Moschorum Ducem gestarum, anno 1580“ címűt,⁴⁶ amely 1581-ben Kolozsvárt megjelent Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellárnak dedikálva. Másik műve az 1585 augusztus 29-én kelt Sibrik Györgyhez írt levél. A nagyműveltségű humanista oktató és tanácsadó írása ez, melyet az erdélyi fejedelmek minden váradi kapitány előtt felolvastattak, a tisztükbe való beiktatásuk alkalmával. A latinszövegű művet Csepreghy Turkovics Mihály magyarra fordította és a XVII. században a következő címen ki is adta: Tanácsi tükör, azaz: Gyulai Pálnak eszes, okos, tanácsos, oktató levele, melyet ama nagy emlékeztető, méltóságos erdélyi fejedelem és felséges lengyel király Báthory Istvánnak szegény legényből lett belső tanácsos híve írt tanácsi tükörül Sibrik Györgynek váradi főkapitánynak, tisztében híven és dícséretesen való eljárására.“ Szeben 1663.⁴⁷ Ebben élete programját írta meg és hangoztatta, hogy a siker alapja a munka.

Az erdélyi származású államférfiak köréhez szorosan hozzátartozik a király olasz történetírója, Gian Michele Bruto. Tulajdonképpen Forgách Ferencnek köszönhette, hogy ez a kiváló humanista udvarában élt.

Amikor megtudta, hogy Forgách Velencéből a fejedelmi udvarba szeretné hívni Brutust, pártolta szándékát, sőt, Forgáchcsal a saját nevében levelet íratott neki. Brutus 1573 július elsei keltezéssel egyenesen Lionból küldött választ a fejedelemnek, ahol akkoriban tartózkodott. 1574 január 9-én azonban már Kolozsvárra érkezett.

Az olasz Brutus J. Mihály (Gian Michele Bruto, 1517—1592) tagja lett az erdélyi humanista körnek, illetve leg-

gyümölcsösebb éveit töltötte Báthory udvarában. Itt kapta a fejedelemtől a megbízást egy magyar történelmi munka megírására. Nagy örömet közölte Crató nevű barátjával egy 1575 február 15-én kelt levelében, de kifejezésre juttatja „Phil. Callimachi de Rebus Gestis a Vladislao Polonorum adque Ungarorum rege libri tres Cracovie“ 1582 című munkája előszavában is: „Impositum mihi munus a Rege sapientissimo scribendi Pannonicas res . . .“

Brutusnak szándékában volt a Békes-féle lázadást megírni és tervbe vette Báthory István életrajzának megírását is. Főleg a Forgách testvérektől gyűjtött idevonatkozó adatokat. Nem tudjuk, tervét megvalósította-e. Élete további sorsa a lengyel udvar humanista körében folyt le, ahol ugyancsak alkalmá volt az erdélyi humanistákkal elmélyíteni barátságát. Brutus ékesen írt — állapítja meg Bayle — ámbár a cicerói szekta kötelességeivel nem gondolt.⁴⁸ Műve élére hosszú értekezést helyezett, melyben a történetírásról elmélkedik. Azt lehet mondani, hogy egyesíti a két padovai törekvés előnyeit: szépen, simán ad elő, de a legfontosabb okokat is feltűnteti. Talán egyetlen hátránya bőbeszédűsége.

Mármost csak az a kérdés, hogy viszonylott a király műveltsége és történetfelfogása humanistáihoz. Kétségtelen, hogy történeti és politikai munkák mindig sokkal jobban érdekelték, mint a költészet. De ezen túlmenve, olvasmányain látszik, hogy az erdélyi tudományos iskola olvasmányaival azonosak. Politikai elveit Aristotelesből merítette, de olvasta Plutarchost is és jól ismerte Machiavellit. A történeti politika elveit követi azzal is, hogy maga is ír politikai röpiratokat, másokkal is irat és, hogy — mint látni fogjuk — szívesen állítja történetíróit politikája szolgálatába.

Lássuk tehát röviden Báthory írói munkásságát, minde- nek előtt a történetit. Báthorynak a firenzei áll. levéltár tulajdonában lévő egyik kéziratára Brutus ráírta, hogy: „A Stephano Rege, me praesente perniciousissima manu scripta“ — vagyis: István király által, jelenlétemben sietős kézzel írva.

Ez a fejezet a Szatmár körüli harcokat mondja el, amelyekben Báthory István 1562—1567 között személyesen is részt vett.

A gyászos eseményeket 1552-ik évvel kezdi, Temesvár és Szolnok elestével, ahol mint serdülő ifjú maga is harcolt, — „így lépven be a vitézi életbe, Balassa János oktatása mellett, miként maga jelzi“. Ezt a tényt Szamosközi is megemlíti.

Báthory István írásának „forrásértékét az adatok bősége és megbízhatósága biztosítja, szépségét az előadás keresetlen közvetlensége, meg irányának egyszerűsége és választékossága“ — írja Veress Endre. Gondosan előadja a haddadi csata előzményeit, Szatmár ostromával, Erdőd, Kővár, Nagybánya, meg Zsáka elfoglalásával és Szatmár újabb ostromával együtt. Világos képet ad a haddadi csata rendjéről. Drámai szavakkal festi Némethi kudarcát, amely olyan nagy volt, hogy maga János Zsigmond is, a veszített csata hírére menekülni készült. Feltett szándékától Báthory István eltérítette s rámutatott arra, hogy ez nem az ellenség virtusából, hanem saját vezérük, Némethi ügyetlenségéből eredt.

Hogy nem egyszer nyult a tollhoz, azt egyéb adat is igazolja. Történelmi jelentőségű munkákat maga is írt, vagy másokét személyesen javította. Őt olyan kiadványt ismerünk, amelyeket a harctereken adott ki és amelyeknek szerkesztésében személyesen is részt vett. Az első ezek közül az 1579 július 12-én kelt Edictum Svirense.

1581 nyarán Iván cárhoz olyan emlékiratot küldött, amelyről Veress Endre azt írja, hogy a XVI. század világirodalmában alig találunk hozzá fogható, nevezetesebbet. Ez az irodalmi jelentőségű mű, olyan levélben írt üzenet, amelynek hangja tele van öntudattal és metsző gúnnyal. Választékos előadása azonban nagy olvasottságra és történelmi tudásra vall. A neolatin irodalomnak egyik gyöngyszeme.

Az 1581-i hadjárat történetét megírta Gyulai Pál,⁴⁹ de legélénkebben maga Báthory István, a muszka cárhoz intézett emlékiratában.⁵⁰

Ennek a következő előzménye volt:

Rettenetes Iván szidalmakkal telt levelet küldött Báthorynak, amelyben minden kigondolható rágalmat szór rá. Gyávnának, elvetemültnek, esküszegőnek, kegyetlennek, istentelennek nevezi. Báthory erre terjedelmes memorandummal válaszolt latin és orosz nyelven.⁵¹ Önérzetesen cáfolja a cár vádjait,

a rágalmakra gúnnyal felel és végül párviadalra hívja ki ellenfelét.

Az emlékirat jellemzőbb részei a következők: „Megvetve hitványságodat, nem is kellene megválaszolnunk, mert hisz neked válik szégyenedre, amit írsz; de meggondolván azt, hogy hallgatásomat félremagyaráznád, válaszolok mégis; valamilyen az oktan állatot, szamarat, vagy ökröt, ha a mocsárba esik, könyörületességből kihúzzák: úgy én is kezem nyujtom feléd, aki a rágalom fertőjébe sülyedtél . . .“

Történeti tényekre és bizonyítékokra hivatkozik a király és kimutatja, hogy Livóniához a cárnak nincs joga, az a lengyel királyok hűbére volt századok óta: „Az egész világ tudja, — írja — hogy az hozzánk tartozik, okmányok és történeti könyvek szólnak arról, de a te butaságod oly nagy, hogy mindezekről nem tudsz semmit. Igyekezz, hogy ne csak zsoldárokat olvass, hanem egy kis történelmet is . . . Livóniához az a jogcímed van, mint nagyapádnak volt: az öldöklés.“

A 400.000 forint hadikárpótlással kapcsolatban azt írja: „Nem szorultunk a Te pénzedre, van magunknak is elég, a veled való hadakozásra, amint tapasztaltad s tapasztalni fogod.“

Szemtelen rágalmaira is válaszol, mert erre a cár féktelenül kegyeszeríti. „Rágalmaidat vissza kell utasítanom, mert az én életem folyása nyilvánvaló az egész kereszténység előtt, míg te üzelmeidet ott a világ szögletében, erdők, mocsarak és sivatagok között rejtegeted; s mégis, mert oly hallatlanok, nem maradhatnak elrejtve, minden ember tudja és megveti.“

A követekre vonatkozólag kioktatja, hogy uralkodása elején küldött volt hozzá is, de Iván azokat megvetette. „Veled ha az angyalok, vagy Istenek érintkeznének is, a Te hitványságodtól még akkor sem térnél el!“ Megnyugtatja, hogy követeket nem mint bábokat (tanquam pupillos aliquos) vitték maguk előtt, hanem az ország marsalja vezette őket. „Szememre veted, hogy tanácsosaim jelenlétében fogadtam követeidet?! Bizony engem tanácsosaim, előkelő és bölcs férfiak szoktak körülvenni, nem úgy, mint a zsarnokoknál szokás, hogy kivont karddal és bárdokkal állják körül . . . Nem az én hibám, a tiéd, hogy nem ismered a hadviselés módját és eszközeit; azzal a kötelességgel én nem tartozom, hogy téged hadakozni tanítsalak! . . .“

A leghitványabb tyúk a ragadozó sas, vagy ölyv ellen védi és oltalmazza csibéit, és te kétfejű sas (mert hisz ezt használad címerül), hol lappangsz, hogy sehol sem mutatod magad?“

„Arról, amit a hullák megcsonkításáról írsz, mit sem tudunk, s inquiráltatván kisült, hogy német orvosok boncoltak köztük, amit nem fognak csodálni, akik tudják, hogy az emberi hulla sokszor a legapróbb részletekig felboncoltatik tanulság okáért.“

Nem irigyli tőle, hogy nem az emberek ítélete „sed uterus muliebris“ tette a muszkák uralkodójává. „Mi nem királytól származtunk, mégis királyságot nyertünk . . . téged erkölceid inkább kondássá, vagy rablóvá érdemesítenének!“

„Szemünkre veted, hogy mi a lengyel királyokat elődeinknek nevezzük. Nevezhetjük bátran, mert hisz előttünk uralkodtak; őseinknek nem mondjuk, mert nem tőlük származtunk. De te hol veszed címedhez azt az újabb toldalékot: „Keltnek és Nyugatnak ura?“

„Te nem csak férfiakon kegyetlenkedtél, de asszonyokon, sőt magzatokon, akik még a világot sem látták; sőt mint egy pogány magad parancsoltad, hogy szemed láttára tisztességes nőket megfertőztessenek. Mindez tudva van az egész világ előtt, hisz azokról könyvet írtak s úgy terjesztették el a híret. Ha nem hiszed, ime olvasd meg, küldünk neked egy példányt belőle; küldhetünk többet is, ha téged ilyen könyvek gyönyörködtetnének; csak írd, ha kell, tüstént küldünk, hogy azokból a te nemzetségedet, mintegy tükörben szemlélhesd s magadat megismervén, úgy támadj majd másokra elkeseredésben.“

A szentírás olvasását is ajánlja neki a király. Végül párviadalra szólítja fel. „Fogj fegyvert hát, ha oly vitéz vagy, ülj lóra, jöjjünk össze mind a ketten meghatározandó helyen és időben; mutasd meg, hogy minő férfi vagy s mennyire bízol igazságodban. Vívjunk meg ketten, hogy kevesebb keresztény vér folyjon. Tudósíts, ha elfogadod, készen állunk a párviadalra . . . Bár mit határoznál is, akár kiállasz, akár elrejtőzöl előlünk, nem kételkedünk, hogy Isten velünk lesz s a mi igaz ügyünket diadalra, a tiedet meg romlásra vezérli.“

Kellemetlen érzések között olvasta a cár e sorokat, s legfeljebb azokban a históriás énekekben talált vigasztalást, ame-

lyeket róla és családjáról énekeltek. Ezekben a bojárok kegyetlen ellensége, mint a nép rokonszenves pártfogója jelenik meg.⁵²

Báthory István a szónak is mestere volt. Beszédei külön tanulmányt érdemelnének. Caligari nuncius írja 1578 november 3-iki jelentésében a királyról, hogy „parla latino non solo bene, ma elegante et facondo, et è grave, et pesato, et di meraviglia vide, mostra ne discorsi di havere peritia di tutte le cose, et massime del governo de stati, et del modo di maneggiar le guerre importanti“.

Ascanio Geraldini modenai követ meg Krakóból 1576 április 28-iki jelentésében ezt írja: „Ciascuno confessa che questo Bathori è pronto et elegante molto nella lingua latina“.

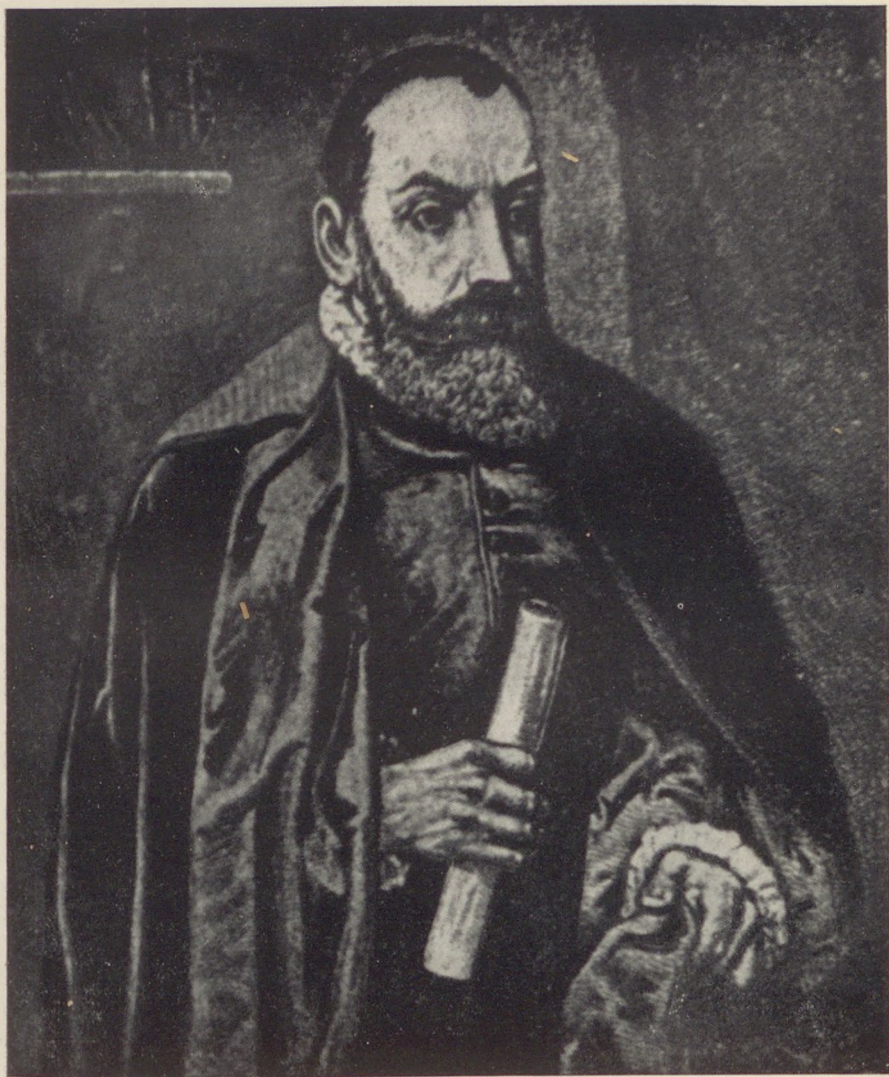
Leugnich porosz historikus is foglalkozott Báthory István latinságával és a római szónokok latinságával egyenrangúnak minősítette. Történetírói készségét maga a kor, a padovai iskola európai szelleme és nem utolsó helyen olvasmányai fejlesztették. Előszóval olvasson. Tudjuk, hogy az említettekén kívül jól ismerte Schwendi Lázár: De bello Turcico-ját, Stanislaw Tarnowski: Consilium rationis bellici-jét s hogy szerette Osorius Jeromos stílusát.

A történeti politika elveire vall, ahogy Báthory István felhasználta a „népöldrajzi történetírást“. Ez az egyetlen változata az udvarában dívó történetírásnak, mely nem padovai eredetű, hanem lengyel hagyományokra épült. Maciej Miechowita (1456—1523) orvos volt az első, aki erre példát adott. Egyrészt a frank Gallus, majd Kadlubek és Dlugosz nyomán indul a „Chronica Polonorum“-ban és az ő munkáikat közli kivonatossan. Az 1517-ben kiadott „Descriptio Sarmatarum“ című művében azonban már föléjük kerekedett. Tárgykörét kiszélesítette az európai és ázsiai szarmatákról — tehát a tatárokról, litvánokról, oroszokról — szóló leírásában. Műve 1250 évvel Ptolemaios után jelent meg. Hamarosan (1518) németre és olaszra fordították, később (1535) lengyelre. Miechowita példáját többen is követték. Így Just Ludwik Decius a „De vetustatibus Polonorum“ című művében: Biernat Wapowski (1450—1535), Marcin Bielski és mások.

Vagyis a „népöldrajzi történetírást“ már a század elején lengyel földön ismeretes volt és innen jutott német és olasz

területre. Báthory korában még inkább kiegészült — úgy lát-
szik nyugatról, vagy a bécsi udvar közelében élő magyar törté-
netírók révén közvetlenül, vagy pedig erdélyi közvetítéssel,
ahol ugyancsak ismerték az Erdélyről szóló ilyen tárgyú mun-
kákat. E magyar humanisták Flavius Blondus német iskolá-
jának mintájára a magyar föld és nép őstörténete iránt
érdeklődtek. Németországban ugyanis Blóndus példájára
és Tacitus „Germániájának“ lelkesítő hatására geográfiai és
történeti egységek szerint olyan munkák keletkeztek, mint
Albert Krantz „Saxoniaja“, „Vandaliája“, „Daniája“. Turmair
Aventinus pedig az „Italia Illustrata“ mintájára írta meg a
félbemaradt „Kronika von Ursprung, Herkommen und Taten
der uralten Deutschen“. Oláh Miklós ez irányt követve írja
meg Bruxellesben „Hungaria“ és „Attila sive de originibus
gentis stb.“ c. munkáit (1536). Utána írja meg Verancsics
Antal De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpinae c. és
Reicherstorffer György császári titkár „Chorographia Trans-
sylvaniae“ c. munkáját (1550).

Amint Oláh Miklós célja az volt, hogy a Mohácsnál el-
pusztult Magyarország régi képét örökre megrögzítse, illetve a
hun-magyar rokonság és folytonosság hangoztatásával a nemzeti
öntudatot felemelje, Verancsics és Reicherstorffer is gyakorlati
célt követtek, sőt még konkrétebbet: leírását adni azoknak
a területeknek, melyekről a törököt ki kell verni.⁵³ Hogy
Báthory lengyel környezetébe a módszer ismerete Erdélyből
jutott át, annak bizonyítéka éppen az, hogy ott pontosan
ugyanilyen célból használták: egyrészt a lengyel mult folyto-
nos és zárt korpuszát megalkotni, másrészt vitás orosz-lengyel
területek jogcímét eldönteni akarták vele. Bár természetesen
A. Kranz munkái is eljutottak lengyel földre. Röviddel a ha-
sonló magyartárgyú munkák után írta meg Marcin Kromer
„De origine et rebus gestis Polonorum“ (1555) c. művét, majd
pedig a „Poloniát“ (1577). Ugyanilyen módszerű Stanislaw
Sarnicki „Annales Polonorum“-ja (1587), Alexander Gwagnini
„Cronica Sarmatiae Europaeje“ (1578, ill. lengyel fordítás-
ban 1614), Marcin Broniowski „Tartariae descriptio“ c. törté-
net-földrajzi műve (1595). Sőt mintegy az utat jelzi, hogy
Aldus Manutius 1585-ben egy kompilációt dedikál Báthory-

Jan Kochanowski

nak, mely „Transilvaniae olim Daciae dictae descriptio“ címet hordja és Paulus Manutius és mások írásain kívül főleg Reicherstorffer régi leírásának anyagát tartalmazza. Úgy véljük, a föntebbiek is bizonyítékát szolgáltatják, hogy ebben az időben a lengyel-magyar együttműködés milyen gyümölcsöző volt.

A király, bár sokszor politikai célokból, de bőkezűen támogatta a tudományt, humanista körének életfeltételét.

Az udvari számadáskönyvek igazolják, mily sokat költött könyvekre, mily fejedelmi bőkezűséggel támogatta az írókat. Egyházi művek nyomtatására privilégiumot adott. Nyomdászait nemesi rangra emelte.

Velencében és Konstantinápolyban felkutattatta a magyar vonatkozású okleveleket. A Vatikán magyar és lengyel tárgyú iratainak lemásoltatására engedélyt kért és eszközölt ki. Az általa elfoglalt várakból elsőnek a könyveket és a régi írásokat mentette meg.

Szívesen ajándékozott könyveket másoknak is. Gazdagította Báthory Grizeldis könyvtárát, ahol megtaláljuk a kolozsvári Heltai-nyomda sok kiadványa mellett a Mátyás királyról szóló könyveket és Plutarchost is, Bogáti Fazekas Miklós fordításában. A könyvekre a családi címer köré ezt vésette:

„Frustra vivit, qui nemini prodest“ — hiába él, aki senkinek sem használ.

Gazdag könyvtárát unokaöccsére, Báthory Andrásra hagyta.

Még Rettenetes Ivánnak is megküldte Gwagnininak a moszkvai hadjáratról szóló munkáját, amelyben Iván kegyetlenségeiről sok szó esik. Környezetét is a humanista műveltségű emberek képezték. Kancellárja, Zamojski kitűnően ismerte a latin írókat és remekül beszélt latinul. A király különben — bár tudott valamit lengyelül is — mindenkivel latinul beszélt. Sarnicki szerint úgy beszélt latinul, akárcsak Terentius. A latin nyelv tanulására serkentett mindenkit. Kivált az ifjakat. Közismert még ma is a király mondása: „Disce Latine, ego te aliquando faciam Mosci Pan“ — tanulj latinul, majd nagyságos Urat csinállok belőled, ha megnősz.

*

BÁTHORY ISTVÁN LENGYELORSZÁGBAN.

*A lengyelországi viszonyok Báthory idejében. Az udvar képe.
Magyarok, lengyelek és idegenek Báthory udvarában.*

A XVI. századi Lengyelország kifelé nagy hatalom volt, mely belül a gazdasági és kulturális élet teljes kifejlődését mutatta. A kort nagy szellemi előrehaladás jellemezte. A felvirágzás irodalmi, művészeti és tudományos téren egyaránt mutatkozott. A királyi hatalom ekkortájt még elég erős volt, bár a sejmnek már jogában állott annak gyakorlását ellenőrizni. Az ilyen államformának volt kedvező oldala is. A lengyelek állandó munkával igyekeztek emelni a maguk és az ország politikai színvonalát és így történt, hogy a nehéz helyzetbe jutott országot mindig megmentette politikai érzéke. A szélesebb társadalmi rétegek nagy hazafiasságról, felelősségtudatról, éberségről tettek tanúságot.

Az állandó jólét idején a lovagi nemes ember földbirtokos nemessé vált. A földműveléssel való foglalkozás és a gazdagodás vágya minden idejét betöltötte annyira, hogy egyebekre gondolni is alig ért rá. Az arany szabadság korában a nemesek korlátok nélkül élvezték kiváltságaikat. Ebből magyarázható pillanatnyi fölényérzetük a nyugattal szemben, ahol éppen ezidőtájt konsolidálódott az abszolút monarchia kormányformája (Franciaország, Angolország). A lengyelek, akik ekkor a római köztársaság⁵⁴ örökösének tekintették magukat, a nyugattal elmentés állásponton állottak, nem érezvén, hogy állásfoglalásuk voltaképpen veszedelmet rejt magában.

Az akkori lengyel életnek azonban volt derűsebb oldala is, ahol a nemes törekvések utáni vágy hajtotta az embereket. Elsősorban arra a divattá vált utazási és tanulási áramlatra gondolunk, amely délre, Bolognába, Padovába vitte az ifjúságot.

A nemesek fiai, sőt a városi polgárság gyermekei is számmal indultak az európai egyetemekre, különösen Olaszországba. A kevésbé gazdagokat mecénások támogatták, vállalván a taníttatás költségeit. Ezekből a külföldet járt ifjakkól nagy haszna lett az országnak. A királyi udvar legfőbb emberei is, mint láttuk, az olasz egyetemeknek köszönhették műveltségüket.

A XVI. században a lengyel kultúra bölcsője is a királyi udvarban volt. Az utolsó Jagiellók alatt ez még kevésbé tűnt fel. A királyi udvar mellett első helyen állott a krakói püspök udvara. Mindkettő, sőt a nagyúri kastélyok is hatással voltak az előkelő társadalmi élet felélesztésére és a civilizáció előrehaladására. A nagyúri kastélyokban is otthont talált a műveltség. Tulajdonosaik (Radziwill, Firlej, Tarnowski) valósággal versenyre keltek a királlyal s egymással és megmutatták, hogy ők is tesznek annyit a műveltség fejlődéséért és felvirágoztatásáért, mint őfelsége.

*

A kulturális élet decentralizálódott ugyan, az irányító szerep mégis a király kezében volt.

Nemcsak királyi mecénások, de mágnások, egyháziak, világiak egyformán pártfogolták a kultúrát. Sőt jelentős szerepet vállalt a felvilágosodott polgárság is a műveltség felvirágoztatásában. A külföldről jött új áramlatok hatása alatt a szellemi kultúra és közoktatás ügye ebben a században a lengyeleknél nagyjelentőségűvé lett. A társadalom különféle rétegek emberei lelkes híveivé szegődtek. Ebben az akcióban előljárnak a királyi udvarok, amelyek közül csak az utolsó Jagiello, Zsigmond Ágost udvaráról szólunk, minthogy az ő nyomába lépett Báthory István.

Zsigmond maga több gondot fordított az irodalom- és iskolaügyre, kevesebbet a művészetre. Különösen értékelte a

nemzeti nyelvet, amely az ő idejében kezdte egyre jobban kiszorítani a latint. A király a lengyel irodalom patriciusának, Mikolaj Rej z Nagłowic-nak ezirányú munkásságáért Temerowce nevű falut ajándékozta.

A humanizmus korában Lengyelországban alig akadt felvilágosodott püspök, vagy nagyúri sarj, aki valami módon ki ne tűnt volna a kultúra pártolásában. Azok élén a krakói püspökök állanak, akik a híres humanista Zbigniew Olesnicki-ig vezetik vissza hagyományos kultúrpolitikájukat. Majd a gnézeni érsekek, a kujáviai, lwówi püspökök. Valamennyien dús érdemeket szereztek.

Az egyháziak után kissé később, a világi irodalom pártolás is szóhoz jutott. De a XVI. században már olyan kiváló családokat találunk a kultúra szolgálatában, mint: Kmita, Teczynski, Tarnowski, Firlej, Herbut, Radziwill, Zamojski, Górka, Leszczyński és mások.

A gazdag és képzett polgárság, az ú. n. patriciusok, Krakóban, Lwowban, Gdanskban, vagy Torónban szintén versenyeztek a nagyúri kezdeményezésekkel. Ilyen nevek, mint: Boner, Decius, Morsztyn, Szyling, Purzon, Salamon (a két utóbbi magyar származású) Krakóban, vagy Kompian, Boyn (magyar), Korniact (görög), Szymonowicz Lwówból és mások neve fennmaradt a lengyel kultúra történetében.

Más városokból is felsorolhatunk még sok ilyen nevet, érdemes munkásságuk igazolására.

A gazdag polgárság elsősorban templomokat, kápolnákat, emlékműveket állíttatott fel vallási célokból és a saját kényelmére gyönyörű kőpalotákat emelt reneszánsz stílusban. Ilyen módon támogatta a szépművészeteket. Fiait német vagy olasz egyetemekre járatta, de azoknak tanulmányaik befejeztével vissza kellett térniök társadalmi rendjükbe, őseik foglalkozásához. Itt sem feledkeztek meg humanista voltukról. Megmaradt bennük az irodalom iránti szeretet. Maguk köré gyűjtötték az írókat, vállalták a könyvek kiadásának költségeit. Elsősorban nekik köszönhető a lengyel nyomdászat megalapítása és felvirágoztatása. Kiváló nyomdászok: Wietor, Haller, Szarffenberg, Lazarz, Wierzbieta, megalapozták a XVI. században a lengyel tipográfia művészetét. Mindnyájan derék polgárok,

akik foglalkozásukat hivatásnak tekintették egy igazi kultúrmisszió érzésével.

Ebben az időben a jó uralkodás mértéke, hogy a fejedelem mennyire pártolja a kultúrát. Báthory István ebből a szempontból tekintve is impozáns tevékenységet fejtett ki.

Amíg az öreg Zsigmond és Zsigmond Ágost — egyik a művészetet, a másik az írásbeliséget pártfogolta, — addig a nagy lovag király Báthory István, tetteivel gyakorolta a történelmet és mint minden nagy vezér, mindenekelőtt a történetírás pártfogója volt. Igaz ugyan, hogy a Jagiellok is támogatták a történetírást, de csak Báthory idejében — Padova hatására — és a király akaratának megnyilvánulásaként fejlődött ki igazán nagygyá. A krakói Wawelben Báthory mellett és Zamojski kancellár oldalán írta értékes munkáját (A moszkvai háború emlékirata, Lengyelország története Zsigmond Ágost halálától) a leghíresebb lengyel történetírók egyike: Reinhold Heidenstein. Ugyanebben a várban dolgozott az olasz Brutus J. Mihály magyar történelmi művén. Igen sok más történetíró tűnik fel akkoriban, (Strykowski, Orzelski, Sarnicki, Gwagnini stb.), kik bizonyos kapcsolatban voltak a királlyal. Gondoskodásából megnyílnak előttük a vatikáni levéltárak és hozzáférhető a lengyel és a magyar történelmi kutatásokhoz szükséges levéltári anyag.

A király a történelmen kívül a térképészet és a háborús jelenetek metszetei, nemkülönben a háború művészetét érintő irodalom iránt is érdeklődött.

Volt ideje azonban az iskolaüggyel való foglalkozáshoz is. Szó volt már az egyetem végleges megalapításáról Vilnóban, ahol ezideig a jezsuitáknak főiskolájuk volt. A jezsuiták feladatává tette a nyugati és a katolikus kultúra terjesztését, fehér-orosz és litván széles térségein. Felvonulási területein a megszerzett és a legyőzött részekén mindenütt iskolákat létesített. A király akaratából Kis-Oroszországban és Inflantban, (más szóval: Livonia) meg a köztársaság egyéb részein egész sereg jezsuita kollégium létesült, amelyeket akkortájt divatos és haladó iskoláknak tartottak, mert a humanizmust propagálták, a szép beszéd tudományát és klasszikus művészetét.

*

A lengyel királyok udvari életének fejlett hagyománya és szervezete volt. Az utolsó Jagiellok idején különösen élénk udvari életet figyelhetünk meg, amely a rövid királynélküli időszak alatt meglazult ugyan, de végeredményben megmaradt olyannak, amilyen Zsigmond Ágost idején volt. Báthory István ezt vette át. Az udvari élet szervezetét, hierarchiáját meg hagyta, ami bölcseségét és politikai éleslátását bizonyítja. Azonban bevezette a rendet és a fegyelmet is, mert ezekben látta a királyi udvar alapját és szerepét, amelyet annak az 1576-i „regimen morum aulae“-ben⁵⁶ szánt. Báthory István kimutatja ebben, hogy az udvarnak az a hivatása, hogy a tisztességes élet mintaképe legyen, tükör, amelyben ez az élet visszaverődik, azért, mert a világ hajlandó azt utánozni.⁵⁶ A király tehát közvetlen környezetétől jó szokásokat és jó erkölcsöket kívánt. Példaadó életet követelt. Az udvari élet jellegét mindig az uralkodó személye szabja meg. Annál erőteljesebb, annál határozottabb az, minél nagyobb egyéniség ül a trónon. Báthory István született katona volt. A megtestesült katonai fegyelem és egyszerűség. Ideje nagyrészt háborúkban töltötte, melyeket személyesen vezetett. Kezében nagy politikai gépezet szálai futottak össze. Tudjuk, hogy sok időt áldozott a törökellenes liga propagálására. Az udvart is belevonta mindezekbe. Az udvar elkísérte a háborúba, de a parancsnokoló király mellett elvesztette udvari jellegét. Az igazi udvari életre csak béke idején gondolhatott. Ilyen békés év volt az 1583-iki, amikor a háborúból a rezidenciákba vonulhatott. Krakóban, Niepolomicában, Varsóban, Lwówban, Vlnóban és Grodnóban töltötte idejét. Ilyenkor fellendült az udvari élet. A király szenvedélyes vadász volt. Gyakran rendezett nagy vadászatonkat, amelyeken rengeteg ember vett részt. Egy alkalommal kétezren űzték a vadat.⁵⁷ Sor került a szellemi élet fejlesztésére, a tudomány és művészet ápolására is. Élénk viták voltak az orvostudomány, a teológia és a klasszikus irodalom köréből.

Az udvar népes volt. Az újraéledt lovagi élet sok nemes és főnemes ifjút juttatott a királyi udvarba. Aki a politikai élet művészetét és a háború eszközeit gyakorlatilag akarta elsajátítani, az Báthory udvaránál jobb iskolát aligha találhatott volna. A fegyelem katonásan kemény volt, az erkölcsök szigo-

rúak. A király nem tűrte a lustálkodást, a fényűzést, a kártyát és az iszákosságot.⁵⁸ Mindenben igazi példakép ő maga volt. Még a takarékoságban is, amit alattvalóitól is elvárt és mindig önmagán kezdte.

Amikor átvette az udvart, az udvartartás költsége csekély volt. Ezt felemelte, kitűnő adminisztrációt szervezett meg, a fizetéseket rendszeresen utaltatta ki, de törölte a táncos álarcos mulatságokat és dorbézolásokat. Némelyek rosszindulattal ezt félremagyarázták és dekadenciának minősítették. A leegyszerűsített élet a királynőnek sem tetszett. Panaszkodott is, hogy az udvari játékok elmaradtak, pedig ő azokat megszokta a Jagiellók korában.

A király környezetéhez magyarok, lengyelek és idegenek tartoztak. J. Bielski korabeli történetíró, aki nem nyilatkozott a magyarokról a legkedvezőbbben, szemrehányólag emlegeti, hogy a királyi udvar tele van magyarokkal, hogy az udvari élet már nem is lengyel, hanem magyar. A részletes vizsgálat eredménye megcáfolta ezt a vádat és kimutatta, hogy a király környezetében lévő magyarok száma lényegesen kisebb volt, mint a lengyeleké.⁵⁹

*

A király magyar környezetében találjuk elsősorban az erdélyi udvar embereit, az erdélyi nemeseket, a fejedelem munkatársait. Ők kísérték a fejedelmet a királyi trónig. Közöttük volt Békes Gáspár, akivel Báthory Zborowski Péter közvetítésére kibékült és meghitt emberévé tette. (1577 január 6-án már a lengyel udvarnál találjuk őt.) Az első orosz hadjáratban a király megtette a magyar sereg fővezérévé. Békes 1580-ban Vlnóban halt meg.

Sulicovius a *Commentarius Brevis Rerum Polonicarum*-ban (1647) Békes haláláról a következőket írja:

„Mielecius etiam non amplius attigit bellum; Imo nec multum supervivit Gaspar Bekesius ejus aemulus, qui in monte quodam supra Vilnam urbem more exotico sub Turre rotunda sepultus jacet. Moschus Vilnam ad Regem Nuncium misit Nascestinum cum mandatis, ut Rex litteris Salvi Conductus datis, ejus cum plenis mandatis Oratores Vilnae expectaret. Datae litterae Passus, sed Rex tamen progrediebatur.“

A Wileika partján emelkedő homokdombon temették el és azt máig is Békes-dombnak — Góra Biekieszowa-nak nevezik. Báthory emléktornyot építtetett Békes tiszteletére, melynek ma már csak romjait ismerjük. Az arianus Békes⁶⁰ sírkövére egy ismeretlen szerző irónikus sírverset írt, amelynek magyar fordítása a következő:

„Nem vágyom én az Ó eget, s a zord pokol se rémit,
Kegyelmet én nem koldulok, s nem bánt ki mit beszél itt.
Adósa senkinek se lettem, s valloim, nem henyéltem.
Magamnak voltam én elég; bűn nélkül telt az élttem.

Nem érdekel a porhüvely, nem aggaszt lám a lélek,
Bevallom, hogy meghalt az is, most, hogy már én sem élek.
Nem kell testét kutatnia — amint teszik majd mások.
Ha ébredésre intenek az égi harsonások.“

(Havas György fordítása.)

A király Békes fiát, Lászlót is kegyeibe fogadta és nagy birtokot adományozott neki Villnó környékén, amelyet Hrehor Osciktól vett el.⁶¹ Ennek bátyja, Gábor is kint járt és a harcmezőn esett el.

A király felállította a lengyelországi erdélyi kancelláriát s vezetését Berzeviczy Mártonra bízta. Berzeviczy volt a király kísérője és politikai tanácsadója. Ő tárgyalt többször a danckai tanáccsal. Az orosz hadjáratban is a király mellett volt. Politikai és fontos személyi ügyeket intézett. 1584-ben Possevinoval együtt a szatmári kérdés tárgyalását vezette és elérte, hogy Báthory István megkapta Nagybányát három faluval együtt.

Berzeviczy 1586-ban az év nagyrészét Grodnóban töltötte a királlyal és az erdélyi ügyek rendezését, főleg a Báthory Kristóf halála után időszerűvé vált utódlási kérdést intézte. A király halálakor Königsbergben volt. Onnan hazatért és visszavonultan a politikától, birtokán élt 1596 február 16-án bekövetkezett haláláig. Fiai, János és Kristóf lengyelek lettek. János lengyel nőt vett feleségül, Kriszka Dorottyát.

„Camerarius Regius“ címmel tisztelte meg a király Wesselényi Ferencet, akit az udvarban igen szerettek és népszerűen csak Pan Franciszek-nek „Ferenc Úr“-nak szólítottak. Wesselényi Lengyelországban nősült. Békes Gáspár özvegyét vette feleségül. Birtokot szerzett és Dembno várát a Dembins-

STEPHANVS DEI GRATIA REX POLONIE,
 Imperator, Magnus Dux Lituaniæ, &c. &c.

Přeraziti mi učinis ty zlocyn, nam cnotterstetel!
 Ži na rozum abdišobad miferens vyřisat!
 Aod by přeraziti zlocyn zlocynem y vniřit miferens!
 Žaba y zlocyn zlocynem miferens y vniřit miferens!
 Cizina y Ji. Cizina. Miferens. Cizina. y vniřit miferens!
 Miferens zlocyn, by zlocyn zlocynem miferens!
 (Cizina zlocyn, by zlocyn zlocynem miferens!) y zlocyn zlocyn!
 By na zlocyn zlocynem miferens! ži zlocyn zlocyn!
 Žlocyn zlocynem miferens! ži zlocyn zlocynem miferens!
 Žlocyn zlocynem miferens! ži zlocyn zlocynem miferens!
 Žlocyn zlocynem miferens! ži zlocyn zlocynem miferens!
 Žlocyn zlocynem miferens! ži zlocyn zlocynem miferens!
 Žlocyn zlocynem miferens! ži zlocyn zlocynem miferens!

Max. Gieseler. Cizina. Cizina. y vniřit miferens!

A true Reporte of the
 taking of the great towne
 and Castell of Polotzko, by the
 King of Polonia.

VVith the manner of the Assaults,
 Batteries, Underminings, & other
 miſhes and ſpycwookes, that
 were there beſieged, from the
 11. of Auguſt to the 30
 of the ſaunt Month.
 1579.

101 ANGLEJSKA BELAJCA O ZDOBYCHU
 POŁOCKA (1579)

Báthory István (J. Wujek: „Postylla wigleszo”
 című művéből)

Egy angol hiradós Poloch bevételeéről (1579)

kiektől. A király erdélyi és magyar báróságot adott neki 1582-ben. Vilnában két kápolnát alapított: a gyermek Máriáról és a Szent Jánosról nevezettet⁶² és a jezsuitáknak adományozta. Tetemét Krakóban, a Ferenciek-templomában helyezték el. Sírkövére Starowolski, a költő írta a következő epigrammát:

Magnificus ac Generosus Dominus Franciscus de Wesselyny
Siemn. Melinensis Capitaneus
Baro in Hadat
Haeres in Dembno
Vir Catholicissimus et prudentissimus
Hic
Pater Wesselino
Insigni virtute et armis vir
Viro⁶³

A lengyelországi erdélyi kancellária titkára 1576—78-ig Kovacsóczy Farkas volt. Lengyelországot nem tudta megszokni és arra kérte a királyt, küldené őt mielőbb vissza. Az alkalom kínálkozott is, amikor Báthory Kristóf kancellárja Sulyok Imre meghalt (1568). A király Kovacsóczyval töltötte be ezt a fontos állást és megbízta, hogy szerezzen erdélyi segítséget az orosz háborúhoz. Kovacsóczy a megbízatásnak annál könnyebben tehetett eleget, mert a lengyelországi állapotokat jól ismerte és a királynak nyújtandó segítség fontosságát teljes jelentőségében értette. 1583 elején Báthory István Kendy Sándorra, Sombory Lászlóra és Kovacsóczy Farkasra bízta Erdély kormányzását. 1585-ben Kovacsóczy lett az ország kancellárja és Ghicz János egyedül a kormányzó. Amikor 1588-ban az országgyűlés a tizenöt éves Zsigmondot nagykorúsította, a király tanácsosokat jelölt mellé, Báthory Boldizsárt, Gálffy Jánost és Kovacsóczy Farkast. Bizalmas ügyeket is közölt vele. Kovacsóczy tudta, hogy István király Boldizsárt szeretné utódául. Kovacsóczy mindent megtett, de a Báthoryak esélye a lengyel trónra csekély volt. A lengyel udvar tudósaival, Erdélyből is, fenntartotta a levelezést. Finom latinságú levelekben jelentették a lengyel királynak az erdélyi helyzetet.⁶⁴ Kovacsóczy főleg Tidemannus Giese-vel, István király tudós körének egyik legkimagaslóbb alakjával levelezett.⁶⁵ Szamosújvárott fejezte be életét 1594 szeptember 11-én, amikor Zsigmond bosszújának áldozataként kivégezték.

Miután visszament Erdélybe, a király Békes Gáspár neveltjét, Gyulai Pált nevezte ki Berzeviczy mellé a lengyelországi kancellária titkárává és alkancellárjává. Résztvett az orosz hadjáratban, ahol a haditervek megállapításában segédkezett. A haditudományokban való jártasságát Brutus is kiemeli, ugyancsak ő ad hírt arról, hogy a háborús propagandát intézte. 1580-ban és 1583-ban diplomáciai küldetésben Erdélyben járt, hogy a kormányforma megváltoztatása ügyét rendezze. 1588-ban Zsigmondnak lett a legmeghittebb tanácsosa, Báthory István halála után visszavonult a közpályáról. Mint tudjuk, 1592-ben Báthory Boldizsár meggyilkoltatta Abafáján.

A tizenkét királyi titkár (*secretarius*) között mindössze egy magyar volt, Pozsgai Zsigmond. Utóda „Chiakor Georgius Hungarorum“ lett, aki Gyulai közvetlen társa volt a kancelláriában. A királyi udvarban 11 kamarás (*camerarii sive salariati*) volt. Közöttük 4 magyar: Wesselényi Ferenc és György, Lepsényi István és Beke László. 24 apród (*pueri*) közül 16 magyar. Itt volt Bánffy, akit a király külön neveltetett Vilnóban⁶⁶ és Csáky István. Az udvarnokok (*cubiculari missiles*) közt 65 lengyelre 8—10 magyar esik. Ezeket küldözgette a király Magyar- és Erdélyországba, azonkívül Moldvába.⁶⁷ Várad Györgyöt Moldvába, Erdélybe és Magyarországra. Szemere Miklóst Magyarországra, Ilosvay Jánossal bort vásároltatott (*In Hungariam causa coemendi vini*). Biky Istvánt „in Hungariam causa mellonum“, Biky Györgyöt „pro conductione fructuum nonnullorum“ küldte. Thury Mártonnak, Somogyi Tamásnak, Zolthay Jánosnak, Diák Andrásnak is különféle megbízatásuk volt. Bengyeli Jánost a tatár ügyekben használta.

A király egészségi állapota megkívánta, hogy az orvosok is állandó kíséretéhez tartozzanak. Az orvosok élén a leghíresebb lengyel orvos, Adalbert Oczko állott. A királyt eleinte egy erdélyi szász orvos kezelte, majd a padovai Buccella Miklós, akit 1574 nyarán fogadott fel. Buccella közvetítette az udvarhoz egyik régi ismerősét, a luccai származású Simoni Simon mestert 1583-ban, aki a prágai császári udvarnál működött. Báthory igen nagyra becsülte szaktudását. „A rothadásról“ írt vaskos latin kötetet a maga költségén Krakóban kinyomatta.⁶⁸

A legkülönfélébb mesterségekre is magyarokat alkalmazott. Így Nikolaus Hungarus az ezüstneműek felszolgálója (servitor argenti) volt. Kapusok, szabók között is akadt magyar, András Hungarus borbély, Thomas Hungarus pék. Csizmagyia Jakab magyar cserzővarga (coriarus Hungarus), volt egy magyar selyemszövő (serifaber Hungarus), magyar ács (faber Hungarus), trombitások (Albertus Hungarus et Majláth tubicines), lakatos Joannes Serarius Hungarus, díszforgó készítő (Johannes Hungarus, instructor plumarum), gyepelőkészítő (frenifex Balthasar Hungarus), bognár (plaustrarius Petrus Szegedi), kocsisok (Mihály kocsis, Aurigae Hungari). Aranyműves kettő volt: Demetrius Hungarus és Johannes Kállai Hungarus. A számadáskönyvekből kiderül, hogy Krakóban volt egy magyar pap, Melchior Thanay Hungarus presbiter.

A király családjából is ott élt egynéhány tag. Két unokaöccse: András és Boldizsár testvéreinek gyermekei: az ifjú András és Boldizsár, akiket a pultuski jezsuitáknál neveltetett. A két ifjú neveltetési költségét Irin György, Csanády István és Bodonyi István vette fel s így ők is bejáratosak voltak a királyi udvarba. Itt volt Báthory Kristóf leánya: Griseldis, Zamojski, a nagykancellár neje, aki 1592-ben halt meg. Griseldis kísérete majdnem 500 főnyire növekedett és az alábbi főurákból állott: Ifjú János, Perneszi Pál, Bánffy Kristóf és György, Csáky Gábor, Gávay Miklós, Bebek György, Boronkay László, Palatics György. Női kísérete is volt. Élén állott három tisztos özvegy asszony: Bocskayné — Sulyok Krisztina, Bebek Györgyné — Pathóczy Zsófia és Bánffy Györgyné — Perneszy Anna. Volt azonkívül egy titkára: Scheffey János, két udvarmestere: Linczicz György meg Orbay Miklós, továbbá főszakácmestere: Lencsés György. A díszes menetet közel 600 főnyi lovas és gyalogos katonaság zárta be.⁶⁹ A rokonsághoz tartozott Báthory András felesége.

Sok magyar volt a katonák között. Báthory István az „invictissimus rex“ címet részben magyar katonáinak köszönhette. 1576-ban 530 magyar katonája volt. Vezetőjük Vadas Mihály, Török István, Rácz Mihály, Nagy Ambrus, Somody Ferenc és Károly István. Ők már részt vettek a Dancka elleni háborúban. Moszkva alatt még többen voltak. Köztük volt az

erdélyi nemesség s főnemesség színe-virága. Gyulafy László erdélyi generális, Bethlen Ferenc (a Gábor atyja), Bánffy György és Kristóf, Kemény Boldizsár (János atyja), Kornis Farkas, Mikó Miklós, Perneszy István, Lázár András, Székely Mózes, Vadas Mihály a gyalogság parancsnoka,⁷⁰ akit D. H. Borussius Stephaneis Moschovitica c. művében megénekelt és akit Vlnóban temettek el a Békes-dombon. Utóda Károly István lett, aki Tczew alatt tűnt ki és vitézségéért nemességet kapott s Szentléleket adományba. Borussius őt is megénekelte. Debreczeni Flóris, Thasnády Balázs ugyancsak nemességet kapott a Wielkie Luki-i győzelemben tanúsított vitézségéért.

Báthory István királyi udvarában mégis többségben voltak a lengyelek. Nekik más szerep jutott osztályrészül. Őket az ország belügyeinek szolgálatába állította. Belpolitikai munkatársait bennük találta meg. Ők voltak a mindennapi életszükségletnél tanácsadói.

Külön csoportot alkottak a jezsuiták. A teológiát szerető király szívesen vitatkozott velük a teológia kérdéseiről. Így elsősorban Stanislaw Sokolowskival, akit Bolognetti nuncius „concionator propedivus“-nak nevezett.

A királyi titkárok száma is tekintélyes volt. A nevesebbek: Marcin Wroniowski, a „Tartariae descriptio“ című mű szerzője, amelyet Báthory Istvánnak dedikált, — Jan Drohojowski, Sebastian Grabowiecki, aki polemikus műveket írt, „Martinus Laterna eiusque levitas“ címen. A mű 1585-ben jelent meg a királynak dedikálva. Krzysztof Warszewicki általános érdeklődésű történetíró. Tideman Giese és Krzysztof Pieniazek is titkári szolgálatot teljesített, az utóbbi írta az „Élet tükre“ című művet. Rövid ideig volt a király titkára Jan Andryszowicz Januszowski. Az udvari titkárok főleg lengyelek voltak, akik közül sokan diplomáciai szolgálatban szereztek érdemeket.

A magyarokon és lengyeleken kívül egyéb idegenek is éltek az udvarban. Nem a diplomatákra és a nunciusokra gondolunk most, hanem azokra a kuruzslókra, alkimistákra, jósokra, varázslókra, akik udvarába ki-bejártak, azokra akik a bölcsek kövével üzérkedtek, horoszkópot készítettek és akik legkülönfélébb országokból (Prágából, Bécsből, sőt még Londontól is) érkeztek az udvarba.

Erzsébet királynő udvarából jött a híres matematikus Jan Dee és az alkimista Edward Kelley. Az előbbi előadásokat is tartott. Az előadásokon maga a király is részt vett, különösen akkor, ha az előadó biztosította, hogy Isten ellen való kijelentést nem tesz. A király szabad óráiban fiziognómiával is foglalkozott. Különösen nagyrabecsült egy ifjú orosz fiziognómust, akit az udvarban tartott.⁷¹

Érdekes csoportot alkottak a keleti nyelveket tudók, akiket a király főleg a tatár és a török diplomáciai kapcsolatok szolgálatába állított.

JAN ZAMOJSKI

az udvar legjelentékenyebb tagja.

Báthory István király lengyelországi munkássága bizonyára nem lett volna oly eredményes, ha nem állott volna mellette legfőbb munkatársa, Jan Zamojski. Őt a természet rendkívüli tulajdonságokkal ruházta fel. Olyan nagy egyéniség volt, hogy némely lengyel történész⁷² szereti Báthory korát Zamojskiról elnevezni. Mások benné látják az udvar kulturális és politikai életének mozgatóját és az idegenből származott királynak ebben kisebb szerepet juttatnak. Kétségtelen, hogy Zamojski a század nagy fia, akinek sokat köszönhet a lengyel-ség, de nem szabad felednünk azt sem, hogy Báthory humanista műveltségű és érdeklődésű uralkodó volt, aki egyforma mértékben érzett felelősséget a harcokért, a politikaért és a kultúra fejlesztéséért.

Zamojski eszét és rendkívüli szívét az ország szolgálatába állította. Érdekes, hogy ez a két nagy egyéniség hogyan egészült ki egymásban, nagy összhangban tudtak együtt dolgozni és a nagy célok érdekében egyesített erővel alkottak. Míg Báthory mindenekelőtt a történelmet és segédtudományait pártfogolta, Zamojski a kultúrának volt legnagyobb támogatója. Munkássága oly szokatlanul gazdag, hogy talán a firenzei Mediciekkal hasonlítható össze. Udvara a kor minden kulturális ügyének központja volt.

Alapos műveltséget szerzett. Sokat járt külföldön, 1561-ben Padovában tanult, ahol nagy tekintélye miatt a külföldiek rektorává választották, ami népszerűségét még jobban emelte.

Csaknem valamennyi lengyellel, aki Padovában tanult, élükön Jan Kochanowskival, baráti és kedves kapcsolatokat tartott fenn. Minden ügyüket mindenkor lelkesen támogatta. Sokoldalúan elfoglalt ember volt, de jutott ideje irodalmi munkásságra is. Irodalmi művei közül komolyságával messze kimagasló a „Római szenátusról“ írott latinnyelvű értekezése, amelyet még padovai egyetemi hallgató korában írt. A mű szerzőségét ugyan egyesek kétségbe vonják. Carlo Sigonio azt állítja, hogy ez nem a lengyel főúr, hanem az ő munkája.⁷³

A kancellár főgondja volt a fiatal nemzedék nevelése. Az állam újjraépítésénél nagy jelentőséget szánt a nevelésnek. Először az volt a szándéka, hogy a krakói egyetemet kiemeli régi merevségéből, amelybe nehéz volt valami újat bevezetni. Új irányt akart szabni a főiskola fejlődésének. Amikor kiderült, hogy tervét nem könnyen valósíthatja meg, Báthory segítségével új tudományos intézetet akart életre hívni, a párizsi College Royal mintájára, hogy a humanizmus tűzhelyévé fejlessze ebben az országban. Amikor ez sem sikerült, Báthory halála után külön egyetemet alapított Zamoscban, az úgynevezett „Akadémia Zamojskat“ 1594-ben.

Az akadémiát mindenekelőtt a nemes ifjak nevelésére állította fel. Később közülük kerültek ki azok, akik az országot kormányozták. Az volt a célja, hogy az ő intézetéből fegyelmezett, felvilágosult, minta állampolgárok kerüljenek ki. Külön gondja volt arra, hogy a végek: a czernowici és chelmi részek is odaküldjék fiaikat. Így akarta közös nevelés által kultúregységbe vonni az egész ország polgárságát.

Az akadémia mellett létesített egyetemi nyomda Zamojski költségén kézikönyveket, tudományos műveket, törvénykönyveket, költői és történeti alkotásokat adott ki. Az akadémián Zamojski irodalmi tanácsadója Szymon Szymonowicz volt, a híres lwówi költő, a „Sielanek“ és sok latin költemény szerzője. Szymonowiczra bízta Zamojski egyetlen fiának, Tamásnak a nevelését is.

A kancellár az előadásokra maga is eljárt, személyesen vizsgáztatott, sőt amikor távol volt, pl. háborúban, maga után küldette a diákok munkáit és jegyzeteivel látta el. Tehetséges fiatalembereket küldött külföldre, főleg Olasz- és Francia-

országba, ösztöndíjakat adott nekik és érdeklődött tanulmányi előmenetelük felől.

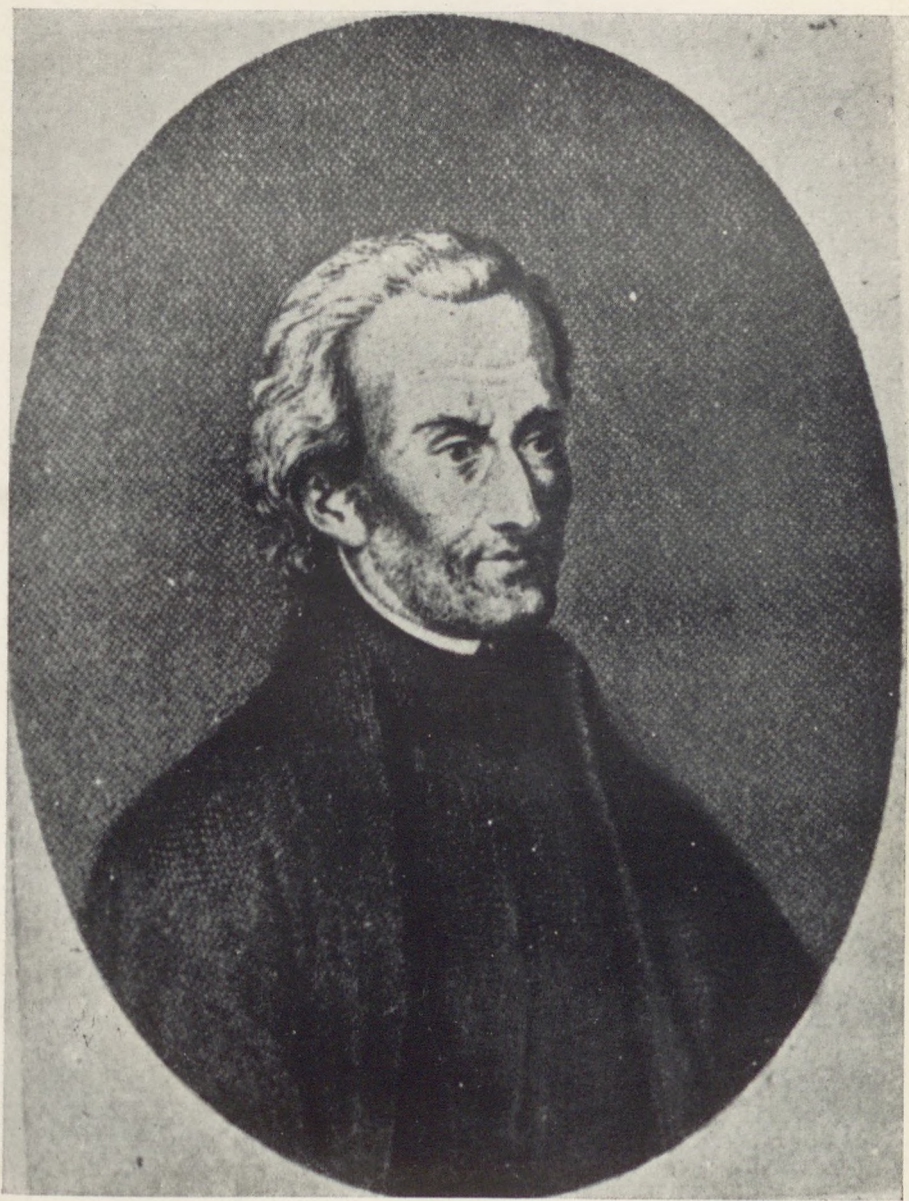
Udvarában állandóan sok kiváló költő és tudós élt. Tollukkal ünnepelték és tették híressé legnagyobb pártfogójukat. Így pl. Zamojskinak Radziwill leányával kötött házassága ünnepére írta meg Kochanowski a század legnagyobb lengyel drámáját: „A görög követek elutasítását“ (Odprawa posłów greckich). A tudósok közül elsősorban Heidensteint támogatta. Együtt dolgozott vele történelmi munkáján, annyira, hogy csaknem társszerzőnek kell számítanunk. A költők közül Sebastían Klonowicz, Joachim Bielski tartozott köréhez.⁷⁴ Munkásságuk azonban nem Báthory korára esik. Bőkezű támogatója volt a tudósoknak, filológusoknak, jogászoknak és orvosoknak. Nemcsak lengyel, hanem idegen tudósok is élvezték vendégszeretetét. Sok olasz, német, francia tudós hálás a tőle kapott pártfogásért. Neki dedikálták műveiket, leveleztek vele és tőle drága ajándékokat kaptak (aranyérmeket, szörmeket stb.).

A külföldi tudósok köréhez tartozott a kiváló olasz régész és történetíró, Carlo Sigonio, aki Zamojski-nak még Padovában tanára volt; továbbá: Justus Lipsius, a belga filológus és bölcsész; a nemzetközi jog megteremtője, a holland Grotius Hugó; Scaliger az olasz humanista, meg a francia Casaubon.

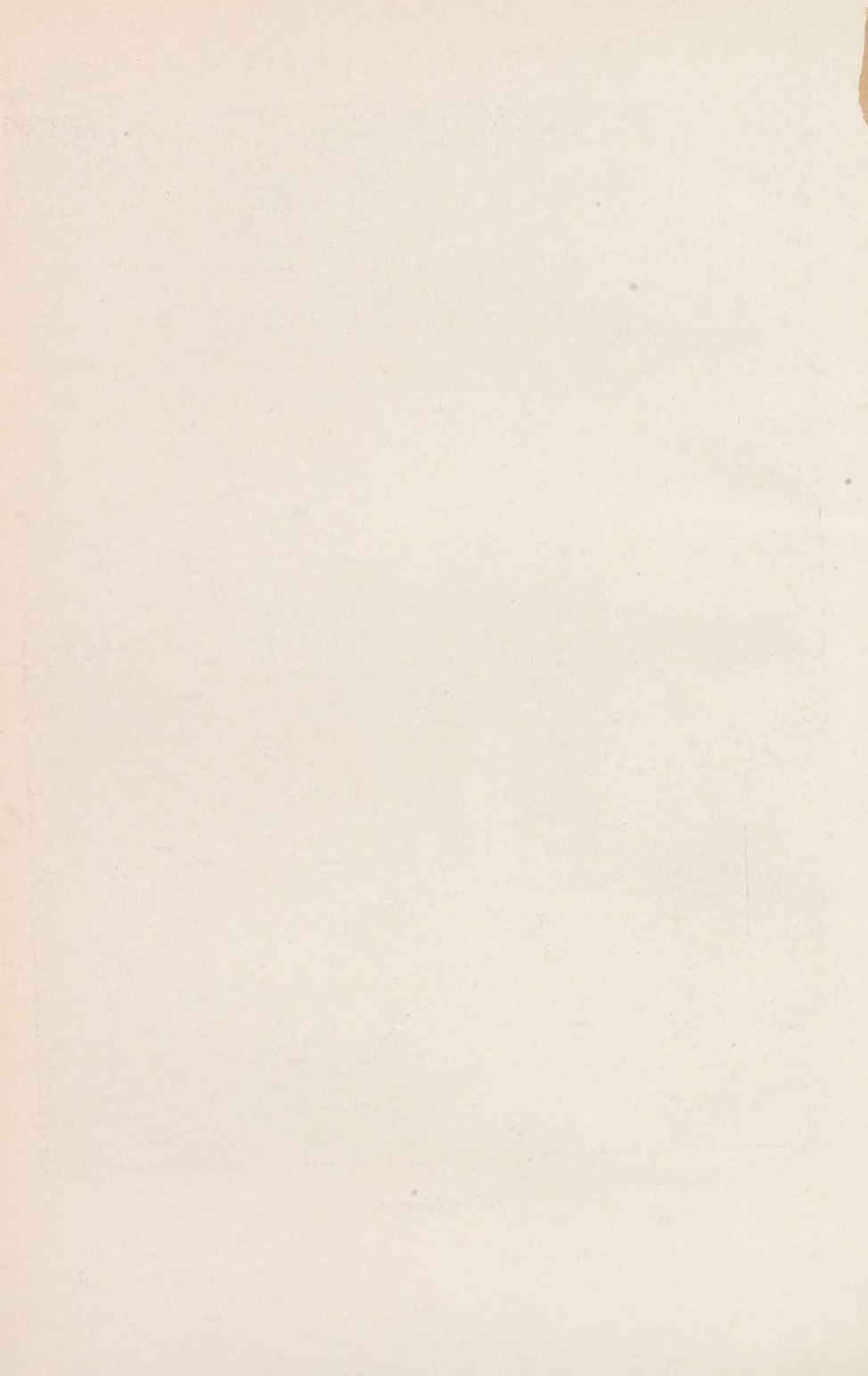
Zamojski pártfogásának ily messzenyúló szálai, európai hírt szereztek neki és egyben Lengyelország nevét is közismertté tették az akkori kultúrvilágban.

Zamojski egyik nagy műve Zamosc felépítése. Olasz mestereket hozatott ide, hogy Padova mintájára építsék fel a várost. Mai napig is műtörténeti értéket jelent a reneszánsz városháza, a palota, a „rynek“ (főtér) és a templom.

Hogy milyen volt Zamosc ura, arról egy korabeli fiatal holland humanista, Does,⁷⁵ atyjához írt levelében a következőképpen számol be: „Megérkeztem Zamoscba, ahol a kiváló hős Jan Zamojski oly kedvesen fogadott, hogy könnyen elfeledtem az annyira fáradságos út bajait és nehézségeit. Képzeld el, legdrágább Atyám, milyen kedves volt számomra, hogy ez a kiváló férfiú, akinél jobbat nehéz találni a nap alatt, arra méltatott, hogy a rólam való gondoskodást elvállalta, miután oly távolságot megtettem. S mindezt Neked köszönhetem. Nem

Piotr Skarga

szólok örökölt nemességéről, sem ősei dicsőségéről. Ő maga önmaga és erényei miatt eléggé kiváló. Attól az időtől kezdve, hogy az állam kormánykerekéhez állt, nem volt semmi sürgősebb dolga, mint minden tehetségét, munkáját, vagyonát a hazának felajánlani. A tatár betörések a lengyel végeknek már régen fájtak és Podolia lakóit szörnyű török rabságba ragadták. Most viszont, az ő gondja alatt ennek a királyságnak határai oly biztonságosak, hogyha valaki akár a legnagyobb hadsereggel indulna, haszontalanok volnának csábításai, célját ugyanis el nem érné. A tatárok már régen betörték volna Moldavia területeire, ha nem lett volna ama hős, aki igaz hősiességgel sietett a segítségükre, és elűzvén a tatárokat a terekapi khánnal egyetemben, Jeremiás Mohilát ott vajdává nevezte ki.

Mégis semmi sem bizonyítja jobban a hazájához való szeretetét, mint éppen ez a város, amelyet saját költségén épített alapjától. Hatalmas falakkal és bástyákkal, az ellenség támadásai ellen. Megerősítette és saját nevétől Zamoscnak nevezte. Nagyszerűen tudjuk mindnyájan, hogy ilymódon emléket hagyott maga után, piramisoknál és szobroknál tartósabbat, nemcsak Lengyelországnak, hanem egész Európának is . . .

Minthogy ez a vezér oly nagy érdemeket szerzett a lengyel királyság körül, kivel kellene összehasonlítanom? Talán ama igen híres perzsa királlyal, Cyrusszal vagy az athéni vezérrel, Temistoklesszel? Macedóniai Fülöppel, vagy talán Periklesszel? Azt hiszem, hogy talán senkivel oly találóan össze nem hasonlítható, mint Nagy Konstantinnal. Azért joggal nevezhető a mi Urunk követőjének, aki Jópásztornak nevezte magát mondván: „A jó pásztor lelkét adja juhaiért!” És ez a hős nem egyszer életét kockáztatta, hogy megvédje a gondjaira bízott népet, az elvetemült farkasok elől. Jelentőségét kitűnően érzé, ezért minden fáradozása odairányult, hogy a hazát szolgálja, ezért a magánügyeket mindig a közügyek után helyezi.

Minden tudományban annyira otthon van, mintha egész életét a tanulmányokban töltötte volna. Viszont mekkora kedvességgel van a tudomány embereihez — véleményem szerint — egészen világosan látszik abból az épületből, amelyet a költészet és az irodalom kedvéért emelt. Tüzetesen foglalkozik vallási dolgokkal is. Az isteni parancsolatok szerint rendezí be

életét és alattvalóinak a maga példájával világít, megmutatván mit kell kerülni és viszont mi után kell menniök. Azt mondta nekem, hogy csaknem valamennyi diadala, amelyeket az ellen-ségen aratott, vasárnapra esett, s ez okból hatalmas összegért szentélyt építtetett a városban „Az Úrnak halottaiból való föl-támadása“ tiszteletére.

Mégis mindezekből, amiket ott láttam, a legnagyobb cso-dálatba ejtett a fegyvertár. Kalauzolván abban engem, azt mondta, hogy kizárólag az a hadifelszerelés van ott, amelyeket sikerült az ellenségtől szereznie, javarészt a németektől és a tatároktól, de mindenekelőtt Moszkvánál, amikor a hadsereget vezette, ama nagy Báthory király által indított háború idején.

Négy napot töltvén ebben a városban és megismervén mindazt, amit csak a kiváló hős kegyessége nekem megmuta-tott, elbúcsúzás után elindultam Zamoscból és két nap mulva Lublinba érkeztem.⁷⁶

Nem csoda, hogy a lengyel történelem Zamojskit a kul-túra legnagyobb pártfogójának nevezi, a nagy király, Stanis-law August előtt.⁷⁷

BÁTHORY ISTVÁN HÁBORÚS PROPAGANDÁJA.⁷⁸

A XVI. század vége a történetírás virágkora volt. Már Heidenstein megérezte, hogy Báthory trónralépésével új korszakot kezd a lengyel történelem, amely minden tekintetben különbözni fog az utolsó Jagiellók uralkodásának korától. Mint „a vitézi népek atyja“, érdeklődéssel fordult a háborúval kapcsolatos tudományok felé; érdekelte őt a kartografia, a mérnök-tudomány, a földrajz. Különös érzéke volt az emlékirat-irodalom iránt. Ebben örökítették meg dicsőséges hadjáratának történetét. A király állandó olvasás útján pontos tudást és alapos ismereteket szerzett az általános történelemben, és különösen a magyar-török, német és olasz történelemben. Köztudomású, hogy szakadatlanul tanulmányozta a Cézár-ra vonatkozó irodalmat, amely a táborban, a háború zajában is kísérője volt. A történelem az irodalom egyetlen ága, amelyet Báthory István őszintén megszeretett. A lengyel irodalom egyéb termékeinek igazi élvezetétől elvonta őt sok minden. Elég, ha az uralkodását teljesen elfoglaló hadműveletekre utalunk. A történetirodalomra azonban a legközvetlenebbül hatott maga is. Mint minden nagy vezér, aki küldetését felismerte, ő is azt akarta, hogy cselekedetei az utókor számára feljegyeztessenek. Tervszerűen és határozott célszerűséggel cselekedett. Már mint erdélyi fejedelem támogatta Forgách Ferenc történeti munkáját és levéltári kutatásait.

Brutus J. Mihályt megtette „historiographus regiusnak“, aki a király szolgálatában maradt annak haláláig.

Nem kisebb a király befolyása a lengyel történetírókra

4. Míg Brutus a magyar történelemnek, Heidenstein a lengyel történelemnek volt hivatalos történetírója. Mellette dolgozott A. P. Nidecki, Krzysztof Warszewicki, Joachim Bielski, Maciej Strijkowski és Stanislaw Stadnicki. Mások távol ugyan az udvartól, ugyancsak a történetírásnak szentelték idejüket. Idetartozik Orzelski, Solikowski, a lengyel szolgálatban dolgozó külföldi Alexander Gwagnini, továbbá a háborús naplók és iratok szerzői, mint: Jan Zborowski, Lukasz Dzialynski, Jan Lasicki és mások. A danckai és moszkvai hadjáratok eseményeit kellett megírni. A király, vagy Zamojski kancellár buzdította írásra a legkiválóbb történetírókat. A király ily módon megíratta Lengyelország és Magyarország multját is és ezáltal alaposan kiegészítette a két állam nemzetközi kapcsolatait. A politikai történettel való foglalkozás viszont a segédtudományokra, (heraldika, genealógia, geografia stb.) terelte a király érdeklődését.

Báthory István király kulturális hatásához tartozott a történetírás pártolásával szoros kapcsolatban lévő háborús propaganda és az újságírás megszervezése is.

Közismert dolog, hogy mily nehézségekkel küzdve tudta megvalósítani moszkvai hadjáratának tervét. Pénz és jó harcos katona állandóan kevés volt. Egymást követték a viták és harcok a sejmekkel az újabb adó és az általános mozgósítás ügyében. A nemesség lassúsága, kedvetlensége és nem egyszer rosszindulata nagymértékben megnehezítették a király háborús akcióját. A sejmet a vidéki kis sejmek látták el instrukciókkal, amelyek „partikuláris érdekeket“ szolgálva, nem egyszer homlokegyenest ellentétes irányban haladtak az állam közérdekével, amelynek első képviselője a király volt. Báthory szomorú tapasztalatokat szerzett a danckai háború alatt és nehéz harca volt az 1578. és 1580. évben, amikor meg kellett nyernie a sejmet a maga terveinek.

E körülmények arra készítették, hogy maga és szándékai részére kedvező közvéleményt teremtsen. Nagy érzéke volt a közvélemény befolyásolása iránt. Szükségét érezte a nemzet felvilágosításának és ezért — Lengyelországban eddig ismeretlen intézményt létesített: a hivatalos sajtót. Ez ugyan nem jelentett szervezeti formát, mégis határozottan az uralkodó

szellemének hordozójává lett. Ennek a sajtóirodának egészen különleges szerepe volt a moszkvai hadjárat idején. Megismertette a lengyel társadalommal a király szándékait, cselekedeteit és eredményeit. Messze, az ország határán túl hirdette a lengyel hadsereg dicsőségét, főleg Német- és Csehországban, a balti államokban és mindenekelőtt Olaszországban. S valóban, óriási hatással volt az egykorú külföldi röplap-sajtóra és megfelelő érdeklődést váltott ki a keleti események iránt.

Egy 1580 február 7-iki királyi határozat⁸⁰ elrendelte a szigorú világi cenzurát a történelmi művekre és a korabeli eseményeket tárgyaló publikációkra. Ennek segítségével akarta a király elnyomni és elnémítani azokat a vélemény nyilvánításokat, amelyeket károsaknak ítélt és amelyek a sajtó útján egyre nagyobb mértékben terjedhettek volna, ha elébük nem állítja a megszervezett cenzurát. E határozat kiadására — Bennis szerint⁸⁰ — egy akkortájt hangos ügy készítette a királyt. Fridewald paszkvillusokat írt a danckai polgármesterről Szoltyczról, amelyek hozzájárulhattak volna a lengyel-danckai kapcsolatok kiéleződéséhez. A királyi határozat halálbüntetést szabott a paszkvillusokat nyomtató nyomdászra⁸¹ és ezzel a közhangulatnak irányt szabott.

A király fennhatósága alatt kifejlődött sajtó manifestumokat, királyi határozatokat, háborús buletineket, különféle röpiratokat készített. Ezeket az ország minden területére és a külföldre irányították. A királyi udvar háború idején a sátorba szállt udvarrá változott. Innen küldték szét a nyomtatványokat.

Báthory uralkodásának első évében udvari tipografusává nevezte ki Szarffenberget és kizárólagos joggal ruházta fel a törvények, a krónikák stb. nyomtatására. Ellenszolgáltatásképpen a nyomdász köteles volt a királyi kancelláriára küldeni egy tapasztalt nyomdászt, akinek viszont az volt a kötelessége, hogy kinyomtassa mindazt, amit Zamojski rendelt.⁸² Szarffenberg emberét a király és a királyi kancellária mellé rendelték, elkísérte Báthoryt 1578-ban Lwówba és később Danckába. Mikor pedig kitört a moszkvai háború és a királyi kancellária Varsóba költözött, majd Psków és Wielke Luki alá táborba szállt, a nyomdász velük ment és táborigényeinek készíttette az uni-

versáliákat, manifestumokat és a háborús brosurákat. E nyomtatványok Szarffenberg neve alatt jelentek meg, másokat viszont Walenty Lapczynski adott ki. Ptasnik professzor véleménye szerint⁸⁸ ez Szarffenberg nyomdása volt, aki a harcban is kitüntette magát, amiért a király Psków alatt nemességet adott neki.

A Báthory-féle háborús propaganda termékei nagyban befolyásolták az egykorú lengyel és részben a külföldi történetírókat is. Alapul szolgáltak a lengyel hadseregben szolgáló, vagy vele vonuló tanult idegenek véleményének, akik az események leírását továbbították az irodalmi előkelőségeknek és tudós világnak. Báthory háborús sajtója azonfelül, hogy megvetette a lengyel ujságírás alapját, a moszkvai hadjárat idején különösen nagy hatással volt a külföldi sajtó véleményének kialakulására is. Így különösen Németországban volt külön, ú. n. „Polnische Zeitung“,⁸⁹ amelyre Báthory propagandája hatott és amelynek ő szállította az anyagát. Németországban a reformációval kapcsolatban is érdeklődés mutatkozott a keleti események iránt és a XVI. század második felében különösen Inflant sorsa érdekelte a németeket. Figyelmmel kísérték István király harcait, mert még nem tudták, hogy a jezsuitáknak barátja és a lutheranizmusnak ellensége. De ugyancsak érdeklődéssel fordultak Rettenetes Iván személye felé is, akiről a korabeli Európában fantasztikus történeteket meséltek.

A tábori nyomda termékei királyi manifestumokat, a háború okairól és folyamatáról szóló jelentéseket, béketárgyalásokat, várbevételeket stb. tartalmaztak. Eredeti példányai ma a legnagyobb ritkaságszámba mennek s azok tanulmányozása lehetetlen volna, ha nem volnának még egykori krakói és varsói másodpéldányok. Különféle történeti munkákban, így Pistorjusznál, Gwagninnál és másoknál is megtaláljuk újranyomott példányaikat.

A danckai hadjárat idejéből van a legkevesebb sajtótermék. Ekkor még nem működött a sajtóiroda, jelentést nem adott ki a király az eseményekről, mert azokat belső ügynek tekintette.

A három moszkvai hadjárat idején ellenben már egész sereg nyomtatvány jelent meg a tábori nyomda kiadásában.

Ezeket a sajtóirodában szerkesztették nagy ügyességgel és tervszerűséggel. Az első nyomdaterméket bibliográfiai és tipográfiai szempontból feldolgozták, de kevésbé kutatták azok hatását az egykori lengyel történetírásra.⁸⁵

Báthory István propagandáját szolgálták — főleg külföldön — a következő fontosabb sajtótermékek, amelyek a tábori nyomdából kerültek ki: „*Edictum, regium svirense ad milites, ex quo causae suscepti in Magnum Moscoviae ducem belli cognoscetur.* (Kiadták: 1579. VII. 12. Swirz-helységben, az orosz-litván határon), *Edictum regium de supplicationibus ob rem bene adversus Moschum gestam, de dato ultimo Augusti ex castro Polock, Walenty Lapczynski, 1579.* (a haditanács leírása; a háború okai; Polock bevétele). *Rerum post captam Polociam contra Moschum gestarum narratio*, (vázlat, amelyben bőséges historiográfiai anyag van,) *Stephani Poloniae regis literae ad ordines Regni Polonici de rebus a se in bello adversus Moscos superiori aestate gestis.* (Anno 1580 ad Vielicolum scriptae) és néhány más. Ezeket a nyomtatványokat sürgősen újranyomták más nyomdáknál, vagy változtatott címmel valami gyűjteményes kiadványban helyezték el, sőt lengyel nyelvre is lefordították.

Rendszer és tervszerű átgondolás vezette a királyt azok kiadásában. Így pl. a swirzki edictum megjelenésének időpontja megegyezik a hadi mozdulatok elkezdésének hivatalos keltével: 1579. VII. 31. Polock elfoglalásának ideje viszont egybeesik a *De supplicationibus* kiadásával; a *Rerum post captam Polociam narratio* — Sokola (szept. 11.) és Turowla (szept. 16.) bevételeinek leírása, amelyet azonnal a hadi műveletek befejezése után adtak ki, de a varsói országgyűlés (nov. 22.) előtt. Már e néhány adat egybeállítása is rámutat arra a gyorsaságra és bámulatosságra, amellyel a tábori nyomda néhány napon belül kiadta és világgá eresztette a hivatalos jelentéseket. Világos a cél is: mielőtt megszületik a sok, hitelt nem érdemlő, túlzott, sokszor a királynak kevésbé kedvező híresztelés, mindenüvé eljutott már a királyi jóváhagyással készült nyomtatvány.

A propaganda megszervezése kizárólag Báthory István király műve. Az ő gondolata volt az edictumok és a világi cen-

zúra bevezetése. Bár mindezeknél le nem tagadható az egyéni ambíció és bizonyos humanista dicsőségvágy, mégis elsősorban az állam közérdekét tartotta szem előtt.

A tábori nyomdatermékek szerzőiről ma nehéz bármit is megtudni. Kétségtelen, hogy ezekben nem egyszer történetírói tehetség nyilvánul meg. Bizonyos az is, hogy a szerzők a királyi titkárok sorából kerültek ki, akikből később neves történetírók lettek. Feltehető, hogy Warszewicki, Heidenstein és Gyulai Pál írták és szerkesztették azokat.

Azt is meg kell állapítani, hogy a propaganda beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Az ország közhangulata, amelyet mindenek előtt a király tettei és sikerei tápláltak, de a korabeli sajtó irányította, megváltozott. Másrészt meg a külföld ilyen módon értesült a moszkvai hadjáratokról és másképpen nézett Lengyelországra s királyi vezérére. A német és az olasz közvélemény Báthory István további uralkodását más szemmel nézte.

A király mindenekelőtt Olaszországban akart propagandát kifejteni. Humanista kapcsolatok fűzték az olasz földhöz és néphez. Elég a padovaiak mozgalmas, egymást támogató és értékelő körére gondolnunk, vagy Báthory István olasz összeköttetéseire, amelyeket a tudomány és az irodalom világával tartott fenn, s amelyeket a Krakóban felállítandó Collège Royal idején (1577) még jobban elmélyített. Mindez elegendő ahhoz, hogy belássuk, mennyire fontos szerepet szánt Báthory István a propagandának olasz földön.⁸⁶ Ezen túl a törökellenes liga, az egyházszerzés ügye Lengyelországban állandó kapcsolat fenntartását tette szükségessé Itáliával.

A moszkvai hadjárat idején Lengyelországban J. A. Caligari volt a pápai nuncius (1578—81-ig). A nuncius már Lengyelországba jövelele elején közeli kapcsolatba jutott a királlyal, sőt nem egyszer tanácsadója volt. Később szívélyes viszonyba jutottak. A király gyakran beszélgetett vele külpolitikai kérdésekről és a háborúról, szívesen vitatott teológiai kérdéseket. Caligari viszont a király segítségével akarta élete vágyát elérni: a kardinális kalapot. Köztudomású, hogy Báthory István többször tett lépéseket a pápánál ebben az ügyben.

Nem kis mértékben egymáshoz fűzte őket a történelem

VIRIDARIUM
POETARVM

Tum Latino, tum Græco, tum Vulgari
eloquio scribentium.

In laudes

SERENISSIMI,
ATQVE POTENTISSIMI
D. D. STEPHANI
REGIS POLONIAE.

*Magni Ducis Lituaniae, Russiae, Prussiae; Semogitiae, Kioniae,
Liboniae q; Domini, ac Principis Transilvaniae.*

In duos Libros diuisum.

STEPHANVS BATHOR

REX POLONIE, &c.

VENETIIS, ad Signum Hyppogriphi. 1583.

tudománya, amelyet mindketten rendkívüli módon szerettek, bár történelmi munkát nem írtak.⁸⁷ Caligari Lengyelországban is sokat volt történetírók társaságában. Ismeretséget kötött Jan Dymitr Solikowskival, aki akkoriban királyi titkár volt, Wawrzyniec Goslickival, Jakób Górskival, Marcin Pilznenski-vel és részben A. P. Nideckivel. Szerette volna, hogy Brutus visszatérjen a katolikus hitre. Lengyelországban tanulmányozta Kromer, Bonfini, Herberstein, Krantz és mások történelmi munkáit. A nuncius nemcsak apostoli követ volt, hanem humanista érdeklődésű közéleti férfiú is, aki a lengyel tudósok és írók között jól érezte magát.

Caligari a moszkvai hadjárat ideje alatt Báthory érdekeinek nagy propagátora volt Olaszországban. Nunciusi jelentéseiből nem nehéz kiolvasni a király szellemében való propagandát. 1579 szept. 18-i levelében⁸⁸ értesíti Como kardinálist a király hadjáratainak eredményéről és mellékeli nyomtatékként az Edictum de supplicationibus-t, amelyben Polock, Turowla és Sokola bevételéről van szó. Ugyanezen évben és a következőben megküldte a polocki győzelemmel kapcsolatos nyomtatványokat és közöttük az Edictum svirense-t kéziratban. A levél-melléleteknek különös szerepet szánt a nuncius. Azt akarta ugyanis, hogy Genua történetírója, Ubertus Foglietta használja fel azokat történelmi munkájának írásánál, amelyre Caligari és Como kardinális egyformán ösztökélték. Morone kardinális már régen fölfigyelt Fogliettára és a király figyelmét is felhívta rá. Hosius pedig (1577 dec. 14.), a humaniorák katedrájára ajánlotta Krakóban. Hogy Foglietta, aki 1581-ben meghalt, a maga Historia Generalis című művében (amelynek csak egyik része jelent meg 1571-ben Nápolyban), valóban szólott-e a Báthory István király hadjáratairól, azt nem tudjuk, mert a kéziratnak másik fele elveszett és mind-ezideig nem került elő. A levelezésből következtethetjük, hogy Foglietta megvalósította a nuncius kívánságát, amelyet bizonyára a király, vagy Zamojski sugalmazhatott.

Caligari más országokban működő nuncius-társait is állandóan értesítette a moszkvai hadjárat eseményeiről. S amikor visszarendelték Rómába, fenntartotta és tovább ápolta Báthoryval a kapcsolatokat, támogatta a király érdekeit és

később is, húsz évvel Báthory halála után, melegehangú emlékezést írt róla.⁸⁹

Utóda, Bolognetti nuncius (1581—85), ugyancsak belejutott abba a történeti légkörbe, amely a király környezetéhez tartozott. A nuncius szerette a történelmet és jól ismerte Joviust, Bonfinit, Tacitust, Svetoniust; Lengyelországban elmélyült Gwagninba és Kromerbe. Jelentéseiben Báthoryt sokszor egyéb fejedelmekkel hasonlította össze. Így például párhuzamba állította Szelim török szultánnal, Izmael Soffin perzsa királlyal, IV. Károly császárral. Báthory hadműveletei is történeti analógiák felállítására sugalmazták Bolognettét. Így pl. V. Károly Metznel, II. Frigyes Párnánál és a rómaiak Numanciánál vívott ütközetét összehasonlította Báthorynak Pskównál és Danckánál vívott csatáival. Különben köztudomású dolog, hogy Báthory István, követelvén Moszkva bevételét, V. Károly példájával igazolta magát. Bolognetti hozzáteszi Caesar példáját Galliában és Pompejuszét Tigranesával.

Báthorynak a másvallásúak iránt tanusított állásfoglalása a francia hugenottákat juttatta a nuncius eszébe.⁹⁰ Mindez a királlyal való közvetlen együttműködésből fakadt. Bolognetti királyi befolyás alatt foglalkozott egy történetpolitikai traktatus elkészítésével, amelynek az lett volna a célja, hogy igazolja a világ előtt Báthorynak Moszkvával szemben tanusított magatartását és egyben megalapozza a törökellenes ligára vonatkozó terveit. Jelentésével sokban hozzájárult ahhoz, hogy a lengyel eseményeket Báthory értelmezésében lássák.

1582-ben megjelent Rómában a *De rebus gestis Stephani I. Regis Poloniae, Magni ducis Lithuaniae contra Magnum Moschorum narratio*. (Apud haeredes Antonii Bladii impresores Camerales.) E művet a kiadó Flaminius Nobilis, Stanislaw Karnkowskinak dedikálta. A bevezetésben kijelenti, hogy lelkében már régen táplálta a szeretetet Lengyelország és a lengyelek iránt, hogy sokat olvasott a lengyel állam szervezetről és történetéről. A lengyelekkel való együttélés pedig meggyőzte őt arról, hogy a lengyelek hajlamosak az olaszok iránti szimpátiára. (In Italiam nostram egregie animatos esse intellexi.) A továbbiakban humanista dicséretet zeng Hosiusról, akit *lumen theologiaenae* nevez és Stanislaw Reszkáról,

akit az elhalt kardinális legméltóbb tanítványának tart (dignissimus alumnus). A következő fejezetek világot vetnek a nyomtatvány genezisére. Flaminus ugyanis kijelenti, hogy Reszka sok mindent mondott el neki arról, hogy micsoda érdemei vannak Karnkowskinak az egyháznál. Megszerette őt és szeretetének nyilvánítására vágyott. A polocki püspök, Piotr Dunin Wolski adott rá alkalmat, aki Karnkowski nevében kezéhez juttatta a királyi ediktumokat elolvasásra (Edictum svirense, Epistola ad ordines, és az Edictum de supplicationibus-t), amelyek ugyanazon esztendőben játszódtak és Báthoryval kapcsolatos eseményekről szólnak. Elképedt a lengyel király tetteinek nagyságától s elhatározta, hogy az ediktumokat nyomtatásban kiadja és Karnkowskinak dedikálja. Ezt Flaminus előszavából tudjuk. E kiadás tartalmáról egész sereg jelentés látott napvilágot még az első expedíció idején: „Edictum svirense, Edictum de supplicationibus, Epistola ad ordines, Rerum post captam Polociam narratio és Commentarius rerum a Stephano Rege Pol. in secunda expeditione . . . gestarum Anno 1580. Gyulai Páltól (első kiadása Kolozsvár 1581). Wiszniewski⁹¹ e kiadvány szerzőjét Brutusban sejti. Véleménye azonban ellenkezik magának Brutusnak szavaival, aki 1582 májusában⁹² azt írta Zamojskinak, hogy első és második expedíciójának tetteit más tudós férfiak már megörökítették és így sajnálja, hogy maga el lévén foglalva a magyar történelemmel, nem írhatta le a jelen eseményeket. Estreicher feltételezi, hogy e kiadásban maga Reszka is részt vett. Így nyilatkozik különben Wiszniewski⁹³ Ciampi⁹⁴ és Czubek⁹⁵ is. Flaminus Nobilis filozófus és teológus Luccaban született, a biblia érdemes editora és kommentátora volt. Szó volt róla, hogy meghívják Krakóba, a teológia professzorának. Ebben maga Reszka is közreműködött.⁹⁶ Ismervén Reszka munkásságát és összeköttetéseit Rómával, feltehető, hogy Zamojski esetleg őt bízta meg azzal, hogy a háborús nyomtatványok gyűjteményét összeállítsa és megjelentesse. Piotr Wolski, aki 1579-ben lett római követ, átadta neki a nyomtatványokat. Reszkának különben az efélékben már volt némi gyakorlata, mert 1574-ben ő adta ki Rómában Bladiusnál a „De rebus in electione Henrici Regis... gestis“ c. munkát, (beszédék, panegi-

rikusok, Henrik Lengyelországba való menetele...) propaganda célzattal. Reszka különben egyéb propagandatermészetű megbízatást is kapott volt Zamojskitól. Ő adta át Báthory és Zamojski érmeit Fulvius Ursinusnak (1584), a költő Gambarának és Muretusnak.⁹⁷

Így ez a nyomtatvány a király és Zamojski propagandájának eszköze volt. Kiadását a római lengyel követség — Wolski és Reszka intézte. Az utóbbi barátját, Flaminiust is bevonta, hogy megmutassa a világnak, a kezdeményezés magától egy olasztól indult. Nem kis része volt az olasz vélemény kialakításában az olasz Aviso-knak, amelyeket Ciampi ismert, de amelyek ma hozzáférhetetlenek.⁹⁸

Hasonlóan, bár kisebb mértékben folyt a király és a kancellár propagandamunkája Németországban, ahol a moszkvai hadjárat idején néhány tábori kiadványnak újabb kiadását találjuk. Ezek vagy külön jelentek meg, vagy gyűjteményesen kötetbe foglalva *Polnische Zeitungen* címen s Scharffenberg nyomtatványainak szószerinti közlését tartalmazzák.

A királynak gondja volt arra is, hogy propagandája eljusson Magyarországra. Az udvari számadáskönyvekben gyakran szerepel a nyomtatványok Erdélybe küldésének tétele. A közvetítő Gyulai Pál volt, a király titkára.

II. RÉSZ.

BÁTHORY ISTVÁN
TISZTELETÉRE ÍRT KÖLTÉSZEZET.

1.

AZ ALKALMI KÖLTÉS ZET
ÉS BÁTHORY ISTVÁN
TISZTELETÉRE ÍRT PANEGYRISZEK

A lengyel államnak szüksége volt olyan méretű emberre és uralkodóra, amilyen Báthory István. Személye azért talált ily visszhangra a nép széles rétegeiben. Mickiewicz Ádám Párizsban a szláv irodalomról tartott híres előadásaiban¹ elmondta, hogy amikor a király a körülstromlott Psków alól a varsói sejmre indult, a moszkvai határtól kezdve az úton mindenütt, ahol hallották a közeledő királyi szekeret, a nép faluból és városokból kiszaladt tömegestől, üdvözölni és áldani a királyt, a harcost. Amikor Varsóba ért, a főváros egész lakossága kiözönlött látására, megkondíttak minden harangot, és a gyülekezet vigyázott, hogy világosan hallatszék Báthory király neve. A nép még inkább érezte a nagyság dicsőítésének szükségét, mint azok, akik más társadalmi réteghez tartoztak. A népet egészséges ösztöne vezette a király iránt mutatott szeretetében. A király az élet biztosítását hozta és teljes bírását. Képes volt letörni Rettenetes Iván hatalmát, amelyről mindnyájan úgy tudták, hogy legyőzhetetlen. A nép dicsőítette, csak a nemesség volt az opposíció, mert más terveket szőtt. A nép mellé állottak a költők, hogy kifejezésre juttassák az őszinte nagyrebecsülést.

A megmaradt panegyriszekben és alkalmi költeményekben az irodalom és az élet szoros kapcsolatát találjuk. A költő nem állt az eseményektől távol, hanem nagy érdeklődéssel kö-

vette azokat és megfelelő időben, megfelelőképpen kifejezésre is juttatta. A kisebb költők dicshimnuszok szerzésével keresték boldogulásukat. Emlékük egyedül azért maradt fenn, mert a nagy uralkodó személyét vonták költészetükbe. Voltak azonban sokan, akik a művészet magas fokán, a költészet örök eszközeivel örökítették meg a nagy király hírét. Leghíresebb panegyristák sorában találjuk Jan Kochanowskit, Sep-Szarzynskit, Paprockit és másokat.

Báthory személyét és tetteit elsősorban a lengyel írók énekeltek meg, de tollukra vették a magyarok, az olaszok, sőt a németek is. Főleg a nemzeti nyelven írt irodalom szól róla, de humanista szokás szerint megénekelték latinul, görögül is.

Mennyiség és minőség szempontjából is első hely illeti meg a lengyel nyelven írt irodalmat. Ott, lengyel földön élte életének leggazdagabb korszakát, vált az írók ihletőjévé.

A magyar és az olasz, meg a német irodalomnak Báthory-ra vonatkozó alkotásai csak ezután következnek. A teljes anyag fölötti szemle nyomán felvetődik a kérdés, hogyan történt az, hogy ez a rendkívüli képességekkel megáldott magyar uralkodó csak oly sovány visszhangra talált a magyar íróknál. A királynak dedikált munkák között csak Uncius szerepel, a panegyristák között Hunyadi Ferenc, Kovacsóczy Farkas, Cserényi Mihály. Nem szabad felednünk, hogy a XVI. század nem volt a magyar irodalom aranykora. Az állandó háborúk és a belső bajok nem kedveztek a szépirodalom fejlődésének olyan mértékben, mint lengyel földön. Báthory különben is kiesett a magyar élet köréből. A Békes-féle felkelés leverésében tanúsított keménysége egyesekben visszatetszést szült. A magyarok közül csak azok énekeltek meg, akik személyével érdek, vagy barátság folytán egybe voltak kötve. A magyarság költőit, illetve szép-história vagy história-íróit más érdekelte: örök emberi témák, a Biblia, vagy belső problémák, a magyar múlt, török harcok. Balassi Bálint is másról énekelt: szerelemről, a végek dicséretét zengte. Báthoryt nem dicsőítette, mindössze nevét rejtette egy költeményének kezdőbetűibe.

Ha költészetében nem is, de családi ügyeit rendező iratai között akadtunk egy nyilatkozatra, amely Balassi Bálintnak Báthory István királyhoz való kapcsolatára vet fényt. A szepesi

Di Federico Frangipane.

D un gran Rè d' alto lignaggio se-
 so,
 Qual sete Voi altamente nato
 Conscien, ch' ogn' hor di lucid' armi
 ornato

Habbia il petto, e di gloria il cor acceso:

Ma non ien sempre Apollo l' arco reso;
 Nè sempre Marte appar in campo armato;

Nè il tridente Nettuno scuote irato;
 Nè il fulmine ogn' hor cubra Giove offeso:

Però non s' sconvolci, che trà i nomi

Di guerra i odan questi misti concetti,
 Ch' io mando à voi Signor forte, e cortese:

Toson le Muse co i lor varij accenti

Hor acquietar i Marcial' furori;

Hor insammarti à bellicose imprese.

A 4

Εἰ τὸν Στρίφωνος ἢ Πολύβιον βασιλῖα ἴς ἀείσι θεατέονα ἦται
 καὶ ἀνέκοντο ἄρματα πρόσθε κατὰ Βασιλείων.

Χίμας ἄρηι φίλων κασιγὰτορ Συνορματάων·

Εὐχόμενα κρείτεροι, καὶ ἴσον εὐδωκέωνι;

Οὔ εἰς δόσεις ἀπας ἰλάσασθαι, καὶ ἀνέκοντα φέλας,

Ἀΐεος ἱμακλιῶν πόνομα ταυτὸν ἔχει.

Διὰ βίβλους ἐγγυελοῦ θάους, καὶ φάτος ἀλατρουῦ

Σπῆσαι τῆ παλάμῃ κλειστέσσῃ ἔνοχον·

Τὴν εἰς ἰσοφείων ἔξωτος προρόσιον ἐν γυμνάσι

Λαομυθῶν, μέγαν δέμα, καὶ ἑσσομέντων.

Τὸν κλειστέον ἀγνοουμένον λοδομήγῃ.

E 3

káptalan levéltárában őrzött Balassi Bálint 1585 október 3-án kelt végrendeletében² szól a felséges lengyel királyról „Könyörögven Ő Felségének az élő Istenért“, hogy tekintse meg az ő „szegin megholt“ atyjának „szolgálatait és barátságát, mivel Ő Felségéhez volt iffiu korában, és az minemő jóakarattal Ő Felsége“ öccse által „mutatta magát hozzá lenni . . . Gondolja meg Ő Felsége — írja tovább — az én régi nemzetemnek mellette való sok kárvallásait és sok szolgálatjokat, tekintse meg az én erdélyi fogságomat is, és sok költségemet kit az Ő Felsége szolgálatjában heában költöttem és szenvedtem.“

A végrendeletben Balassi a lengyel király Ő Felségét fő-tutorul jelöli ki feleségének.³

Az is igaz, hogy a magyarok Báthoryban nem tisztelték saját uralkodójukat. Országvezető szerepében közéről nem látták. Nagyságát csak hírből ismerték. Másrészt viszont, a király magyar harcosokat, történetírókat vitt magával, de nem költőket. Mintha eleve el akart volna zárkózni a költők dicsőítése elől. Balassit sem mint költőt, hanem mint végvári harcost vitte magával. Menedéket és védelmet adott neki és lehetővé tette, hogy — megszakításokkal — hosszabb időn át magába szívja a lengyel irodalom szellemét. Ez termékenyítően hatott költészetére, amelyben külön színt kapott az olasz, a török, a román, a német mellett a lengyel irodalom hatása.

A megmaradt és egybegyűjtött anyag inkább kortörténeti jelentőségű, mintsem szépirodalmi értékű. Csoportosítását az események sorrendjében mutatjuk be. Négyszer nyílt különös alkalom arra, hogy az írók megénekeljék Báthory Istvánt, vagy hogy dicsőítsék nagyságát: trónralépése és házassága, a danckai, majd a moszkvai események és halála. Az utóbbi elé iktattuk a Báthory Kristóf halálával kapcsolatban megjelent munkákat, mint olyanokat, amelyekről a király tudomást szerzett.

BÁTHORY TRÓNRALÉPÉSÉVEL, (1576)
HÁZASSÁGÁVAL ÉS AZ ÚJÉV ALKAL-
MÁRA ÍRT DICSŐÍTŐ KÖLTEMÉNYEK.

A lengyeleknek nem volt idejük arra, hogy Báthory István trónralépését oly mértékben kísérvék irodalmi munkákkal, miként azt Valois Henrik fogadtatásánál tették. A királyválasztás mégsem maradt visszhang nélkül. Az első alkalmi mű a „Nowe Piesni“ (Új Dalok) című gyűjtemény volt.⁴ Megjelenésének helyét és idejét nem ismerjük, mindössze a tartalomból következtethetünk arra, hogy közvetlen a királykoronázás után jelenhetett meg. Szerzőjét is négy meg nem fejtett betű rejti: F. B. G. C.

A gyűjtemény szerzője kegyeletteljes hangon szól I. István lengyel királyról, Litvánia, Ruski, Orosz, Porosz, Mazóvia, Zmudz, Liflant, Kiów, Wolhinia, Podlesie etc. nagyhercegéről és Isten kegyelméből Erdély vajdájáról. Hosszú időre szóló szerencsés uralkodást kíván a királynak. Jelzi, hogy valamennyi ének erre a dallamra énekelhető: „Wesole chwile ku nam sie nawróccie“ — „Vidám percek, hozzánk térjeteK újra“, vagy ha valaki akarja, ama bizonyos nótára az özönvízről: „Boze moy racz sie nademna zmilowac“ — „Istenem, kegyes légy rajtam könyörülni“. Quo se fortuna — illuc et favor hominum vertit. Aki mögött van a szerencse, az után lépked az emberi barátság is. Fortuna az emberi szívet úgy forgatja, ahogy akarja. Az „Új Dalok“ között van egy másik: „A szomorúságot ideje levetni“ és utána még egy:

Anna királynéról, a Jagiellok sarjáról. Majd egy beszélgetés arról, hogy Anna hogyan jutott a lengyel trónra.

A gyűjteményben található énekek elég kezdetlegesek. Egy előttünk ismeretlen szerző jóindulattal írt alkalmi nótái. A vízőzönről szóló dallam aligha adhatott az eseményekhez alkalmazott kíséretet. A panegyrikus lényegét azonban nyíltan hirdetik a szövegek: az emberek barátsága az után megy, aki nek nyomában jár a szerencse.

*

A királyválasztás eseményeivel foglalkozó költemények között találjuk Joachim Bielski alkalmi versét. Neve a Báthoryval kapcsolatos események mindegyikénél újra előkerül, mert tollát a király szolgálatába állította.

*

JOACHIM BIELSKI (kb. 1550, mások szerint 1540—1599). A lengyel irodalomtörténetek nem említik nevét. Az enciklopedista, moralista Marcin Bielskinek volt a fia. Atyja a lengyel nemzeti irodalomnak volt a művelője, a nemesség képviselője, aki jobb prózát írt, mint verset. Több magyartárgyú és törökellenes művét fia adta ki. Így a *Kronika Polská-t* is (Kraków, 1597), amelynek újabb kiadásához mellékelte Báthory István uralkodásának történetét 1586-ig. Joachim atyjától örökölte az irodalom iránti érdeklődést, a magyarbarátságot és a törökgyűlöletet is. Ez utóbbinak már az első ismert költeményében, a II. György brandenburgi választófejedelemre írt *Encomiasticum*ában is hangot adott. Nyomtatásban megjelent első műve Báthory István házasságára írt *epithalamium* (1576). Igen mozgékony és ügyes alkalmi költő volt. Sorozatos versekben magasztalta és — halála után — gyászolta „a legyőzhetetlen királyt“. Latin és lengyel nyelven írt verset vagy prózát. Magyarvonatkozású munkásságára első ízben Waldapfel József mutatott rá.⁵

*

BRUTUS MIHALY, bár az udvarnál különös szerepe volt, mégsem mulasztotta el jókívánatait tolmácsolni, ha arra alkalom kínálkozott. Így írt egy a koronázással kapcsolatos „Gratulatio“-t, amely Krakóban jelent meg a koronázás évében.

„Tudomásunk van JAN LASICKINAK a koronázásról szóló munkájáról is.⁶ Megjelenése azonban már későbbi keletű. Nincs kizárva, hogy életében is megjelent, de egy régebbi kiadásról nincs értesülésünk.

*

A királyválasztás és a koronázás közé újév esett. Ez ismét alkalom volt a jókívánságok irodalmi megnyilatkozására.

Újévi jókívánságot tolmácsoló költeményt találunk MARTINUS BECKMANN BORUSSUS-nál,⁷ aki az Isten Fiától kér szerencsét Báthory Istvánra az új esztendőben. Beckmann alkalmi költeményét a királynak dedikálta.⁸ Ezen kívül még több köszöntő verset írt latin és német nyelven, meg egy epithalamiumot is.⁹

*

A király még a koronázás előtt megülte nászát Jagiello Annával, aki a lengyelek között népszerű volt. Népszerűségének és házasságának irodalmi visszhangját mégsem találjuk. Egyedül az az epithalamium van meg, amelyet Stanislaw Sokolowski írt. Ez is később, jóval a házasságkötés után jelent meg.¹⁰

ANDRZEJ TRZYCIESKI-ről vagy: (Trzecieski) (1530—1584) itt kell szólnunk, aki III. Zsigmond Ágostnak titkára volt. Több, az egyház ellen irányuló művet írt. Harcra szólítja a világ nemzeteit a pápaság ellen. A „De sacrosancti Evangelii... origine“ című költeményében a lutheranizmus kezdetét és Lengyelországban való térhódítását beszéli el. Felsorolja a nem-katolikus vallásúak névsorát és főleg a mágánasokét. Olyan egyénekről szól művében, akikről a század közepén azt hitték, hogy az újhitűek táborába tartoznak. A név-

sorból nem feledi ki önmagát sem. Műve végén a papságot bírálja és annak a reményének ad kifejezést, hogy a kereszténység egyesülése már nincs messze.

E költeményre Roysius válaszolt a „Chiliastichon“-nal 1557-ben. Ez a Lengyelországba telepedett spanyol a lengyel katolicizmus nevesebb képviselőiről szólt és elindította azt a nagy polémiát, amelynek hullámai bejárták egész Európát.

Trzycieski epigrammái és költeményei népszerűek voltak. Röviden fogalmazta meg mondanivalóit. Szerette az elmés, csattanós példákat, a klasszikusok nyomdokán haladt és világot vetett azokra, akik között élt. Nevesebb költeményei közé számítjuk a Valois Henrik lengyel földre érkezéséről szólót, a francia főhercegek, udvari emberek és grófok tiszteletére írott verset és a Dudithról és Báthory Istvánról szólót.¹¹ Legtöbbnyire hexameterben és pentameterben írt.

A Báthory Istvánról szóló költemény¹² tartalmában sok történelmi részletet találunk. Formája nagy gonddal készült és Horatiusra, annak jó utánezatára emlékeztet. Hogy az egész kötet vers Báthory Istvánra vonatkozik, az a bevezető költeményből kiderül, valamint az is, hogy a szerző abban az időközben adta ki, amely Báthory megválasztása és lengyel földre való érkezése között telt el.

Írt még egy a moszkvai hadjáratot dicsőítő költeményt is.¹³ Összesen 420 hexameterből áll. Először Báthoryt és vezéreit (Mielecki, Zamojski, Zbaraski, Kmita) dicséri. Szó van itt a fontosabb győzelmekről, valamint Possevino béketárgyalásairól. Elismeréssel szól a lengyelek, a litvánok és a magyarok férfias bátorságáról: „armis assueti a tenerae castrisque aetate iuventae“.

Trzycieskit ifjúkorában igazi barátság fűzte Kochanowskihoz. A nagy költő számos költeményében, fraszkiájában énekelte meg barátságukat.

Calvin 1555-ben levelet írt Trzycieskinek és bízta: fordítsa lengyelre a bibliát, aki hozzá is fogott a fordításhoz. Később pedig részt vett az úgynevezett Radziwill-biblia fordításában.

3.

DANCKA. 1576—78.

A Balti tengeren való uralom nagyon fontos volt Lengyelország szempontjából. Jól értékelték ezt az uralkodók: Chrobry, Krzywousty, Lokietek és valamennyi Jagiello. Ezért védték és őrizték mindig a „Pomorze“-t — ahogy a lengyel tenger-melléket nevezik. — Poroszország szekularizációja (1525) és Inflantnak Lengyelországhoz való csatolása (1561) nagymértékben megerősítették a lengyelek helyzetét a Balti-tengeren. A tenger hatalmának birtokbavétele viszont porosz részről mindenkor ellenkezésre talált. Féltek a túlságosan hatalmas lengyel államtól és ezért, ha csak tehették, akadályokat gördítettek a terv keresztülvitele elé. Dancka akkortájt a leghatalmasabb balti kikötő volt. Érdekeit féltékenyen védte és nem akarta, hogy a lengyel Rzeczpospolita (Köztársaság) birtokába vegye. Még Zsigmond Ágost életében veszedelmes konfliktus támadt a danckaiak és a király között. Emberáldozatba is került a nézeteltérés, amennyiben tizenegy királyi koper, tengerészkapitány, pusztult el. Csak a királyi tanács erélyes követelései, az úgynevezett Karnkowski-rendelkezések függesztették fel, legalább egy időre, a danckaiak ellenszenves magatartását.

Báthory István uralkodásának első évében felújult a danckai probléma. Békés megegyezésre nem jutottak s így megindult ellenük a háború. A király csak nagynehezen tudott gátat vetni a lázongásnak és békét teremteni, amelyre különben nagy szüksége volt, hogy hozzáfogjon a Moszkva elleni háború előkészületéhez. Erélyes fellépésének sikere egyaránt

tetszett a népnek, a költőknek és a külföldnek is. Irodalmi visszhangját megtaláljuk különösen GORECKI LEONÁRD beszédeiben,¹⁴ amelyek nyomtatásban is megjelentek. A beszéd így kezdődik: *Quae usque tandem Gedanenses, divina patientia abutemini? etc.* A beszéd végén: *neque hisce successibus vestris Victoriae, quam ex gedanensibus reportastis, ellati, Paolo in eo bello gerendo oscitantiores sitis, ne illi negligentia vestra nisi post ex vobis Victoriam reportent, cladesque suas ulciscantur. Id quod a tot populis praeclarissimis imperatoribusque praestantissimis factum fuit. Qui ab initio in tot bellis, successi bensi, post ab hostibus oppressi, mirabilem tristissimumque exitum habuere.* Azután „*Mathiae Nadolii discipuli Gorecii proficiscentis in Italiam elegia: quaeque auspicatissima ei . . . praecocter ac valedicit.*“ A C. oldalon a következő szavakkal fejezi be: „*Iam iam properare monemur Accipere et parili reddere voce. Vale.*“

Az *Oratio secunda*-t¹⁵ a Miedzyrzeczek-i kastellánnak, Andrzej z Górkinak dedikálta. A beszéden kívül van itt egy „*conditiones propositae a Stephano gedanensibus pacis*“ is.

Górecki megírta a lengyel nemzet történetét az öreg Zsigmond haláláig. Terjedelmesebben foglalkozott a törökkel való háborúskodás idejével. Szándékában volt Báthory István uralkodását is feldolgozni, de erre már nem került sor.

*

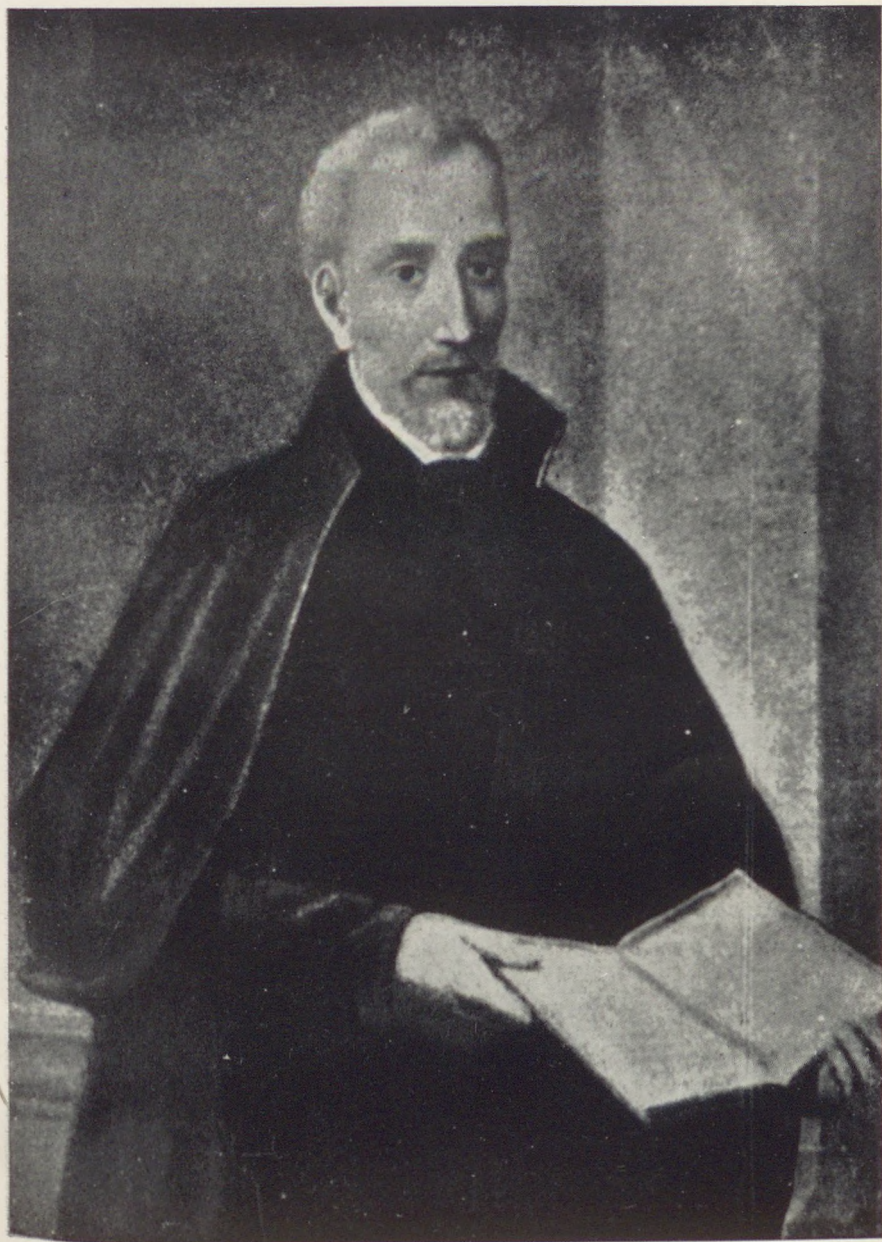
A vilnai jezsuita kollégium dicsőítő költemények egész gyűjteményét¹⁶ adta ki. A kötet Mikolaj Brzezinski költeményével kezdődik. Utána következik Georgius Kovacz műve. A magyar szerzőről közelebbit nem tudunk. Majd van még egy költemény: „*Religionis, rei publicae, Vilnae, collegii et omnium ordinum ex fortunatissimo S. R. M. adventu laetitia et gratulatio scripta a Georgio Kal. musarum cum Apolline ex optatiss regis in Lith. adventu, gaudio triumphantium dialogismus Joannis Plocensis. — Ad lithuaniam Marinus Sienkovicz. Wilnae laetitia exhortatio al. Starzeski. Faustum omen Christophori Hojecki. Mysteria nominis explicat Georg Czaratoryski. Attigit varia Alb. Jarnowski. Echo Petri Strzelec op-*

tatiss. adventus scripta a Stan. Kliczewski. Bonis fructuosorum a Gabr. Voyna. Ad victoriam optatio Alex. Polubienski. Virtutum commendatio Valenti Gloskowski. Ezenkívíül van még egy gratulatio Alb. Baginski studiosorum nomine Marinus Masowiecki. Vitae incolumitatem Hier. Grajewski lithuanorum affectationem. Nie. Korp. D. Casimiri oratio ab. ad. Czomlewicz Aenigma Georgii Kal.

A danckai események még több írók ihlettek meg. Így Joachim Bielski-t, aki a következő szatírában öröktette meg a nevezetes eseményt:

Satyra in quendam Dantiscanum, qui leibus ac ineptis suis quibusdam Germanicis rhythmis multa nefaria de Rege et regno Poloniae scribere, et per Germaniam vbique spargere impudenter ausus est: anno D. 1577.

Lustris tempus ad hoc actis iam paene duobus,
Omne mihi studium placidis incumbere Musis:
Nec quem-quam ^ssatyra proscindere mens erat acri,
Aut mea Pasquilli defigere carmina sano.
Primus eras, qui me candore nitere perenni
Non sinis, inustumque in prelia pessime trudis.
Quisquis sis, ego te Dantiscum, latro vocabo;
Qui sacrum morsu nomen violare canino
Ausus es inuicti Regis, sanumque vocare,
Quo non Christicolum toto Rex alter in orbe,
Vel pietate fuit, bello vel maior et armis.
Dignus qui furca pedibus suspensus ab alta,
Aut nigros pascas corvos, aut sectus acuto
Carnificum ferro, canibus sis esca cruentis:
Ausus Teutonicas passim tam fara per urbes
Plurima de nostra mendacia spargere gente:
Tamquam cum Turcis iam conspirauerit, et iam
Christiadum multis fraudis sit Lachia regnis.
O Execrandum scelus, exitique piandum,
Dantiscæ plebis: quæ nedum oblita priori
Est fidei, et Regi propicio parere recusat:
Verum non dubitat magnum quoque stringere nomen,
Atque apud externas falso traducere gentes.
Tu tamen hos laudas, nec adhuc periuria demens
Illorum celare potes, laudemque merentur
Haec aliquam gentis sceleratae tristia facta.
Certe Dantisci digni sunt laude rebelles:
Certe Dantisci infle fecere rebelles:
Qui sacram rupere fidem, qui nescio quali
Pro patria, falsa pro libertate suorum,
Pro laribus patriis mortem perferre cruentam
Haud veriti, Domino sese opposuere superbi?
Urbs quasi sola foret Prússia haec libera: cum sint
Complures aliae, quæis nedum iura piorum
Integra servavit regum pius ille: sed auxit

Antonio Possevino

Elbingis etiam noua, vicinisque Torunis:
 O caecos homines! O indulgentia Divum!
 Haecine Dii patiantur agi? nec fulmine misso
 Hos saeuos trudent in Tartara furna Gigantes?
 Qui strauere trucem Enceladum, vastoque Typhoeo
 Pelion et Pindum, magnae quoque molis Olympum,
 Adque Ossam excussere manu. Quae barbara tellus,
 Quae ferat hos, et non subito confundat hiatu?
 Et Sol sit placidus tam iusto crimine laesus,
 Et non sacrilega currum diuertat ab vrbe?
 Quanque Thyesteae crudelia fercula mensae
 Periuri esse putet delicta minora Gedani?
 Ad coenam et lautae nostros convivia mensae.
 Inuitas? aderunt illi non multa rogati.
 Vos modo Dantisci ad vestras venientibus aedes
 Hospitibus vultum laeti exhibeatis amicum.
 Quasque dapes secum tulerint, gustate vicissim.
 Verum causa videbuntur laesumque palatum
 Morderi multo frustra dicetis aceto.
 Et choreas ducent, dederint vbi cornua laetos
 Rauca sonos, quales choreas? Dantisce videbis,
 Cum magno pacem nequaquam optaveris emptam.
 Nam prae laetitia salient sic acriter illi,
 Ediderint vt quot saltus, tot vestra sub vndas
 Volvantur Stygias capita ac cervice revulsa.
 Vinum velle tuis apponere dicis adustum
 Hospitibus recte: potus placet ille Polonis:
 Sed quoties bibitur, misere tractabitur hostes,
 Nec propria semper residebit tutus in aede,
 Custodes quos tu posuisti in limine primo.
 Nec te Sauromatae generosi, Cerbere, curant,
 Tergeminis nigram rapias ut dentibus offam,
 Et totidem tristem latratum faucibus edas.
 Inuenietur enim Alcidis qui, Cerbere, forti
 Compensum dextra superas te educat in auras.
 Musica quae resonet, quaeris, sub vallibus imis?
 Musica (crede mihi) nostra est gratissima genti,
 Quae Martem accendit, mentesque in prelia tollit.
 Aurea magnanimo donari munera Costcae
 Dicis ab irato, scriptor vesane, Gedano?
 Ferrea iam pridem (favet illi pectore toto)
 Magnanimus (munus pro munere) Costca paravit.
 Inuictum iactas ductorem. Causa fuisset
 Si melior, poterat melior dux esse: sed illum
 Numina iusta vetant aliquem sperare triumphum.
 Esto: dogma pium Christi profitetur eundem
 Et nos amplexi sumus, adque huic fidimus uni.
 Vestibus incingi suades fulgentibus auro.
 Non opus est monitis, mos est gestare Polonis
 Intextas auro vestes ostroque superbas:
 Sed tamen his victor minime potietur avarus:
 Aspera multa prius turpis patiatu oportet,
 Antequam iratis apibus uel devoret vrsus.
 Balnea non curat, patiens est solis et aestus
 Sarmata: vos ipsi haec struxistis balnea vobis.
 Nam neque nunc primum Dantisci fercula nobis
 Instruitis, quae nos tandem consumitis ipsi.

Ferrea tam nostrae fecistis vincula genti:
 Vos tamen haec collo tandem suspensa tulistis:
 Multa spem praeter damnosa superbia vestra
 Corpora pallentem ferro demisit ad orcum:
 Sic vt lamentis, luctu, queruloque vlutu
 Coelum et inhumani resonaret regia Ditis,
 Tisiphoneque fero quatiens vos torua flagello,
 Eumenides reliquas in opem defessa vocaret
 Sanguinea incinctas palla, et serpentibus atris.
 Non ergo es veritus tam tristi laedere morsu,
 Iratumque magis Regem gentemque Polonam
 Reddere tam victae genti: quam summus ab alto
 Puniet elatam fastu Rex aethere, iustis
 Puniet (haud dubium est) poenis, hic moenia Troja
 Neptuni fabricata manu, hic ingentia quondam
 Pergama Thebanamque urbem et Chartaginis arces
 Eruit: hic cineri dabit evertetque superbam
 Urbem Dantisci vestram, ni pectore ab imo
 Ipsa suum doleat facinus, Regisque Poloni
 Proiecta ante pedes, fateatur humillima culpam.
 Rex pius et clemens turbae miserebitur vltro
 Insontis: tamen auctores pro talibus ausis
 Supremos scelerum mulctabit funere digno.
 Et tu, quisquis eris, instans dabis improbe poenas,
 Accipiesque tuis aequissima premia scriptis
 Insulsis: et erunt haec multis ciuibus olim,
 Et tibi sacrilegae exitio conuitia linguae.

Finis.¹⁷

Ez a satíra Leonhardus Gorecius Eques Polinus „Descriptio belli Inoniae“¹⁸ című művében található GASPAR LINDEVERVS-nak az alábbi versével. A nyolcadik lapon a következőket írja ez a „Medicus et Philosophus Posnaniensis“:

„Historiam vitae ueteres dixere magistram:
 Historiae quando multa docemur ope.
 Tam bene quis Romam, doctas quis nosset Athenas,
 Liuius aeternum ni fabricasset opus?
 Non multi legerent Valachum uel gesta Polonum,
 Nobile Gorecij si latuisset opus.
 Hinc potes effectus bellorum, et discere causas,
 Et quam Turcarum sit male tuta fides.“¹⁹

A danckai eseményeket tárgyaló énekek között találjuk azt a német dalt, amelyet Bolte adott ki „Ein Lied auf die Fehde Danzigs mit König Stephan von Polen“ címen, 1576-ban. Franciszek Goslawski: Paraenesis vagy Piesni Nowe (Új dalok) címen Dancka bekerítéséről írt. Ugyanerről szól a „Nowina“ (Ujság) is. Ez a mű csehül is megjelent. Lasitius: Der danziger Niederlag c. munkájának 44. lapján találjuk LASICIUS JOANNES következő Oratio-ját.²⁰

„Ad Lectorem Germanum“

„Ne quaeso, crebra Germanorum hac in clade mentione offendare lector, aliter enim historia scribi non potuit, Gedanenses Germani sunt . . . Quod cum Deus Victores esse noluerit, cur me id descripsisse aegre fero? Non alius eventus expectandus illis fuit, qui Apostolici praecepti de Rege honorando, et obedientia praestanda magistratui obliti, Regem Poloniae (ad quem successoresque eius annis abhinc 123 una cum caeteris Prussis, metu Cruciferorum Teutonici Ordinis transierunt) non modo non honoraverunt, sed aperte oppugnaverunt; quam prospere docuit te historia: nulla (ita me Deus amet) Germanorum odio scripta etc. De dato 12. Nov. quo die horrendus cometa maiorum praenunciator malorum emicuit 1577.“

Ugyanerről a tárgyköréről szól ANDRZEJ PATRICII NIDECKI: Commentari de tumultu Gedanensi. Mariaeburgi, 1577 és SAMOSTRZELECKI TOMASZ: Oratio ad Gedanenses Poznaniae, 1577 című munkája.

*

Amikor a király kimerült és a harci tevékenységet rövid pihenéssel váltotta fel, Zamojski szívesen látta a saját birtokán. Ott kedvenc szórakozásával, a vadászattal töltötte napjait. Zamojski igyekezett megfelelő módon megtisztelni nagy vendégét. Külön gondja volt arra, hogy a nagy költő, Kochanowski szavaival üdvözölhesse a királyt. Humanista szokás volt ez s a kancellár is aszerint járt el.

JAN KOCHANOWSKI ekkor írta előbb latin, majd lengyel nyelven a „Drias Zamchana“²¹ című költeményt, amelynek szószerinti²² magyar fordítását adjuk:

JAN KOCHANOWSKI:

DRYAS ZAMECHSKA.

O Nővérek, micsoda vendég jött a mi vidékünkre?
Már arca és termete, meg komolysága is mutatja,
Hogy valami tiszteletreméltó ember, de hogy király, az kétségtelen.
Ama neves Hősök magja látszik rajta.
Ismerlek ó neves Király, bár korona nélkül vagy,
És bár másoknál nem külön ruhába öltöztél.
Ismerlek ó lengyelek királya, bár itt az erdők közepén,
Egész időmet mindig a vadakkal töltöm,

Hozzánk is híre jött a Te jövetelednek,
 Es az erdőkből az emberek szeme elé csábított:
 Hogy hálás arcodat mi is megszemléljük
 Es azt a kedves vendéget, kedvesen fogadjuk.
 Sokáig légy egészséges nagyhatalmú király:
 Es adja Isten, hogy a Te szép gondolataidnak gyors
 Eredménye lássék: Kezdetben az a legfontosabb
 Amit az emberek később is biztosan
 Remélhetnek tőled: Csak kérni kell,
 Hogy az Isten a jó uralkodóknak áldást küldjön az égből.
 Én egyedül, hallván a te bátorságodról és cselekedeteidről,
 A szív tévedhetetlenül hisz abban: hogy téged a Boleslawokkal
 Együtt fog Lengyelország emlegetni: és te ne tartóztasd magad
 De a jó kezdetekből; abból, amit egyszer már bevégeztél,
 Még jobb legyen a királyi kormány: míg ilyenek voltak Lengyelországban,
 S jó uralkodók, a nemesek is azok voltak.
 Király, elhiheted nekem, hogy az elmúlt évek alatt
 Az emberek szokásai is Istenesebbek voltak,
 Nem voltak olyan uzsorások, sem veszekedősek,
 Inkább a nyugalom és mindenféle erény virágzott.
 Királyválasztásokkal a fejüket nem törték:
 Minden ármánykodást, sőt ezt a szót sem tudták,
 Az emberek egymás közt kedvesen s nem pajszos mögött éltek,
 Az idősebbeket, előjárójukat is tisztelték,
 De amikor az Urak lustálkodni kezdtek:
 Ez az alattvalóknak is mindjárt izleni kezdett.
 Innen a nem szükséges pletykák, a különféle vallások,
 A torkosság is megnőtt, a különféle veszteségek is.
 Az ármánykodások megsaporodtak, nincs udvariasság,
 Senkinek sincs meg a rangját megillető tisztelet.
 Az erények mind kialudtak, a jó férj ujdonság:
 A szívek az emberekben kihültek: félünk a tatártól.
 O hatalmas Király, könnyen megváltoztathatsz
 Mindent: csak akárd nyíltan megmutatni,
 Hogy miként magad is a komolyságot és az erényt szereted:
 Ugy a szégyentelenséget és a hamisságot nem támogatod másban,
 Könnyű a királynak megfélekezni a szabadsággal való visszaélést.
 Pilecki lévén itt ezelőtt úr Zamechben,
 Medvék hátán is járt: bár a karika kemény,
 Akinek orrára teszik, elvezetik vele még a makacsokat is.
 De most engedd meg, hogy ezidőszerint Isten tanácskozzék erről,
 Aki minden Te dolgotat vezetni szokta volt mindig
 A szerencsés végig: magad pedig szakadatlan
 Munkádat pihend ki itt a szép erdőben.
 Ha akarod a folyók áttetsző folyásával megtölteni szemeidet,
 Itt a Sopot és a Tenwica a maga harmatát hordja:
 Itt a Tanew az akadálytalan, hamar megtölti a San folyót,
 Es két Tenwát, a befogadni kész Rdzina nem tesz ki.
 De ha inkább a vadászat vágya készlet téged,
 Vaddisznóra menni, vagy medvékre,
 Vagy szarvasok szél-lábát kergetni az őserdőkben:
 Mindeneket, ó Királyom, nagy gazdagságban találsz itt.
 Es most mindez erdőket a falvakkal együtt,
 A lengyel király mindig a sztarosztákkal látta el,
 De évekket ezelőtt (nézd mily régiek vagyunk már)
 Iván Kustra z Krzeszowa, a híres férfiú tartotta ezt:

Aki Lezeiskot építette a maga terve szerint,
Itt Lukowát alapította bár Przyben uralkodott.
Majd amikor utódai elfogytak,
Minden a királyok kezébe jutott.
Itt senkinek semmi sem tulajdona e világon:
Ma ez az enyém és holnap egy másik házában lesz:
És aztán megint máshol, majd meg egy következőben és egy harmadikban:
És mi miként száraz levél a fáról, lehullunk.
Tovább szórakoztatnunk téged, Királyunk nem illik.
Hasonlóképp vagy hasonlóan kevés
Az ami kedves: de az erdőben nem tanítanak szónokolni:
Egyszerű szavakkal intézzük el dolgainkat itt.
Sem a városban, sem a sejmeken nem veszünk részt,
Sem ama szépen beszélő szónokokat ott nem hallgatjuk.
Az erdőben töltjük éveinket a szarvasfaunokkal:
Akiiket állítólag ti, vad férfiaknak neveztek,
Ott vagy koszorut fonunk, vagy táncolunk,
Előfordul, hogy Dianával néha vadászunk.
Ezek a mi szórakozásaink, amíg a balta éle
Meg nem érinti valamelyik nővér lelkét a lucfenyőben.

A MOSZKVAI HADJÁRAT 1578—1582.

A Moszkva elleni háborúnak — amint arra Mickiewicz is rámutatott a szláv irodalomról szóló előadásáiban²³ — hármas jellege volt: politikai, vallási és irodalmi. A politikai jelleget a legmélyebb értelmezésben kell venni. Itt a két ellenfél uralmának alaptételéről volt szó. A vallásos jelleget úgy értjük, hogy ettől függött a görögkatolikus vallás emelkedése vagy bukása. Végül irodalmi volt ez a háború, mert két nyelvet terület határainak végleges megállapítását indította el. Valóban ez a háború elhatárolta az orosz dialektust a lengyelországtól. A nyelvet ezideig a vallásos lélek vezette, most egy politikai térhódítás nyitotta meg számára az utat kelet felé. Eljutott a finn nép lakta földig, amely ekkor német uralom alatt volt és Fehéroroszországon át Inflatig terjedt.

A moszkvai hadjárat előzményeit Báthory leveléből tudjuk meg. Báthory István gazdag levelezése sok tekintetben fényt vetít az uralkodó terveire, elképzeléseire, de egyben betekintést nyújt a humanista lelkű uralkodó tollforgató művészetébe is. A moszkvai hadjáratra való előkészület idejéből maradt ránk egy levél,²⁴ amelyet Mágócsi Gáspár nevű hívének írt s amelyet a gyulafehérvári levéltár őriz. A levelet nemcsak mint az elkövetkezendő események tudósítóját, hanem a király stílusának érzékeltetésére is közöljük. Belőle a hazájáért minden áldozatra kész magyar szól. „Mi lehet — írja — Isten előtt üdvösségesebb, nemesebb, mint az, ki hazáját ve-

szendő állapotjából felemelné, vagy csak megsegítené. Isten látja lelkemet, minden munka, fáradság, sőt a halál is édesnek látszanék, ha az én hazámnak ilyen utolsó szükségében segíthetnék. Magyarország eleitől fogva a két, vagy inkább háromfelé húzás-vonás miatt veszett . . . Halálommal is kész vagyok megpecsételni az én hazámhoz való szerelmemet . . .

Az én értelmem szerint a mostani világ állapota szerint két dolgot látok, méltó és indító okot.

Először: hogyha az Isten könyörülne rajtunk és a mostani császártokat — királytokat, kit én igen beteges embernek értek, ez világból kivenné, ottan megszabadulnátok és minden zenebona nélkül szabad választásotok lenne s a világ sem rágalmazna benneteket, sem azt, aki oltalma alá venne.

Másodikat azt látom, hogy a török császárt megkérnétek, hogy ez második nyomorú földet ne üldözné, sőt oltalma alá venné, határt mutatna.

De ehhez is, igaz, nem látom most módunkat, noha általában császártól nem indítottunk, miérthogy egyebek, az kikkel közlöttünk, nem biztattak ez okból: a császárnak Persiára nagy gondja van és kétfelől nem akar háborúban lenni.

Más oka miért nem indítottam (háborút) ez: hogy a muszka igen megháboríta és most is készüléshben vagyok, akire esztendőre, nyárra, az Istennek segítsége velem lévén, reája megyek és amire az Isten vezérel, mívelem.

Sőt az itt való népet (a lengyeleket) is tekintvén, hogy hátuk megett ellenségük lévén a muszka, nem indulnának más dologhoz (t. i. a magyarokat segíteni a török ellen). Ím azért én ugyan meggyóntam te Kegyelmednek az én lelkiismeretem titkait, kiből Kegyelmed megítélheti, hogy most semmi jó módunk sem egyfelől, sem másfelől ehhez nincsen!

A békességet énvelem a német császár sok számtalan ember által kísérgette, de mivelhogy soha énnekem fejembe nem fért, mint lehetne ez a magyar nemzet nyomorúsága nélkül, sem míveltem, sem ezután nem mívelem! Néha azt is, hogy Szilézia és Csehország között legyen békesség: de erre én azt mondom, hogy efféle tetített és képmutató békélés haszontalan és állandó nem lehet. Nem vagyok idegen azon békétől, amelybe nemcsak Sziléziának, Csehországnak, Lengyelország-

nak, hanem az egész kereszténységnek, többi között szegény Magyarországnak javát ismerjük.

Időközben ha a német, közönséggel vagy egyenként te Kegyelmeteket megháborítaná és haddal nyúlna hozzátok, minden tehetséggel és oltalommal akarok lenni. Mindazonáltal most semmit sem kell adni, sőt időzni és dissimulálni, magát pedig őrizni.“ István, Isten kegyelméből Lengyelország királya, Litvánia, Oroszország, Poroszország, Mazóvia, Livónia stb. hercege, Erdély fejedelme.

A Moszkva felett aratott győzelem Báthory Istvánnak legnagyobb teljesítménye volt. E szerencsés hadjárat révén a Moszkva feletti uralom csaknem egy évszázadon át Lengyelország kezére került. Moszkva elesett a Balti tengertől, mert a lengyelség vette uralmába az egész partvidéket. Ugyancsak ezzel a hadjáratral kezdődött a lengyel állam fegyveres erejének megalapozása és megszervezése. Erre a királynak különös gondja volt. A lengyel gyalogság egyöntetű mundért kapott, a kékszínű zsupánt és a deliát, amit Báthory István Erdélyből hozhatott, ahol ismertek voltak Fráter György kék darabontjai. A király katonai géniuszának nyomát találjuk az egész honvédelemben tapasztalt rend és fegyelem és a külső szépség megteremtésében. Háborús stratégiáját a jól meggondoltság jellemezte. Minden hadiműveletét és vállalkozását kellőképpen biztosította és az erőket céltudatosan csoportosította a főcél körül.

A legsúlyosabb időben vezette a moszkvai hadjáratokat. Akkor, amikor Oroszország expanziós törekvései a leghevesebbek voltak.

Maga alig tudott 40.000 katonát kiállítani, viszont ellenfele, Rettenetes Iván 40.000 állandó hadsereggel rendelkezett, azonkívül pedig volt még 150.000 bojárja és szükség esetén 300.000 parasztja — az orosz történészek adatai szerint.

István király három (1579, 1580, 1581) sikeres vállalkozást vezetett Rettenetes Iván ellen és lealacsonyító feltételek elfogadására kényszerítette.

Iván cár nem várta be a hadüzenetet, hanem betört Infantba. A váratlanul történt támadás eredményezte, hogy né-

SERENISSIMO
 POTENTISSIMO
 INVICTISSIMOQ.
 STEPHANO
 DEI GRATIA
 REGI
 POLONIAE

MAGNO DVCI
 LITVANIAE . RVSSIAE
 PRVSSIAE . MASOVIAE
 SAMOGITIAE . LIVONIAE
 KIOVIAE . VVOLHINIAE
 PODOLIAE . POMERANIAE
 PODLACHIAE . ETC.

AC
 VNIVERSAE . SARMATIAE . EVROPEAE
 MONARCHAE . DOMINOQ.

NEC NON
 PRINCIPI
 TRANSSILVANIAE
 ETC.

Báthory István képe Manutius: Antiquitatum romanarum című művének belső lapján

hány hét alatt leverte az egész országot és „tűzzel-vassal“ pusztított mindent. Inflantról fontos volt Moszkva és Lengyelországra nézve egyaránt. Azon az útvonalon feküdt, amely összekötötte Északot az innenső Európával.

Közben Lengyelországban részletesen tárgyalták, sokat vitatták a királynak azon tervét, amely a Moszkva elleni hadjáratral függött össze. Báthory azonban nem nézett tétlenül a sürgető jövő elé. Követeket küldött a szélrózsa minden irányába, hogy kapcsolatokat teremtsen a külföldi udvarokkal és fegyveres erőt gyűjtött. Cselekedeteiből kiderül a megfontoltság és a veszély tudata, az elhárításra szükséges eszközök megszerzésének szükségessége. Poroszország leveretése után nyomban az oroszok ellen kellett fordulnia. Hogy bekerítse Inflantról, Polockot kellett bevennie. Néhány heti ostrom után a vár védői megadták magukat. Polock elfoglalásának messzemenő következményei voltak, amennyiben ezt követte egész Fehéroroszország és számos Inflantról város elfoglalása is.

A király ekkor a varsói sejmre utazott, hogy megszerezze a második hadjárat költségeit. A sejmben Iván cár bujtogatása és a lengyelek közti ellenkezések miatt királyellenes viharok dúltak. Azzal vádolták a királyt, hogy túlságosan sokat költ olyan területek elfoglalására, amelyeknek nincs különös jelentősége.

Báthoryt a háború gondjai, bajai és betegsége leverte. A sejm hangulata még csak tetézte a bajt. Már a polocki ütközetben megöszült. Most, amikor megmutatta a polocki ütközetben szerzett ősz fejét, egyszerre lefegyverezte az akadékoskodókat és elnémította ellenfeleit.²⁶ A lengyelek megszavazták a két évi adót. A királlyal senki sem mert ellenkezni. A sejm beleegyezésével tehát újabb toborzást tartott és diplomáciai úton is keresett támogatást további vállalkozásához. Az ország belsejében is helyreállt a nyugalom, mert erős akarata, fontos tervének tudata, mindenkit meggyőzött igazáról.

A megfelelőképpen összegyűjtött erővel elindult erdő-kön és mocsarakon át az oroszok által „a litván hercegek útjának“ nevezett útvonalon. Csakhamar bekerítette Wielkie Lukit, a moszkvai sereget megverte. A város elesett. Majd elfoglalta Wielizt, Uswiatot, Rewelt, Zawoloczet, Jezierzyszczet,

Porchowot, Opczkot, Starodubot és még több várost. Végül Psków alatt vert táborn.

Rettenetes Iván látván a fővároshoz közeledő lengyel hadsereget, — bár még 200.000 embere állott fegyverben —, békétárgyalásokat sürgetett. Megváltoztatta a hangját és kevély beszéd helyett szerényen kérte a békét. Az időközben csökkent hadvezetési eszközök készítették Báthoryt arra, hogy a körülzárt Psków falai alól Varsóba menjen a sejmre. Ismét meg kellett győznie az urakat arról, hogy a háború további vezetésére szükség van és hogy azt nem saját érdekéért szorgalmazza, hogy királyi hatalmával nem él vissza, azt nem változtatja át abszolutisztikus hatalommá.

A nép elragadtatással tekintett a dicső királyra és ezen bukott meg a nemesség terve. Báthorynak sikerült hadierejét 100.000 emberre emelni.

A legnehezebb feladat Psków bevétele volt. Nehéz volt az ostrom a Moszkvát védő nagy erőd előtt. Iván félelmében Rómának megígérte, hogy egész országával a nyugati egyházhoz fog csatlakozni és kijelentette, hogy ez nem újkeletű szándéka, hanem már régi terve, amelynek keresztülvitelében István király betörései akadályozták. Megígérte, hogy ha felszabadul a lengyelek támadásai alól, a színóduson rendezni fogja a vallás ügyeit és — amivel különösen vélte a pápa kegyeit megszerezni — ő is a török ellen készül. Iván cár kétségbeesett könyörgéseire V. Silvester pápa Possevinot küldte Oroszországba és megbízta őt a békekötés előkészítésével. Az okos jezsuitát az orosz nagyherceg (cár) annyira rászedte, hogy az elhitte, hogy az egyház érdekeit akarja előbbre vinni. A Kiwerowa-Horka-i tárgyalások fegyverszünetet, majd békét hoztak. Moszkva Lengyelország javára lemondott Inflantról, azonkívül mintegy száz különféle városról és nyolcvan megerősített várról. E területeket az orosz lakosságnak el kellett hagynia. Polock is, Fehéroroszország kulcsa lengyel kézen maradt. Báthory így hosszabb időre elvágta Moszkvát a tengerrel és ezzel a harmadik hadjárat elérte célját.

1584-ben ugyanis, amikor Iván cár halálhíre elterjedt, az országban belső zavargás támadt. Báthory érkezettnek látta az időt arra, hogy a kínálkozó alkalommal élve, elismertesse

Lengyelország fennhatóságát és hogy rávegye az oroszokat arra, hogy magukat alattvalóiknak tekintsék.

V. Sixtus pápa nagy mértékben támogatta Báthory tervét. Késznek mutatkozott arra, hogy minden tekintetben támogatja a királyt. Megígérte, hogy a háború egész folyamán ő fogja fizetni a lengyel hadsereg költségeit. A király a legjobb reményekkel dolgozta ki tervét: Európa politikai helyzetének megváltoztatását. A törököket Ázsiába akarta visszaszorítani, a dunai szlávokat Lengyelországhoz csatolni, az ausztriai háznak biztosította volna Erdélyt, sőt Görögország sorsáról is szó volt. Önbizalmát jól fegyverzett hadseregébe helyezte. Maga mondotta, hogy 20.000 nehéz- és 10.000 könnyű lovasával felszerelt és megszervezett 40.000 gyalogosával nyitva áll előtte a világ. „Olyan hadsereget szerveztem, mely rettenetesebb a macedóniai falanxoknál“ — mondotta.

A lengyelek a nagy, döntő ütközetre készültek, amikor a király hirtelen rosszul lett. Felsőbb akarat szólott az ügyekbe. A sors keresztelte merész terveinek további vonalát.

*

A három moszkvai hadjárat visszhangját megtaláljuk az irodalomban is.

BASILIIUS HYACINTHIUS VILNENSIS a polocki eseményeket énekelte meg. Vilnói származású volt s valószínűleg a Radziwillok támogatásával került Padovába, ahol orvostudományt tanult. A költészettel is ekkortájt foglalkozott. Írt panegyrikusokat és epigrammákat. Az egyikben olvassuk:

„Mirabar medicis quod vigil artibus
Incumbens, Helicon Aonium colas“.

A polocki katonai vállalkozásról írt panegyrikusának bevezetőjében Radziwillhez szól s ezeket mondja: „Panegyricus in excidium Polocense, atque in memorabilem victoriam Stephani invictissimi Poloniarum Regis Magniq. Ducis Lithuaniae ex potentissimo Moschorum Principe III. Cal. Septemb. MDLXXIX. reportatam. Basilij Hyacinthij Vilmensis. Ad Inclytum Nicolaum Georgii Radivillum Ducem Dubingae (sic) et Rierzae in Lithuania. Accesserunt in fine nonnulla Epigrammata. Patavii, apud Laurentium Pasquatam 1580.“

Majd következnek a hősköltemény, amelyben elmondja, a nagy győzelmet. A panegyrikus első négy része Zucconelli Viridariumában is megjelent s ebből látjuk, hogy az orvostudományokat tanulmányozó Hyacinthus a padovai antológia írói köréhez tartozott. Egyike a kis számban szereplő lengyeleknek, aki költeményével Báthory Istvánt és tetteit dicsőítette a Viridariumban.

A költemény különben jelentéktelen irodalmi alkotás. Számunkra ennél valamivel több, mert mitológiai elemeket kapcsol a nagy király személyéhez s ezzel Báthory István személyének vizsgálatában új szint kaptunk.

Az első moszkvai hadjáratot, amely Polock elfoglalásával végződött, JOACHIM BIELSKI énekelte meg „Carmen gratulatorium in ingressum plocensem“ címen.²⁶

Ugyanerre az alkalomra írta egyéb munkásságáról már mert HERMANN DÁNIEL a „Musae Marti coniunctae ex his ad captam Polociam castris“ című költeményét.

Hosszabb dicsőítő költeményt írt az eseményekről a fentebb említett BASILUS HYACINTHIUS

BASILII HYACINTHII

De Ser. Stephano Nascente

Bathorem simul ac genitrix emisit in auras
 Dixerat esse suum: Mars, et Apollo suum;
 Ille virum bello, hic optat clarescere pace,
 Ille manū; hic magni viribus ingenij.
 Discordesque Iovis quae sit sententia quaerunt
 Dixit Apollo tuum; Mars pater esse tuum:
 Dixit et esse suum, et Stephanum dedit ante vocari,
 Quam meritas ornet sacra corona comas
 A Iove quod Stephanus sit Rex, ab Apolline quod sit
 Et bonus, et sapiens, vincere Martis habet.

De eodem Venante

In sylvis Stephanum venantem viderat una
 Nympharum, ac visa territa mente cadit,
 Cui Stephanus blande: Nostros ne horrescito vultus
 Non vinco Nymphas, o Dea vinco feras.

De eodem Vincente

Clarum hyperboreo rediens Rex victor ab hoste
 Vincere sylvestres inaret inde feras:
 Dumq; ursum pernix sequitur per devia saevum
 Edidit en tales bestia voce preces;
 „Rex vicisse sat est sontes, iam parce benigne
 Immeritis; num aliud publica iura docent?“

De eodem Triumphante.

Bina nec Alcides duplici cum praelia gessit
Hoste simul Stephanus praelia bina gerit:
Pollocëum oppugnat, prohibetur et intus, et extra,
Extra saevit hyems, intus et hostis agit:
Fert tamen e duplici victor duplicem hoste triumphum,
Dantq; Duci geminum bina trophaea decus.

*

De suo panegyrico.

Talia dum cecini Pelidae qualia Achillis,
Qualia et Aeneae gesta fuere pii,
Hoc doleo (at frustra) quod talis carmine non sim;
Qualis Homerus erat, vel Maro qualis erat,
Me tamen invitum patriae stimulavit orantis
Talia et unus honos pangere, et unus amor.

és JAN KOCHANOWSKI lantja is megszólalt. Ő írta a De expugnatione Polottei-t.²⁷

A lengyel papság nevében Andrzej Patrici Nidecki dicsőítő oratiót mondott (Ad Stephanum Regem Polonium gratulatio.²⁸

*

Még le sem csillapodott országszerte a dícséret, amikor ez újabb hősiességről tett tanúságot. Az új események költői feldolgozása azonban már mások tollát ihlette.

Királyhűségének újabb bizonyítékát adta Andrzej Patrici Nidecki, a gratulatio II-vel.²⁹ Stílusa a korabeli elegáns stílusnak mintája.

NIDECKI. Gratulatio II. „Quod censemus, idem hic facturus aut dicturus sit si hoc tempore bona haec nostra intueatur? et primum quidem si te ipsum, omnium totius aevi ducem prudentissimum et fortissimum, deinde si tuum quoque istum invictum, et non solum periculorum sed mortis etiam strenuum contemptorem exercitum, oculis suis perlustret? Ille vero, quod credimus, illos sive leonum, sive cervorum exercitus, hoc vel illo duce, alteram altero meliorem atque firmiorem esse non neget, at vero optimum demum et firmissimum esse exercitum protinus exclamet, leunculorum leone ipso duce. Quod cum utrumque nobis tuo, Rex, unius beneficio contigerit, est sane,

quod et sortem hanc nostram tibi acceptam feramus, et ob eam, tibi que exercituique tuo, omnia nos perpetuo debere profiteamur. Macte igitur animo et virtute, Rex nobilissime vosque adeo qui cum Rege ipso ex militia illa hoc tempore non tam ad thriumphum (cuius profecto magnificentissimum quoque apparatus, virtute ipsa vestra interiorem ducitis) quam cum triumpho optatissimo, optatissimi etiam ipsi advenistis, custodes, patroni, defensores reipub. tuque in primis, Rex maxime et generosissime, vita, libertas, decus, dignitas, pax, salus, securitas nostra, fruamini, fruamini quaeso quamdiutissime hoc tanto bono vestro: sed fruamini, sicut decet sanctos dei, cum omni animorum vestrorum summissione et humilitate sic ut primum Deo ipsi immortalis ac praepotenti, cui nos hic interea servi inutiles et indigni, vobis absentibus, vota victoriarum vestrarum nunquam facere destitimus et cuius vos solius instinctu sanctissimo recte omnia de vobis consulistis, cuius praesidio praesentissimo hostibus formidabiles fuistis, cuius denique favore propitio tantam bellicae rei gloriam proxima aestate adepti estis, ut vestrum nomen, vestra virtus, vestra victoria, per ora cunctorum iam pene hominum volitare videatur. Ut vos, inquam, summo isti ac aeterno domino, in hoc ipso templo, in quo nomen et numen eius invocatum est super vos gratias debitas supplices persolvatis, illique nunc iam solennem illum ac laetum paene nostrum, Te Deum laudamus, ingeminantes decantetis.“

A harmadik moszkvai hadjárat idején írta Kochanowski a „Jazda do Moskwy“ (Indulás Moszkvába) című költeményt.

Közismert tény, hogy Báthory István egyik hőse Krzysztoph Radziwill volt. Az ő dícséretét zengi Kochanowski ebben a költeményben.

A hadjárat néhány hónapig tartott és a király vezetése alatt küzdő lengyel harcosok egyik legszebb epizódjává vált. Amikor Báthory István Swirból 1579-ben elküldte volt Mikolaj Radziwillt és Kristóf nevű fiát Polock alá,⁸⁰ segítségükre adta Békes Gáspárt és a török lovasságot. Amikor Báthory István 1579-ben bevette Polockot, 1580-ban Wielkie Lukit, bevétel után még beljebb akart hatolni az ellenség földjére,

hogy letörje a veszedelmes ellenség erejét. 1581 nyarán hadaival Psków falai alá vonult és Dziszná-ból délkeleti irányba küldte Krzysztof Radziwillt, hogy visszatartsa a közeledő cári hadak oldalszárnyait. A király ugyanis megtudta, hogy Rettebetes Iván cár jelentős erőket csoportosított Smolensk alatt és hogy Orsa elfoglalására készül. A litván tábori hetmannak, Radziwillnak néhány lengyel csapatot bocsátott rendelkezésére és parancsot adott az ellenséges támadás visszatartására. Egyidejűleg meghagyta, hogy hirtelen törjön be a moszkvai állam határába, támasszon pánikot és hogy terelje el az ellenség figyelmét a felvonulás főútvonaláról. Radziwill remekül oldotta meg feladatát. Amikor megtudta, hogy az Orsa elfoglalásáról szóló hír téves, nem a Dnieper felső partja felől vette irányát, hanem a Dzwina partján vonult fel a Volga folyásához, hogy megfélemlítse a cárt, aki éppen Starycában a Twerhez közelfekvő kis városban tartózkodott.³¹

Radziwill csapatához csatlakoztak útközben Filon Kmita és Haraburda csapatai. Az így megrősödött sereg néhányezer lovast számlált. Köztük voltak a litván tatárok csapatai is. E könnyen mozgó csapat villámgyorsan félelmet keltett, pusztítást okozott és betört a moszkvai állam területére.

A szerencsés kimenetelű harcban 3000 embert vesztett Moszkva, a lengyel csapatok pedig tovább vonultak. A tatárok egyrésze elérte a Volga menti Starycát. Útközben mindent pusztítottak és égettek. Az általános félelem úgy megnőtt, hogy a cárnak is menekülésre kellett gondolni, ha életét meg akarta menteni. Erre azonban nem került sor, mert közben megerősítették csapatait.

Ezalatt Báthory István serege Psków alá ért és megkezdte a város ostromát. A litván vezér tehát északi irányba vetette seregét, hogy Novgorod felől gátat vessen a segítségnek és az élelem utánpótlásnak. Hamarosan elért az Ilmen tóhoz és győzelmes ütközetben vett részt Stara-Rusnál. Onnan visszatért, hogy megerősítse a király seregét, amely már augusztus vége óta Pskówt ostromolta. 1581 október 22-én ért a király táborába. Egész Litvánia elébe ment, hogy fogadja a derék vezért és cselekedetéért elismeréssel jutalmazza. A fiatal hetman atyja, az öreg vilnai vajda, Mikolai Radziwill, levette fejéről

a főveget és meghajtott fővel állott mindaddig, „amíg csak fia nem kérte, földje be fejét.“ Krzysztof november végéig maradt Psków alatt. December elején elhagyta állását és a király kíséretével Vlnóba ment. A nehéz tél és a béketárgyalások megakadályozták a vezéreket abban, hogy határozott vállalkozásokat kezdeményezzenek.

A király és harcosainak Polocknál vívott győzelmei és kiváló tettei Kochanowski egyik latinnyelvű ódájának lettek a témája, a *De expugnatione Polotei*-nek. Ebben emlékezett meg Radziwillnak híressé vált cselekedeteiről, akivel a költő különben közeli kapcsolatban állott.

A költeményben annyi első kézből szerzett topográfiai, stratégiai részlet van, hogy forrásmunka erejével és jelentőségével bír.

*

A moszkvai hadjáratról még a következők írtak: DECANI JOANNES: *Ode congratulatoria Stephano Bathori de victoria relata de Moschis Coronae.* (Brassó) 1580. — CSERÉNYI MIHÁLY: *Panegyris in laudem invictissimi et potentissimi. Viennae Austriae, 1582.* Részlet a *Panegyris Ad Invictissimum et Potentissimum, nec non semper Augustum Poloniae Regem Stephanum etc. . . . Autore MICHAELE CHERINII de Balasfalva Transsylvano c. műből:*

Ut tremit, exangvique ferit labefacta pavore
Pectora, cum fluctu pelagi iactatur et undis
Navita, nunc scopulos nunc saeva intrare Charybdim
Mente videt, metuitq; simul, ne naufraga puppis
Deserat in vasti submersu viscera Ponti:
Sic mihi nunc rigido solvuntur frigore membra,
Torpescuntq; metu, rerum sub pondere vasto
Ne cadat ingenium, facta fluctuq; carina
Naufraga per scopulos, per inhospita saxa feratur
Musa, vel iratum natet errabunda per aequor.
Quae te, te dico, Rex Inuictissime, adire
Ore flagrat pridem verecundo, munera versu
Contexta Aonia, tanto non digna patrono
Portat ovans, caepti non est sed credula velis,
Ni dederis portum; finem statuamque laborum.

Ergo magnanimi summum patris incrementum,
Cuius immensum trepidat Mavortia Moscus
Robesa, non sacros audetq; incurrere vultus,
Non dextras dextris conferre, nec ensibus enses,
Qualiacunq; mea haec sunt carmina, fronte serena

Stanislaus Hosius

Suscipe, neu pigeat salebrosis consita verbis
Mira referre tuas, Rex Augustissime, laudes.

...

O Magna virtute virum, cui nulla tulerunt
Consilio, vel Marte parem, nec postera nobis
Saecla ferent, quali nunc te celebrabo cothurno?
Quae satis apta tuis reddam praeconia gestis?
Quid dicam? in tanto quae prima exordia sumam
Virtutum pelago? Dubiam fert copia mentem.

...

Ugyancsak a moszkvai hadjárat ihlette az alábbiak tollát. Jakób Gorscius: *Prelecta plocens és Oratio*. — Kovacsóczy Farkas: *De odministrazione Transsylvaniae dialogus. Adiecta est ad maximum et victorem Poloniae regem gratulatio*. Claudio-poli, 1584. — Pielgrzymowski Elias: *Panegy. apostrophe*. — Tricesius Andrzej: *Triumphus Moscov. Steph.* — Warszewicki Krzysztof: *Panegyricus és Oratio*. — Wolf Samuel: *Stephani adversus Joannem Basilidem expeditio carmine elegiaco descripta*.

A nagy diadal teljes mértékben kifejezésre jutott azokban a költeményekben, amelyek a békekötés után (1582) jelentek meg. Számszerint is ezek vezetnek. Első helyen említjük közülök II. Artaxerxes párbeszédét Báthory Istvánnal, amely a Zucconelli-féle Viridáriumban jelent meg. Majd Hermann Dánielnek a *Stephaneis Moscovitae sive de occasione*-ja, Kochanowski *Epinicion*-ja, Gregorius Latacki *Oratio*-ja ad *Stephanum Bathoreum* és végül Nidecki is megszólal immár harmadszor.

Bartosz Paprocki, aki éppen Báthory udvarához tartozott, megírta a *Triumpf satyrów lesnych* — (Az erdei satyrok diadalá-t). A számos ekkortájt megjelent kiadvány közül felemlítjük még Krzysztof Pieniazek *Ethicáját*, Sarnicki *Triumphus Moscoviticusát*, Andrzej Trzycieski *Triumphus Moscovitorum-át*, Warszewicki *Oratio-ját*, amely Lehel fordításában is (An Stephan König . . .) ismeretes volt és Samuel Wolfnak a *Stephni I. adversus Joannem Basiliceumát*.

Amikor Báthory István 1582 jan. 15-én Possevino közvetítésével megkötötte az ú. n. zapolski traktatust és egyezsége lépett Rettenetes Ivánnal, Lengyelország megkapta Inflantot, Polockot és egyéb városokat. Kochanowski az eseményt az alábbi költeményben örökítette meg:

JAN KOCHANOWSKI:

István királynak Moszkva felett aratott győzelmére.

(11. könyv, 13. ének.)

Jöjjetek most mind el, az Istent dicsérni,
Ránk szállott áldása, s kegyelme az égi.
Letöri a gőgöt, s zengjétek a hálát.
Felemeli, akik magok megalázzák.

Ki állhat meg szemben, karja hatalmával,
A parancsolatja Észak felett szárnyal.
Mert hozzá hasonlót sem földön, sem égen,
Nem lelsz, amint hogy azt, kihirdette régen.

Moszkoviták cárja helyt adott a lengyel
Királynak, kit az ég tartson kegyelemmel.
Nem volt erőssége, sem más támasztéka,
Csak mély jegestenger, hánykódó taréja.

Váratat emelt és sánccal körülvette,
Városokat emelt a pusztában messze.
De megérte mindezt, magam is azt mondám,
Mert a hit volt az, mi fennforgott a kockán.

Fordítsd vissza gyorsan gyorslábú lovadat.
Dicsőséges Cár, mert hasztalan mutattad,
Haragodat felénk, szökni kényszerültél,
Es a dicsekvésbe, látod belesültél.

Most a tárgyaláson ott dől el, hogy előbb
Kinek kell emelni köszönve fővegét.
Kinek kell leszállni legelőbb a lóról,
Aki előbb köszön, az előbb is hódol.³²

Isten arra kérünk, Lengyelhonnak lovag
Királyára terjeszd védőn a karodat.
A bátor büszkeség színed előtt kedves,
Kivált ha a tett sok dicsekvéstől mentes.

A gőgös nevetést letörölted arcán,
Moszkva zsarnokának, balsikerű harcán.
Megmutattad nem döf, mind ki szarvát rázza.
Ő sem tudott döfni, az oroszok cárja.

Jó várait nézte, hitte, védi tornya,
Elveszett a vár és tornya dőlt a porba.
Nem akadt senki sem, ki segítni jönne.
Mentsd magadat cárom, rókamódra szökve.

Úgy oldott kereket, nem volt ki beérje,
Így került biz' Polock lengyelek kezére.
Elfoglalta bátran lengyelek királya,
Akit szerencsésnek nevezget a fáma.

Hiába védte azt golyóbisok száza,
Hiába volt a sánc sánccal körülzárva.
Tört az ellen kardja, kicsorbult az éle.
Megenyhült haragod, lengyelek vezére.³³

Ki nem csak szablyáddal várakért verekszel,
Elfoglalva mindet, ha megindulsz egyszer.
Könyörülő tettek, harcnál is dicsőbbek,
Ahhoz is van erőd, hogy magad legyőzzed.

Nem engedték király, a harag szavának,
Kegyelméért király ellenséged áldnak.
Kinek van ereje, s hozzá bátorsága,
Emberséges szívvel a vertet is szánja.

Uralkodjál soká, király verhetetlen.
Eljen a neved is az emlékezetben,
Nevedet felróni, ez tisztje magamnak,
S kik élted olvassák, hősként magasztalnak.

(Havas György fordítása.)

MIKOLAJ SEP-SZARZYNSKI (olv.: Szemp-Szazsinszki) 1550—1581). A Báthory Istvánnal foglalkozó tanulmányok s a róla szóló bibliográfiák egyike sem említi a kor legőszintébb lantosát: Sep-Szarzynskit. Költészetének hangja és szépsége eljutott Kochanowski művészetének magaslatára. A vele való bővebb foglalkozásra kétszeresen rászolgált. Báthory Istvánról Sep-Szarzynski írta a legszebb irodalmi értékű lengyelnyelvű dicséretet. Írt latinul is, de ezt csak a király kedvéért tette, különben anyanyelvén örökítette meg mondanivalóját.

A Lwów közelében fekvő Zimnawodán született, valószínűleg 1550-ben. Atyja lwóvi „podstoli“ (asztalnok) volt. Műveltségéről híres családjában sok híve akadt a reformációnak és a protestantizmusnak. Ez utóbbi a költő életében és költészetében sajátos helyet kapott.

Gyermekkorát alig ismerjük. Tanulmányait tizenöt éves korában kezdte. Előbb a wittenbergi egyetemen, majd Lipcsében tanult. Tomickihez és Kostkához fűződő barátsága igen valószínűvé teszi a föltevést, hogy hosszabb időt töltött — hazatérése előtt — Padovában. Bizonyos azonban, hogy a Padovában végzett lengyelek köréhez tartozott.

Barátja Tomicki, a Nagy-Lengyelország-i protestánsok legnagyobb vezérének volt a fia. Maga arról nevezetes, hogy

amíg külföldön „mások a heretikus méregből jót ittak“, ő ellenkezőleg a katolikus egyháznak lett leglelkesebb híve és azt nem egyszer atyja akarátának ellenére támogatta.

Szarzynski mecénása Stanislaw Starzechowski volt. Kezdetben Starzechowski is protestáns volt és csak Olaszországból való visszatérése után, 1570-ben tért át. Áttérésevel kapcsolatban Jan Lasicki ezt írta a svájci professzoroknak: „Visszatért a régi hitre, vagyis a pápistára — ilyen eredményeket hoz magával az ifjúság Olaszországból, ide vezet az a megszámlálhatatlan mennyiségű szekta, ez szüli a lelkipásztorok vitáit és az erkölcstelen szokásokat.“ Minthogy a költőt közvetlen barátság fűzte Starzechowskihoz, föltehető, hogy a fiatal költő is megtért és éppen ebben az időben lépett vissza az egyházba.

Külföldről való visszatérése után, a korabeli szokást követve, a lwówi gazdagok udvarában folytatta tanulmányait. Mindenekelőtt az említett Starzechowskiéknál, majd Tarlówéknál és Kostkáéknál, akiknél a mi Balassi Bálintunk is megfordult és igen valószínű, hogy ha személyesen nem is, de a lengyel költő műveivel találkozott.

Szarzynski Kochanowski környezetétől ellentétes légkörben nőtt és nevelkedett, a lengyelországi reformációs mozgalom hívei között. A reformációnak kezdetben Lengyelországban is nagy sikere volt, de amikor a reformáció az arianus szakadás és belső ellenkezések következtében anarchizálódott és a katolicizmus a tridenti reform következtében életre kelt, csaknem általános szokássá vált a régi hitre való visszatérés.³⁴

A lengyel ellenreformációban jelentős szerepe volt Ludwig z Granady-nak (1504—1588-ig), sok aszkétikus mű szerzőjének. Műveit olasz közvetítéssel fordították lengyelre. Műveiben misztikus tűz kapcsolódott egybe a Krisztus és Szűz Mária iránt táplált érzésekkel és teológiai didaktikával. „Bűnös emberek kalauza“ című műve 1567-ben jelent meg Krakóban, egy év múlva pedig „A keresztény ember tükre“. Előbb ez is Krakóban, majd újabb kiadásban 1585-ben, 1588-ban, 1594-ben. Művei népszerűek voltak az egész lengyel nyelvterületen. Népszerűen Gránátnak nevezték a szerzőt, aki olyan vallási légkört teremtett, hogy hatásától nem szabadultak sem Szarzynski, sem kortársai. Költőnk ezt a devociós olvasmányt

igen szépen kiegészítette Boetiussal és más klasszikus szerzőkkel.

Első költeményei bizonyos Kochanowskitól való függésre vallanak, ami azonban távolról sem jelenti a benne való megállapodást, de azt sem, hogy átvéve az irodalmi műfajt és nyelvi formát Kochanowskitól, ne törődött volna lakonikus és egyben retorikus stílusra. A reneszánsz világosságot, a czarnolasi mester harmóniáját elcseréli sötét disszonanciára. Ha Jan Kochanowskit úgy képzeljük el, hogy méhektől nyüzsgő hársfa alatt, korszó mellett játszik a lírán — írja Tadeusz Sinko —, akkor Szarzynskit úgy kell látnunk, hogy verset ír mécsvilágnál, amely a falra különös árnyakat vet, szűk szobában.³⁵ Irodalmi pályája elején Horatius stílusában írt hazafias verseket. A legszebbek egyike „Ének Báthory Istvánról“. Ő is Dávid zsoltáraihoz fordul ihletért, de nem fordítja le azokat, mert úgy tartja, hogy ezt a munkát Kochanowski már elvégezte. Parafrázisokat írt. Így, ezekkel akarta a lengyel vallásos lírát megteremteni. Főleg imákat válogat ki és ezzel reflexív filozófiai vagy teológiai irányt szabott a lengyel vallásos tárgyú költészetnek. Szarzynski az aszketikus katolikus humanista képviselője. Gyóntatója bizonyítványt írt arról, hogy „maga erőszakolta, hogy minél előbb jusson az égbe“. Zsoltárai, vallásos költeményei, szonettjei a lélek valóságos égbetörései. Sokat tanult mesterétől, de a tanultakat maga is gazdagította. Versei patetikusak és lapidárisak, „amennyiben Kochanowski egyszerű és harmonikus stílusa és nyelve röviden a fiatal költő egész iskolájának tulajdonává lett, azoknak, akik tudatosan élőködtek a „czarnolesi hárszon“, akkor a barokkosan gyűrött — mint a Slowacki által dicsőített kalakutai gyöngy — Szarzynski stílusát senki sem volt képes utánozni.³⁶ Ezért a lengyel irodalomban hamar elfelejtették és különös hatásáról sem beszélhetünk, bár lírai tehetsége elérte a Kochanowski által fölállított mértéket. Kortársai közül egyetlen követője Sebastian Grabowiecki (1540—1607), Zsigmond Ágost udvari embere és Báthory István secretáriusa volt. Hasonló elveket hirdetett, mint Szarzynski, hasonló képeket, kifejezéseket használt, csak hogy Szarzynski lapidáriságát elpuhította és kiszélesítette a „Lelki rímek“ című művében.³⁷

Mindketten az olasz-spanyol vallásos aszketikus irány hívei. Szarzynski jellemző vonása, hogy szereti a szavak sorrendjét megváltoztatni. Lapidárissága nem egyszer értelmetlenné válik, bár úgy látszik, hogy ezt magasnak, fellengősnek tartotta. Sokban emlékeztet rá a XIX. század nagy lengyel költője: Cyprian Norwid, Mickiewicz és Slowacki nemrégén felfedezett kortársa.

Szarzynskinak korai halála nem engedte meg, hogy tehetsége a maga teljében kibontakozzék. Hagyatéka nem nagy, költeményeit halála után, 1601-ben a bátyja adja ki „Mikolaja Sepa Szarzynskiego Rytmy abo Wiersze Polskie“ címen. Irodalomtörténeti helyét és értékelését sem a régi irodalomnak köszönheti, hanem a XIX. századi romantikusoknak.

Szarzynskinek köszönjük a Báthory Istvánról szóló legszébb panegyrikusok egyikét és két rövid költeményt, amit a királyt ábrázoló képhez írt.

MIKOLAJ SEP SZARZYNSKI:

VII. ének Báthory Istvánról, a lengyel királyról.

Enekeljünk, Muzsák, himnuszt a királynak,
de előbb Istennek, aki ily királyt ad,
mert Istvánt az Isten teremtette bölcsnek,
s hozzá szerencsésnek. Isten a legbölcsőbb!

S a király is tudja, hogy kegyes az Isten,
meg is óvta népét az igazi hitben,
jött a pogány horda s roppant lett hatalma,
s lesujtott Istvánban az Úrnak haragja.

Reménységnek küldte őt az ég e földre,
gátnak és ostornak átkozott törökre,
pannón földön is már csak ő benne bíznak,
s pogányok dögtestén éhes halak híznak.

S minthogy minden ország sorsa az Urnál van,
király lettél, István, szép Polóniánkban,
király lettél s nemcsak a korona által,
hanem személyednek sok szép hajlamával.

Mert ki méltó hozzád? Hasonló is ritka!
Mindenki fölfiggyel higgadt szavaidra.
Szereted a tréfát s kegyes is tudsz lenni;
ó, de rólad méltón nehéz énekelni.

A tenger moraja túlharsogja szómat,
s harcmezőn mondom én a legszebbet rólad,
mert a csata rendjét tudod jó előre,
vezér vagy és vitéz csapataid őre.

Vagy nézzük szívednek bátorságát s fennen
hirdessük, hogy első vagy a küzdelemben,
királynak, hetmannak legjobb s a konok fal
omlik, ha elindulsz hősi csapatoddal.

Tudod, kiben bízatsz s ki árul el balgán,
legyőzd az esőt... Egi titán vagy tán?
S nem ver le az éhség, s olyan nagy gigász vagy,
hogy a hideget is sokszor leigáztad.

Feltámasztod újra a mi dicsőségünk,
s lelkesitesz, hogyha tunyaságban élünk,
éleszted a kedvünk hősi harcra újra,
hogy a tatárt úzzük bátor harcra gyulva.

Hogy a tatárt úzzük, aki áruló volt,
és a muszkát, aki mindent összerombolt.
Ma a szörnyű cár is megretten, a balga,
s fél vagy szégyenkezik, ha a neved hallja.

Fél és retteg s adja a jóságos Isten,
Iván, a félpogány, mindent elveszítsen,
bukjon trónusáról, szívét járja kard át,
s országában, István, te vedd át hatalmát.

O bár későn vennéd jutalmad az égben,
s élnél soká, István, földi dicsőségben,
uralkodj mindvégig a szép Lengyelhonban,
s heverjen Mohamed Krisztus előtt holtan.

(Berczeli A. Károly fordítása.)

Báthory István két ízben járt Lwówban. Egyszer 1576-ban, amikor Lengyelországba jövet három napot töltött itt és másodszer 1579-ben, amikor négyhónapi időtartamra volt a város lakója. Bizonyára ebben az időben született meg a 7. ének. A király személyének őszinte dicsőítését olvassuk ki e versből. Belőle látjuk meg a költő és a kortársak képzeletében élő király megtestesített alakját.

Az említett kiadásban a 42. számú verset Báthory István lengyel király képére írta lengyelül. Magyar fordítását itt adjuk:

Báthory István lengyel király képére. (42.)

Az ég koronának, férfiasnak a haza nevezi,
És mi Szarmaták, királynak ismerjük el.
Isten, haza, szomszédai így díszítik fel együtt,
Hogy más titulussal nem kell dicsőíttetnie.
Reményt ad nekünk ez a nagy lélek, a minden erőnnel teli,
Ugyhogy az új haza Atyjának nevezzük.

A következő 43. számú versben, amelyet azért írt latinul, hogy a király is megértse, ezt mondja:

43. Ugyanannak egy másik képére:

Haec sunt eximii, quae cernis, principis ora
Inclita, Sauromatas qui regit indomitos.
Aspice: perparvae licet insint picta tabellae,
Bellicum, ut exhalent imperiosa, decus.
Falleris, o hospes, tamen, huic si fingere perstas
Ex vultu mores ingeniumque ferox.
Nil clementius hoc, nil doctius, hunc et alumnum
Non Martis, verum Palladis esse scias.

Magyarul:

Ime, hatalmas nagy fejedelmünk arca vonásit
Láthatod itt, ki a hős szauromatáknak ura.
Nézd csak: bármi piciny táblára szorítja a művész,
Mennyire harciasak, mennyi erőt lehelők.
Tévedsz, ó idegen, mégis, ha te azt hiszed ebből,
Szelleme hogy tán nyers, zordon a lelke, kemény,
Tudd meg hát, nincs műveltebb, s ő nála szelídebb;
Pallas volt és nem Mars, aki fölnevelé.

(Waldapfel József fordítása.)

Szarzynski hátrahagyott költeményei értékes képet adnak Báthory Istvánról. Egy egykorú költő megnyilatkozásai ezek és egészen bizonyos, hogy megszületésüktől az érdek távol állt. Az elismerés, a király dicsőítése igaz költői érzésből fakadt. Lehet, hogy a király, Grabowiecki által, tudomást szerzett ezekről a költői alkotásokról és így magáról Szarzynskiről is, ezt azonban bizonyítani nem tudjuk. Művei nyomtatásban a király halála utáni években jelentek meg. Magyar vonatkozásaikra ez alkalommal mutatunk rá először.

*

SEBASTJAN FABIAN KLONOWICZ (1545—1608) a moszkvai hadjárat énekese volt. Nagylengyelországnak Sulmierzyca nevű helységében született polgári családból. Azon kevesek közé tartozik, akiket a polgárság adott az irodalomnak. Klasszikus műveltségét valószínűleg a krakói Akadémián szerezte. Érdekes volt élte folyása és érdekes irodalmi sikerei voltak. Mint író: jó megfigyelő. A körülötte zajló életet ismeri és szívesen mutatja be. „Roxolania“ című költeménye (1584) ki-

R. HEIDENSTEINI
SECR: REGII, DE
BELLO MOSCOVITICO

Commentariorum

LIBER PRIMUS.

STEPHANVS REX, QVO confirmata foris cum finitimiis omnibus pace ac amicitia, distidia ex electionis studijs inter partes exorta facillius componeret, ac in tranquillo statu temp: collocaret; ad plerosq; vicinos Principes literas dedit; quibus in ore inter principes recepto regnum sibi delatum, suamq; & in illos beneuolentiam, & cum omnibus pacis studium declarabat. In hisce ad Ioannem Basilij filium, magnum Moscoviarum Ducem, Stephanum Grandfencium Polonum, & Leonem Bukouecium Lituanum cum literis mittit: se providentia diuina ac ordinum studijs ad regnum ascitum: id ita gerere instruisse; vt cum omnibus principibus Christianis pacem & amicitiam toleret: eodem animo erga illum quodq; vt finitimum & christianum nominis principem esse: si quae inter ipsam ac regnum Poloniae magnamq; Ducatum Lituaniae maioribus virtusq; tradita controuerfis intercedentibus de his ex aequo & bono amice inter eos agi possit. Respondit Moscus: & si audierit Maximilianum Imperatorem in Regem electum: quo minus tamen cum ipso quoque gratia ac amicitia sibi essent, non se reculare:

A 4

PANEGYRIS.

IN LAUDEM
INVICTISSIMI ET POTENTISSIMI, NEC NON SEMPER AVGVSTI Principis, & Domini Dn: Stephani, Dei Gratia, Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Magoniae, Samogitiae, Chioniae, Liouoniae, Volhiniae &c. nec non Principis Transylvanicae, Sictorumq; Comitibus &c.

AVTORE

MICHAELE CHERINII DE
Balsasalia Transilvano.

VIENNAE AVSTRIAE,

Excudebat Leonhardus Nasingerus.

ANNO M. D. LXXXII.

tűnő leírást ad Vörösoroszországról és igazolja, hogy alaposan ismerte a falusi szokásokat. Temperamentumos moralista. Legnagyobb műve a hatalmas, latin nyelven írt költemény, amely 1595-ben jelent meg „Victoria deorum sive veri herois educatio“ címen. A Victoriában az olympiai isteneknek a titánok fölött aratott győzelmét mondja el s ezzel a léleknek a test fölötti győzelmét példázza. Szép leírását kapjuk és a megszokottnál külön értelmzését a nemességnek. Nem a született nemességről szól, hanem arról, amely erényből fakad. E költemény művészi értéke helyet biztosított a szerzőnek az első lengyel írók sorában. A stílus szépsége, tisztasága, élénkisége és kedvessége a szakértőket Ovidiusra emlékezteti. Klonowicz e művét Báthory Istvánnak Moszkva ellen vezetett hadjárata idején írta és a királynak akarta dedikálni. Egy egész évtizeden dolgozott rajta. Mire elkészült, a király a halandók seregét elhagyta. Klonowiczot nagyon váratlanul érte a dolgok illetén fordulása. A királyhoz továbbra is hű maradt, halott poraiban is tisztelte, ami az ajánló sorokból is kiviláglik:

„Quod Stephano vovi, dum justo fulminat ense,
 In Plescoviatis campis, et quas premit usque
 Perpetuum gelu, Neptuni glacialis ad undas,
 Dum validas arces capit el nigrantia Mosci,
 Cum Sario, belli Duce, junipereta peragrat:
 Damnatus voti, solvo victricibus umbris,
 Indigeti patriae, mea posthuma Musa litabit:
 Qui modo, permistus divis, humana tuetur.“

A Victoria csak 1600 körül jelent meg nyomtatásban s ez egyik főoka annak, hogy szerzője mindezideig nem szerepelt a Báthory dicsőségét zengő költők között.

Nagyobb jelentőségű műve még a „Flis“. Ez kalauz „securitatem navigandi et mercaturam utiliter exercendi in Vistula fluvio“. A költeményben — többek között — ellenzi azt, hogy a nemesség kereskedelemmel foglalkozzék. A kereskedelmet a romlás forrásának tartja. Legnépszerűbb és magyar vonatkozása miatt is érdekes műve a „Judások tarsolya“ (Worek Judaszów), ugyancsak 1600 körül jelent meg nyomtatásban.

Klonowicz számos utazásának gazdag tapasztalatait és tanulságait összegezi e művében. Megtudjuk, hogy bejárta

Lengyel-, Magyar- és Csehországot, hogy szorgalmasan tanulmányozta a züllött, romlott városi életet s hogy ennek kitűnő ismerője lett.

Magyaroszágon közelről látta és jobban megértette a török veszedelem nagyságát. A töröktől való félelem érzetével tért haza. Rámutatott a nagy veszedelemre, amely Európát fenyegeti. A lengyel nemességet a török elleni küzdelemre szólította fel a „Tűzvész“ — (Pozar) c. munkájában.³⁸

Elégedetlen volt a korrallal, amelyben élnie adatott s ezért szatírákkal ostromolta azt. Mint költő nem gazdagította irodalmi formákkal a lengyel irodalmat. Versei nemegyszer nehézkesek, sántikálnak. Jelentősége inkább abban van, hogy ő volt a kor legjobb moralistája és szatírikusa. Előítéletek nem akadályozták munkájában, ezért vállalta az akkor még érzékeny pontot jelentő társadalompolitikai kérdések feszegetését. Nem félt sajátos, egyéni témákat megszólaltatni. Csak a hit dolgában volt óvatos és elővigyázatos. Vallásos vonatkozású megnyilatkozásai ritkán voltak. Az ariánusokkal és az újhitűekkel azonban barátságot tartott.³⁹

Nagy szegénységben halt meg 57 éves korában.

A XVI. század sok magyar származású latin költője közül Cserényi Mihály énekszerző, Hunyadi Ferenc a Báthoryak udvari orvosa és Deidrich György kolozsmegyei evangélikus lelképásztor (versek a Báthory-család tiszteletére) énekelte meg Báthory Istvánt.

*

CSERÉNYI (CHYERINI) MIHÁLY erdélyi énekszerző az Alsó-Fehér-megyei Balázsfalván született. Tanulmányait Bécsben végezte. Filozófiát tanult és a költészettel foglalkozott. Ez utóbbival akarta jövője útját egyengetni. 1582 április 10-én egy panegyrikust írt Bécsben s azt megküldte Sombory „frater“-nek.⁴⁰ Bocsánatát kérte, ha az netalán még az éretlenség nyomát viseli magán. Arra kéri rokonát, Somboryt, hogy mégis terjessze azt a lengyel király elé, akit a jövőben teljes mértékben kíván szolgálni.

Sikerült a király kegyébe férkőznie. Amikor Báthory

András díszes lengyel és magyar kísérettel Rómába ment, a kísérők között volt Forgách Ferenc és Cserényi Mihály is, akik Padovába készültek. Ugyanakkor Zalánkeményi János Bolognába igyekezett, míg Jósika István Rómáig ment.

A hétszáz sor terjedelmű panegyrikus érdekes és néhol igen költői részletekkel ékes. Annál értékesebb, mert Cserényi egyéb műveit felülmúlja. A királyt magasztaló énekben arra kéri Báthoryt, hogy ha befejezte az oroszok elleni háborút, szabadítsa fel Magyarországot a török járom alól.

„Ungariae tristes modo respice, quaeso querelas,
Quae tibi sublatis super aethera supplicat ulnis
Ne patiare premi miseram tot ab hostibus unam,
Matura axilium, depellito finibus hostes
Ungaricis, moueat te commiseratio charae
Telluris, moueat sacrae pietatis imago

....
Quid... nisi mollia forsan
Ocia lentus ages, composita pace, feroci
Cum Mosco? exurge, et tristes dolor armet in hostes
Oppressae dubiam misere cito redde salutem
Ungariae, priscum templis rescribito numen.“

A panegyrikus végén van Beyczy Benedek epigrammája Cserényiről, akit „condiscipulum suum charissimum“-nak nevez. Cserényi Mihály egyéb munkája: a „Historia“. Az Perzsi Monarchiabeli Fejedelmekről. Tudniillik: Cyrusról, Cambisesről, Dariusról, Xerxesről és a többiekről rövideden kiszedett Xenophonból, Herodotusból és több authorokból. Az Nagy Sándor, avagy az Mátyás király éneke nótájára. Kolozsvár, 1592.⁴¹

Ez a „Historia“ a legterjedelmesebb verses krónikánk, tizenegy szótagú rímekben írta. A végső sorok utalnak a költő szempontjaira, amelyek munkája megírásában vezették és jelzik a költemény keletkezésének idejét:

„A ki ez Eneket szerzé Versekben,
El mult üdöc iava vala eszében,
Karáczon havánac végső hetiben,
Ezer öt száz és az kilentzven egyben.“

*

HUNYADI FERENC Erdélyben született. Tanulmányait külföldi egyetemeken végezte. Járt Belgiumban, Francia- és Angolországban és ott valószínűleg az egyetemeket látogatta. Huzamosabb ideig tanult Padovában. Weszprémi Csanádi István szerint ott avatták orvosdoktorrá. Összeköttetései és tudása révén Báthory István, később Báthory Zsigmond udvarába került és a fejedelemnek meg a királynak orvosa volt.

Az irodalom is érdekelte. Ókori írók nyomán maga is verselni kezdett. Megénekelte az egész trójai históriát versben. Páris születésétől a város pusztulásáig mondja el Trója történetét.⁴³ A trójai eseményeknek ez a terjedelmes feldolgozása az ókori klasszikusok szövege nyomán készült. Homeros, Vergilius, Ovidius, Dares Phrygius, Dycitis Cretensis, Guido de Columna és mások munkáit használta forrásul.⁴⁴ A magyar átdolgozás gyöngé verselésű:

„Senki Trójából el nem szalad vala,
Csak két vitéz nagy néppel eljött vala
Az erős Antenor az egyik vala,
Ki Padua városát rakatta vala,
Második az Aeneas király vala,
Kitől az olaszok származtak vala,
Ezek Trójából kiszaladtak vala,
A több sokaság mind ott veszett vala.“

Könyvét szerették, s bár nyelve színtelen, verselése kezdetleges, szívesen olvasták, mert a tárgya általános érdeklődést keltett. Több kiadást ért el. Még a XVI. századból négy, a XVII. századból hat és a XVIII. század második feléből egy kiadását ismerjük. A mű szerzőjére — csak később — Szabó Károly mutatott rá, felismervén a versfőkben Hunyadi Ferenc nevét. A magyar irodalom története főleg a trójai történet átdolgozásáért őrizte meg nevét. Ezen kívül több munkát írt. Latin nyelven írta az „Ephemeron seu itinerarium Bathoreum-ot,⁴⁴ amely Krakóban jelent meg 1586-ban. A szerző Dobó Ferenc kapitánynak dedikálta a „Piis manibus D. Stephani Bathorei. Quondam Polonia Regis incliti. Cracoviae. Ex Officina Lasari. Anno Dni. MDLXXXVIII. — verses művet. A dedikáció: Inclytæ Bathoreum familiae perpetuus servus et cliens. Bran-Chreptow-Kolozsvár. (Katolic. lic.) Két költeménye van, egy Epigrammation és egy Votivum Hieron.

Epigrammation.

Eoqua Poli regio trindi quisve angulus orbis
 Quodue latus terrae laudum est immune tuarum
 Mercurii facunde nepos. Iam gloria testes
 Deserit occasus, alio cum renascitur orbe,
 Te Rhodani, Rhenique cohors te armatis arctat
 Te Scythia, te Mysus, Daciaeque Getaeque loquuntur,
 Certatimque, tuum praescribere pagina nomen
 Ardet, et ingenij monumenta propagat in aevum,
 Felix sorte tua, et gratis tam dives alumnis,
 En operum series tota circunsonat Arcto.
 Te procerum coetus omnes, te purpura, et omnis
 Bibliotheca petit. Vultu tibi favit amico
 Bellipotens populi pastor, tibi panditur omnis
 Regia. Seu natus, seu tu nascentibus almam
 Addis opem, te nascentes nati cum salutem
 Rite vocant, te aetas omnis, te sexus uterque;
 Conditioque colit, puer hinc iuvenisque medelam,
 Grandoevus quo vivat habet, quo germinet infans.
 Tu regum sceptris aulisque infesta venena
 Arte fugans mensis innoxia pocula misces,
 Absistunt trepidae mortes, inuitaque Clotho
 Fila trahit, Lachesisque dolet sua pensa revolvi,
 Sponte sua saevae privigna venena novercae
 Ebibit, inpune invisos non ulla clientes
 Fraus perimit, pascuntque suos aconita colonos:
 O hominum vitae, o communi nate saluti.
 Non sic clara suum iactavit Pisa Tonantem,
 Illustresue suo Rhodos aurea sole colossos,
 Talis Apollineo prostratus gymnade Python
 Pana nascentem exutus, vitaeque soloque
 Matris onus pulsavit humum, sic Hercules Hydra,
 Hydra ferae Junonis honos, pace, cuspide, dama,
 Concidit, et matrem maculavit sanguine Lernam.
 Ergo beate viris Posnania sancta Senati
 Excipe Phoebei tam nobile munus alumni,
 Te geminae decorant claves insignia clara,
 Panditur iis via virtutum, nunque tertia clavis
 Qua vitae reseratur iter, quae secla recludit,
 Accessit. Gaudete patres queis dulcia curae
 Pignora, vos opus hoc pueri crescente iuventa
 Nocturna versate manu: versate diurna,
 Vestra salus agitur, primaevio in limine vitae,
 Hinc senium, hinc seri canos sperate nepotes.

Patavii.

*

Votivum.

Parve liber gelidos mundi visure Triones
 Illatote heroum genitrix, tot honoribus aucta
 Aula petenda tibi est, Scythiaequae superba trophaeis.
 Hic ubi bella ducum cupido perlegeris ore
 Et domitum Tanaim, et fractae Maeotidos arcus,

Divitiis confise tuis, audacter adito
 Diuini penetrare Ducis, prosternere supplex
 Adque unctum venerare Dei, genibusque volutus,
 Debíta magnanimo defiges oscula Regi.
 Ille licet nunquam curarum pondere liber,
 Te tamen adspecto discussa nube parumper
 Liberior, paulumque suus, te fronte serena
 Excipiet, magni divina oracula vatis.
 Magna decent magnos, Tu nempe potentibus herbis
 Nigra venena fugas, vitamque is secula differs:
 Ille venenatos ferro et face conficit hostes.
 Macte bonis animi, Rex invictissime, rerum
 Certa salus, atavis soboles non degener Hunnis.
 Quo nascente fluunt anni meliore metallo,
 Quo nascente redit vivus color urbibus aegris,
 Quo nascente audent canae procedere leges,
 Invenies virtute viam, Tua numina Ganges
 Et septem gemini formident hostia Nili.
 Tu vero lux Arctoae clarissima gentis
 O iuvenis, tibi quid tanta dabit indole dignum
 Posteritas? quali pensabit munera lucro?
 Ultra Pyramidas, annosaque Mausolaea
 Duret honos, nec te premat invida nube vetustas.

Patavii.

*

Mercurialis Foroliviensis. De Morbis Puerorum (Basileae.
 Ex Officina Pernea Conrad. Waldkirch. † CIO IO XVIIIC.)
 c. művében van s ezt Weszprémi közölte a venetiai 1588. ki-
 adás szerint.⁴³ Ugyancsak szó van Weszprémi fentebb említett
 művében a Zuconelli Viridariumában megjelent „hosszabb
 költemény“-ről. Ez a több mint háromezersoros verses Báthory
 István életrajz mégis ismeretlen volt mindezideig.

Hunyadi Ferenc padovai diák korában tagja volt annak
 az írói körnek, amely Báthory István dicsőítésére egy kötet köl-
 teményt adott volt ki. Míg a többiek alkalmi költeményekkel
 hódoltak a fejedelem székét a királyi trónnal felcserélő Báthory
 Istvánnak, Hunyadi Ferenc kimerítő életrajzot írt a nagy kor-
 társról. Részletesen leírja életét, gyermekkorától a királyságig
 és gyakran keres mitológiai hasonlatokat tárgyához. Dániel
 Hermann is foglalkozott egy Báthory István életét felölelő hős-
 költemény tervével, de Hunyadi megvalósította.

A Viridarium többi verse nem említi Báthory István pa-
 dovai diákságát, holott ez elképzelhetetlen, hogy véletlenül
 maradt volna el egy ilyen kedvező alkalomkor,

Hunyadi Báthoryhoz írta az „Ob felicem Stephani ad oppidum Miechoviam adventum (1586)“ c. üdvözlő verset. Van egy Báthory István lengyel királyt elsirató elégiája: *Piis manibus D. Stephani Bathorei. Cracoviae, 1588.* Weszprémi említi, hogy Cornides Daniel gyűjteményében van egy magyar nyelvű gyászverse, melyet Báthory temetésekor énekeltek.

*

DEIDRICH GYÖRGY⁴⁶ is erdélyi származású volt. Előbb Nagyszebenben és Kolozsvárt tanult, majd 1587-ben a strassburgi egyetemen filozófiát hallgatott. 1589 március 20-án magisteri grádust ért el, később bölcsészdoktor lett és evangélikus lelkész.

Tanulmányait Olaszországban kiegészítette s ott V. Sixtus pápa barátságát is élvezte, aki névaláírásával ellátott arcképet ajándékozott neki. Egy korcsmai verekedés miatt börtönbe került. Megmenekülését egy latin versnek köszönhette, amelyet egy jezsuitának megküldött. 1591-ben nagyszebeni iskolaigazgató lett. Alig egyévi működés után megfosztották állásától, mert kiszivárogtak a Rómában viselt dolgai és gyanús volt a pápával való ismeretsége is. Néhány év alatt a kedélyek megnyugodtak, a gyülekezet rehabilitálta és megengedte, hogy 1594 április 24-étől a tekei lelkészséget elfoglalja apja után. A lelkészkedés azonban nem volt tartós. Négy év múlva itt is megfosztották lelkészi hivatalától s ettől kezdve nem tudjuk nyomon követni élte fonalát.

Irodalmi hagyatéka között van bölceleti, etikai, pedagógiai és szépirodalmi mű. A legtermékenyebb az 1589. esztendőben volt. Több munkája látott ekkor napvilágot. A többi részben 1591-ben, részben 1592-ben.

A következő munkákat írta: *Analysis libri VI. Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum, de quinque habitibus intellectus: Arte, Scientia, Prudentia, Sapientia et Intelligentia. Argentorati, 1589.* — *Elegia de obitu cl. et doct. Piae memoriae Viri Michaelis Benthari . . . U. ott, 1589.* — *Oratio sub Auspiciis Melchioris Junii, rect. acad. Argent, de eo: Quod sciri, certeque percipi nihil possit in hac vita. U. ott, 1589.* —

Hodoeporicon itineris Argentoratensis, insignium quo aliquot locorum et urbium, cum Ungariae, tum vero maxime Germaniae descriptiones, fluviorum item ac montium quorundam appellationes, Historias denique nonnullas, aliaque lectu non injucunda continentes. U. ott, 1589. — Sigismundus Bathoreus c. költeményét a fejedelem dicsőítésére írta. Anagrammaticus. Magnus. Heros, Dius tu bis. Cibinii, 1591. — Programma ad Discipulos. U. ott, 1591. — Theses Aethicae de causa efficiente virtutum moralium, ex Lib. 2. Ethic. Aristotelis in Celeber. Cibiniensium Gymnasio, ad disputandum propositae 19. Febr. 1592. U. ott. (Ívrét lapon Kovacsóczy Farkas korlátnokhoz intézett ajánlással.) — Deidrichnak tulajdonítják még a Deus Creator omnium — Der du bist Schöpfer aller Dinge — kezdetű ének fordítását. Megjelent a Radetz Bálint: Gesangbüchlein-ben. Kolozsvár, 1620.

*

BÁTHORY KRISTÓF erdélyi fejedelem, még a moszkvai hadjárat idején, 1581-ben meghalt. Halálát, talán mert a király személyes ügyének tekintették, a lengyel irodalom nem örökölte meg. Marcin Bialobrzski püspök hivatalosan is részt vett a temetésén és vele együtt több előkelő lengyel.

Érdekes megjegyezni, hogy az olasz Brutus J. M. tollára vette ezt az eseményt is a Consol. Epistol. ad Steph. Bathori címen és az erdélyi Uncius Leonard: az Elegia de morte Christophori című művében.

*

A KIRÁLY HALÁLA 1586.

Nagy terveihez volt nagy ereje. Csak a váratlan halál tudta azt legyőzni. Aránylag rövid uralkodása alatt voltaképpen rengeteget tett. Nagy tettei révén lépett a legnevesebb királyok sorába. Két országnak lett a büszkesége, annak, amelyik adta és annak is, amelyet minden erejével szolgált. Mindkét ország szerencsés, mert magáénak mondhatja, de mindkettő vesztett, hogy tervei megvalósítására oly kevés ideje volt. Terveiről és politikai programjáról mindenki tudott. Sok híve és barátja révén kedvező méderben kezdte el azok megvalósítását. Úgy látszott, hogy egymást követik az újabb diadalok, kifelé az ellenség teljes legyőzése, az ország belsejében viszont a rend és fegyelem helyreállítása. Újabb harcikürtök ébresztőjét vélték hallani, amikor váratlan halálának híre terjedt el ország- és világszerte. Valószínűtlennek látszott és ezért az orvosokat érte a gyanúsítás. Sokan hitték, hogy talán ők mérgezték meg a királyt.

Báthory nem volt bábkirály. Erős kézzel fogta kezébe az ügyeket. Nem is tetszett ez a szabadságába szerelmes nemességnek, amely már-már az önrendelkezés határán járt. Itt volt a legnagyobb surlódási felület, bár nagyon sokan tudták, hogy a király egy évtized minden napján a „Rzeczospolita“ dicsőségének emelésén fáradozott. A külső és belső erőket megszilárdította, de az egész lengyeliséget ennyi idő alatt egyesíteni nem volt képes. A király halála után érdekes dolgok történtek, amelyeket a kortársak szükségesnek találtak feljegyezni. Megdöb-

bentő dolgokat fogalmazott meg Karamzin orosz történész: „Ez, a világ legnagyobb monarcháinak egyike és Moszkva ellenségei között a legrettenetesebb, halálával nagyon megörvendezettette az oroszokat, kevésbé szomorította el a lengyeleket.“ Jellemző, hogy a királyt elsősorban a nép és a költők siratták. Ők érezték legjobban, kit vesztek el visszavonhatatlanul. Nem szomorodtak el azonban azok, akik rövidlátásukban azt hitték, hogy a nagy hatalmú király távozásával egyéni érdekeik virágozni fognak.

A király halálával kapcsolatos számtalan részvétnyilvánítás, a kortársak szép szavai igazolják, mennyien tisztelték, szerették Báthory Istvánt. Lengyelország és Magyarország népe részt vett a temetési szertartások szomorúságában. Báthory András Erdélyből Kovacsóczy Farkast küldte a temetésre, aki beszédében arra kérte a sejmet, hogy adja ki a király végrendeletét és ingóságait. Azt ajánlotta a rendeknek, temessék el a királyt nagy pompával és védelmet kér ő is azokra, akik híven szolgálták.⁴⁷

Az érzelmek kifejezésére — ilyenkor — a legalkalmasabb irodalmi műfaj a gyászbeszéd. A szónoki beszéd különben is ekkortájt hallatlan méreteket öltött Lengyelországban és így a gyakorlott szónokok itt is megmutatták tudásukat. A temetésen felszólalt Hieronimus Powodowski. Ismeretes Warszewicki három beszéde, Mathias Piskorzewski Oratioja. In funere Stephani Regis (Leopoli, 1587), Marcin Laterna Oratioja, Andrzej Schönæus beszéde, Annibal Roselius-é és Sokolowskié. Ezeken kívül: Kovacsóczy Farkas: Ad ordines regni P. Oratioja és Piotr Skarga: Kazanie na pogrzebie Stephana Bathorego című beszéde.

De a költők tollát is megihlette a gyász hír. Joachim Bielski két alkalmi költeményt írt „Naeniae J. Bilscii . . . in 8. funebre Stephani I. (Cracoviae, 1588) és a Monodia-t (Kra-ków, 1588). Hermann Daniel megírta a „Stephano I. regi Poloniae maximo . . . immatura morte praerepto-t“ (Wilnae 1586), J. Miaczynski a „Lament Mathki Korony Polskiej z smierci Stephana Króla“-t (Polock, 1586.) Továbbá Bronovius M.: Ad Stan. Carncovium super obitum Steph. I. ben, Hunniadinus a Versus lugubres piis manibus Steph. Bathor-ban és az

Ephem. seu itin. Bathor-ban, Zbylitowski A. pedig az In obitum Steph. Regis Epigram.-ban.

Végül a következő sokatmondó szavakat írta a szigorú és nemes királyról lengyel kortársa, Warmia püspöke, a kiváló lengyel író és történetíró Marcin Kromer:

In Memoriam Stephani Báthory Regis Poloniae.

(Natus Anno Domini 1533. Mortuus 1586.)

In Templo Plus Quam Sacerdos
In Republica Plus Quam Rex
In Sententia Dicenda Plus Quam Senator
In Iudicio Plus Quam Iurisconsultus
In Exercitu Plus Quam Imperator
In Acie Plus Quam Miles
In Adversis Perferendis Iniuriisque Condonandis Plus Quam Vir
In Publica Libertate Tuenda Plus Quam Civis
In Amicitia Colenda Plus Quam Amicus
In Convictu Plus Quam Familiaris
In Venatione Ferisque Domandis Plus Quam Leo
In Tota Reliqua Vita Plus Quam Philosophus.

Martinus Cromerus
Episcopus Varmiensis.

Magyarul:

Templomban több, mint pap,
Az országban több, mint király,
Véleménynyilvánításban több, mint szenátor,
Ítélethozatalban több, mint jogász,
A hadseregben több, mint fővezér
Az ütközetben több, mint katona,
Az ellentétek elviselésében és a sértések megbocsátásában több, mint férfi,
A közszabadság megvédésében több, mint polgár,
A barátság megtartásában több, mint barát,
A társaságban több, mint a ház barátja,
A vadászatban és a vadállatok megfékezésében erősebb, mint az oroszlán,
Az élet minden többi megnyilatkozásában több, mint filozófus.

*

A király személyével és tetteivel kapcsolatos gazdag irodalom lengyel, latin, görög, magyar, olasz nyelven tanúságot tesz arról, milyen visszhangot keltett Báthory István írói körökben és értékes dokumentumokat nyújt a korról.

III. RÉSZ.

BÁTHORY ISTVÁN KIRÁLYNAK
DEDIKÁLT MŰVEK

A BÁTHORY ISTVÁNNAK DEDIKÁLT MŰVEK SZERZŐI

A XV. és XVI. században általános szokássá vált, hogy a tanultak és az írók műveiket egy-egy mecénásnak ajánlották fel. Az író a mecénáshoz az elismerés, a barátság és nem egyszer az anyagi támogatás reménye fűzte. A királyoknak, főuraknak, főpapoknak felajánlott könyvek elején elhelyezett dedikációk rámutatnak a mecénások egész galériájára és sok részletet nyújtanak azok munkásságáról, a közéletben betöltött szerepükről.

A reneszánsz korában a lengyel előkelőknek nagy szerepük volt a kultúra pártolásában. Az európai tudós világ is kiöntetésnek vette, ha műveit a lengyel királyoknak vagy a lengyel főuraknak ajánlhatta. Annál inkább a hazai.

A Báthory Istvánnak dedikált művek világot vetnek a királynak kultúrát és tudományt pártoló egyéniségére. Alig van korának tudósa, akit maga köré ne vont volna, akit küldetésének szolgálatába ne állított volna, ha tehetségéről tudomást szerzett. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a királynak dedikált művek megjelenését a királyi kincstár fedezte. A Báthorynak dedikált munkák bizonyosságot tesznek amellet, hogy bár a sok hadjárat egész erejét lefoglalta, mégis megértette a tudósok, írók, művészek kulturális jelentőségét és gondolt alkotó munkájukra. Politikai meggyőződésre és valláskülönbségre való tekintet nélkül gyűjtötte maga köré a legkiválóbb egyéniségeket, elfogadta, sőt támogatta műveik kiadását és megjelenését.

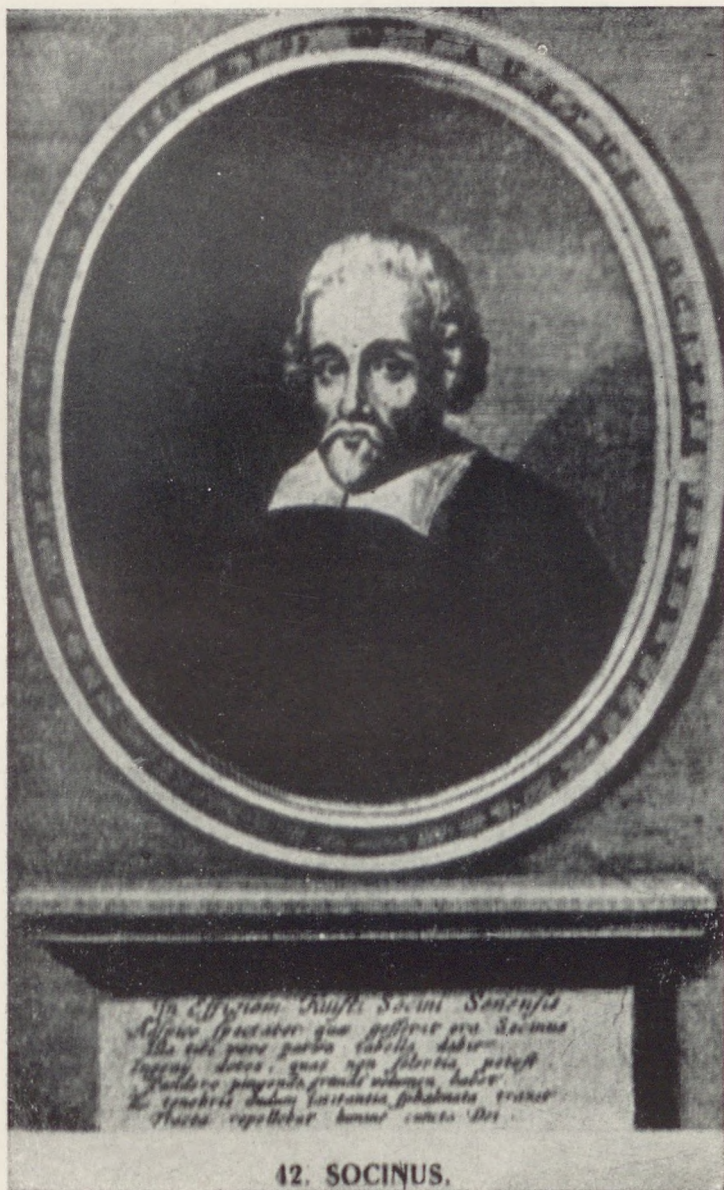
A király végrendeletében azzal vádolta ugyan a lengyeleket, hogy megnehezítették céljai megvalósítását, s nem egyszer emlegette, hogy nem bizonyos abban sem, vajjon, mint lengyel király fog-e meghalni. A lengyelek a nagy király befolyását az egész országra a monarcha és főurak közti harc prizmáján át értékelték és azt a téves következtetést vonták le, hogy igazi nagyságát a kortársak nem látták és csak századok távlatában értették meg. Mindennek azonban ellentmond a dedikált művekkel való közelebbi megismerkedés, valamint a dedikált művek íróival való foglalkozás.

Voltak ellenfelei is. De azok tükrében, az ő mértékük szerint is, emberi és államfői, humanista és katonai nagyságára ismerünk. Közelebbi vizsgálat alá mégis csak azok munkáit vesszük, akik legfelsőbb urukról elismeréssel szóltak. A dedikált művek száma méginkább növekszik, ha figyelembe vesszük, hogy a király uralkodásának ideje aránylag rövid volt és hogy az állandó háborúk inkább elvonták humanista érdeklődésétől, a műveltség normális fejlődését megnehezítették, sőt meg is akadályozták.

A XV. és XVI. század Bibliographia Polonicáját Teodor Wierzbowski dolgozta fel (Warszawa, 1894). Hatalmas munkájában 3200 ezidőben nyomtatott műről ad számot, amiből több, mint kilenczted rész a XVI. századra esik. Közülük 58 művet dedikáltak Báthory István lengyel királynak és Erdély fejedelmének.¹ A dedikált művek 1577-től 1595-ig jelentek meg, 39 szerzőtől. Még gazdagabb Estreicher Bibliografia Poslka-jának erre a korra vonatkozó része, amely a W.-betűig készült el.

Jóval gazdagabb azonban azon anyag, amely a nagy király személyéről szól. Feldolgozásuk még sok fényt deríthet és sok érdekes adatot adhat Báthory alakjának megértéséhez. Tekintettel az anyag hozzáférhetetlen voltára, mindössze azon művek vizsgálatára szorítkozunk, amelyekből kétségtelenül nyilvánvaló, hogy Báthory Istvánnak dedikáltattak. Ezek jó-részét már régebben összegyűjtöttük, a szerzőkre vonatkozó adatok javarészét azonban csak a jelenleg rendelkezésünkre álló forrásanyagból egészíthetjük ki.

Az egybegyűjtött munkák tartalom szerint 6 csoportra

42. SOCINUS.

Faustus Socinus

oszthatók. A legnagyobb a teológiai művek csoportja. Gazdag anyagot szolgáltat a történelem (2. csoport), érdekesek a 3. csoportba tartozó esztétikai művek. Vannak filológiai, orvostudományi és matematikai csoportok. Az egyes csoportok sorrendjét a művek száma határozza meg. Azok jellemzők a korra és a király érdeklődésére.

Első helyen állanak tehát a vallásos művek és a publicisztikai-politikai irodalom. Ez utóbbi fejlődésének csúcspontja Báthory István korát megelőző időre esik és olyan nevekhez fűződik, mint: Stanislaw Orzechowski és Frycz Modrzewski. A király személyes érdeklődésével és személyével kapcsolatosak a történettudományi és orvostudományi munkák.

A dedikált munkák javarészt latin nyelvűek. Egyrészt a király személyére való tekintettel, másrészt azért, mert ebben a korban a szépen fejlődő és már virágzó lengyel nyelv mellett is szívesen használták még a latint, amely az írásbeliségnek még mindig számottevő eleme és közvetítője volt egy európai kultúrközösség felé.

Az időrendben összeszedett művekből kitűnik, hogy mindjárt a király uralkodásának első évében megjelent egy neki dedikált mű. A legtöbbet uralkodása második felében intézték hozzá és különösen sokat 1582-ben. Ezek voltak a békésebb évek, amikor a király jobban ráért a műveltség fejlesztésével foglalkozni. Ekkor haditetteivel már megalapozta volt tekintélyét és beigazolta uralkodói rátermettségét. Az ország belső rendjének és határainak megőrzése, érdekes és nagyvonalú politikai koncepcióinak keresztülvitele mellett sokszor nyújtott segítőkezet, teremtett anyagi lehetőséget az írók és tudósok alkotásához.

TEOLÓGIAI MŰVEK — VALLÁSI ÉS POLITIKAI PUBLICISZTIKA

A reneszánsz Lengyelországban a vallásos életnek valóságos vonzóereje volt és sok hívet szerzett magának. Ezért a század derekától kezdve kifejlődött a lengyel és latin nyelvű publicisztika. A kor legnevesebb publicistái Frycz Modrzewski és Stanislaw Orzechowski.

Az arianizmus² nyomán erőteljes polémia kezdődött a lengyel irodalomban. Nevesebb arianus polemikusok voltak Pawel z Brzezina (1526—1591) és Marcin Czechowicz († 1613).

A reformáció viszont felélénkítette és népszerűsítette a hitszónoklatot és ezt használta a vallásos propaganda eszközüül. Minthogy a szónokok nem egyszer egyszerű emberek voltak, akik nélkülöztek minden különösebb teológiai kiképzést, szükség volt arra, hogy ezek kezébe megfelelő kézikönyveket adjanak. Az ilyen kézikönyveket nevezték postilláknak.³ A felélénkült mozgalom a luteránusok és kálvinisták kezdeményezéséből indult el. A katolikusoknak résen kellett lenniök, hogy kibírják velük az iramot. Ennek szolgálatába állították a postillákat is. A postillák a középkori tradíciókhoz ragaszkodtak a szentírás értelmezése tekintetében. Gazdag és rendkívül érdekes anyagot rejtnek magukban az akkori társadalmi és vallási állapotokról. Megtaláljuk ott azt is, hogyan ünnepelték meg Lengyelországban a nagyhetet, hogyan ülték meg a húsvéti és más ünnepeket. Adatokat kapunk a lengyel esztendő néprajzához.

A postillografusok rendszeren mások beszédeit adták ki.

Mellettük feltűntek a hitszónokok, akik saját beszédeiket gyűjtötték össze. Ilyenek voltak Józef Wereszczynszki († 1559), Krzysztof Warszawicki, Hieronim Powodowski, Benedykt Herbert (1531—1593), Stanislaw Sokolowski és végül a leghíresebb és a legkiválóbb: Piotr Skarga.

Mivel Lengyelországban nem üldözték a máshitűeket, dicséretként könyvelhető el az a tény, hogy — míg Német-, Francia-, Angolországban folyt az újhitűek és a katolikusok vére, addig — Lengyelországban a lelkiismeret szabadsága uralkodott. Éppen ezért sok külföldi menekült ide, ahol menedéket talált. A hit ügye harcos ügy volt, de mentes minden vérontástól. A harcot a szó és a toll birodalmába utalták. Kezdetben a protestánsok voltak a támadók, az energikusabbak, a mozgékonyabbak. Leopolda katolikus bibliája nem választható el a brzeski vagy nieswiezki bibliától. A katolikus cikkek sem érték el a protestáns énekek színvonalát, bár kezdetől fogva a katolikusok táborában találunk olyan harcosokat, mint Hosius vagy Kromer.

Az 1573-iki *pacta conventa*, amely kötelességeket rótt a megválasztott királyra, egy fejezetet tartalmaz a felekezeti béke ügyéről: *de pace servanda inter dissidentes de religione*. Ez látszólag a lengyel protestánsok nagy diadalát jelenti, pedig alapjában véve ekkortájt már megingott hatalmuk és a reformáció bukása már akkor nyilvánvaló lett, amikor Hosius kardinális rávette Zsigmond Ágostot 1564-ben a triedenti zsinat határozatának elfogadására. A katolicizmus megerősítésén nagy buzgalommal dolgoztak a jezsuiták, akiket ugyanezen esztendőben telepített lengyel földre Hosius.

A jezsuiták megértették a nemzeti írásbeliség jelentőségét és ezért gondoskodtak lengyelnyelvű katolikus könyvek minél nagyobb számban való terjesztéséről. Jakób Wujek bibliafordítása nyelvi szépségével és méltóságával felülmulta az eddigieket és Piotr Skargával senki sem bírta sokáig a versenyt.

A humanizmus mellett a reformáció is otthonra talált a lengyel nemességnél. Rajta keresztül, a nemesek közvetítésével jutott el a nép alsóbb rétegeihez. Az új vallási eszméket külföldről hozták, de nem mélyítették el s így nem maradtak hozzájuk hívek. A nemesek nem sokat törődtek a dogmákkal és Rómától

sem igen akartak elszakadni. Amilyen hamar megismerték a reformációt, olyan hamar tértek is vissza a katolikus egyházba. 1570 volt a pálfordulást jelző év.

A reformáció hatása nagyobb volt lengyel földön, mint a waldensiek és a husziták mozgalmaé. Nagy egyéniségek állottak szolgálatában, mégis egy évszázad képes volt megtörni hullámain. Joannis Lasco, Mikolaj Rej, vagy Grzegorz z Zarnowca és mások felett győzött a tridenti zsinat egyik szervezője és hosszú időn át elnöke: Hosius.

A jezsuiták közül nőtt ki Skarga Péter, a lengyel Pázmány, az ellenreformáció vezére. Skarga a reformátusokat kellemetlen szakadároknak tartotta, akiknek azonban „vére kedves” — mert lengyel. A lengyel protestánsok a néphez közeledtek elsősorban. A nép nyelvén készült új tankönyvek kiadása a katolikus főurakat is hasonló munkára serkentette. A biblia terjesztése és a nyomdászat fellendülése ismert tényezők a lengyel protestánsok munkájának.

A lengyel nyomdászat már régen európai hírnévnek örvendett. A most induló fejlődés büszkén épített a hagyományokra. Stanislaw Polak már 1494-ben könyvet nyomott Sevilában. Vagyis, jóval az első Lengyelországban kiadott nyomtatvány megjelenése előtt európai hírűekké válnak a lengyel nyomdászok. Később a lengyel nyomdák voltak ismeretesek és keresettek. Főleg a krakóiak. Az első krakói nyomdát 1503-ban Jan Haller állította fel és rendszeres könyvnyomtatást vezetett be. 1525-től neje vezette az üzemet. A könyvnyomtatás azonban már ezelőtt is gyümölcsözött. Szent Ágoston vallomásai, egy Kalendárium már 1473—74-ben készült egyik krakói nyomdában. A legrégebb időkből mintegy öt nyomtatványt ismerünk. Haller példáját követte Unger, Wieter, Szarffenberg, később Siebeneicher, Wierzbieta, végül Lazar Andryszowicz és Piotrkowski. E két utóbbit messzeföldön ismerték szép szedéséért és a szépmetszésű betűiről. A lengyel nyomdászipar decentralizálódott már a XVI. században. A nagyobb városokban, mint Lublinban, Kownóban, Lowiczban, Zamoscban, Lwówban, Kijówban, Rakówban stb. egyre-másra állítottak fel nyomdákat. A könyveket javarészt latin nyelven nyomták. Mintegy 7500 könyv jelent meg ekkortájt. Akadt német és

magyarnyelvű is, csupán a lengyelnyelvű könyvek megjelenésére kellett még várni.

A reformáció Lengyelországban élénk szellemi mozgalmat nyitott meg. Rengeteg nyomdatermék, sok füzet és könyv látott napvilágot, nemcsak Krakóban, hanem Królewiczben, Pinskben, Brzeszben, Litewskben, Nieswiezben és Rakówban. Luther hívei mellett hamarosan a mozgalom élére kerülnek a kálvinisták, az ú. n. csehbarátok, a huszitizmus folytatói.

A protestantizmus táborának legérdekesebb és leglengyelebb töredéke az arianusok voltak. A kereszténység első századaiból való Ariustól vették nevüket. Antitrinitáriusoknak is nevezték őket, vagyis a Szentháromság tagadóinak, vagy szocianusoknak, mert a szekta megalapítójában az olasz Socinust tisztelték. A szentírás tiszteletét tartották feladatuknak, de sorra elvetették a dogmákat és rendületlenül akarták alkalmazni az evangélium minden morális előírását. Megvetettek minden erőszakos harcot még a rosszal szemben is. A XVI. század utolsó negyedében különös jelentőséghez jutott ez a szekta.

*

SOCINUS FAUSTUS (1539—1604) patricius családból született Sienában. Ősei között voltak jogászok, egyetemi tanárok. Anyai ágon rokonságban volt Piccolominivel, II. és III. Pius pápával.

Atyja halála miatt jogi és teológiai tanulmányait abba kellett hagynia. Érdeklődése a költészet és a humanista mozgalom felé terelődött. A Mediciek florenci udvarába szegődött, ahol tizenkét évet töltött. Ott írta meg első teológiai művét (De auctoritate Sanctae Scripturae), amelyet protestánsok és katolikusok egyforma érdeklődéssel és elismeréssel fogadtak. 1575-ben meggyőződéses protestáns lett. Bázélbe költözött és ott a bibliát tanulmányozta. Újabb művet írt (De Jesu Christo Servatores), amelyre Blandrata is felfigyelt. Szerzőjét Erdélybe hívta. Socinus találkozott volt Dávid Ferencsel s a maga meggyőződésére akarta bírni, de minthogy vállalkozása nem járt sikerrel, ezért és egyéb ügyek miatt is Lengyelországba utazott, ahol 1579-ben Krakóban telepedett le. Dávid Ferencsel továbbra is fenntartotta a barátságot, sőt Lengyelországban élő fiát is

támogatta. Így lett egyik összekötő kapocs az erdélyi unitáriusok és a lengyel sociánusok között. A sok egymásközi érintkezésnek az volt az eredménye, hogy több lengyel olvadt az erdélyi egyházba.

Socinus a lengyel unitáriusok egyesítésén fáradozott. Támadta azokat, akik nem hittek Krisztus istenségében, az ősz „logos“ híveit, a radikális anabaptistákat és a chiliastákat (Budni és társait). Socinus a Lengyelországba telepedett olaszok között talált otthonra. Azok között érezte jól magát, akik már korábban elindították volt az antitrinitárius reformációt. Abban az időben két egymással ellentétes pártban állottak. A litvániaiak maradiak voltak. Ott gazdag, nemesi osztály állott a reformáció élén, de más volt a helyzet Kis-Lengyelországban, ahol a szélsőséges álláspont került felül. A kis-lengyelországi hívek az államrend, az adó, a katonáskodás, eskü, halálbüntetés stb. ellen foglaltak állást. Ellenük írta Paleolog Jakab a „De magistratu Politico“ című művét (1581), amelyben a régi, maradi álláspont védelmére kél. Hirdeti, hogy a keresztény fegyvert viselhet, harcolhat, vagyont gyűjthet, hivatalt vállalhat, követelheti jogait a törvény előtt, esküt tehet stb.

A lengyel unitáriusok szélsőséges felfogásuk miatt nem találtak vezért. Socinust is gyanakvással fogadták. Eleinte még úrvacsorához sem engedték, később azonban, amikor megismerték elveit s amikor azok miatt a jezsuiták gyűlöletessé tették nevét, melléje álltak, vezérüknek választották. Szerencsés természetével és meggyőző elveivel eltalálta a két szélsőség között a középutat. A különböző irányokat egyesíteni tudta. Olyan társadalmi, szociológiai alapelveket hirdetett, amelyek akkor még csak Lengyelországban voltak ismeretesek.⁴

Hatása rendkívüli volt. Hívei magukat Lengyel Testvéreknek (Bracia Polscy) nevezték. Alapszabályaikat klasszikus formába foglalta Socinus legjelentősebb művében, a „Rakówi Káté“-ban.⁵ Ebben kifejti, hogy a hit alapja a szentírás, amelynek igazságát megérthetjük az ész segítségével. A bibliában nem talál olyasmit, ami az észnek ellentmondana. Tételeit induktív módszerrel igazolja és az érdeklődés középpontjába az örök élet elnyerésének kérdését helyezi. A Rakówi Káté még ma is befolyásolja Európa és Amerika vallási mozgalmait.

Mosheim azt mondja, hogy a cripto-sociniánizmusnak hatása megállapítható a német Aufklärungban, befolyásolta a francia éclaircissementet, a jansenistákat és a postroyalistákat, sőt a jelenkor német, francia és svájci szabadelvű teológiában is föllelhetők nyomai.⁶ Socinus számos teológiai munkát hagyott ránk. Műveit halála után a Bibliotheca Fratrum Polonorum c. sorozatban adták ki.

A Lengyel Testvérek érdemeket szereztek a közoktatás terén. Számos iskolájuk, a „lengyel Athénben“: Rakówban, akadémiájuk volt. Az 1658-iki sejm határozata alapján mégis el kellett hagyniok az országot. Poroszországban, Hollandiában és Erdélyben telepedtek le.

Socinus Faustust is sok támadás érte. 1594-ben egy katonára felismerte az úton és durván bántalmazta „áriánussága miatt“. Négy évvel ezután az egyetemi hallgatók a lakására törtek, iratait felégették, őt magát meg akarták égetni, vagy a vízbe dobni. A folyó felé vezető úton az egyik egyetemi tanár segítségére jött és megmentette az erőszakos haláltól. Másnap kitiltották Rakówból, ahová többé nem tért vissza. Egy lengyel nemes a Dunajec menti birtokára hívta. Itt Luslawicében (Zakliczyn környékén), negyedszázados lengyelországi munkásság után meghalt.

Így járta meg Socinus Faustus Erdélyen át Lengyelországot. Tanai pedig újra Erdélyben találtak termékeny talajra.⁷

*

A BIBLIA nyitja meg a Báthory Istvánnak dedikált vallásos művek sorát. A király szívesen támogatta a szentírás lengyel nyelven való megjelenését. Ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy Geszthy Ferenc erdélyi kapitány jobbágyai számára román nyelvű imakönyvet nyomasson a maga költségén. 1582-ben meg is jelent Szászvároson a „Palia“ nevű szentkönyv, amelyet Tordasi Mihály erdélyi vladika (püspök) és Herce István karánsebesi pópa fordított magyarból románra Heltai Gáspár bibliafordításának felhasználásával.⁸

A lengyel protestánsok élükön a luteránusokkal heves munkához láttak. A vallásos irodalomnak szellemi központja

Królewiec volt (Königsberg), ahová eljutott Jan Seklucjan († 1579) és ahonnan műveivel teleszórta Lengyelországot. Stanislaw Murzynowski kiadta az ótestamentom első, üde nyelvű fordítását.

Hogy milyen szerepet tulajdonítottak a biblia elterjedésének katolikus és protestáns részről, arról tanuskodik Leopolita bibliája, amely 1561-ben jelent meg Zsigmond Ágostnak dedikálva. A dedikáció után Szarffenberg, a nyomdász előszava következik, amelyben ezt olvassuk: „És az, aki a bibliát lefordította, éppen ellenkezője volt annak, aki az efezusi Diana templomát elégette, nevét a biblia mellett nem hagyá, ezért kiderítetlenül maradni kénytelen. . . Így, amidőn kezembe került, gondoskodtam arról, hogy valakinek javításra kiadjam és gondoskodván rátaláltam főtisztelendő Jan Leopolitára, aki magára vállalván ezt a munkát, így cselekedett.“ E nyilatkozat értelmében nem nevezhetjük Leopolitát a nyomtatott biblia fő alkotójának. A további lapokon következik Leopolita előszava, amelynek utolsó soraiból kitűnik, hogy a nyomtatáskor nehézségekkel küzdött. Úgy véli, hogy a betűk nem egyformák és ennek okát azokra hárítja, akik kevés lelkiismerettel dolgoztak és ezáltal őt is megkárosították. Így is, ha nyomtatásban volna valami hiba, az leginkább abból eredt, hogy lengyelül nem tudó németek voltak a szedők. Lengyelekből nem futotta. A lengyel papság irigységgel nézte a biblia népszerűsítését és ellenezte annak hazai nyelven való megjelenését.

1575 január 1-én mégis újabb kiadásban jelent meg Krakóban, Szarffenberg nyomdájában, Valois Henriknek szóló dedikációval és 1577-ben immár harmadszor. Ez alkalommal Báthory Istvánnak dedikálták és ez volt az első neki dedikált lengyel nyelvű mű.

Az ótestamentumot dedikálták Báthory István királynak." Az ajánló ezt írja: Jam vero Quia et Exemplaria mihi deerant: et multi a me id postulabant tercio Biblia magno labore magnoque sumptu meo imprimenda curavi. Később következik a Summa, X. dr. Jan Leopolita előszava az olvasóhoz és még Szent Jeromos előszava a Vulgatahoz. A címlap belső felén van a lengyel és a Báthory-címer nyolcsoros verssel és Joan V. Vielo (Gorski) aláírásával. Az újtestamentumot Anna királyné-

nak dedikálták és alája nyomták Andrzej Trzycieski tizen-
négy soros lengyel nyelvű versét.

Ezideig eldöntetlen, ki e biblia igazi fordítója, kétségtelen
azonban, hogy Leopolitának jelentős szerepe volt benne és ezért
nem ok nélkül nevezték el Leopolita bibliájának a lengyel iro-
dalomban.

*

STANISLAW HOSIUSSZAL (1504—1579) nyitjuk meg
a teológus írók sorát. Képzettségét Európaszerte ismerték.
Előbb a krakói Akadémián tanult, majd Padovában és Bo-
lagnában képezte magát. Az egyház szolgálatába állott és ott
hamar érte el a nagyobb főpapi méltóságokat. Még ifjú volt,
amikor Vármia püspökévé nevezték ki, majd kardinális lett és
a tridenti zsinat egyik vezetője. Okos, kitartó, nyugodt termé-
szete népszerűvé tették. Mindig és mindenben a katolikus egy-
ház érdekeit tartotta szem előtt. Jellemének egész határozottsá-
gával, de a politikus óvatosságával, a reformációs mozgalom le-
törésén fáradozott. Ezt tudták róla Lengyelországban és egész
Európában. A protestánsok által felvetett kérdések érdekelték
mindenekelőtt. Azokra maradandó művekben válaszolt. Így az
Úr testének és vérének szentségéről, a papi coelibátusról, a pápa
hatalmáról, a *Confessio fidei catholicae* (1553) c. munkája ere-
detiben és fordításokban bejárta egész Európát. Hasonló sikere
volt a *De expresse Dei verbo* (1558) c. művének is. Nemcsak
szóval és írással, hanem tetteivel is a katolicizmus erősségét
szolgáltatta. Letelepítette Lengyelországba a még csak nem régen
alapított Jézus-társaságot és mindenfelé fölállította iskoláikat.
Egyike volt azoknak, akiknek a nagy Skarga Péter is sokat
köszönhet. Senki sem fejezte ki nálánál jobban a XVI. századi
Lengyelországban a katolikus egyház és vallás lelkét. Munkás-
sága Zsigmond Ágost uralkodásának idejére esett ugyan, de
öregkora Báthory idejébe nyúlt át. Hosius elismerte Báthory ere-
nyeit és tisztelte benne a keresztény embert, bár úgy látta, hogy
a protestantizmus elleni küzdelemben nem volt eléggé hatá-
rozott.

Egyik művét¹⁰ halála után *Maternum Cholinum* adta ki
és azt Báthory Istvánnak dedikálta.

*

MARCIN BIALOBRZESKI (1522—1586) Kamieniec tudós püspöke volt, aki Báthory Kristóf temetésén a király képviseletében jelent meg. Kiváló szónok volt és számos mű szerzője. Zsigmond Ágost temetésén mondott beszédét sokáig emlegették, mint a szónoklat remekét. Szerette mondanivalóját verses formában is a közönség elé tárni. A katolicizmus terjesztése körül szerzett érdemeiről Róma is tudomást szerzett. Mégis megtörtént, hogy egy időre elvesztette az egyházi férfiak kegyét, mert 1583-ban megáldotta a katolikus Zamojski és a protestáns Báthory Griseldis házasságát.

1581-ben postilláját¹¹ Báthory Istvánnak dedikálta. A címlap belső felén látható Báthory István portréja és olvasható Andrzej Trzycieski epigrammája. A szerző három lapra terjedő dedikációját latinul írta 1581 augusztus 11-én Mogillában. Ebben a könyvben van Báthory Istvánnak és Jagiello Annának a szerzőhöz intézett levele is.

*

STANISLAW KARNKOWSKI (1525—1603). Báthory megválasztásakor ő volt az egyetlen püspök, aki Báthoryra szavazott és Báthory mellett foglalt állást. Az egyházi férfiak többsége ellene volt, mert félt a protestáns Erdély befolyásától és így inkább Miksát támogatta.

Hamarosan érsek, majd később primás lett, mint ilyen, ő tette Báthory István fejére a lengyel koronát.

A tridenti zsinat szellemében hozott reformjairól volt közismert. Egész élete harc volt a katolicizmus és a papság primátusa érdekében. Minthogy ezt nem egyszer túl erőszakosan követelte, magára vonta a protestánsok és a király haragját.

A jezsuitákat támogatta. Neki köszönhető, hogy Wujek lengyelre fordította a szentírást. Híresek a danckai statutumai. Caligari jogtalanul gyanúsította meg azzal, hogy nemzeti egyházat akar alapítani és hogy egy sinódus összehívásával akarta a király válását kimondatni. Egyik érdekes műve az *Epistolae Illustrium virorum in tres libros digestae, Opera Reverendis. Domini D. Stanislai Carneovii Episcopi Vladislaviensis et Pomeraniae, in lucem editae Cracoviae, MDLXXVIII. 1578.*

E munkájában 209 levelet találunk, közöttük olyanokat, amiket a pápától, Hosiustól vagy Kromertól, Zsigmond Ágosttól, Valois Henrikától, Báthory Istvántól, Jagiello Annától és másoktól kapott.¹²

*

ALFONSE PISANUS (1528—1598). Toledóban született. Rómában filozófiát tanult és Lorettóban teológiát. Tizennyolc évet töltött Lengyelországban, mint jezsuita. Ő alapította a jezsuiták posnani és kalisi kollégiumát. Az eretnekek ellen küzdött. 1581-ben Báthory Istvánnak dedikálta egyik¹³ művét. Más munkáját Báthory Andrásnak, ismét egy másikat Karnkowskinak, Opalinskinak ajánlotta.

*

GRZEGORZ Z ZARNOWCA (Kosiarski?). (1528—1608). Tudós protestáns hitszónok volt, híres bibliafordító. Socinusszal és Wilkowski Kasperral polemizált, aki visszatért a katolikus hitre. Polémiájának éle a jezsuiták és munkásságuk ellen irányult. Több művet írt. Egy Postilla szerzője és kiadója (1587).¹⁴ Az egyszerű ember részére, a tudományokban való gyakorlás és részben a keresztény hitben való jártasság elsajátítására írta. E művét Báthory Istvánnak dedikálta, a dedikációt Ostafiej Wollowicz vilnoi kastellán írta alá. A Wilenskihez szóló előszót pedig Pawel Wilowski és Krzysztof Trency.

*

POSSEVINO ANTONIO (1533 vagy 34—1611). Mentone-ban született és 1559-ben a jezsuiták szerzetébe lépett, ahol gondos nevelésben részesült. Szónoklatai népszerűvé tették Francia- és Olaszországban is. Avignonban és Lyonban egy időben a jezsuiták rektora volt és Everando Mercuriusnak főtitkára. XIII. Gergely pápa számos fontos ügyet bízott rá. Megbízatása Német-, Magyar-, Svéd-, Lengyel- és Oroszországra szólt. Diplomáciai szolgálatban tíz esztendőt töltött, mely idő alatt nagy szolgálatot tett a hit dolgának. Erdélyben megszervezte a gazdag ifjak internátusát és a szegény ifjak kollégiumát. A pápa és Báthory István nyuj-

totta az anyagi segítséget. 1584-ben megírta Erdély történetét. Megismerte Pázmány Péter szülői házát Nagyváradon. Impulzív jellem volt, tele tűzzel és hévvel. Báthorynak Moszkva ellen intézett hadjárata idején mint pápai követ működött és a béketárgyalásokat vezette. Egyik művében, amelyet Báthory István juniornak ajánlott, példaképiül állítja a kis erdélyi fejedelem elé Báthory István királyt.¹⁵ Két munkáját a királynak dedikálta. Az egyiket¹⁶ Stephanus Bodonius Nobilis Transylvanus a vilnoi akadémia teológus hallgatója révén. A másikban¹⁷ a címlap belső felén, idézeteket találunk: *Jam posita est securis ad radicem, Lucae 3 Haereticos nosse debelasse est. Tertulianus. Dedic. Stephano Primo Poloniae Regi . . . Stephanus Bodonius Nobilis Transylvanius. A végén: Vilnae Metropoli Lithuaniae, Mense Martio MDLXXXVI.* Ezt a művét Báthory Istvánnak ajánlotta, akit nem csak mint lengyel királyt, hanem mint Erdély fejedelmét is tisztelt: „*Quam sibi partes istae haeresum displicerent cum Ariani cuiusdam impiii manuscriptum librum ignem injiciens dixit: Satis testium importatum est in Transylvaniam, ut in eam ne istud quoque venenum infundi patiamur.*“ Ebben a könyvben sok érdekes adatot találunk a lengyel arianusok történetére vonatkozólag. Részletes adatot nyújt mindarról, ami ekkortájt Erdélyben történt. „*Superstes autem erat adhuc eadem mulier anno superiore (in margine 1582.) quo in Transylvania fui cum Pontificis Maximi Gregorii XIII. et Magni Stephani Poloniae Regis sumptibus, ad seminarium ei genti, Catholica fide excolendae instituendam... missus sua. Qua occasione plurima istorum nequissimo facinora et audivi et vidi, propter quod et loquor.*“ — A *Commentaria di Moskowia*¹⁸ című munkájában foglalkozik azon államokkal, amelyekkel a pápa kapcsolatokat épített ki azzal a céllal, hogy a katolikus egyház tekintélyét terjessze. Az utolsó lapot Erdélynek szentelte. Sok érdekes adatot találunk Báthory Zsigmond-ról. Ez a könyv nagy népszerűségnek örvendett.

Az „epikus életű bolygó humanista“¹⁹ „az új hódításra lendülő katolicizmus legmonumentálisabb, talán . . . legkalandosabb álmainak heroikus képviselője“,²⁰ Ferrarában halt meg.

*

STANISLAW SOKOLOWSKI GOZDAWA (1536—1593)

képzett teológus volt, Báthory István udvarának heves hitszónoka. Karnkowski érsek és Zamojski kancellár ajánlatára került a királyhoz, aki szolgálatába fogadta. Állítólag rút külsejű, alacsony növésű, hajlott hátú ember volt. Arcbőre cigányosan fekete. A krakói Szent Flórián templomban maradt róla egy portrait. Arról leolvashatók kellemetlen arcvonásai. Testi fogyatékoságáért búsán kárpótolta lelki tulajdonságainak gazdagsága. Kochanowski a következő epigrammát írta róla:

„Alakja kicsike, de nagy szónok,
Nestorhoz és Laerteshez is hasonló ő.
Szerencsés aki olvassa, szerencsés aki hallgatja,
Mert ebben az emberkében oly nagy lélek van.“

Skargához régi barátság fűzte. Még az egyetem padjaiban ültek együtt. Barátai közé számította Simon Simonowiczot is. Skarga írásaiban dicséri a „szorgalmát és nagy tudományát“. Okosságáról számos anekdótát tudtak a kortársak. Hosius, aki Sokolowski szónoklatait csak olvasmányokból ismerte, dicséri mint hitszónokot és Tulliane Loquentem-nek nevezi. Sokolowski támogatta Báthory Istvánnak az egyház egyesítését szorgalmazó tervét, aki ilymódon akarta Lengyelországhoz közelhozni a keleti részeket és kiragadni az idegen keleti befolyás alól. A királyi udvarban maradt 1585-ig mint udvari szónok. Az udvart betegsége miatt kellett elhagynia. 1580-ban kiadott és Báthory Istvánnak dedikált művében²¹ dicséri Báthory Istvánnak a katolicizmus terjesztése körül — főleg Erdélyben — szerzett érdemeit. Műveiből fennmaradt néhány Báthory István költségén bekötött példány. Baran, „Jelentés a Magyarországon tett kutatásokról“ című könyvében²² ezt írja: Fennmaradt Erdélyben, a Szebeni Múzeum Bruchenthal Könyvtárában Sokolowski művének két példánya, a „De verae et falsae ecclesiae discrimine . . . libri tres. Kraków, 1583; Puha pergamentbe kötve és pergament pántokkal ellátva. Az egyiket Báthory István elküldte volt Joachim Koknak a címlap előtti tiszta lapon elhelyezett sajátkezű kézírásával: Stephanus Rex Poloniae Joachimo Kok magistrum civium Megesinensi dono dat. A címlapon: Mathias Miles mediensiensis anno 1665. die 15.

Novembris Cibinii.“ A másik példányt ugyancsak a király küldötte el és a tiszta lapra ugyancsak szöveget írt. A címlap előtt: Stephanus Rex Poloniae Alberto Synregh iudici regio Cibinensi ad cognoscendam lutherane secte vanitatem etc. donavit. Ugyanezen lap alján: (Datum in arce) Napolomicensi, trium militarium a Cracovia die anno Domini 1583.

*

PIOTR SKARGA PAWENSKI (1536—1612).²³ 1582-ben Báthory Istvánnak dedikálta egyik művét.²⁴ A címben pecséthez hasonló vignetta van „I. H. S. Ante solem Permanet Nomen Jesus“ felirattal és a jezsuiták címerével. Ezen munkája más címlappal is megjelent. A címlapot valószínűleg azért nyomták újra, hogy elhagyják a jezsuiták címerét és hogy azt jelentéktelen vignettával lássák el. A belső lapon van Báthory címere a lengyel címerek társaságában és egy kétsoros latin vers. A dedikáció Stephano Regi, amelyben leírja Rigába való érkezését és rendelkezéseit, amelyeket a király az inflantiaknak adott. Ezután szembehelyezkedik Wolanusszal és megokolást ír fellépéséhez. A keltezés Rigae ult. Octobris 1582. majd: optimo lectori salutem. Skarga ismerteti Wolanusnak tizennégy tézisést és kimutatja, hogy azok egymásnak ellent mondanak. Ez Skargának sorrendben a harmadik műve, amelyben Wolanusszal polemizál, aki viszont Skargával és Franciszek Turianival polemizált, a következő című iratában: Defensio verae orthodoxae veterisque in ecclesia sententiae de Sacramento corporis et sanguinis D. N. Jesu Christi (1579).

A lengyel egyházi férfiak inkább Miksa jelöltségét támogatták, mert nem hittek abban, hogy a protestáns Erdélyből származó királyban szövetségesre lelhetnek. A püspökök közül egyedül Karnkowski volt Báthory mellett. Az országban uralkodó bizonytalanság miatt azonban ő is elküldte követét, Jan Solikowskit a határra és megkérdezte a királytól, nyilatkozzék hite felől. Báthory István nemcsak hívő katolikus volt (őszintén vallotta hitét, naponta járt misére, meghatottan hallgatta végig a hitszónokok beszédét, szívesen egészítette ki teológiai tudását), hanem megértette, hogy az ország egységét, az

állam megerősítését — többek között — az egyház felemelésével is szolgálhatja. Világos volt tehát, amit tett, programját következetességgel valósította meg a fanatizmus minden látszata nélkül. Toleranciája és nemes gondolkodása nem engedték meg, hogy üldözze a protestánsokat. Erélyesen tiltakozott és szigorúan büntette, ha valaki ellenük erőszakosan fellépett. Pártfogásának beszédes példája a Czartoryskiak temploma, az ú. n. „Bróg“ lerombolása 1578-ban. Viszont már uralkodása kezdetétől kezdve támogatta az egyházat és a szerzeteseket és az egész országban terjesztette a katolikus hitet. Az egyháziak mégis nem egyszer szemére hányták, hogy enyhén bánik a protestánokkal és sokat enged meg nekik.

Báthory elsősorban a jezsuitákat támogatta, mert meggyőződött arról, hogy munkásságuk az országnak nagy hasznára válik. A lengyel jezsuitáknak Braunsbergben, Pultuskban, Wilnóban, Poznanban és Jaroslawban voltak rendházaik. Most az új királlyal szemben bizonyos mértékben tartózkodók voltak és csak Miksa halála után adták meg neki a kellő tiszteletet. Írásukra a király levélben válaszolt és kijelentette, hogy az ő segítségükkel fogja munkálni az ország felemelését és hogy külön gondja lesz rájuk.

A király lengyel jezsuitákat telepített Erdélybe és új rendházakat alapított számukra Lengyelországban. A vilnai kollégiumot 1580-ban — Smolensk bevétele után — akadémiai rangra emelte és első rektorává a jezsuita Skarga Pétert nevezte ki. Rigába és Dorpartba is jezsuitákat küldött a hit terjesztésére. Krakóban nagy befolyásuk volt a jezsuita atyáknak. Grodnóban és Brzescben újabb rendházaik nyíltak meg.

A vallás és a jezsuiták támogatásában a király példáját követték a gazdag főurak, mint: Bernard Maciejowski, Mikolaj Zebrzydowski és mások.

Híres lengyel jezsuita szónokok és apologeták működtek, nevelték az ifjúságot. Ilyenek voltak: Skarga Péter, Jakób Wujek, Stanislaw Grodziecki, Franciszek Bartsch, de Braunsberg, Benedykt Herbert, a kitűnő pedagógus és polemikus, Simon Górski, Jan Conarius, Stanislaw Warszewicki, Fabian, Quadrantinus, Simon Nicovius, Piotr Fabricius, Marcin Laterna és mások. Eredményesen terjesztették a hitet a

ruszinok között, ahol olyan nagy urak is visszatértek, mint Mielecki, Sieniawski vagy Zasolski. Liwóniában azonban munkásságuk nagy akadályokba ütközött.

Kollégiumaikban mindenekelőtt vallásos nevelést adtak az ifjúságnak. A jezsuiták vezették a keresztény szeretet gyakorlására irányuló akciókat. Fellendült a Mária-kongregációs élet, aminek Skarga Péter vetette meg alapját a krakói Szt. Barbara templomban.

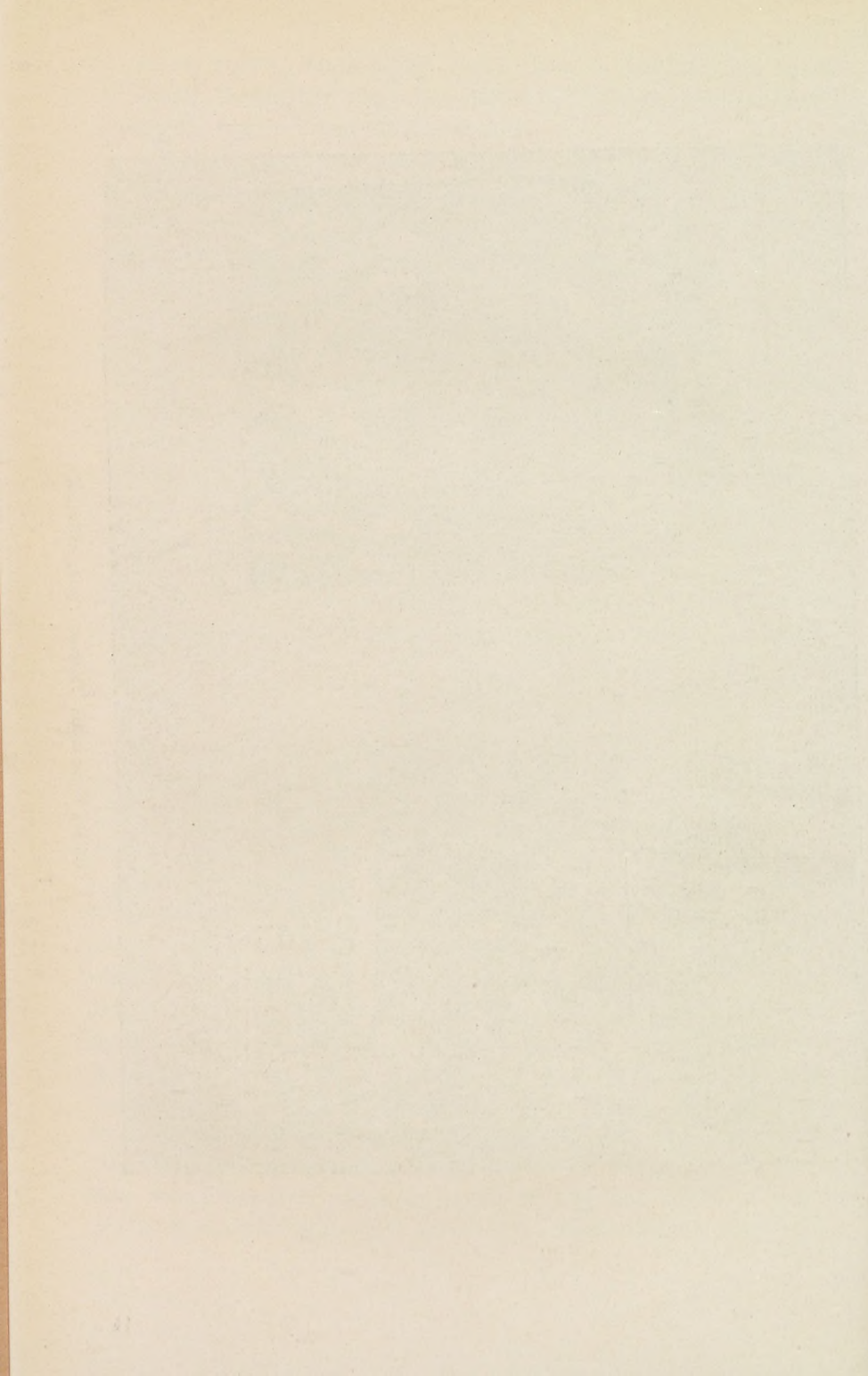
A jezsuiták méltó versenytársai a franciskánusok és a bencések voltak.

XIII. Gergely pápa nevéhez fűződik az európai katolicizmus újjraéledése, amelynek hullámai Lengyelországban az ellenreformációban jutottak kifejezésre, ahol ezidőben az egyházi férfiak szellemi és erkölcsi nívója tekintetében sok kívánnivaló volt még. Annál nagyobb erő kellett a helyzet megjavítására. A széles tömeget jellemezte a vallás iránti közöny. Az egyháziak tanulatlanok, a klérus a nemességgel örökösen civődött a tized miatt. Báthory István uralkodásának tíz esztendeje ezen a területen is, — bizonyos mértékig — rendet teremtett.

*

A kor egyik legkimagaslóbb egynisége Skarga Péter volt. A kiváló jezsuita kapcsolatban volt a királlyal, vele sűrűn levelezett. E levelezések elsősorban azt mutatják, hogy a király vallási dolgok iránt érdeklődött és vallási kérdéseket tárgyalt meg a páterrel. Az ellenreformáció korában ő szerezte a legnagyobb érdemeket. Hosszú és munkás élete megvetette a XVI. században a lengyel katolicizmus alapját. 1536-ban született a mazóviai Grózeceben, polgári családból. Abban a Mazóviában, amely akkortájt az ország legkatolikusabb része volt, ahol 40.000 nemesi családra alig esett két protestáns. Iskoláit Krakóban végezte, majd világi szónok lett és 1568-ban Rómában a jezsuiták noviciátusába lépett. Kiváló képességeinek országos híre volt. A király ezért választotta őt 1578-ban vice, majd tényleges rektorává a vilnói kollégiumban. 1584-től a krakói Szt. Barbara templomban a superior tisztét töltötte be. 1588-tól mint udvari hitszónok működött 1612-ben bekövetkezett haláláig.

Legismertebb munkái: A szentek élete, Vilnó 1579, Varsónapi szent beszédek. Krakó 1595. Szent beszédek a hét szentségről és más alkalmakra. Krakó 1600. Legnevezetesebb fellépésének az 1597-ben, a brzeszi sinoduson mondott szónoklata számít és az a beszéd, amelyet Jagiello Anna halálára mondott. Nevezetesebb szónoklatai még az 1597-ben elmondott sejmi beszédek, az 1598-ban tartott hálaadó beszéd abból az alkalomból, hogy a királynak sikerült Svédországból visszatérnie és még mások. Birkowski Skarga temetésén e szavakkal jellemezte a nagy hitszónokot: „Látnok és aszkéta volt, szent életű szerzetes, akinek a nép a legnagyobb tisztelettel tartozik.” Hozzátehetjük, hogy még ma is így látják a lengyelek Skargát.

Krakóban egyetemi tanulmányai idején barátságot kötött a kiváló és tehetséges teológussal, Stanislaw Sokolowskival. Azonkívül Stanislaw Warszewickivel, a jeles jezsuitával. Mindeketten nagy megértéssel nézték tehetsége bontakozását és igyekeztek érvényesülését elősegíteni. Sajnos, nem sokáig tartott atyai pártfogásuk, Skarga hamar veszítette el két barátját, de újat is nyert Jędrzej Bobola személyében, aki akkortájt III. Zsigmond udvarában szolgált és akit 1938-ban a lengyelek boldoggá avattak.

Skarga III. Zsigmond (Váza) udvarában volt udvari szónok és így közeli kapcsolatban volt a királlyal. Kezdetől fogva el volt ragadtatva a fiatal uralkodó személyétől és sok tekintetben hatott rá.

A király szívesen volt a páter társaságában, szívesen beszélgetett vele, együtt járták be az országot, együtt zárandokoltak el Czestochowába. Már életében gazdag ajándékokkal látta őt el, végül pedig nevére nevezte el a Krakóban épített Szt. Péter templomot.

Nemcsak a királlyal volt jó viszonyban, hanem az egész királyi családdal is, és különösen szerette a királyfit, IV. Ulászlót. Skarga meleg szívű ember volt, mégis egyetlen ember sem kötött barátságot, mert nem az embereket, hanem azokat az eszményeket szerette, amelyeknek képviselői voltak. Így Bobolát istenségeért, Chodkiewiczet hazaszeretetéért fogadta szívébe. Mindenekfelett azonban az egyházat, amely szeretetének első tárgya volt.

A hazaszeretetről szóló beszédében Lengyelországnak remek apoteozisát adta. Ez a beszéd az érzés forrásában felülmúl mindent, amit eddig e téren mondtak. Igazán csak Skarga tanította meg a lengyeleket hazaszeretetre. „Jó — mondja — szeretni a szomszédot. Jobb mindazokat, akik egy városban vannak, és mégjobb ennek a királyságnak minden polgárát.“

A hazaszeretet mellett eszménye volt még Róma. „Hogyan dicsérjelek, te szent, te Istentől csodálatosan dicsőített Róma! Ki tudja kiolvasni a te fenségedet és szerencséidet? Benned minden porszem, amelyet tapos az ember vértanuk vérével öntözött“ . . .”

Skarga érzelmességével meghaladta korát és bizonyos mértékig a romantikus költőkhöz közeledett. Természetes kiegészítése Kochanowskinak, akinél az érzélem fejlődése egész más utat vett, és aki hazaszeretetet vagy katolikus érzés dolgában nem volt olyan részletes és határozott, mint Skarga.

A jezsuiták rendje a maga nemzetközi jellegével nagyon megfelelt Skarga természetének. „Rendünk — mondja az-
zal is meg van ajándékozva az Úr Istentől, hogy szeretetben kapcsolódik a különféle nyelveken beszélő népekhez és egyetértésben van velük.“ Nagy érdemeket szerzett Litvániában. Ott térítette a katolikus hitre Radziwill Györgyöt, Stanislawot és más kiváló családokat.

Skarga szisztematikus elme volt. Remekül szervezte meg a katolikus és a kormánypártot, amelynek egyik oszlopa volt. Politikai tartalmú kisebb írásai számos tanácsot tartalmaztak arra nézve, hogyan kell a katolikusoknak a másvallásuakkal szemben viselkedniök. Az irodalomban és a polémiában mindig követel valamit, mindig elvár valamit és mindig vigyáz arra, hogy elhatározásától senki el ne tántoríthassa. Ebben a kemény életű szerzetes katonajellemet öltött és szerzetesi életét a katona életéhez tette hasonlóvá. Valószínű, hogy katonás jellemét Báthory uralkodásának ideje csak öregbítette. Mindig hangoztatta, hogy Lengyelországnak szüksége van megfelelő hadseregre. Írásaiban a parasztság védelmére kelt. Ő volt az első, aki megkísérelte felrázni a nemzeti lelket. Állandóan figyelte a falut, fegyházakat és a közintézményeket és itt ku-

tatta a lengyel természet sajátosságait, hogy megalkothassa magának az átlagtipusú lengyel képét.

A másvallásúakkal szemben egész külön álláspontja volt. Azt hirdette, hogy Lengyelországban a katolikus vallás volt és újra az lesz az uralkodó. A reformáció áramlatáról nem vett tudomást és szerette volna Lengyelország történetéből kitörölni.

Alapos képzettségű, széles érdeklődésű ember volt. Elsősorban alaposan ismerte a bibliát, mint kevés más. Szerette a történelmet és szívesen foglalkozott vele, hogy saját véleményt alakítson ki magának az egyes kérdésekben és hogy innen szerezzé a beszédeihez szükséges argumentációs anyagot. A történelem szubjektív élménye volt. Azt a tanulságot merítette belőle, hogy a világon több volt a gonosz, mint a jó ember, és hogy nincs kiváltságos nemzet, viszont a legkiválóbb családok, akár a legkiválóbb nemzetek is, a sors változásának vannak alávetve. „Nagy családok lesznek iparosokból, pásztorokból, kasznárokból is és azután idővel ismét iparosokká válnak és rosszabb helyzetbe kerülnek.“²⁶

A reformáció elleni harcban egyik legfőbb ütőkártyája az volt, hogy a reformátorok ténykedésének nincs történeti multja. Fantáziájukra, vágyukra támaszkodnak csupán. Annak ellenére, hogy történetiszemlélete mindig gyakorlati célra irányult, mégis mindig elsőrangú fontosságú témákkal foglalkozott (a hitetlenség története, az egyház története). Voltak olyan adottságai, amelyekre egy hisztorikusnak szüksége van. Isten egyházának egységéről szóló kis művében (1577) kimutatta azt, hogy a katolikus és a görög egyház között nincs lényeges különbség. Kivánta, hogy a ruszinok is bekapcsolódjanak az egységbe, az unióba.

Élénken érdekelte Skargát a földrajz is. Amerikáról, Japánról, Indiáról többet tudott, mint kortársai (pl. Rej).

Skarga, a lengyel katolikus mozgalom úttörője, az újjászületés áramlata ellen lépett fel és ezért klasszikus tanulmányait elmélyítette annyira, hogy mindenkor kimutathassa, hogy a filológiai erudíció alacsonyabb, mint a teológiai és hogy híveivé szegődtesse a klasszicizmusnak korabeli tisztelőit.

Szeretettel foglalkozott a filozófiával is. Filozófiai érvek-

kel eredményesen harcolt az arianista mozgalom litván vezére, Wolanus ellen. Jól ismerte a Koránt és gyakran idézett belőle.

A katolikus újjászületés foglalkoztatja mindenekelőtt és ezen a területen nem maradt kizárólag lengyel földön, hanem kiaknázta az egyház nemzetközi politikájának kapcsolatait is. Foglalkoztatta őt az angol katolikusok sorsa és egy alkalommal Bos Grave angol jezsuita részére protekciós levelet szerzett Báthory Istvántól. Az angol jezsuitákkal is fenntartotta a szellemi kapcsolatot, ezért fordította le (1584-ben) Edmond Kampion „Tíz bizonyíték arról, hogy az egyház ellenfeleinek el kell bukniok“ c. munkáját lengyelre. Ismerte a katolicizmus történetét Franciaországban és olvasta azokat a pamfletteket, amelyeket a híres párizsi ügyvéd, Arnold írt a jezsuiták ellen. Az erdélyi jezsuiták leveleit és történetét is ismerte, olvasta és nyomon kísérte a lengyel rendházakkal való kapcsolataikat. Az egyház politikáját érintő flandriai iratok sem voltak ismeretlenek előtte.

A lengyelek közül ő volt az első, aki alaposan tanulmányozta és megismerte Calvin, majd Luther írásait (70 éves korában tanult meg németül, csak azért, hogy annál eredményesebben terjessze a katolicizmust). Nagy és kitartó munkájával csodálatot keltett már kortársaiban is.

Igazi hírnevét hitszónoki tevékenységének köszönheti. Kortársai mondják, hogy mindig „bámulattal és csodálattal“ hallgatták őt. A parlamentárizmus idejének e fejlődésben lévő korszaka sok kiváló szónokot termelt, akik a szenátusban és a sejmben feltűntek.

Az egyházi szónokokra nagy feladat várt, nagyon sokat kellett dolgozniok, hogy kiállják velük a versenyt és hatással lehessenek az emberekre. Népszerű egyházi szónok volt még a bencés Kelemen Ramult, a dominikánus Lukacz, Lwowczyk és Melchior z Moscic. Beszédeiket tömegek hallgatták végig és tömegek lelkesedtek szavaikért.

Skarga, a hitszónok a lélekhezférközés nagy ajándékát bírta és Rejre emlékeztető fenomenális beszédplasztikát. Kiválóan tudott képekkel magyarázni, legelvontabb tételeket. „Magam mozdulni sem tudok — írja — ha a te segítségednek keze fel nem emel engem és a kegyelem lovára fel nem ültet.“

Ha beszélt, fellépése biztos volt, magatartásából és szavaiból a bátorság és a hév sugárzott. Úgy érezte magát a szószéken, mint aki ott született. A hitszónoklást missziónak és nehéz hivatásnak tekintette, erre állandóan készült. Tanítómesterei az ókori szónokok voltak.

Beszédeit három csoportra oszthatjuk.

1. Dogmatikus vagy tanítóbeszédeiben rendszeren megmagyarázza a felolvasott evangéliumi idézeteket, majd teológiai harcot kezd a másvallásúakkal, rámutatva hibáikra, erkölcsi útmutatót állítván eléjük. A reformáció korában az ilyenfajta beszédre szükség volt és ezért találunk hagyatékában oly sokat belőlük. A legkimagaslóbbak a Mária Magdolnáról szóló és a Szt. Péter és Pál című beszéde. Dogmatikus beszédeiben nem volt elődje. A lengyelek közül ő volt az első, aki a Szentírás tartalmát és lényegét kihámozta. Az egyház tanítását széles alapokra fektette. A lengyel társadalmat megmozgatta és elérte azt, hogy szavára egész tömegek katolizáltak.

2. Penitenciális beszédeihez számítjuk a sejmben elmondottakat is. A szentbeszédnek ez a típusa Olaszországból került lengyel földre. A penitenciális beszédek célja, közveszély idején vagy szerencsétlenségben a szélesebb népréteget megnyerni, bűnbánatra készíteni és nyilvános vezeklésre. A tömegek megmozgatására ezt a módszert találták a leghathatósabbnak. Kevés volt akkorában az igazán művelt ember és annál több a babonás fő. Olaszországban a bernardinusok használták a beszédnek ezt a típusát.²⁷ A bátor hang az érzelmek fokozására volt építve és gyakran eredményezte a nyilvános vezeklést vagy a nagy processziót. Mintha egy új keresztes mozgalom támadt volna. Skargát penitenciális beszédei miatt psichotiranusnak, „a lélek zsarnokának“ nevezték.

3. Beszédeinek harmadik csoportjába tartoznak a dicsérőbeszédek, amelyekben nemzeti és hazafias érzéseket fejtett ki, rendszeren egy-egy aktuális eseménnyel kapcsolatban. Idetartozik Jagiello Anna és Ausztriai Anna temetésén elmondott beszéde. A beszédek érdekesek, mint kísérletek is. Különösen szép beszéde: „Hódolat az Úr Istennek a kircholmi győzelemért“ című, amelyben a korabeli eseményekre utalt. „A hazafiasvallásos beszéd Skarga igazi irodalmi formája, hévben és ma-

gasztosságban utólérhetetlen és Cicero és Demosthenes legjobb beszédeivel mérhető össze, ha nem diktálná őket nem egyszer a máshitűek elleni harag, a pártszempont és a talán túlságosan mindennapi aposztrofálás. Sok bennük a tűz, az erő és a meggyőződés is, de hiányzik belőlük a művészi érték és igazában a tapintat, amelyet nyilvános szerepléstől rendszeren elvárunk.“²⁸

Bár Skarga beszédeinek kiválósága megközelítette az ókori orátorokét, egy Bossuethez mégsem hasonlítható, mert nélkülözte az újabb világszemléletet és mert nem tudta összeegyeztetni az újkori tudományt a vallással. Túlságosan elmerült azokban az eszmékben, amelyeket akkoriban Hispánia képviselt. „Szerencsés az a Hispánia, — azt írta — amelyben a szent hit annyira begyökeresedett és oly erősen áll, hogy azt a hitetlenek semmi ravaszsága feldúlani nem képes és amelyet a mi gonosz korunk sem tud meggyengíteni. Majd — valószínűleg Báthory Istvánnak adja tudtára, hogy — köztudomású dolog másfélezer év óta, hogy egyetlen keresztény királyság sem bukott el, amely el nem rugaszkodott a pápára való hallgatástól“.²⁹

Kétségtelen, Skarga legérdekesebb hagyatékához tartoznak a sejmi beszédek, amelyekben a lengyel katolikus párt programja öltött alakot. A páter az egyeduralom hívének mutatkozik és az oligarchával szemben a török háborút propagálja. Gyökeres változtatásokat akar az országban. Nem értette meg, hogy a korok lassan fejlődnek és ezért van az, hogy nem egyszer utópisztikusak. A beszédek igazi értéke, szépsége a színek hazafiasságában van. E kor parlamentárizmusának fejlődésében segítségére volt a XVI. század virágzó publicisztikája. Alig van e kornak irodalmat művelő embere, aki ne foglalkozott volna publicisztikával. Rej, Kochanowski, Górnicki, Orzechowski és Skarga is. A Skarga előtti katolikus írók keveset publikáltak. Az ebben az időben megjelent 215 politikai röpirat közül mindössze 58-at írtak katolikusok és azt is főleg latin nyelven.³⁰ A dissidensek sokkal serényebbek voltak és közülük a legkiválóbbak Faustus Socinus és Grzegorz Pawel. A katolikus tábor nagy ereje Skarga volt. Ő maga húsz politikai röpiratot adott ki. Minthogy akkoriban nem volt divatban a

hosszú nagy munkák kiadása, azért kellett az általános felfogás szerint „az írás rövidségével gyógyítani a lustaságot“ és inkább füzeteket, röpiratokat adni a közönség kezébe. Skarga alapos tudományos felkészültséggel művelte a publicisztikát is. Munkásságát a Wolanusszal való polémiával kezdte és jó néhány éven át kitartással és eredménnyel folytatta.

Skarga volt a kor legkiválóbb lengyel publicistája. Ismerte a lengyelek tartózkodó természetét és megtalálta a módját, hogyan férközzék hozzájuk. Az a lelkesedés, amellyel az ügyeket kezelte, még az alvókat is fölébresztette és fáradhatatlanságának meg kellett hoznia a kívánt eredményeket. Munkásságának köszönhető, hogy a katolicizmus Lengyelországban annyira és olyan hamar konszolidálódott. Skarga nélkül ezt el sem képzelhetjük.

Szakított a Kochanowski által képviselt humanista iránynyal „nehéz, nem kevésbé biztos és hatalmas keze bírta azt az erőt, amellyel más útra terelte a lengyel irodalom tengelyét és a liberális humanista lengyel irodalmat aszketikus spártaivá tette, egyoldalúvá ugyan, de nem kevésbé igazán lengyellé.“³¹

Hogy milyen jelentősége volt Skarga páternek és hogy a kortársak mennyire becsülték, arról szól az a tény, hogy amíg Górski udvari embere a XVI. és XVII. században mindössze egyszer jelent meg, Rejnek a „Wizerunek czlowieka pocziwego“ (Az eszményi ember képe) mindössze háromszor, Kochanowski művei csak hatszor, addig Skargának a „Szentek élete“ c. műve már a szerző életében is kilencszer jelent meg, halála után pedig népszerűsége egyre nőtt.

*

Skarga, a „lengyel Canisius“ kiváló szelleme a magyar irodalomra is hatott. Pázmány Péter egyénisége termékenyült meg belőle.³² Negyedfél évtized választotta el születésüket. Skarga már országos híró hitszónok és nagyrebecsült szervező volt, amikor az alig húszéves Pázmány Péter a krakói jezsuita noviciátusba lépett. Ebben része volt Possevino-nak is, aki megfordult Pázmány szüleinek házában s rábeszélte a „jólelkű fiú“

apját, hogy a jezsuiták kolozsvári iskolájába küldje s jezsuitát neveljen belőle. A kollégiumot a lengyel rendtartomány látta el tanárokkal. A rector éppen abban az időben — Báthory István király egyenes kérésére — a híres lengyel szónok és bibliafordító Jakób Wujek volt. Itt ismerte meg Pázmány az első magyar jezsuitát, Szántó Istvánt is, akinek különben nagy szerepe volt életében.

Amikor Pázmány Krakóba került, Skarga éppen ott-hagyta volt a Szent Barbara templomnál betöltött superiori tisz-tét, hogy azt az udvari hitszónokéval fölcserélje. Személyesen tehát nem találkoztak, de ott élt a noviciátusban, a rendben, a városban, sőt az egész országban az a légkör, amelyet nagy szel-leme teremtett s örökül hagyott. A fiatal jezsuita növendékek ismerték Skarga páter műveit. A tudatosan vállalt küldetésre való nevelés e klasszikus iskolájának programjába tartozott mindaz, amit Skarga akkor már megjelent műveiben „Isten egyházának egységé“-ről, vagy a „Szentek életé“-ről írt. A magyar jezsuita növendékek — s így Pázmány — figyelmét sem kerülhette el az országos híró rendtárs, akinek érdeklődése Erdélyre is kiterjedt. Skarga kapcsolatot tartott fenn az Er-délybe telepített atyákkal. Különösen szerette Wujek-ot. Erről Pázmánynak is tudomása volt.

A kor két nagy hitszónokának irodalmi hagyatékát még senki sem vetette egybe. Nem mutatták ki, mit hozott Pázmány Krakóból szellemi világának tárházába, mit köszönhet Skargá-nak. Kétségtelen azonban, hogy ott szívta magába azt a jezsuita szellemet, amelynek irányítói Skarga Péter, vagy mesterei: Sokolowski, Warszewicki voltak. Abban a katolikus légkörben élt, amelyben az említett jezsuitákon kívül a bencés Romult, a dominikanus Lukacz, Lwowczyk, Melchior z Moscic, az 1938-ban szentté avatott Bobola és mások egyénisége és munkássága formált. Tudjuk, hogy Krakóban ismerte meg a magát mindig lengyelnek valló Copernikus tanait a csillag-világ berendezé-séről és azokat egyik disputációjában fel is dolgozta.

Az egyháziak valamennyien tollal és a szó erejével véd-ték és terjesztették a katolikus hitet. Már a noviciusokat is a szónoklás mesterségére tanították. A krakói noviciátusban a szónoki gyakorlatok sohasem szüneteltek. A fiatal Pázmány

még a kolozsvári Báthory-akadémián látta, milyen ereje van a szónak, amikor Szántó István ébresztő hatású szónoklatait hallgatta. Most csak megerősödött ebben is, még pedig éppen itt, ahol a szép szó, a szónoklás művészete virágkorát élte egyházi és politikai téren egyaránt.

*

WUJEK JAKÓB VONGROVICINO (1540—1594).

Vongrocon született 1540-ben. Ezért kapta Ribadeneira és más írótól a Vogrovecius nevet. 1567-ben a jezsuiták római noviciátusába lépett. Lengyelországba való visszatérése után retorikát és szentírást magyarázott és tanított. Poznanban és Vlnoban volt rektor. Egy ideig Magyarországon is tartózkodott, Kolozsvárt, ahol rektor és vice provinciális volt, mint ilyen Pázmány Péter nevelője. Lefordította a szentírást lengyel nyelvre és ezzel megalapozta hírnevét. A bibliafordítás olyan jó, hogy azt a lengyelek még a mai napig is használják. Élvezte Karnkowski prímás támogatását. 1594-ben Báthory Istvánnak dedikálta egyik művét.³³

*

HIERONIM POWODOWSKI (1543—1613). Nagy szerepe volt a reformáció elleni küzdelemben. A piotrkowski sinodus kiküldöttje volt Solikowskival együtt. Mint kiváló szónoknak jutott az a szerep, hogy III. Zsigmondot 1587 december 9-én beszéddel fogadja. Igazi hírnevét mégis a Báthory István temetési ünnepségein elmondott beszédével alapozta meg. E beszédében rámutatott arra, hogy a orvosok között hiányzott az egység és ez okozta a király halálát. „Turba medicorum perdidit caesarem“. Vallásos polémiaiban erőszakosan támadta Czechowiczot, a híres arianust „Wedzidlo na sprosne bledy i bluznierstwa nowych arian“ (Kötőfék az új arianusok malacodó hibái és istentagadásaira) című művében,³⁴ amellyel nagy tollharcot indított el. Czechowicz válaszolt az „Epistomium na wedzidlo“-ban. Powodowski pártjára állott szenzációssá lett írásaiban, Laszcz is és más katolikus író. A Báthory Istvánnak

dedikált művében,³⁵ a címlap belső felén látjuk István király címerét és egy hatsoros latin verset találunk a címerről. A királyhoz írt dedikációjában azt írja, hogy a toróni és a varsói sejmen a hívő néphez intézte e beszédeket. Közülük némelyiket „Isten igaz ígéjéről“ és „A szent eucharistiáról“ szólót a király füléhez alkalmazta latin nyelvben. Később kétszer nagyította és a köznépeknek nyújtotta azt, amelyet mindennapi nyelven írt. Más beszédeit a varsói Szent János bazilikában tartotta volt nemrégén — a király feleségére való tekintettel, hazai nyelven és azokat lengyelül adta ki. A lengyel nyelv szegénysége miatt (inopia) és mert a nép között hiányzott az olvasó, e beszédeket latin nyelvre fordította és azokat meg is toldotta. Lengyelül nem igen akarta őket kiadni, mert „a lengyelek olvasáshoz fogván, mindjárt előadókká válnak, amiből a szakadárok bűne nő“. Kortársai nem egyszer szemére is vetették, hogy főleg latinul ír. Másik művét,³⁶ amelyről fentebb már tettünk említést, a királynak dedikálta. A dedikáció után Stanislaw Karnkowski püspökérsek szózata következik a keresztényekhez és azután a szerző előszava. Az első beszéd Krisztus isteni születéséről, a második Az ige megtestesüléséről, a harmadik Az Istenség bizonyítékairól, a negyedik Czechowicz dialógusai ellen kiadott négy bizonyítékról szól.

*

HIERONIM SIRINO. Ágostonrendi szerzetes volt. Életről nem sokat tudunk. 1583-ban Báthory Istvánnak dedikálta egyik munkáját.³⁷ A mű belső felén van egy farkasfogú sas és egy négysoros vers. A dedikáció: Stephano . . . Domino meo clementissimo, amelyben Platonra hivatkozva (a filozófusok uralmáról az államban) dicsőíti Báthoryt, kiemeli győzelmeit, dicséri a jezsuitáknak nyújtott támogatásáért, amellyel különösen az újonnan elfoglalt területek felé orientálódik és megemlíti a heretikusok elleni harcot, amelynek színtere Erdély. Maga írja, hogy Brononban végzett tanulmányokat. A keltezés: Krakó, 1583, szeptember 1.

*

KASPER WILKOWSKI. A lengyel irodalomtörténetben is helyet kapott, mert lefordított egy misztikus allegórikus regényt, a Desiderosust, vagy az Istenszeretethez vezető ösvényt (1589). Ez a regény a százsz korszaknak nevezett idő végéig népszerű volt lengyel földön. Az emberi lélek allegórikus vándorlásainak története Istenhez, olyan felfogásban, amelyben Rej bemutatta a Wizerunekben a tudomány hereziséét. Vagyis különböző helyeken való utazás formájában a legkülönbélebb emberek és dolgok segítségének igénybevételével, sajátos jelentőséggel. A vándor útítársa a kutya, akit Jószándéknak neveznek. A pihenés csak a Tökéletesség kolostorában található meg, ahol az Alázatosság a házfőnök. Ebben a regényben a fordítónak nagy nehézségeket kellett leküzdenie, amikor bonyolult lélektani problémákat igyekezett visszaadni anyanyelvén. A kísérletből győztesen került ki. Ezt a munkáját megelőzte egy másik,⁸⁸ amelyiket 1583-ban Báthory Istvánnak dedikált és amelyben rámutatott a szerző a keresztény hithez való visszatérésének okaira.

*

ANDREA WOLANO (WOLANUS. 1530—1610). A litván kálvinistáknak egyik nagyvezű képviselője volt. A „litván kálvinisták pápája“. Mélytudású ember. Főleg latinul írogatott. Dogmatikus és polemikus munkáit lengyel fordításban is megjelentette. Lehetséges, hogy maga ültette át azokat. Először Skarga polemizált vele a „Pro Sacriatissima Eucharistia Contra haeresim Zwinglianam et Andream W. Volanum“-ban (1576), valamint A hét oszlop-ban, amelyen a katolikus tudomány nyugszik az oltár legszentebb sacramentumánál, amelyet a Zwingli-Calvin tanok ellen állított fel Wolanus 1582-ben. 1579-ben Báthorynak dedikálja egyik⁸⁹ művét.

*

EMLÉKIRATÍRÓK ÉS TÖRTÉNETÍRÓK

A XVI. században számos történelmi mű látott napvilágot. Ennek okát egyrészt a közösségi élet megnyilvánulásának gazdagságában és változatosságában kell keresnünk. Az ókori hagyomány tanítása szerint a történelem az élet tanítómestere, a humanizmus viszont megfigyelni tanított önmagunkat és másokat. Ezek a történetírók javarészt még dilettánsok, akik saját megfigyeléseiket és a fontosabb eseményekben való személyes részvételüket óhajtották az elkövetkezendő nemzedékeknek megmutatni. A latin és nem egyszer lengyel nyelvű adalékoknak egész sora emlékiratszerű jelleggel bír. Ritkán jelentek meg nyomtatásban és legtöbbször évszázadokig kellett várniuk, hogy rábukkanjon egy tudós kéz, amely napvilágra veti őket.

Az elsők között szerepel Stanislaw Orzechowski *Annales Polonici 1554.* című munkája, amelyet az uralkodónak dedikált. Voltak azonban hivatásos történetírók is, mint Kromer, Sarnicki, Heidenstein, Paprocki, Strykowski. Közülök egyedül Heidenstein érte el a Dlugosz-i színvonalat. Valamennyi korabeli hivatásos történetíró magára erőszakolt bizonyos történetírói magatartást és ezzel jelent meg, amikor Báthory Istvánnak dedikálta művét, mert tudta, hogy a király legkedvesebb tudománya a történelem. A dedikálók névsorában nem találjuk sem Heidensteint, sem Brutust, akik erre nem vállalkoztak, valószínűleg azért, mert hivatalos kapcsolat kötötte őket a király személyéhez.

*

MARCIN KROMER — Cromerus — (1512—1589). Hosius utóda lett a wármiai püspöki székben. Városi polgárcsaládból származott és a bolognai egyetemen jogi doktorátust szerzett. Teológiával és diplomáciával foglalkozott, különös élvezettel és rátermettséggel művelvén ez utóbbit. Hűvös, mérlegelő, óvatos ember volt. Remekül ismerte a nemességet és tudta, hogyan használhatja ki annak gyöngeségét a katolicizmus védelmére. Kortársai azzal gyanúsították, hogy éppen polgári születése táplálja benne a nemesség iránti ellen-szenvet, feledték azonban, hogy anyja nemes származású volt. Nagy képzettségű férfiú, a humanista latinság kitűnő ismerője és birtokosa. Ezért tudta Lengyelország földrajzára és történelmére irányítani a nyugat érdeklődését. Elhatározta, hogy egy lengyel művel fog fellépni a XVI. század első és második fordulóján és ezzel fogja a meglazult hitet védelembe venni. 1551 és 1554 között négy „Udvari ember beszélgetése a szerzetessel“ című művet írt az igaz egyház jellegéről, kimutatván, hogy ezek a jellemvonások egyedül a római katolikus egyházban találhatók meg, míg minden más felekezetet nélkülözi azokat. Maradandó értéke van két történeti munkájának. Az egyik „A lengyel nép elejéről és történetéről“ szól és „De origine et rebus gestis Polonorum“ címen 1555-ben jelent meg. Kitűnő latinsággal írta, ezzel magára vonta a kortársak figyelmét. Folyékony stílusa, ügyes elbeszélő készsége megszerezte Kromernak „A lengyel Livius“ nevet. Az idegenek is így nevezték és munkáit a Lengyelországról szóló adatok főforrásának tekintették. A nemzet történelmi idejének kezdetét Dlugosz szerint ismétli és ezért inkább másik művének, az 1577-ben megjelent „Polonia“ címűnek van nagyobb jelentősége. Szerkezete világos, akár a stílusa és kitűnik a tárgy alapos ismeretével.

Báthory István uralkodásának utolsó évében neki dedikálta a „De origine et rebus gestis Polonorum“ című művének újabb kiadását.

*

PAULUS MANUTIUS (1512—1574). Híres olasz jogász volt, aki baráti kapcsolatot tartott fenn a Padovában tanult

lengyel történetírókkal, azonkívül Dudith Andrással, Andrzej Zebrzydowskiel, Nideckivel, Vogelwederrel és másokkal. Az „Antiquitatum Romanarum“ c. munkáját⁴⁰ nem ő, hanem halála után a fia dedikálta Báthory Istvánnak 1585-ben. Aldus Manutius Bolognában keltezte a dedikációt, amelyben a Liber ad Stephanum Regem után az alábbi vers következik:

Liber ad Stephanum Regem.

Te. Ne. ego, Regnator Terrarum, Orbisque subacti,
 Magne Pater, Te spes hominum, Te cura deorum.
 Accipio ingentem? Datur haec, datur ora tueri
 Mista notis bellis, placidamque tuentia pacem;
 Tranquillum vultus, sed maiestate serena
 Aether amulcentem, Talem quoque Barbarus hostis
 Possit, et ignotae conspectum agnoscere gentes.
 Non aliter Getico si quando e pulvere Mavors
 Fertur equis, uritque gravem sudoribus Hebrum,
 Vel cum caelestes Alcidae invisere mensas
 Iam vacat, et fersum Iunonia sustine Hebe.
 Sis bonus o, felixque, Tuis. Iterata revolves
 Bella potens Asiae; instructo feruere videbis
 Marteque progeniem Mahumeti, et litore rubro
 Aegyptum, et vires Thracum. Tibi mollior omnis
 Ibit Arabs, Afer mitis; maiorque curulis
 Jamiam erit: hic tristes Solymum ulciscetur et umbras.
 At Te laeta Tuis pro factis fata sequentur.
 Tempus erit, cum laurigero Tua fortior vestro
 Facta canam; et magni cedet Tibi Iuppiter aequae
 Parte poli. Nam Te nec spernant Sidera Regem,
 Nec Tibi nota neget Terrarum maximus Orbis.
 Nunc tamen hoc munus non asperne pusillum,
 Fortunatus et hinc, tenuem ne despice; nec Tu
 Sperne coli Musa imbelli. Vaga cingitur astris
 Luna: cadunt rivi tot in Oceanumque minores.

A pazar kiállítású címlapon Manutius medaillonban foglalt portréját látjuk, a belső lapon pedig egy nagyon szép metszetet Báthory Istvánról, amely az egész lapot betölti remek keretével. A keretben lengyel címerek és allegorikus alakok vannak. Valószínűleg Jacobus Francus kezének műve. Egy másik felfogás szerint a kitűnő rajz szerzője Anonymus, aki 1584-táján élt. Ez után Aldus Manutius igen érdekes levele következik. „Moscorum in primis longe lateque dominantem Tyrannum, qui tot regionibus Regno Poloniae adeptis Polonis magnam ignominiae notam inusserat . . . perdomuisti et Poloniae infamiae maculam abstergisti, eumque primus coegisti ut

non solum Livoniam . . . redderet, sed etiam superbas illas cer-
vices Romano Pontifici subjeceret . . . ut is, qui capitalem pos-
tem Ecclesiae Romanae se esse fatebatur ab eius Rectore (ut
sibi vitam, suisque omnibus a te tamquam obsequentissimo
filio, impetraret) auxilium implorare cogeretur“. —

A levélben leírja a király bátorságát, akinek volt ereje le-
verni a „Tyrrannum Moskoviae“-t és a törököt is megfélemlít-
tette. Megerősítette a katolikus hitet és ő volt az első, az egyet-
len, aki megmutatta a lengyeleknek, hogy az eddig le nem
győzött ellenséget le lehet győzni. Dícséri a hatalmas királyt,
hogy Polockban megalapította a jezsuiták kollégiumát és leírja
az erdélyi iskolákat is, rámutatván arra, hogy a király meny-
nyire szereti a tudományt és hogy milyen nemes gondolkodást
tanusít a tudomány emberei iránt. Különösen szívén fekszik
Martinus Szyszkowicz. Szeretné, ha a király szívesen fogadná a
hosszabb olaszországi tartózkodás után Lengyelországba induló
ifjút, annál is inkább, mert éppen reá bízta atyjának munkáját
és őt kérte meg arra, hogy azt a királynak adja át. Szyszkowicz
Muretusnak volt a tanítványa és természettudományt meg-
jogot tanult. Nyilvános vitákon részt vett és gyakran védte a
legnehezebb téziseket. Sohasem mulasztotta el az alkalmat, hogy
meg ne mutassa a Báthoryakhoz való ragaszkodását, (szerette
és tisztelte András kardinálist és a királyt) Manutius azért kéri
a királyt, hogy errevaló tekintettel is fogadja szívesen.

Az *Epistolarum libri V.* (Colonia, 1564) érdekes adatokat
tartalmaz azokról, akik Padovában végezték tanulmányaikat.

Transylvaniae Olim. Daciae. Dictae Rescriptio a Jo. Petro
et Paulo Manuciis, ex uariis ueterum, et recentiorum Scripto-
rum monumentis et praecipue ex Georgio a Reichersdorff,
accurate in unum congesta. Romae, CIOCCXCVI. A végén a
következő költemény:

De Transsilvania Altera Hungariae Parte.

Altera Pannoniae gelidam quae respicit Arcton
Pars, Dacis vicina feris, Boreaeque, nivali,
Dacia Ripensis fuit olim dicta, frequentes
Fluminis ob ripas, et Dacia Pannonis, altae
Proxima Pannoniae extremis quod finibus esset:
Utque magis siluis est circumsaepa coronae
In speciem, et variis circumdata saltibus, unde,

Nomine mutato, post Transylvania dicta,
 Nunc sua de septem muta vit nomina castris.
 Montibus hanc cingit, scopulisque, et cantibus, horrens
 Carpatas, atque gelu, nivibus, canaque pruina
 A proprijs arcet violentos finibus hostes:
 Dicitur atque inde et bello insuperabilis esse.
 Ulla vel externi numquam iuga passa Tyranni.
 Terra ferax frugum uarios e cespite flores
 Explicat, hic latebrae quae specus, teretesque canales
 Exsudant aurum, ruptis sub fornice venis,
 Dum viridi tectas volvunt sub gramine ulnas.
 Clausenbarga sale, etque simul Stolsbarga redundat:
 Estque auri, argentique, ferax, fulvique metalli,
 Flumine caeruleo fecundans omnia Aluta,
 Ipsa licet regio sterilis sit frigore denso,
 Et concreta gelu, nivibusque oppressa malignis,
 Attamen insignes bello, et cervice rigentes,
 Fundit equos tendi quorum iuba fertur ad imos
 Usque pedes, nec non armatas cornibus uros.
 Affirmant patrio Regem de more creare
 Teutonas, et Siculos, et torvos crine Valachos,
 Et bone defuncti exsequias persolvere Regis.

Finis.

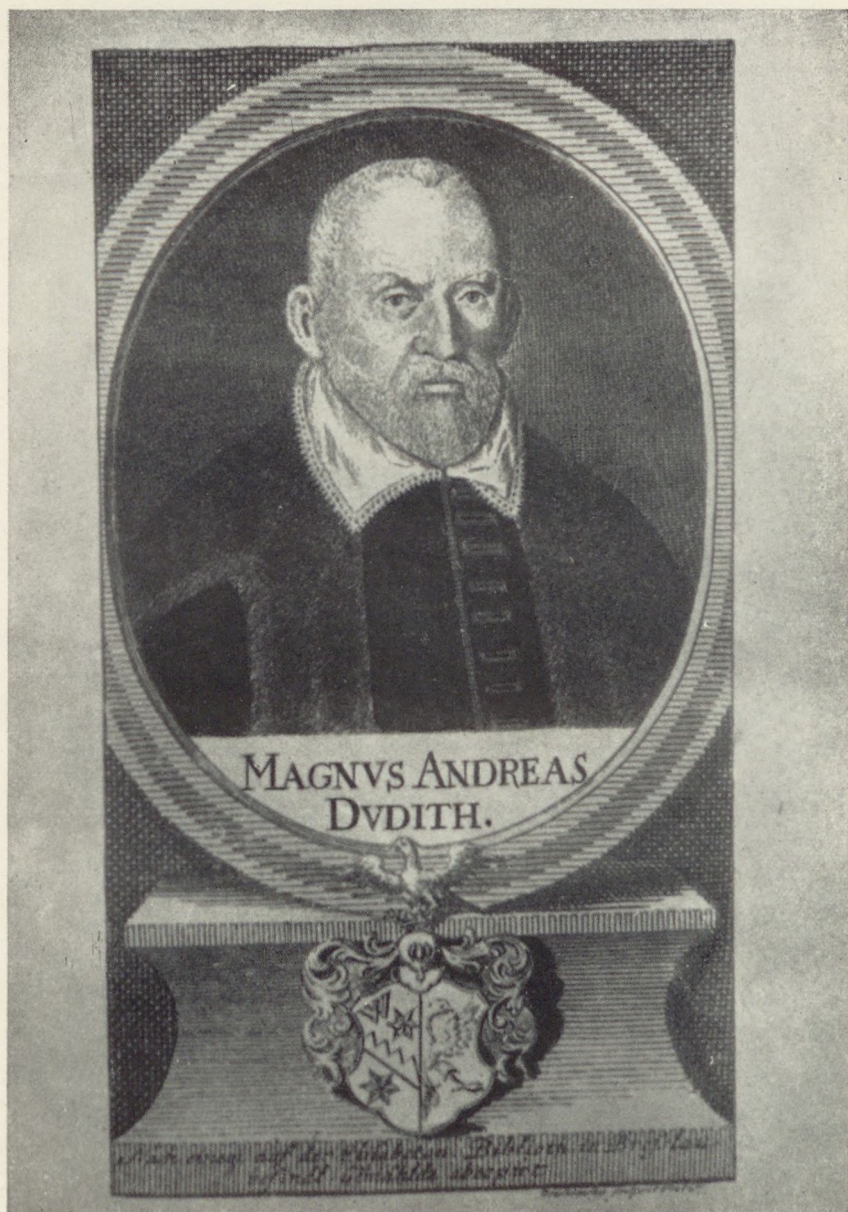
*

Van még egy figyelemreméltó magyar vonatkozású ada-
 tunk Manutiusról. Ő buzdította Dudith Andrást arra, hogy
 Dionisios Halikarnassosnak Thukidydesről szóló kritikai mű-
 vét latinra fordítsa.

*

STANISLAW SARNICKI (1532—1597) Jan-nak volt a
 fia. Mint kálvinista lelkipásztor Niedzwiedz-ben és Wlodzi-
 slaw-ban működött. Kromer nyomában járt. Földrajzi és törté-
 nelmi műveket írt. Az 1587-ben megjelent művének⁴¹ dediká-
 ciójában siratja Báthory István halálát, mert amióta meghalt,
 nincs kinek dedikálnia műveket. Óvja a nemzetet a szabad elek-
 ciótól, rámutat annak minden veszedelmére. Elrettentő példa-
 képpen emlegeti az előző varsói elekciót. Azt mondja, hogy a
 király levélben biztatta őt Lengyelország térképének elkészíté-
 sére. A térképet azonban művei között nem találjuk.

Sarnicki művének jelentősége abban a kísérletben van,
 hogy felvázolta Lengyelország megalapításának történetét és

Dudith András

ennek háttérül az egész keleti szlávtság multját állította, beleértvén a litvánok történetét is. Meg akarta okolni, hogy Lengyelországnak keletre való terjeszkedésében missziót kell vállalnia. Ebben van művének jelentősége, amely különben, mint a történetírás gyümölcse, kevésbé érdekes. Mindössze kompilált, összegezte főleg azt, amit Kadlubek, Dlugosz, Miechowita, Kromer, Decius és másoknál talált, akikre állandóan hivatkozik. Művei túléltek századát és még a XVII. században is igen népszerűek voltak.

1582-ben kiadott műve⁴² az 1587-ben kiadott *Annalesei*-nek a tervezete. A címlap belső felén a könyv tartalmára utaló sorokat találunk és a következőket olvassuk: *Que expectanda sunt ex hac historia. A második laptól a negyedik lapig meg ezt: Ad . . . Stephanum Regem Poloniae . . . proemium.* A szerző a dedikációban megállapítja, hogy most többet dolgozik ekével és baltával, mintsem a múzsákkal, hogy munkáját csak arra építi, amit házában talál. Panaszkodik, hogy senki sem foglalkozik elegendőképpen a szlávtság kezdetével és eredetével. Ő akarja megállapítani azt, hogy ezen a földön a lengyeleknek van autochton joguk. A D. 2. lapon Báthory Istvánt dicséri „*Scriptor Polonicae Historiae Nostrae aetatis (Kromerre gondolván) cum res Sigismundi I. persequi vellet, pro historiae funebrem orationem, in qua multa quae in demonstrativo generi fieri solent proponuntur inseruit. Huius ego exemplum imitatus, non iam funebrem orationem, vivit enim Stephanus Rex, ac ut quam diutissime vivat optare omnes debemus; sed orationem pro lege electionis ipsius et triumphum victoriarum, quas pro salute et incolumitate huius Reipublicae dimicando obtinuit, inserui.*“ Az 1585-iki kiadásban⁴³ a címlapon négy-soros vers alatt egy földbeszúrt galyas dorong rajzát látjuk rácsavarodó szárnyas kígyóval. Alatta spirálisan kibontott szalag *Salus vitae* felírással.

A Báthory István királynak szóló dedikáció után következnek: *Joannis Sienienius C. L. Warsawiae primo-Kalendas Mar. 1585.* Ez a bizonyos Sienienius az előszóban megköszöni a királynak, hogy a mű a király elgondolásából és segítségével napvilágra jött. Báthory a munka megírását Sarnickire bízta, aki Sienienskinek barátja volt. Sienienski a maga részéről Sar-

nickire bízta Kisoroszország történeti áttekintésének megírását. Különbféle tájegységeket írt le, de elsősorban azokat, amelyeket a lengyelek Moszkvától vettek el. A Proemiumban Sarnicki kiemeli a geográfia fontosságát és a háború céljait szolgáló erejét. A legősbibb nemzetek leírásával kezdi és Sarmacia határainak leírásával. Betűrendes jegyzéket ad a helységek, folyók, hegyek neveiről, feltünteteti azok geográfiai hosszúságát és szélességét. A fontosabb városok történetét és leírását is megírja. Bővebben szól „Lipica patria autoris“-ról, ahol alkalmat talál arra, hogy saját őseiről is említést tegyen. A kórniki könyvtár pergamenkötésű példányának címlapján díszes keretben egy mélynyomású lengyel sas látható a köréje csavarodó „S“ betűvel és Báthory István címerével. A sas fölött mélynyomású feliratot tart két griffmadár: *Potentissimo principi Stephano Primo totius Sarmatiae Regi Dicatum 1576*. A sas alatt *Debno* címere és a felirat folytatása: *A Fideli Subdito Joan. Sieniensi Cast. Zarnoviensi*. A mű egy másik példánya ismeretlen. Valószínűleg a Zaluskiak könyvtárában volt. Részletes leírását Mitzlertől ismerjük. Ezt az „*Oratio pro lege electionis, ad maiestatem regiam, amplissimum senatum et ordini Regni. Cui addita est in fine. Ratio creandi. Romani pontificis: Deliberatioque de bello turcico. Krakowiae, typis Mathiae Virzbietae MDLXXV*“ valószínűleg István királynak dedikálta. *Triumphus Moschoviticus Regis Stephani carmine heroico Cracowiae Andr. petrovius 1581*.

Erről a munkájáról említést tesz az *Annales* 406-ik lapján: „*Ego vero tradidi ipsi Regi Triumphum, hoc est libellum, in quo victori vario poematum genere offormaveram et more priscorum Romanorum etiam consecraveram, aras, columnas, Piramides, et arcus triumphales, exemplum cuiusdam Graeci authoris in hoc imitatus*“ — *Janociana* II. 224. Művei sok néprajzi elemet és népi szokásokat, népi játékokat tartalmaznak, ezért még a XIX. század korai romantikusainál is (Woronicz) népszerűek voltak. Bennük találjuk a „*Rzeczypospolita Babinska*“ leírását is.

*

ALEXANDER GWAGNIN (1538—1614). Veronában született, de Lengyelországban telepedett meg. Résztvett a Moldva és Livónia elleni háborúkban. Zsigmond Ágosttól nemességet kapott és a Witebsk-i gubernátorságot. 1614-ben halt meg Krakóban.

Leginkább mint a „Cronica Sarmatiae Europae“ mű szerzőjét ismerik. E munkája egy részében részletesen leírta Rettenetes Iván kegyetlenségeit. Báthory István ezt a leírást megküldte volt Rettenetes Ivánnak, mondván: „Hadd olvassa és tudja meg, mit írnak róla Európában“.

A Sarmatiae Europae-t⁴⁴ Báthory Istvánnak dedikálta. A címlap belső felén a királyság címere körül az országrészek és a vajdaságok címere látható és ezalatt egy tizennégy soros vers. A szerző e verseket Báthory István királynak prózában is átírta. Majd a nyomdász előszava következik az olvasóhoz latin nyelven. A mű maga semmiben sem különbözik egy előbbi, 1578-i krakói kiadástól, csupán a fametszetek vesztettek értékükből, mert most utánzatok, rosszabbak és kevesebb van belőlük, mint az előbbi kiadásban. A 111-ik laptól kezdődik a következő függelék: „Supplementum de rebus gestis inter regem Poloniae Stephanum et Magnum Ducem Moscoviae A. D. 1578. in Augusto. Edictum regium Svirense ad milites — Edictum de supplicationibus A. SMO Poloniae Rego Stephano Wielicoluco ex Moschovia missum die 5. Septembris A. 1580.“ A mű végén tartalomjegyzék van. 1611-ben lengyel nyelven is megjelent, ahol a kiadás bevezetőjében ezt olvassuk: „Kronika Sarmacyei europeiskiej . . . írta Alexander Gwagnin Veronából, lateráni gróf, lovag, és az ő királyi felségének lovaskapitánya. 1578-ban latinul írta, most királyi támogatással ugyanez a szerzőtől nagy szorgalommal fejezetekkel tíz könyvre röviden összegyűjtetvén és Marcin Paszkowski által a szerző gondoskodása folytán latinról lengyelre fordítottatott. Megjelent Krakóban, az Úrnak 1611-i évében.“

Az előszóban azt írja, hogy tizennyolc éven át lovaskapitány volt Witebsk várában: Alexander Gwagninus, Comes palatii lateranensis, Eques auratus, militunque praefectus. Az olvasónak szánt előszavában ezt mondja: „1578-ban kiadtam latin krónikámat és most adván lengyel nyelvre fordítani, né-

mely királyok, királyságok, államok, országrészek s a Sarmatia közelében fekvő provinciák és némelyek történetének segítségével, amelyeket latinul nem találsz, nagy szorgalommal tíz könyvre osztván és némely dolgon változtatva újra való hozzását kitaláltam.“

Az első könyvek magukba foglalják a lengyel királyságot a hozzátartozó államokkal és provinciákkal együtt. Felsorol valamennyi lengyel királyt és herceget, mellékeli fametszetben a portréjukat.

III. Zsigmondon fejezi be és azután Lengyelország geográfiaját adja a lengyel részek és vajdaságok címerével. A Görögországról és a Szlávföldről szóló rész bevezetőjében azt írja: „Megérkezvén a mi vitorlásainkon a parthoz, hálás lévén a nemes Koronának (Polonia) az indigenátusért, megtettem azt, amit megtehettem e krónika összegyűjtése és leírása által.“

Ennek a sorsüldözötte olasznak nemcsak élete volt érdekes, hanem a mű szerzőségének története is, mert már az 1611-i lengyel kiadásban Bohomolec az előszóban érinti a mű szerzőségének vitás voltát és azt gyanítja, hogy az igazi szerző tulajdonképpen Strykowski, aki Gwagnin szemére vetette, hogy elvette tőle Witebskben az ő latin kéziratát és azt mint a sajátját kiadta. Strykowski az 1582-ben kiadott krónikája első lapján magáénak tulajdonítja ezt a művet és azt mondja, hogy az 1576-ban megjelent volt. Rajta van István király privilégiuma és a következő szavak: „Nos igitur ejus modi Reverendi Domini Matthiae Strijkowski petitionibus justis et aequis benigne annuentes, et illius conatus promovere cupientes hoc publico Edicto volumus et sancimus, ne quis cujusunque status, gradus, ordinis aut conditionis fueri, quacumque imperii nostri ditionis patent, praedictum librum Chronicorum Domini Matthiae Strijkowski Polonico idioma, et alium librum de Sarmatia Europea latine conscriptum, ad decennium exudere audeat etc. A privilégium 1580. július 14-én kelt. Strykowski maga írja a mű bevezetőjében: Witebskben lévén egy olasznak századában nem kis könyvet írtam latin nyelven, amelynek címe: „Sarmatiae Europae Descriptio“; amely könyveket ugyanazon olasz, bár korántsem úgy, amint én gondoltam, saját címével adni merte, ámbár (Deum Opt. Max. Appelo) ne

primis quidem fontibus labora admovevit. Ha Gwagnin akarja, megkérdezhetjük tőle, hogyan folynak ott az események és mit és hogyan kell e krónikában értelmezni . . . et unde origo gentis alicuius derivatur. A rejtvényt eddig senki sem fejtette meg és máris újabb ténnyel gazdagodott 1612-ben október elején, amidőn egy bizonyos Czaracki úr megvádolta Gwagnint, hogy nem fizette meg neki a krónikának latin nyelvre való fordításáért járó díjat.

*

BARTOSZ PAPROCKI (1543—1614). A XIV. és XV. század fordulóján befejeződött és lezárult a nemesi osztály fejlődése. Miután egész sereg nyilvános jogú és gazdasági privilégiumot szerzett magának, egyre jobban kezdett védekezni a plebejusok ellen. E harc egyik megnyilatkozása a történelem új ágának, a heraldikának életrehívását jelentette, amelynek megalapítója Paprocki volt.

Polockban született. Strykowskihoz hasonló módon szeretett rímelni. 1578-ban megírta az „Erény fészke“ című művét, amelynek fő tárgya a lengyel és az orosz nemesség. Embereket és címereket írt le ebben a munkájában és kutatta azok eredetét.

Házáséletében nem volt boldog és talán itt kell keresnünk annak a nőgyűlöletnek a gyökerét, amelyet „A férfiak tizparancsolata“ c. művében kifejezésre is juttatott. Meséket is írt. Biernat z Lublina mellett ő volt a legrégebb lengyel meseírók egyike.

Legjelentősebb műve azonban az irodalomnak más ágáról való és abban a lengyel lovagság címereit tárgyalja. Ez a „Herby rycerstwa Polskiego“. Kraków 1584. Többféle szempontból figyelemreméltó ez a mű. Sok értékes dokumentumot mentett át, sok társadalmi szokás leírását találjuk benne és sok lengyel családfának a jellemzését kapjuk. Az első ilyen irányú tanulmányt Dlugosz hagyta ránk. Paprocki a témát kiszélesítette. Az igazsághoz akart eljutni és ehhez, a családi levéltárakon át vezető utat választotta. Sokat tett hozzá saját tapasztalataiból és habár nem egyszer ismétlésekbe bocsátkozott is (főleg a címerek eredetéről szóló elbeszélésekben), mégis olyan művet

alkotott, amely mindmáig sem vesztett értékéből. Heves ellenfele volt Zamojskinak és ezért 1587-ben el kellett hagynia hazáját. Előbb Sziléziában, majd Csehországban élt, ahol tovább folytatta genealogikus és heraldikus tanulmányait. Paprocki volt az első, aki cseh nyelvre fordította Kochanowski költeményeit.

Mint író tipikus „Polonus jovialis“, kitűnő elbeszélő, bár néhol kissé nyers, de mindig szellemes, akinek hallatlan anekdóta-, tréfa- és epigramma-készlete volt. Sokoldalú munkásságáról és végzetetlen szorgalmáról a kor legmunkásabb emberének ismeri a történelem. Báthory István királynak dedikálta 1578-ban „Az erény fészke“ című művét. Ez annál figyelemreméltóbb, mert hiszen Paprocki politikai nézete az ausztriai ház támogatásában nyilvánult meg. Csak egy időre hallgatott el, a király haláláig, de utána annál nagyobb erővel tört ki ismét, félvén, hogy Báthory utóda András lesz, amit sehogy sem szeretett volna.

Az erény fészke címlapján piros és fekete gótnyomással (egyik vers piros, a másik fekete) verset találunk. Alatta egy metszet, amelynek közepén fej van. Állítólag István király portréja. Fölötte a lengyel sas, alatta Litvánia címere. A király feje körül a kor hat legkiválóbb férfiának képét helyezte el. A díszes oldal kiegészítését szolgálja a háborús felszereléssel ábrázolt lovasság, majd utána a metszet alatt a következő vers: „Olvasó, nézd ezt a díszes fejet, az átlátszó napnak fényéhez hasonlót. Lásd ezeket az okos embereket, mint gondozzák azt, és e bátor lovagokat, amint szolgálják azt. Ő az a szent erény, ki régidők óta a tulajdon anyja a lengyel királyságnak, amely által Isten az okosoknak észet ad, a bátor lovagok pedig erőt kapnak általa. És már a napnál is nagyobb erőt adott neki, mert úgy fénylik világos nappal, miként sötét éjjel.“ A végén ezt olvassuk: „Krakóban, Andrzej Piotrowczyk nyomdájában, az 1578-ik évben“. A cím körül keret van, amelyben a katonai élet különféle jeleneteit ábrázolja a metsző. Ebben a műben 3500 fametszetet találunk, amelyek uralkodó és híres emberek, honleányok és neves címerek képét állítják elénk. A képek közül nem egy többször is előfordul. A címlap belső felén: előszó a sashoz, a lengyel királyság ékkövéhez (itt van a sas met-

szete és fölötte a király, korona, alatta tizenkétsoros vers). Mustad meg kedves sasunk a velünk született erényt . . . szól a felszólítás — . . . hogy annál bátrabban karmolgasd saját ellenfeleidet. A következő lapon: „Első Istvánnak, Isten kegyelméből Lengyelország királyának etc. . . az aláírás: Bartosz Paprocki lengyel nemes.“ Utána következik az előszó versben a kegyes olvasóhoz latin idézetekkel vegyítve, majd Andrzej Wolucki koszorús költőnek huszonhatsoros latin költeménye, amelyben a szerző dicsőségét hirdeti és még Simon Szymonowicz tizenhatsoros verse latinul. Ezek után Paprockinak két verse olvasható. Utánuk a legendás királyok nevét sorolja fel, közli portréikat és az őket dicsőítő verseket. A címerek története csak ezután következik. Az elsőnek leírt címer a Tenczynskiek fejszés címere.

Az 1242-ik lapon találjuk a Báthory Istvánt ábrázoló metszetet 1576-i keltezéssel. Koronával a fején, az országalmával és kormánypálcával. Alatta nyolc dicsérő sort olvashatunk. A mű végén a szerző kifejti, hogy a címereket mind egytől-egyig- egy-egy nagy erény jutalmául adták azoknak, akik kiérdemelték. Befejezésül a királyok és a címerek regiszterét találjuk.

1584-ben a szerző újabb művet dedikál a királynak: „A lengyel lovagság címere“ címmel. A címlap belső lapján közli Báthory István nagyalakú képmását krakói keltezéssel. A dedikációk után olvassuk az „Epigrammata amicorumokat“: Az elsőt Joannes Wierzeyski orvosdoktortól, a másodikat M. Sam. Wolffii Silesii poetae laurtól, a harmadikat Franc. Wiesiti Poloni-tól. A 25-ik lapon van Jan Kochanowski verse „Emlék a minden erényekkel bőségesen ellátott Jan Baptiste Hrabia Teczynie-nek, a bielski vajdának, a lubelski sztarosztának“ címen.

Miután a nemesség panaszkodott, hogy a címerekre vonatkozó adatok közlése nem tökéletes, Paprocki átdolgozta az egyes lapokat, a javításokat beragasztotta és így hozta forgalomba az újabb példányokat.

Paprocki „Porosz krónika“ című munkáját német nyelvre fordította Jerzy Fridowicii. Cseh krónikája „Királykert“ címen jelent meg és azt Michal Sedrzywoj z Korska-nak dedikálta.

E dedikációban mond el egyet-mást magáról. Elmondja, hogy harminc évet dolgozott ezen a munkán, hogy különös országokat járt be, különösen a szláv országokban, mert tudni akarta, hogy ki honnan származik és milyen szolgálataért lett nemessé. A király nagyságát nemcsak dedikációkban ismerte el, hanem egy panegyrikust is írt a dicsőségére.⁴⁵

Paprocki Báthory Istvánt az „Erdei szatirok diadala“ (Triumpf satyrów lesnych) című panegyrikusában dicsőítette. A munkát a czarnobielski Filon Kmita-nak dedikálta, aki smolenski vajda, orszanski starosta etc. volt. A dedikáció végén olvassuk: Irta Paprocki Wolában, december hónapban, az 1582-ik évben, a maga nagyságos urának mindenben követő szolgálója, Bartosz Paprocki J. K. M. J. et A. S. A dedikációban ezt írja: „Miként azt szerelmes uramnak megígértem, hogy amaz országban lehetőségeim szerint szolgálom, a magam szándékát és részvétét benne megváltoztatni nem akarom, csak az időt vártam, hogy meg tudjam mutatni a magam hajlandóságát . . . ezért emlékeztvén szavaira, nem akartam elmúlatni az időt ez alkalommal, amely osztályrészüln jutott nekem. Nagy vigasztalás ez és ki nem mondható öröm nekünk, hogy király urunkat és védőnket jó egészségben, halhatatlan hirrel rendelkezve látjuk, és így tovább . . . Ezért én, az ő legkisebb szolgálója és hű, alattvalója örülvén, állandóan köszönöm az Úristennek ezt. A Mindenható Istent kérem, hogy boldogan és hosszan uralkodjék és saját költeményemmel, olyannal, amilyent a természet ad és a királlyal, valamint urammal szemben tanusított udvarias szándékom létrehoz, megénekelhessem, felszólítván erre másokat is, tanultakat, akik nálamnál, a parasztnál magasabbak, hogy díszes ritmusaikkal az ő nevét és ügyeit világosan elmondják.“ Ezután Paprocki felsorolja Filon Kmita minden haditettét. A költeménynek drámai formája van, amelyben sorra fellépnek a mithológiai alakok, akik verseket recitálnak vagy énekelnek előtte . . . Először három szatir áll a király elé és közülök az egyik beszél . . . később egy alak jelenik meg, amely övig szirén, azontúl hattyú és minden vizi teremtmény nevében üdvözli a királyt különféle zenével, előbb a palotát járván, keresvén és szemlélvén ily szavakkal . . . majd hét planéta és utánuk a lengyel királyok sora, Lechtől a francia

Henrikig, nagy tisztességgel és jólneveltséggel üdvözölték, Békét vagy Szövetséget követelvén örök időkre. Előbb Saturnus jött be a kék ablakon, mondván e szavakat . . . Mars a piros ablakon át jött és Gracchus Monarcha nevében üdvözölte a királyt ily szavakkal . . . Mercurius a zöld ablakból jött elő és Leszek lengyel Monarcha nevében a következő üdvözlő szavakat mondta... Jupiter a barna ablakból jött ki és Piast, meg utódai nevében üdvözölte a királyt e szavakkal . . . Luna Lajos lengyel és magyar király nevében két arany kormánypalcát és két aranyalmát adott át, miután a sötétsárga ablakon áthaladt, e szavakat mondá a királynak . . . Sol az aranyszínhez hasonló ablakon ment át és Jagiello és utódai nevében üdvözölte e szavakkal . . . Végül mindnyájan csoportba állva a következő szavakat énekelték a királynak . . . és azután el-kimentek. A metzetek: szatirokat, sziréneket, Saturnust, Marsot, Mercuriust stb. ábrázolják. Valamennyien együtt így énekeltek:

„Ameddig fényes ablakkal
 Boritódik be a széles világ,
 A te neved, hatalmas király, jelentősen híresedni fog.
 Hangos húrok, zengő trombiták hangja hordja neved szét.
 Hektor ez a kemény királyfi
 Achilles a hatalmas görög
 Mindnyájan ama korban dícsérik a kemény ügyet,
 Rád szemét fordította maga Jupiter is kegyesen.
 Lech, Krak és a ravašz Leszkók,
 Piast, a kemény Boleslawok
 Lajos és a híres Jagiello az emlékezetreméltó király,
 László, Kázmér és más szent Zsigmondok
 Adván ezt mint kolendát (karácsonyi dalként),
 Amíg a Nap sütni fog,
 Amíg a Csillagok, fényes Hold fent lesznek az Egen,
 Eszaki országnak Dísze leszél mindig.“

Úgy látszik, ezt a „triumph“-ot 1585. év elején, talán újév napján játszották le az udvarnál.

Mint politikai író „a legrosszabb fajtájú ujságírónak“ számított, rendelkezésre írván annak, aki megfizeti — így jellemezte őt Jan Czubek, a „Két politikai röpirat“ bevezetőjében.

Báthory István teste még nem hült ki, amikor az „Erdei szatirák diadalá“-nak szerzője már kiadta a „Figyelmeztetéseit, vagyis intelmeit a tekintetes lengyel nemzethez“ és egy másik munkáját „Törvényellenes uralom emléke Lengyelországban“ címmel. Mindkét írás érdekes képet ad a korabeli

szokásokról. Rámutat azokra a fegyverekre, amelyekkel Zamojski ellenfelei éltek az újabb elekcio idején. Ezek az irások nem hoznak dicsőséget, hírnevet Paprockinak. Hogy szerzőjük nem értette meg a hős király nagy gondolatait és terveit, az még nem volna bűn. Ilyen emberek akkortájt bőven akadtak. Felháborító azonban az a gyenge jellem, amely újabb két irásból kitetszik. Amíg 1582-ben ő is a győzedelmes király dicsőségét zengte és 1584-ben a Lengyel lovagság címerének kiadása után évi szubvenciót kapott a királytól, ennek halála után nyomban mérges és rosszindulatú nyelvvel, tisztességtelen módon sértegette emlékét. De nemcsak Báthory Istvánról nyilatkozott rossz indulattal, III. Zsigmondról írt ítéletei hasonló utálatot és felháborodást váltanak ki, annál is inkább, mert életében őt is dicsérte és tollát szolgálatába állította. A királyokról alkotott igazságtalan ítéletei eltörpülnek, ha a Zamojski fejére szórt rágalmazásait és gyalázkodásait olvassuk. Szerinte a kancellár nemcsak a legártalmasabb ember Lengyelországban, hanem az, aki a közkinctár kirablására is vete-medett és annak tartalmát, értékét magáncéljaira használta. Egyetlen politikai író sem pazarolt ellenfelére annyi mérget, nem szórt annyi sarat, mint Paprocki Zamojskira.

A Báthoryak és Zamojski ellen táplált gyűlölete nem fakadt meggyőződésből. Személyi összetűzésekről nincs tudomásunk, tudjuk azonban azt, hogy a Zborowskiak zsoldján volt. A „Figyelmeztetés“ világosan mutatja, hogy az ausztriai párt és a szerző is mennyire félt attól, hogy egy újabb Báthory ül a lengyel trónra. A párt mérgét és epéjét Paprocki megvásárolt tolla öntötte. Így akarták az elhalt királyt és miniszterét a nemzet szeme előtt beszennyezni és egy újabb Báthorynak a trónra jutását megakadályozni.

A „Figyelmeztetés“ feladata az volt, hogy a kardinális esetleges megválasztása ellen dolgozzék. Be kell vallanunk, az akció sikerült. A nemesség hozzászókkott a nagy szabadsághoz és félt, hogy egy újabb magyar „tyrannus“ ül a nyakukra. A kemény és erélyes király halálakor föllélekzett az egész nemesség. Kevésbé sikerült azonban Zamojskit megútáltatni. A nemesség javarészt a kancellár mellé állott és nem a Zborowski-párt oldalára. Paprockinak tehát menekülni kellett.

Szerzőnk pasquillusai — a legnagyobb valószínűség szerint — a diplomata Warszewicki műhelyében születtek. A „Figyelmeztetést“ viszont valószínűleg Csehországban nyomták, mert hasonló gyalázkodás kiadását egyetlen lengyel nyomdász sem vállalta volna.

Vessünk egy rövid tekintetet a mű tartalmára. A „Tekintetes lengyel lovagsághoz“ írt mű bevezetőjében a szerző ezt mondja: „Tudván, hogy az olvasással nem szívesen szórakoztok, röviden elmondom nektek minden király és monarcha életét, interregnumokat és általuk jó és rossz dolgokat említetek.“ Elbeszélését Leszekkel kezdi és sorra tárgyalja a lengyel királyokat a francia Valois Henrik menekülését követő királynélküli időkig. Itt már hosszan tárgyalja az eseményeket és kifejti, hogy ha az uralkodó Isten kegyelméből választatott, mindig jó és igazságos volt. Így kell hát a mostani választásokhoz is hozzálátni. Majd teljes hitszegéssel és álnoksággal a királyt becsteleníti, miközben személyesen Istenhez menekül segítségért. „Én itt nem hallgathatom el az igazságot, rosszul cselekednék, ha jó Urunknak elvennők a hírét. De félnünk kell az Uristentől, ha az igazságot elfojtanók és nem gáncsolnók el a rosszat, mert — mondja — Pittacus apud Stobaeum: Cum de malo principe posteri tacent, manifestum est eadem facere praesentes. Tudom, hogy másként fogják őt dicsérni azok, akiknek csak hasznot hozott, ezekből nem sok van, és másként azok, akiknek nem vala sem ura, sem királya, hanem tyrannusa; ezek nem kevesen vannak.“ Itt mindjárt hozzát teszi, hogy őt személyesen nem érinti a dolog, mert: „Személyemnek hasznos ura vala ő, csendben ülnék még...“, de hangsúlyozza, hogy ő a becsapottak nevében szól és így folytatja tovább: „a mások jajgatása és sírása nagyon átjárta bensőmet“. Érdekes, hogy ez a „sírás“ csak a főúri családokra vonatkozott, akik állítólag elnyomatásban éltek és elsősorban a Zborowskiakra. Azzal a királynak szegzett szemrehányással kezdi mondanivalóját, hogy „egyeseznek földet nyujtottak, másokat túlon túl elnyomtak“. Még ennél is rosszabb volt, „de minket már csaknem in servitute, a pogányoknak adott át“, emlékeztetvén ily módon, hogy Báthory István jelöltségét a pogány Törökország is támogatta.

A szerző beismeri, hogy bár rövid ideig, főleg az elején más volt a király: „Kezdetben a dicséreték méltók voltak, de nemsokára in Tiberium Caesarem-ra változott. Bár tudós úr volt, de nem vette észre azt, amit Cornelius Tacitus mesélt a liber I.-ben. Tyranni et saevissimi principis signa sunt, si quis imperium adeptus, vultus hominum in crimen trahat, adulationes supra modum requirat, verba consiliorum publicorum capiat, delatoribus aures praebeat, indicia hominum de se quaecumque aut liberas reipub. voces, pro crimine habeat, denique cui boni sunt suspecti. De amióta a király még önmagánál is rosszabb bizalmi férfiút kapott, aki hazájához is szigorú, megváltozott, nem haladt jó úton. Tudása és esze örült-ségekre vitte a harag és a nagy torkosság miatt; úgy volt, amiként Szent Gergely mondja, per iram sapientia perditur, ut quid, quoque ordine agendum sit, nesciatur. Valóban úgy is történt, mert minden dolguk összekavarodott, mert semmi rendjük és dicsőségük nem volt, nem is lesz nekik örökre, mert ellenségei voltak minden igaznak és igazságosnak. Demosthenés pedig azt mondja: „Nihil est contrarium magis veritati, quam sine iudicio proscribere aliquem.“

Paprocki művének e hosszabb részlete ízelítőt ad a szerző stílusából, amely elég élénk ugyan, bár az ókori írókból vett latin aforizmákkal való tarkítás és átszövés nehézkessé teszi.

Munkája további részében óvást emel az alapvető hibák elkövetése ellen és azt mondja: „A lengyeleknek, akik megszokták volt egészségüket áldozni az urakért, nem kell bátor, kemény uralkodó, csak igazságos, aki jogaikat és szabadságukat óvna és lefektetett jogaik szerint bünteti őket és ítélne, — a királynak mi haszna a haragból, non decet regem saeva inexorabilis ira. És ezután így szól: „Ments meg édes Urunk minket és a mi utódainkat a jövőben azoktól a magyarországi királyoktól.“ És amikor már az ember azt hinné, hogy a szerző már magához tért és megszűnik a rágalom nyilait a királyra lövöldözni, mondván: „Hej mégis a mi királyunk volt ő, ne emlékezzünk már az ő vitáira, hanem dicsérjük, mint saját királyunkat“, — néhány sorral lejjebb kijelenti, hogy még nem festette elég feketén a dolgokat, akarod, hogy vérző szívvel dicsérjem e kegyelemnélküli uralkodót? Tekintsd min-

den cselekedetét, némelyek ugyan izleteseknek fognak tűnni, de nézd csak meg azokat közelebről, méreg van azokban megédesítve.“ Állítólag meg akarta mutatni a király igazi képét, ily szavakkal írja le haragját és kegyetlenségét: a különböző vajdaságok követei kijelentették, hogy jogtalanság esett rajtuk, de mindez neki nem volt fontos, csak fogait vicsorgatta, haját tépdeste fejről, kardját igazgatta.“ A király legnagyobb bűne az volt, hogy eltúrte maga fölött a kancellár uralmát. Abban az időben Jan Zamojski az osztrákpártiak szemében veszedelmesebb volt, mint a már nem élő király. Paprocki ezért nem ingadozik és kijátsza ellene azokat az érveket, amelyek őt leginkább bemocskolták. Nem szabja hosszúra mondanivalóit, hanem egyenesen felsorolja azokat 52 fejezetben. Azzal kezdi, hogy először tanácsával rábeszélte a királyt, hogy Tykocinba menjen, ahol a királyok kincsét szétszórta és semmivé változtatta, másodszor azt tanácsolta, hogy a király Danckát, e kiváló várost megtámadja, harmadszor rábeszélte őt, hogy ne lakjék a királynéval stb., stb.

Mind-e rágalmaknak az lett volna a céljuk, hogy az, aki a Köztársaságnak annyi kárt okozott és az egész nemességnek, az szólíttassék fel most a bűneiről való számadásra. A követeknek meg kellene mutatniok, hogy ők nem „lengyel sörök“, ahogy őket Zamojski nevezni szokta. A kancellárra most olyan sors várhatna, amilyent ő készíthetett másoknak. Abban az esetben, ha mindez nem volna elegendő a követek meggyőzésére, megfenyegeti őket, mondván: „Ha jóakaratból nem határoztok magatok, majd megsegít minket az Uristen, kezünknek rátok való emelésén kívül, majd ő maga fog titeket kipusztítani vetéseitek szerint nagy igazságtalanságtokért és a pokolba vetni.“

Még itt sem tudja abbahagyni. Nem érzi, hogy már mindent elmondott, hogy híveit elijessze a Báthoryaktól és Zamojskitól. Figyelmeztetéseit folytatja, „azt mondják általában, hogy a lengyel, kárt szenvedve lesz okos“, de ő ezt nem látja. „Az a magyar — szokatlanul sok magyart tartott maga mellett — uralkodott felettük, ahogy akart, a Rzeczpospolita javait pusztítá, két alkincstárnokán kívül Lengyelországban és a harmadikon, a Litván nagyhercegségben volt még egy ne-

gyedik is, az is magyar, Wesselényi, aki nagyon ártott a Rzeczpospolitának . . . ; az a kincs bőséges volt a magyaroknak, csak a lengyelek részére volt szegényes és nem elegendő“. Hogy a hős király oldalán harcoló magyaroknak érdemeik is vannak, azzal mitsem törődik, mert véleménye szerint jól jutalmazták őket a lengyel katonák kárára.

„Nem volt-e az uralkodótól a lengyelekre mért szégyen, hogy ha nagy vérhullatásokkal valami várat megszereztek, mint például Zawoloczát, akkor ott először a magyarokat engedték a várba, ahonnan Zubrzyk kivitt néhány tízezrest, egyesek hatvanra becsülik, ha ugyan nem többre. Wielkie Lukit is a lengyelek gyujtották fel, az ártatlankákat kiküldték az őrségre és a magyarokat a várba eresztették, ahonnan ugyancsak nagy kincseket vittek el és azt a Koronából kihurcolták.“

Alaptalan vádak voltak ezek, nélkülöztek minden igazságot, mégis azt látjuk belőlük, hogy Paprocki a Zborowski nemzetség nevében vállalt harcban a követek alacsony érzéseinek húrjain játszott és nyert. Hogy kit válasszanak királlyá, azt a szerző itt nem nevezi meg, mert azt tartja, hogy „arra méltó személyek“ már megmondták azt.

Befejezésül a maga részéről a következőket kívánja: „Tőlem is, kérlek, fogadjátok el ez írást készpénzként, mert hiszen azt, amit szükségesnek tartok a haza javára, azt emlegetem és a sok panaszkodást, amelyeket hallottok, nyíltan is elmondom, bár kissé nyersen.“ Nagyon enyhén ítél önmagáról a szerző.

Kevésbé rokonszenves művét kissé részletesebben tárgyaltuk, mert úgy láttuk, hogy rávilágított a kor alacsonyabb politikai szintjére, amely aránylag elég erőteljesen jutott szerephez. A király kiváló egyéniségének ekkortájt sok ellensége volt. Hogy mily csekély volt erkölcsi értékük, éppen Paprocki példáján látjuk világosan. Hangjuk azonban nem kis mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Báthory igazi és sokoldalú géniuszt a lengyel társadalom csak a halála után eltelt néhány száz évvel később kezdte értékelni.

A lengyel irodalomtörténet nem tulajdonít különös jelentőséget Paprocki politikai alkotásainak és ma már nem veti szemére erkölcsi érzékének nagy hiányát. Úgy könyveli el,

mint a heraldika megalkotóját és mint a legelső lengyel meseírók egyikét. A Báthory-korszakkal foglalkozók szemében azonban megnő jelentősége. Szomorú példája annak, hogy mit tehet egy tehetséges toll, ha hatalmasak egyéni érdekeit szolgálja — pénzért.

*

KRZYSZTOF WARSZEWICKI (1543—1603). A legtöbb művét Báthory Istvánnak dedikálta. Igen termékeny és szorgalmas ember volt. A Jagiello-kor diplomatáinak egyik legneveltségesebb alakja. A Habsburgok állandó kliense, aki a választás idején osztrák jelölteket támogatót és szívesen bujtogatót Lengyelország ellen a bécsi udvarnál. Hogy mégis oly sok művet dedikált Báthorynak, azt a király toleranciájából és igazságszeretetéből magyarázzák. Öreg korára pap lett és válós kérdésekről polemizált.

Az első művet 1581-ben ajánlotta a királynak⁴⁶ „Excetris ad Pleskoviam XXVIII. Augusti 1581.“. A következő évben február 4-én a Beszédet dedikálta⁴⁷ Istvánnak Vilnóban. Az aláírás: Varsavicius. E Beszéd Báthory István dicsőségéről szól és a háború summás leírását adja, végül Inflanti felszabadulásáért mond köszönetet. A Beszéd többször is megjelent és mindig Báthory Istvánnak volt dedikálva. Lasicki átvette a „De Russorum . . .“ (Spirae 1582.) és Gwagnin az 1584-ben megjelent krónikájába. Warszewicki a király halála után több beszédet mondott. Ezek közül az egyiket⁴⁸ Kromernak dedikálta. Ebben összefoglalta István király életét és jellemzést adott róla. Olyat, amelynek valóságát annál is inkább kétségbe kell vonnunk, minthogy mások nem mutattak rá. Így többek között azt írja, hogy István király bosszúálló és indulatos volt. Valószínűleg politikai érdekből és nem személyes megfigyelésből fakadtak ezek a szavak. A két utolsó lapon van 1. Epitaphium pro exequis funebribus Steph. I. . . . Leopoli in Russia habitis a Joanne de Zamoscio . . . conscriptum. Egy másik hallowi beszédében, amelyet 1587-ben adott ki,⁴⁹ a harmincadik oldalon latin nyelven említést tesz egy Lengyelországot ábrázoló térképről, amely állítólag Báthory István felszólítására készült és amely most csak értelmetlenségre ad alkalmat.

Ebben a következőket találjuk: „Egyfelől a Tátra, másfelől az Inflanti tenger határolja a ti országotokat. Egyfelől az Odera, másfelől a Dnieper — innen a balti, onnan a przekopski tenger vesz körül titeket, minden elmegy tőletek, ami a hajók, ami a katonák élelmezését, ami a városok építését illeti: otthon bőségtek vagyon mindenben, ami e Rzeczpospolita díszítéséhez és védelméhez tartozik; bárcsak magatok is erősen állnátok egymás mellett. Amit, hogy annál is szívesebben cselekedhessetek, szemléljétek ezt a lapot, amelyre királyságtok és országotok festve vagyon, amely arról iratott le, ami a királynál vala és amelynek nyomtatásban kellett volna megjelennie e Korona díszére és halhatatlan érdemének szolgálataként, azon királyt magát, ki annyiszor ült vala itten, ki annyi selymet tarta, hallani vélem, hogy hozzátok szól.“ E helyt megszólaltatja a beszélő királyt, ami kitűnik a mondott szavakból is: „Ti is nemrégén két királyt választottatok, engem és Miksát, a római császárt.“

Már e rövid idézetből is nyilvánvaló, hogy Warszewicki szeretett moralizálni. Sokat vett át Frycz Modrzewski-től, anélkül, hogy őt forrásként megnevezte volna.

A lengyel irodalomtörténet úgy jegyezte föl nevét, mint a török háború heroldját.

„Venecia“ című művében, amelyet 1571. végén írt, tizenhárom szótagú gyenge versben bemutatja Velencét és ajkára adja a török történelem terjedelmes áttekintését. Rámutat a török veszedelemre és főleg arra, hogy az Lengyelországra mily kedvezőtlen. Felszólítást intéz az egységes vallásra térésre s sürgeti ennek életbeléptetését Lengyelországban. Más művében is felszólítja az olvasót a Törökország elleni háborúra és arra, hogy a herezist Lengyelországban győzzék le és válósítsák meg a keresztény népek szövetségét. Ő volt az első, aki műveihez szinkronikus táblázatot mellékel. Nálánál magasabb erkölcsi színvonalon állott Stanislaw testvére a varsói kasztellán, aki igen kedvelte a reneszánsz kultúráját, aki latinra fordította Heliodorus etiopiai novelláit és aki végül is mint jezsuita halt meg. III. Zsigmondnak volt a nevelője és 1574-től 1583-ig a svéd udvarban csaknem olyan szerepe volt, mint Skargának Lengyelországban. Skargát személyesen is ismerte, vele

ANTIQUITATVM
ROMANARVM
PAVLLI · MANNVCCII
LIBER
DE · COMITIIS

Ad Ser.^{mo}

STEPHANVM
REGEM · POLONIAE
ET · C.

BONONIAE
CIO IO XXCV

Paulus Manutius művének belső címlapja

benső barátságot tartott, ami kiviláglik Skarga „Szentek élete“ című művéből is, ahol említést tesz barátjáról Stanislaw Warszewickiről.

*

MACIEJ STRYKOWSKI Z STRYKOWA (1547—1582). Lenczica földjén született. Közepes nevelésben részesült, de azt saját megfigyeléseivel és olvasmányokkal kiegészítette. Így tett szert sokoldalúságra. Mivel beszédhibája volt, szívesebben „írt néhány költeményt, mint ejtett két szót“ — mondta magáról. Sokat utazgatott. Mint katona bejárta Litvániát, Inflantot, Moszkvát és Törökországot. A külföldet járván, érdeklődött a költészet iránt is. Ő volt az első egyike, aki felfigyelt a népi költészetre és a népszokásokra a határokon túl. Kissé Rej hatása alatt írta „Az erény küldönce az igazi nemességhez“ című munkáját, amely a királyok és hercegek cselekedeteinek dicséretéről szól és amelyben rámutatott arra, miben van az igaz nemesség lényege. Sok alkalmi és polemikus rímet szerzett az újhítűek ellen.

Legjelentősebb műve Litvánia története, amelyről ezideig Lengyelországban nem sokat tudtak. Művének különös címet adott és azt 1582-ben Królewiechen meg is jelentette: „Lengyel, Litván, Zmudzi és egész Oroszország (Rus) krónikája, amely azelőtt sohasem látott napvilágot“. Meglepő munkabírási eredménye ez a könyv. Minthogy nem volt elég fejlett kritikai érzéke, a dolgok megválogatásánál különösebb mértéket nem árul el. A történeti tényekhez felveszi a babonákat is. Főcélja, hogy minél több eseményt gyűjtsön egybe. Stílusa eléggé terjedős, bár tele van mesemondó naivsággal. Ezt sajátos íznek tarthatjuk. A mű kézírata arra mutat, hogy a költő esetleg egy hősköltemény megírására gondolt, úgy gyűjtögette az anyagot. Mintaképe Vergilius volt.

Krónikája megjelenése után rövidesen, harmincnégy éves korában meghalt. Legnagyobb művét⁵⁰ Báthory Istvánnak dedikálta. A címlap belső lapján mintegy 120 szerző nevét közli, hivatkozván, hogy anyagát tőlük szerezte. Az ötödik lapon egy Báthoryhoz intézett deikációt és a történelemtudomány dicséretét találjuk. Ezt követi Mathias Strucovius mellképe. A kép

mindkét oldalán lengyel és latin versek, míg alul egy kilenc lap terjedelmű vers kezdődik. „M. Striowski Orastevicius önmagáról és saját kalandjairól a világ különböző országainak felkeresése idején“. Önéletrajzát foglalta ebbe, amelyből megtudjuk, hogy különféle háborúkban vett részt, járt Török-, Görög- és Erdélyországban, volt Moszkva földjén és a poroszok közt. Sok kalandjáról számol be. Lelkesen írt még betegen is. Könyve írásakor beteg, alélt kezében a toll alig mozgott. Majd saját sírversét közli. A bevezetést érdekes önéletrajzi dokumentumnak tekinthetjük. A krónikát magát huszonöt könyvre osztotta, a könyveket fejezetekre. Némely fejezetet versbe szedett. A szerző erudíciójának bizonyítéka az a tény, hogy a német és az orosz krónikák kéziratait is felhasználta és belőlük merített.

Az első lapon van a királyi privilégium, amely 600 vörös zloty bírságot szab arra, aki ezt a munkát tíz éven belül ki merné nyomtatni. (Kelt július 14-én. Stephanus Rex.)

A műnek nincs ugyan nagy irodalmi értéke, mégis nagy hatással volt a későbbi kor íróira el egészen Mickiewiczig és Syrokmláig. A litván történétírók is ebből a krónikából merítettek és azt bizonyos mértékig hiteles forrásnak tekintették.

A Krónika és Gwagnin Sarmatiae Europae-ja közötti kapcsolat ezidőszerint még tisztázatlan. Strykowski krónikájának néhány helyén azt állítja, hogy műve kézírata az ő tollából való. Sajnos, Strykowski kéziratának eredeti példánya nincs meg és így a kérdés eldöntetlen.

*

TOMASZ TRETER (1547—1610.) Jogi doktor, a lateráni egyház kanonoka, Vármia gondnoka és grafikusművész. Mint igen művelt és olvasott embert ismerték. Élete jórészt külföldön élte. Huszonöt évet töltött Rómában. 1588-ban kiadta száz rézmetszetét, amelyek Hosius életét illusztrálják ifjú korától haláláig, rámutatván élete fontosabb mozzanataira. Tretert e művében mint rajzolókat ismerjük meg. Technikája gazdag, rajzban azonban gyengébb. Az olasz manier festészet hatása látszik munkáin. Egy tájkép megjelenítéséhez nem volt elég tehetséges. Néhány metszetének kortörténeti jelentőséget

ad és különös érdekességet az, hogy a korabeli szokásokat ábrázolja.⁵¹

Treter a római grafikusnak, Giovanni Battisti Cavallierinek (1525—1601) tanítványa volt. Mestere az olasz művészet mesterműveinek közismert reprodukálója. Középszerű grafikus. Lengyel tanítványával együtt dolgozott és néhány művet ketten is kiadtak. Treter legismertebb művei „Treter sas“-a címen jelentek meg és a királyokról szóló ciklust tartalmazzák. Leszkótól III. Zsigmondig. Lapjait a történeti hűségre való törekvés jellemzi. Ezért iparkodott ikonográfiai forrásművekből is meríteni. Például II. Przemyslaw fejét, a király poznanai pecsétjéből vette (1290). A korabeli ábrázolásokhoz fordult, amikor I. Zsigmondot, Zsigmond Ágostot, Báthoryt vagy III. Zsigmondot kellett ábrázolnia. Ha nélkülözötte a korabeli mintákat, Miechowita krónikájának fametszeteihez folyamodott.

Portréi még a XVIII-ik században is közismertek voltak és hatásuk meglátszik a királyokat ábrázoló táblákon, amelyek utalnak ikonográfiai eredetükre.

A Báthory Istvánnak dedikált műben⁵² a címet reneszánsz keretbe foglalta. Felül Lengyelország és Litvánia címerpajzsa van, középen agyarak, a végén: Romae, Apud Vincen-tium Accoltum MDLXXXIII. Ezután írta a királynak szóló dedikációt.

A Treterre vonatkozó sorok ezek: „Summus amicus meus, Polonus est Majestati Tuae subjectus; qui labores suos nulli mortalium rectius dicari posse iudicavit, quam Tibi Regi et domino suo quem . . . observat, colit, veneratur.“ Ugyanitt szó van Polock bevételéről is.

A következő előszó candido lectori, ahol Treter munkáját a következő szavakkal illeti: *elogia quae Tom. Treterus ex vetustis recentioribusque scriptoribus bona fide collegit* (több mint húsz szerzőt sorol fel, közöttük Tacitust, Suetoniust, Cromerust stb.). A tartalom felsorolása után egy egész lapon a címer metszetképe következik. (A sas, a litván címer és a farkasagyarak.) A pajzsot tartó két allegorikus alak alatt felirat: *Stephanus D. G. Rex Poloniae*. A császárok képmásai a könyv jobb oldalán sorra következnek, baloldalt pedig Treter *elogiuma*, amely az illető császár történetét mondja el prózában. Treter

jellemzései tömörek, márcsak azért is, mert a terület meg volt határozva, azt túl nem léphette. A jellemzések tele vannak tényekkel. Ha olyan császárhoz jut, mint pl. III. Ottó, II. Konrád vagy Barbarossa Frigyes, szívesen kiemeli Lengyelországhoz való viszonyukat és érdemeiket. Százötvenhét rézmetszet van itt, némelyekből kettő is egy oldalon.

1584-ben, mint Báthory András kardinális titkára, Lengyelországba jött. Valószínűleg ekkor festette természet után Báthory István portréját. Ezt árulják el az életerős vonások.⁵³

Treter művét 1685-ben unokaöccse Mateusz Kazimierz Treter Krakóban újra kiadta: „Regum Poloniae Icones“ címen.

*

MARCIN BRONIEWSKI de Bronowic. Báthory István királynak volt a titkára. A „Tartariae descriptio“ mű szerzője, amelyet 1595-ben a király emlékének dedikált.⁵⁴ A dedikáció kelt: in Tassarlagano pago Tartarico D. I. mens Januarii a 1579.

Megemlíti, hogy Myszkowski krakói püspök, Mikolaj Mielecki podoliai vajda és Jan Zamojski ajánlották őt az udvarba és ennek köszönheti, hogy a király titkára lett. Művéhez két különböző térképet is mellékel. Az egyik Moldáviát, a másik Chersont ábrázolja.

*

A KÖLTŐK CSOPORTJA.

E fejezetben a szépirodalom művelőiről lesz szó.

A XVI. század lengyel lírája egész sorát mutatja az olyan műveknek, amelyek még a XX. század olvasóközönségének is igaz esztétikai élvezetet nyújtanak. Az írók sorából két elsőrangú egyéniség emelkedik ki: Jan Kochanowski és Sep Szarzynski. Munkásságuk nem áll a hasonló külföldi reneszánsz költészet színvonala alatt. Igazi remekműnek mégis egyedül Kochanowski Treny-jét (Gyászdalok) nevezhetnők. Ez távolról sem jelenti azt, hogy a czarnolasi mester egyéb alkotásait, mint a Sobótka, vagy a Psalterz, avagy Sep-Szarzynski Szonettjeit nem tartanók még ma is szépeknek és élvezhetőeknek.

A század költészetének technikai érték-eredménye a legteljesebben a lírában csendült ki. A barokk művészi törekvései a század vége felé Olaszországból kerültek a lengyel költészetbe és arról tanuskodnak, hogy ebben a korban már megszűnt a lengyel irodalom és a nyugati országok irodalma közti távolság. A lengyel irodalom rendkívül gyorsan helyrehozta azokat a mulasztásokat, amelyek az egész középkor folyamán nagyon szembeötlők voltak. A lengyel líra Báthory korában már elérte az európai színvonalat.

A lengyel lírikusok mellett magyarokat is találunk: az erdélyi szász Unciust és Hunyadi Ferencet. Az utóbbi olasz lírikusokból álló írói körével lépett fel és velük együtt csodálta és dicsőítette latin, görög és olasz nyelven a lengyel királyt. Azt látjuk itt, hogy olasz talajon mint szövődtek olasz-magyar-

lengyel baráti és kulturális kapcsolatok. Tudjuk, hogy hatásuk nem múlt el nyomtalanul a három ország irodalmában.

*

JAN KOCHANOWSKI Z CZARNOLASU (1530—1584).⁵⁵ A XVI. század lengyel irodalmának és a szláv irodalomnak is legnagyobb mestere jól érezte, hogy alkotásai nemcsak ad usum Poloniae, hanem a világirodalom számára is íródtak.⁵⁶

„Rólam Moszkva, és tudni fognak a Tatárok,
Es különféle lakói a világnak, angolok,
Engem a német és a harcos spanyol is megismer,
S akik a Tiberis mély folyóját isszák.“

Számunkra művészetének kettős jelentősége van és ezért kettőzött érdeklődéssel fordulunk az alkotó és művei felé. Egyrészt, mert a lengyel irodalom aranykorának legnagyobb és európai színvonalú képviselője volt, másrészt, mert Báthory korának legnagyobb énekes. Szellemi nagyságban Báthorynak és Zamojskinak méltó társa.

Jan Kochanowski a Zwolen melletti Sycinben született 1530-ban. Földbirtokos atyjának hét fia és öt leánya volt, akiket gondos nevelésben részesített. A legidősebb fia: Gáspár, a gazdaságban maradt, úgyhogy Jan teljesen a tanulmányoknak élhetett. Nincs még egy lengyel költő, aki olyan nyugodt környezetben töltötte volna ifjúságát, mint Jan Kochanowski.

Írni, olvasni és latinul már korán tanult, tizennégy éves korában pedig a krakói egyetem növendéke lett.

Érzelmi világára főleg anyja: Anna Bielaczewska hatott, akinek eszét és szellemességét Górnicki is dicséri az „Udvari ember“-ben. Költő fia is megénekelte és megörökítette örök értékű művében, a Treny-ben (1583). Az irodalommal való foglalkozás családi szokás számba ment. Jan egyik bátyja, Mikolaj, szerzője a Plutarchos lengyel fordításának, amely nem jelent meg. András bátyja viszont az egész Aeneist lefordította lengyelre. Nővérei is tevékeny részt vettek az irodalmi munkában.

1544-ben kezdődnek tanulóévei és külföldi utazásai, amelyek tizenöt esztendeig tartottak. Krakóban a nemesi világ von-

zotta. A város művészi légkörének hatása alatt itt kezdett először a művészettel foglalkozni és különösképpen a költészettel. Megismerte az ekkortájt divatos latin költőket és nem Rejt, hanem az idősebb humanista költőket követte: Krosnianint, Krzyckit és Janickit.

Kétizben járt Königsbergben, de igazi humanista képzettségét — a megszakításokkal háromízben — Padovában töltött idejének köszönhette. Itt a lengyel diákok körében jó kartársnak és okos embernek bizonyult, amiért 1554-ben a lengyel csoport tanácsosává választották. Így őrzik a padovai akták nevét. Barátságot kötött itt C. Patrici Nideckivel, aki felkeltette benne a filológia iránti érdeklődést. Figyelemmel és lelkesedéssel tanult grammatikát, stilisztikát és poétikát, és minthogy szándékában volt költeményeket írni latinul, megismerkedett a klasszikus mitológiával, az ókori történettel és mindenekfelett az ókori írókkal. Kiváló latin tudása mellett remekül tudott görögül, úgyhogy őt tartották a lengyelek között a legjobb görög tudósnak.

Természetesen megtanult olaszul is. Bár ezzel megnyílt az útja az olasz irodalomhoz, mégsem lelkesedett érte úgy, mint az ókori irodalomért. Hallott Danteról, akinek megbecsülése akkortájt olasz földön visszaesett, magáévá tette a tercínát, különösbbe mégsem hatott rá. Jobban érdekelte a népszerűbb Petrarca, igaz viszont, hogy Petrarca követőjévé sem szegődött, mert mindezek fölé helyezte a latin nyelvben és irodalomban való tökéletesedést. Olaszországban való tartózkodása alatt nem tartott fenn kapcsolatot a képzett olaszokkal és ezért — különben fejlett szellemi képességeire az olasz művészet nem hatott.

Nagyobb olaszországi útja mélyen vésődött a lelkébe. Rómát a kezében Liviussal, Nápolyt az Aeneissel nézegette. Valóságos emlékművek, a szentek sírjai, sőt a táj kevésbé érdekelték, annál inkább tele volt a feje klasszikus emlékekkel. Látni akarta az elmúlt Róma hatalmát. Élvezettel mélyült az ókori világ emlékeibe, amelyeket annyira szeretett.

1558. év második felében Franciaországba utazott. Olaszország valószínűleg nem elégítette ki teljesen. Ezt az útját már régen tervbevette. Most végre megvalósította. Ez alkalommal a sors melléje állított egy vezetőt, egy Károly nevű ide-

gen személyében, akiről közelebbit nem tudunk, de akiről egyesek azt hiszik, hogy az Uttenhove Károly volt, egy nyugtalan Gent-i humanista fia. E föltevést ezideig igazolni még nem sikerült. Tény azonban, hogy az a bizonyos Károly gondjaiba vette az ifjú Kochanowskit és hogy együtt nézték meg Bretagnet, Isle de Francet, Belgiumot, voltak a Loir, a Garonne és a Rhône mentén, megfordultak Marseilleben és Párizsban.

Utazása közben némi fogalmat szerzett Franciaországról. Szeretett politikával foglalkozni és itt részletes felvilágosítást nyert a korabeli francia királyról, II. Henrikről, aki a reneszánsz művészet nagy pártfogója volt. Csodálta a királynak az V. Károly elleni harcban tanúsított kitartását és bátorságát. Szemlélődései a francia politika hívévé tették. Megtanult franciául is.

Amikor a francia költészet iránt és a költők felől érdeklődött, Ronsardra terelték figyelmét. Kochanowski elsősorban a vallásos himnuszokra figyelt fel és a második Henriket dicsőítő panegyrikusokra. Az elolvasott költemények elragadták. Egyetlen vágya lett megismerni az imádott költőt. „Ronsardum vidi“ ismételte később nagy lelkesedéssel, amikor meglátta a franciák által tisztelt és csodálattal övezett nemzeti költőt. Mindig emelkedett hangon szólt a francia költőről, akit bizonyos mértékig mintaképül választott. A Pleiade programja nagyon megfelelt költőnknek, miután összhangban volt humanista fejlődésének iramával. A költő lengyelre fordította a klasszikus és humanista költészet remekeit. Nemzetiesítette azt, akár a francia Ronsard, vagy a magyar Balassi Bálint.

Tanulmányait és néhány hónapi utazását azonban családi körülmények miatt meg kellett szakítania és így hamarosan hazatért hazájába.

Kochanowski kezdetben azt hitte magáról, hogy inkább epikus, mintsem lírikus. Még padovai útja előtt szándékában volt megénekelni a lengyel múlt és jelen hőseit. A padovai diákélet a szerelem világába vonta. Így lett elégikus költő. Alkotásainak lényeges része ekkortájt az erotikus elégiák. Párizsi tartózkodása alatt — valószínűleg — remek vallásos himnuszait írta meg.

Mikor a Czego chcesz od nas Panie. — (Mit akarsz tőlünk Uram.) c. hymnust elküldte Lengyelországba, nagy elismerést aratott vele. Amikor a költeményt a lengyel irodalom atyja: Mikolaj Rej elolvasta, utódjának nevezte Jan Kochanowskit és jóindulattal följánlotta neki az irodalomban elfoglalt helyét. Láta, hogy Kochanowski kiváló nevelésben részesült és hogy nagy tehetség. Állítólag egy alkalommal ezt mondta róla:

„Ennek, a tudományban köszönetet
Magam előtt mondok,
Es a dalt a szláv istennőnek
Átadom.“

Tizenötéves külföldi utazása után újabb tizenöt évet töltött Zsigmond Ágost fényes udvarában, mint királyi titkár. Sacrae Regiae Maiestatis Secretarius volt. Közelebbi kapcsolatot tartott fenn Filip Padniewskivel, a krakói püspökkel, Jan Firleivel, a krakói vajdával. Legnagyobb mecénása pedig Piotr Mieszkowski volt, a volt padovai diák, a korona alkancellárja. Padniewski és Mieszkowski kancelláriájában a költő sok politikai röpiratot írt.

Ez Zsigmond Ágost uralkodásának leggazdagabb kora volt, amikor úgy látszott, hogy a lengyel állam át fog alakulni és arról volt szó, hogy erős kormányt kell szervezni. Kochanowski elemében volt, belekapcsolódhatott az aktív politikába, látóköre kiterjedt. Ekkor írta a „Satyra“-t, amelyben szigorúan kritizálta a földbirtokos osztályt. Ekkori keletű a „Proporzec“ (Zászló), amelyben a poroszok lublini hódolatát írta le. 1567-ben Dudith András házasságára egy kevésbé sikerült elégiát írt. Nuntius advenio vobis, audite puellae. Dudithot Padovában ismerte meg és ott kötött vele barátságot. Valószínűleg Mieszkowskinál több alkalommal találkoztak, amikor Dudith már Lengyelországban élt. A volt pécsi püspök és császári követ beleszeretett Regina Stasownába, elvetette hitét és egyházi méltóságát, világi ember lett és megnősült. Ez az ügy emlékeztette a költőt Orzechowskira, aki hasonlóképpen cselekedett, és akinek házasságát ismerte. Nem volt ez ugyan a közizlés szerint való és inkább botrányos színt öltött.

Kochanowski szerelmi ügyekben mindig gyengeszívűnek mutatkozott. Az elégiában dicséri a lengyel leányt, aki meg-

hódította a kiváló idegen férfiú szívét. Tettét Platon Androginnájával igyekszik igazolni és megerősíteni. Nevezetesen azt írja, hogy régebben kétféle ember létezett, a férfi és a nő, akik fellázadtak az istenek ellen. A felbőszített Jupiter, Apolló segítségével kettévágta őket. Ezidőtől kezdve a szétvágott felek kölcsönösen keresik egymást és Vénus isten-asszony gondoskodása alatt állanak. Kochanowski széles medret vájta a történetnek és valóságos epitalámiont készített barátjának, amely filológiai szempontból mérlegelve nagyon szép, de nem használt a költőknek.

Az udvari élet kimerítette a költőt. Elhatározta, hogy czarnolasi birtokára vonul, ahol egyedül a költészetnek és a gazdaságnak szenteli idejét.

Az udvari költészet még nem hozta volna meg Kochanowski-
skinak a legnagyobb dicsőséget Mickiewicz előtt, bár kétség-
telenül kiérzik belőle a nagy művész tehetsége és szárnyalása.
Költészetét nagy szellemesség jellemzi. Egész életén át ezzel
bajlódott, hogy a szellemességnek tökéletes formát adjon. Mint
humanista érezte, hogy a humanizmus az újkori individualiz-
mussal jár együtt. Ezért állandóan foglalkoztatták a fraszák
(versforma), komoly epigrammákat írt s azokat főleg férfiak-
hoz intézte. Epigrammáinak jelentős részében a szerelemről
szól. Lányokhoz, nem egyszer szeretőkhöz írt. (Ad Corinnam.
Ad Lesbiam.) Kochanowski, akárcsak Callimachus, a nőket a
társadalmi élet fontos tényezőjének tartja s ebben tradíciót
folytat.

Háromféle fraszákát különböztetünk meg: társadalmi, sze-
relmi és személyi. Ezekben elsősorban a környezetét érintő
vádakra mond szellemességeket, az udvari élet vidám esemé-
nyeit mondja el. Nagy frissesség jellemzi írásait. Vigyáz arra,
hogy senkit meg ne sértsen. Valamennyi személyes megfigye-
lés hatása alatt keletkezett.

„En máskép nem írok, csak miként élek,
Részegek rímeim, mert magam is borral élek.“

A költő az udvari divat szerint a fraszákát megküldte is-
merőseinek. Így azok gyorsan terjedtek és dicsőséget, hírnevet
szereztek a szerzőnek. Gyakran utánzójuk is akadt. Nyomatatás-

ban azonban csak néhány évvel később jelentek meg. A legjobbak: Do Hiszpana és a Na lipie; amelynek magyar fordítása:

„Vándor! ülj lombom alá s pihenj meg alatta,
Itt nem ér a nap heve, szavam adom arra,
Járjon bármi magasán s tűző sugarától
Minden árnyék oszoljon fája alól máshol.
Itt mindig hűs levegő leng a szántóföldről,
Verebek panasza szól, pacsirtaszó zendül,
Virágmóról dolgos méh szedegeti mézét,
Mely nagyurak asztalán nemes gyönyörűség.
En meg halkán suttogok s el is érem könnyen,
Hogy az ember szemére édes álom lebben,
Almát nem termek, mégis úgy ültetnek engem,
Akár a legtermőbb fát Hesperida-kertben.”¹⁵⁸

(Waldapfel József fordítása.)

Jellemző, hogy Kochanowski már hivatásos költőnek tartotta magát. A költészetet nem tekintette szórakozásnak. Céljai voltak vele. Halhatatlanságra vágyott és dicsőségre. Alkotásain keresztül akarta Lengyelországot az ókori költészet színvonálára emelni. Költőnek lenni, számára missziót jelentett. Mindig költői célokat tűzött maga elé. Lengyelországban ő volt a szépnek első híve és apostola. Az udvari élet nem elégítette ki, nem érte be a fraszka formájával sem. Nyugalmas költői tanulmányokra vágyott. Múzsza című költeményében a tiszta művészet csodálatáról zeng.

Csak magamnak dalolok s a múzsáknak. Itten
Van-e, aki örömét lelné énekimben,
Aki nem hasznát lesi szivesebben addig,
Kapkodva a garasért. Igazuk van nekik!
Hisz a versnek mi haszna? écsengése van csak meg,
De akiknek pénzük van, mindent megszereznek.
Övék jog és hatalom, rang is várja készen,
Szépek, ékes szavuk is, elsőik minden téren.
Ne csodáld ha mindenki arany után tódul
S a poéta magában dalol sövényen túl,
Tücskökkel kél versenyre, kik a réten szerte
Köszöntik a nyár hevét hangos szóval zengve.
Mégis, hiszen nem marad, évek sora mulván,
Atvirrasztott sok éjem jutalomnak hijján,
S amit a ma elrabol életemből, egykor
Holtomban megfizeti dúsan az utókor,
S csontjaimnak hamuját — gondoskodott róla,
Szép Latona fia rég — megvetni nem fogja.

(Waldapfel József fordítása.)

Míg Rej kizárólag a Jagiellok korának volt a költője, Kochanowskit bátran nevezhetjük az elekcziós idők poétájának. Költészetének egészen sajátos időszaka ez. Rövid ideig tartott ugyan, mégis új feladatok elé állította a költőt és mozgalmas, nyilvános szereplésre ösztökélte. Már régen készült politikai szerepére. Emlékszünk, hogyan érdeklődött a politika iránt Franciaországban. Padniewski és Mieszkowski oldalán nem egyszer politikai szatírákat írt. Számos politikai gyűlésen vett részt. Nyugtalanították a szomszéd népek és az, hogy hazájának nincs erős határa. Bajnak tartja, hogy a kisgyűlések az ország hangadói. Szeretne hazájából erősebb nagyhatalmat teremteni.

Amikor az elhalt utolsó Jagielló utódjául Valois Henriket választották lengyel királlyá, a költőnek nagy volt az öröme. Nem is csodáljuk ezt Franciaország régi ismerőjétől és barátjától, a francia politika hívétől. Amikor a megválasztott király az országba érkezést halogatta, Kochanowski ünnepi ódával ment elébe, felszólítván, hogy bátor táltosán gyorsan jelenjék meg a Szarmát-síkokon. Az arany korona vár reá és a kormánypálca, amely előtt meghajlanak a lengyelek és a litvánok egyaránt. Amíg a váravárt uralkodó megérkezett, Kochanowski tevékeny részt vett a fogadást előkészítő munkában. Alkalmi epigrammákat írt. Az egyiket közülük a krakói díszkapura szegezték. Ebben megígérte a királynak, hogy Lengyelországban a lilium jelében jól fog telni élete.

„Augurii mater, volucrum regina vagarum,
 Corde enata tuo quid spondent lilia? Spondent
 Sarmatiam Henrico Florentem rege futuram.“
 (In Aquilam.)

Amikor Henrik híveinek megszerezte a nagy csalódást és néhány hónapi tartózkodás után a Wawelből megszökött s végül, amikor megjelent a kellemetlen paszkwil „Adieux à la Pologne“, amelyet Filip Desportes francia költő írt, Kochanowski abban a szerencsében részesült, hogy megvédhette a lengyelséget a külfölddel szemben. Desportes gúnyolta a lengyel klímát, a szegénységet, a városok hiányát, az alacsony civilizációt stb. Erre Kochanowski versben válaszolt. Költeménye hű kifejezője a régi nemzetközi polémiáknak, amikor töb-

bet harcoltak rosszindulatú ráfogásokkal, mint tárgyilagos észrevételekkel. A költő megmondta, hogy a franciák szükség-telenül menekültek oly titokban és gyorsan Lengyelországból. Lengyelország nem Szicília és újabb esti litániáktól nem kellett volna félniök, de attól sem, hogy a lengyel tél kemény, hiszen az elekció előtt megígérték, hogy Moszkva ellen fognak harcolni, ahol még keményebb télre volt kilátás. A vendégszeretetért nem kellett volna csellel fizetniök, mert ez nem szép dolog. A költő visszavág és egyidejűleg véd. Tapasztalatból tudja, hogy a lengyel szokások az idegenek nagyobb személyi biztonságot nyújtanak, mint a franciákéi, és hogy egy országról nem szokás ítélni, ha ezt nem ismerjük. Végül kijelenti, hogy mindkét nemzet részére hasznosabb lesz, ha Henrik nem tér vissza.

— Ez a költemény mutatja, hogy a lengyel költő bátran felvette a francia költő által dobott keztyűt, aki bizonyára nem számított ilyen válaszra. Kochanowski méltósággal és eredménnyel polemizált. Amikor 1575 őszén a tatárok megtámadták Lengyelországot és ez a tény megsürgette az újabb elekciót, Kochanowski nov. 25-én szót emelt e jelöltség mellett és ellenzte a honfitársak közül való királyválasztást. Elég naiv és diletáns okot hozván fel, hogy ugyanis „szégyen lesz a lengyeleknek, ha az egyik király szégyenletes szökése után, kénytelenek lennének már csak a maguk nemzetéből újat választani, mert egy idegen sem akar náluk uralkodni.“⁵⁷ Nem egészen szerencsés fellépése, amellyel Miksa jelöltségét támogatta, politikai ellenfeléből, Orzelskiből a következő szavakat váltotta ki: „Kochanowski beszéde nem vallott buta emberre, de úgylátszik, mintha nem lett volna méltó olyan híres férfihez, a költőre való tekintettel türelmes füllel hallgatták.“⁵⁸

Kochanowski a lengyel trónra idegent ajánlott. Azonban sem az első, sem a második királynélküli időben nem kötötte le magát határozottan egyik jelentkező jelölt mellett sem. Aláírta ugyan Maximilián császár megválasztásának ajánló ívét, a valóságban azonban elég közömbös volt számára az, vajjon ki kapja meg a koronát. Hangsúlyozta ezt egyik versében is: „In conventu Varsoviensis“. Mindössze azt akarta, hogy a megválasztott király hozzon szerencsét a hazára, a régi sebeket

gyógyítsa meg, jusson egyezsége a veszekedőkkel, állítsa helyre a rendet, a kénye-kedve szerint cselekvőre pedig tegyen kötőféket. És biztosítsa az erény és igazság uralmát. Ez a költő választási credója!

Amikor Báthory István megjött és május 1-én megkoronáztatta magát, Kochanowski fájdalom nélkül búcsúzott el császári jelöltjétől és csak egy epigrammában emlékeztette őt arra, hogy egyedül egy ember (Fabius Cunctator) nyerte meg az ügyet azzal, hogy halogatta. Mások a húza-vonára mindig ráfizettek.

Ettől fogva Kochanowski Báthory István király leghűségesebb alattvalói közé számított. Szívügyévé vált az egész Báthory-korszak dicsőítése.

Zamojski kancellár megérezte Kochanowski nagyságát és sietett is a költőt a király céljainak megnyerni, propagandájának szolgálatába állítani. Kochanowski tevékenyen munkálkodott a kormánnyal és a közélet kiváló egyéniségévé nőtt.

Egész sereg éneket és panegyrist szerzett, amelynek célja Báthory István uralkodásának dicsőítése. A moszkvai háború mellett agitál először. Teljes határozottsággal állást foglal azon szenátorokkal szemben, akik a király politikáját elleneztek. Zamojskiban a római közélet lelkületét érezte, amelyről szépcsendű költeményeiben szólt. Most, amikor teljes függetlenséget és hírt szerzett magának, nem késik a panegyrikus költemények egész sorát megírni. Az ünnepeken és festinákon ezekkel a művekkel gyakran szerepelt és általuk hazafias küldetését szolgálta. Előbb színpadi művét írta, a híressé vált „Görög követek elutasítása“ címén, Zamojski kancellár és Radziwillówna Krystina esküvőjére.

Ő volt az első lengyel költő, aki rámutatott arra, milyen kötelessége van az uralmon levőnek, a királynak, a kancellárnak és egyéb kiválóságoknak. Emlékezteti őket arra, hogy isteni helyet foglalnak el a földön és ezért kell, hogy a feltétlen igazság vezesse őket, hogy sohase nézzék az emberben a szegényt vagy a gazdagot. Emlékezniök kell arra, hogy valamikor majd számot adnak Istennek uralkodásukról és hogyha az ő vállalkozásuk az ország pusztulásával járna, ezért is egykor felelni fognak.

Zamojski lakodalmi ünnepségén jelen volt Báthory István is. Az eljátszott drámán kívül elszavalták az Orfeus Sarmaticus című latin költeményt, amelyben Kochanowski az új király háborús terveinek védelmére kelt. Megmutatta, milyen hatalmas ellensége van Lengyelországnak északon és keleten. Fel szólította honfitársait, hogy hagyják abba a civakodást, vessék el a renyheséget, emlékezzenek híres elődeikre és induljanak harcba a szabadság védelméért és a haza épségéért. Bizonyos, hogy a háború el nem kerülhető, hogy az ellenfél nagyon komoly tényező, de az is, hogy nekik van vitéz királyuk, akinek vezetése mellett visszanyerik régi harci híruket. Ez a költemény komoly katonai beszéd. A költő egyszerű, de monumentális szavakkal szól hallgatóságához. Túlságosan nagy ihlet nem sugallta, mégis meglepi az embert, mily meggyőző szavakkal hirdeti a háború szükségességét és mily keményen áll a jövő hadsereg vezére mellé, kérvén ehhez mindnyájuk bizalmát. A költeményt az urak és a király végighallgatták. Néhány hónappal később Kochanowski megírta a „Pan Zamchanus“ c. panegyirikus költeményét. Nincs kizárva, hogy ezt az üdvözlő éneket az udvari kórus elő is adta abból az alkalomból, hogy átadták Zamojski ajándékát a királynak. Ez 1578 májusában történt, amikor a király Varsóból Lwówba ment, arra a vadászatra, amelyre Zamojski hívta volt meg, a Bilgoraj melletti Zamojski tulajdonát képező erdőségekbe. A kancellár személyesen nem jöhetett a király üdvözlésére, maga helyett küldöttséget mentesztett és az ajándékok átadásával is azt bízta meg. Kelyhet, hatalmas tálat és egy nagy meritőkanalat, almát, körtét, szilvát és meggyet (májusban!), kapott a király kancellárjától. A küldöttség egy része valószínűleg a földművelés istenének, a szatíroknak és pánoknak öltözetében jelent meg. A költemény szavai szerint Pán (Zamechski) köszöni a királynak, hogy kegyes volt eljönni. Hódolatát fejezi ki, hogy maga a természet jó idővel, üde zöldjével és erdejével, a madarak énekével hódol a nagy vendég előtt. Majd átadták az ajándékot, kimentették Zamojskit és megköszönték a helybeli lakosság nevében, hogy a király az erdőség sztarosztájává nevezte az új kancellárt, aki meg fogja védeni őket a korai pusztulástól. (Kochanowski hazafias-művészi feladatának tekintette az erdők védelmét, amelye-

ket a lengyel tájkép díszének tartott. Utána a nagy Mickiewicz volt a lengyel erdőknek nagy költőpatronusa.)

Nemsokára új panegyrikus költemény született, hasonló körülmények között, „Drias Zamechska“ címen. Itt a zamechski Driádokat üdvözli, akik a zamechski erdőségekbe érkeztek Báthory Istvánnal vadászatra. Ez meghívás a kedves, szép nyugalomra, amit ez a környezet nyújt. Érdekes politikai momentumok vannak ebben a dalban. A költő erősen kikel a hatalmasok ellen és az uralom bukását írja terhükre.

Korának fróira jellemző, milyen sajátos módon intézik el a multat. Idealizálják akkor, amikor a jelent megfosztják öltözetétől és a jövő elé félelemmel állítanak horoszkópot. Ezt a hangulatot teremtette meg a humanizmus által újjászületett klasszikus irodalom és az a történetírás, amely Dlugoszra támaszkodott. De ez egyúttal pszichológiai természetű jelenség is, amelyet a szép tegnap és a ma elégedetlensége vált ki. A költő erősen kifejezésre juttatja az említett műben az alábbi szavakkal:

„Király, hihetsz nekem, hogy a régibb évek alatt
Az emberek szokásai is Istenhívőbbek voltak.
Nem voltak olyan uzsorások, sem éppen olyanok;
Inkább a mérték és különféle erény virágzott...
Az emberek egymással kedvesen, nem harcosan éltek,
Az években idősebbek szintén tisztelték a fölötteseket.“

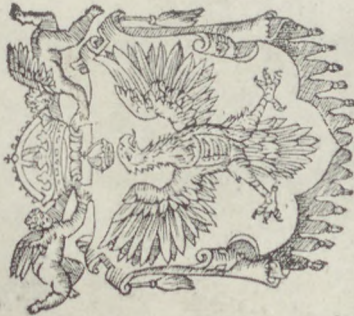
Így volt ez régen és ma a vallási viták ellenkezést szítottak az emberek között. Békesség és szeretet helyett megnemértés lopódzott közéjük, az egyszerűséget kizavarta a fényűzés. Kialudt a közügyek céljait szolgáló áldozatkészség és elpusztult az erény, mindaz, amivel az elődök uralkodtak. Ebből a gondolatkörből építi össze az alábbi sorokat:

„Hát amint a hitben, úgy a közügyekben is
Mindenki a maga idején, a magáét tartja szem előtt.“⁵⁹

Báthoryhoz és Zamojskihoz való közeledése nagy lelki átalakulással párosult. Míg ők ketten a háborúban voltak, Kochanowski tovább szötte gondolatait és énekké formálta őket, hogy mindenkor tanubizonyságot tegyenek arról, mily szívvel-lélekkel ápolta a polgári lelkiséget. „Nie masz i poraz drugi nie masz watpliwości“ . . . — „Nincs és másodszor is nincs kétség-

DE REBUS GESTIS
STEPHANI I. REGIS
 POLONIAE MAGNI
 DVICIS LITHVANIAE, ETC.
 CONTRA MAGNUM MOSCHORVM
 DVCEM NAR RATIO.

Edictum Regium Est. admilities.

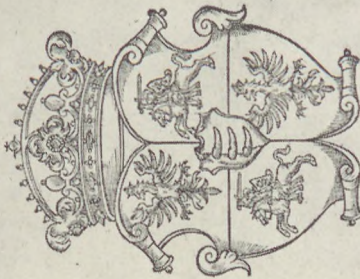
*De hōis Jaco.
 b. Mijarelli de
 nomy*

ROMAE, Apud Inreder Antonij Bladij impresso-
 res Cancellor. M. D. LXXXII.

Re...

A lengyel sas, mellén Báthory címerével.
 Stanislaw Karnkowski művéből

EDICTVM
 DE SVPLICATIO-
 NIBVS, A SERENISSIMO
 POLONIAE REGE STEPHANO,
 Vicholuco ex Moscovia missum. Dic. V.
 mensis Septembris. Anno Domini,
 M. D. LXXX.

*Typis Nicolai Scharffenbergij RE Gij Typographi,
 cum Privilegio, Anno Domini M. D. LXXX.*

Báthory István király címere: Lengyelország, Litvánia
 és a Báthoryak címere együtt

ged“ c. költeményében arról az irigységről szól, amely minden társadalmilag működő ember mellé szegődik. Szerinte az ilyen ember csak olyan lehet, aki erény dolgában igen magasan áll. A nagy erény pedig rosszindulatú irigységet ébreszt. De az az ember, aki a köz szolgálatában áll, mindezt figyelmen kívül hagyhatja, mert jutalma nem ebben, hanem a megelégedettségben van. Egy magasabb igazságszolgáltatás jutalmazza meg neki mindazt, amit a földön az emberek elvettek tőle. Ez az ének a „Trzy piesni“ — Három dal c. kötetben jelent meg (1580) és célzásai valószínűleg Zamojskira vonatkoznak.

„Jest kto . . .“ „Van-e“ kezdetű költeményében még bővebben ír a közszolgálatról. Az az ember, aki tevékeny akar lenni, ne csak az erényre gondoljon, hanem a hírre is és legyen kedve föláldozni magát a közjóért. Csak kivételesen tiszta és áldozatkész egyedeknek kellene — a költő szerint — a köz szolgálatába állani. Mindenkit rábeszél arra, hogy gondoskodjék a hírnévről és arról, hogy holta után jó emlék maradjon róla, átadván magát a komoly gondolatoknak. A politikai szolgálat a költő értelmezésében kétféle lehet. Megkülönböztet először szónokpolitikust, vagyis jófejű embert, aki képes az országban elvetni a szép és jó szokások magját. Másodszor a katonát, aki mindenkor kész fejét kockáztatni a pogány elleni harcban. Kiadja a jelszót:

„Szolgálj nekem jó ügyben,
És ki-ki amint tudja,
A közjó hasznában segítsen.“
(P. II. 19.)

Ilyen elvekkkel, ilyen szemlélet hangoztatásával nyugodtan várta odahaza a moszkvai háború eredményét és híreit. Amikor Báthory az első esztendőben elfoglalta Polockot, amelyet néhány évvel azelőtt vesztett el a lengyelség, a költő már udvari ember volt. Igen élénk érdeklődés támadt lelkében a háború további folyása iránt. A radoszkowicai katonai összejövetelen részt vett és az örömteljes esemény megörökítésére (Polock visszatérése) egy lengyel és egy latin éneket szerzett. A lengyel költemény István királynak Moszkván aratott győzelméről szól. Ebben, csaknem népi hangnemben, egyenesen és őszintén megírta érzéseit. Felszólítja a nemzetet a király iránti

hálára, ezért a győzelemért, amely a lengyel szerénységnek díja és bűnhődés az ellenség elbizakodottságáért.

Egyszerű, de erős szavakkal dicséri Báthory Istvánt azért, hogy meg tudta büntetni a cárt, hogy elfoglalta az erődöt, s hogy visszaszerezte Polockot. Csodálja a királyt a háborúvezetés művészetéért és egyéni jelleméért. Nemcsak bátorság, hanem emberség dolgában is magasan az ellenség felett állónak tartja. A költeményeknek nincs ugyan különösebb művészi értéke, mégis fentebb teljes egészében mellékeljük, mint az efféle költemények beszédes példáját.

A latin ódát, a „De expugnatione Polottei“-t a királyra való tekintettel latinul írta. Tárgya Polock bevételre. A költő a király tettekre való bátorságát és kitartását festi, aki nem kényelemben és lakomákban keresi a hírnevet, hanem nagy hadi tettekben. Amikor a derék uralkodó seregével észak felé vonult, menekült előle a moszkvai tirannus, minden város megadta magát, csupán Polock vállalta az ellenállást, mert felkészült volt a védelemre. Kezdetben nagy esőzések késleltették az erőd bevételét, de amikor beállott a jóidő, megkezdődött a roham, a lengyel golyók felgyújtották a várat és a várost erős ágyúzás közepette elfoglalták. Hála a kitűnő Báthory István bátorságának és vállalkozásának. Polock tizenhat évi elszakítás után visszatért. Ezért dicsőítés illeti a királyt és ezt meg is kapta ebben az ódában.⁶⁰

Amikor a kétévi moszkvai hadjárat után Lengyelország határai kiszélesedtek (Inflant visszacsatolásával), a költő hosszú ódát írt „Epimition“ címen, amelyben őszintén és emelkedett hangon dicséri a királyt azért, hogy nemcsak bevette Polockot és visszacsatolta Inflantot, hanem egyidejűleg visszaállította az ország nyugalma is, amelyet erősen feldúlt az elekcziós időszak.

Ez a költemény feltárja Lengyelország történetét Zsigmond Ágost halálától Dancka elfoglalásáig, felöleli a moszkvai hadjárat egész folyamatát, a pszkóvi harcokat és a Possevinó által vezetett béketárgyalásokat. A költő célja az volt, hogy megmutassa, mekkora veszedelem fenyegette Lengyelországot az utolsó tíz esztendő alatt és hogy ebbe a háttérbe rajzolja bele a nagy király alakját, energiáját, munkásságát és érdemeit. Ez a költemény Báthory István apotheozisa. Az ele-

jén a király jellemző tulajdonságait dicséri a költő, majd azzal a kívánságával fejezi be sorait, hogy kísérja hosszú életen át a királyt és uralkodását szerencse. Megokolta ebben az ódában, miért lépett maga is Báthory híveinek táborába. A király iránti tisztelet valósággal imádatná nőtt benne és megmagyarázta az utóbbi évek történetére vonatkozó szemléletét, helyreigazította az elekcio idején elkövetett tévedéseit.

A krakói diadalmenetek idején a királyi palotában, a Wawelben elő is adták ezt az ódát, amelyet a király muzsikusa, Clabonus Kristóf énekelt meg. Az ünnepségekhez új ünnepségek kapcsolódtak. Nevezetesen Zamojski kancellár lakodalmát ülte Báthory Grizeldisszel. A lakodalomra újabb alkotást készített a költő, amely bizonyos mértékben kiegészítette az Epimithiumot. Patetikus ódát írt „In nuptias Joannis de Zamoscio ac Griseldis Bathoreae epittalamion“ címen. Mars istenhez fordul és kéri, engedje meg a kancellárnak, három évi hadakozás után, nyugodtan megülni a lakodalmat. Azt írja, hogy Zamojskit nagy szerencse éri, mert a király unokatestvére, Dacia fejedelemének leánya lesz a hitvese. Ezzel megkapta a legfelsőbb kitüntetések és nagy befolyást. Most már szívesen szolgálhatja tovább hazáját. Végül a fiatal párnak kíván szerencsét és Isten kegyelmét. Az epitalámiumot is Clabonus zenésítette meg és énekelte el a krakói vár ú. n. „Rabstin“ palotájában.

A mester legjobb epitalámiumainak egyike az, amelyet Radziwill Kristófnak írt, akihez baráti kapcsolat fűzte.

A lengyel fegyverek sikere nagyon megörvendeztette a költőt és ámbár az ilyen költemények művészi hitvallásának kevésbé feleltek meg, mégis büszke volt arra, hogy vállalhatta a nemzeti lantos szerepét, hiszen örök vágya volt „szolgálni a kedves hazát és híres ügyeit“. A közügyek iránti nagy lelkesedése ellenére sem tartotta első helyen valónak a hivatásos írói működést, ilyen formában. Alkalmi költészet volt ez a számára, amelyet a hazai események befolyása alatt szerzett. Alapvető irodalmi műve, amellyel a lengyel irodalom alapját vetette meg és amely neki is meghozta a dicsőséget, a „Psalterz“, vagyis a zsoltárok. Kochanowski már jónevű vallásos költő hírében állott, amikor hozzálátott Dávid zsoltárainak fordításához. Már régen szándékában volt ezeket költői átültetésben

megjelentetni. Nyolc esztendeig dolgozott kedvenc tanulmányán. A parafrázis rendkívül merész, bájos és őszinte lett. A kifejezésekben nagyon izléses és finoman válogatott. Némely részletének szépségét és költőiességét Mickiewicz is csak alig tudta túlszárnyalni. Megjelenésük után két évvel a híres krakói karmester: Mikolaj Gomólka, zenei kompozíciót írt rájuk és ezzel a zenével, meg a klasszikus fordítással olyan népszerűek lettek Kochanowski zsoltárfordításai, hogy nyolc év alatt tíz kiadást értek. A költő, mint „a czarnolasi aratás első asztagját“, Piotr Mieszkowski püspöknek ajánlotta.

A másik czarnolasi asztag egy lengyel világi lírai gyűjtemény lett volna, amelybe főleg Horatiusi parafrázisokat szánt. A lengyel költő lélekben nagy rokonságot tartott volt Horatiusszal. Nagyon régóta foglalkozott vele. Egész sereg sikerült parafrázist írt. A legérdekesebb költemények mégis azok, amelyeket Horatius költészetétől függetlenül szerzett.

A dalokban Kochanowski komoly költészetet adott, amely vonz a maga természetességével, izlésével és harmóniájával. Gondolatai világosak, erőteljesek, kifejezései találóak és izlésesek. Nyelvezete tömör, logikus, minden homálytól mentes. Ő volt Lengyelországban a klasszikus lengyelség első mintaképe. Különösen szép életre keltő ereje és megszemélyesítő művésze.

Czarnolasi birtokán nemcsak Horatiusszal foglalkozott, Homéros is érdekelté és az Iliás fordítását is elkezdte. Nagy kár, hogy a fordítást befejezni nem tudta.

M. T. Cicero latinra fordította a görög eposzköltő Aratos⁶¹ hosszú költeményének második részét. Ennek egy példányát 1579-ben Zamojskinak dedikálta és ugyanakkor foglalkozott saját műveinek kiadásával is. A cenzurát nem tűrte. Nem engedte meg, hogy fraszkaí közül bármelyiket is kidobják túlzott kiadói elővigyázatból. Költői munkásságát még nem merítette ki, amikor Lublinban hirtelen elhalt. Lublinban akart találkozni Báthoryval és megbeszélni vele sógora, Jakób Powdowski meggyilkoltatásának ügyét, akit Báthory küldött volt Törökországba.

Amikor Czarnolasba visszavonult, a családi birtokon megtalálta azt, amire vágyott: a nyugalmat és teljes odaadással él-

hetett az irodalomnak. Megnősült és a szabadság élvezetében, a családi élet melegében dolgozott élettársa mellett. Felesége: Dorota z Przytyka Powodowska „tanult fehérnép“ volt. Jó gazdasszony, aki megértette férje irodalmi munkásságát. Házasságukból több gyermek született. Azok nevelése, a gazdálkodás és az irodalom töltötte ki életüket. Zamojski bontotta meg az idilli nyugalmat. A politikai élet forгатagába akarta vonni a költőt és följánlotta neki a polanieci kasztellánságot. Ez kimondottan állami állás volt, amelyre a király és Zamojski elsősorban olyan embereket helyezett, akik jól tudják, mi a teendő ilyen helyzetben. A költő nem fogadta el a méltóságot és akkor a királytól a sandomierzi vajdaságot kapta (1579-ben). A kinevező okmányban a következő szavak állanak: „Ez hivatal, amely véleményünk szerint a legjobban illik természetéhez és életmódjához“. Ez természetesen a költőre vonatkozott, aki ettől kezdve viselte ezt a címet. Sírkövére is rávésték.

A czarnolasi nyugalmas időszak tragikus eseményekben sem fukarkodott. Meghalt a költő két és fél éves kedves kisleánya Urszula. Elvesztését soha sem tudta elfelejteni. Gyermekeinek művészi emléket állított a Trenyben. (Gyászdal.) A Treny a költő családi életének legművészebb megszólaltatója. Igazi irodalmi alkotás. Belőle megtudjuk, milyen asszony volt Kochanowskiné, milyen szeretet fűzte a szülőket gyermekeikhez, hogyan játszadoztak velük, hogyan nevelték őket, hogyan gondolkoztak jövőjükéről. Kitűnően festi a család házi szokásait és ezzel a lengyel családi életnek állított örök emléket. Megtudjuk, milyen szerencsés volt a költő akkor, amikor ugyan elvesztette az udvari élet fényét és pompáját, de azt felcserélte a szerény családi otthonnal, amelynek középpontjában a fiatalon elhalt kisgyermek állott. A lengyel irodalomban ez az első mű, amely az anya és a feleség, az anya és a leány apoteózisát adja és a világirodalom legremekebb gyermekportréját adja.

Tren VI.

Vigasztaló énekesem, szláv Sapphó, te, gyermek,
 ugy látszott, hogy nemcsak földi részem örökölted,
 de a lantomat is, azt is, — óh, mennyi remény
 ragyogott ránk s vissza terád, édes kicsikém,
 mikor szádat, mely nótákat maga alkotott,

be nem csukva átdaloltad az egész napot.
 De, ahogy az átcattogott éjszaka után
 elhallgat a zöld lombban a szegény csalogány,
 elhallgattál, szép csevegőm: óh, mily hirtelen
 tovarebbentett a halál, a könnyörtelen!
 Nem lakatták jól fülemet saját dalaid,
 s ami volt, a néhányat is könnyem fizeti.
 Haldokolva is daloltál, és édesanyád
 megcsókolva így bucsúzott zengő muzsikád:
 Én teneked, édesanyám, nem szolgállok már,
 helyet szives asztalodnál nem foglalok már,
 jön az idő, leteszem a kulcsokat, s megyek,
 elhagyom e kedves házat és szüleimet...
 Ez volt szava, az utolsó, ez és még ami
 néhányat a fájdalom nem hagy említeni;
 s hallva, hogy így búcsuzik síró gyermeke,
 csoda, hogy meg nem szakadt az anya szive.

Tren VIII.

Milyen pusztá a lakásom, árva a tanyám,
 hogy eltűntél, tovatűntél, édes Orsolyám,
 ma is tele velünk a ház, és mégis üres lett,
 oly nagy a kincs, amit elvitt a te pici lelked.
 Mindnyájunknak szája voltál, mindnyájunk helyett daloltál,
 ahány zuga otthonunknak, mindenütt te kóboroltál,
 hogy búsuljon, sose hagyta édes jó anyád,
 s gonosz gonddal fejét rontsa töprengő apád,
 ide kaptál, oda kaptál, s vidám mosolyod
 átragyogott ránk is és elszórakoztatott.
 Hallgatnak most a szobák és pusztaság a ház,
 semmi játék, öröm, sehol semmi kacagás,
 minden zugból bánat néz ránk, sötét és komor,
 és hiába kutat a szív, vígasz nincs sehol.

(Szabó Lőrinc fordítása.)

Nemcsak az apa mérhetetlen fájdalma szólal meg ezekben
 a költeményekben. Kiszélesíti a háttérret az általános emberiig.
 A lélek halhatatlanságáról való gondolatokat is beleszövi és ez
 az, ami a Trenyt a legjelentősebb irodalmi művek sorába
 iktatja.

Birtokán írta legszebb lírai költeményeit. Így a „Piesn
 Swietojanska o Sobótce“-t. Ezeket a főleg szerelmi dalokat tar-
 talmazó műveket, amelyekben Szent János-napi népszokásokat
 örökölt meg — eredetileg balettnek szánta. Megénekelte fele-
 ségét is. Néhány kisebb költeményében művészi kifejezésre jut-
 tatja, hogy mit jelent neki a családi élet. Ő volt az első lengyel
 költő, aki családját bevonta a lengyel irodalomba örökértékű
 alkotásokkal.

A XVI. század legnagyobb, európai mértéket kibíró lengyel költő művészetével világhírt szerzett nemzetének.

*

A nagy költőt már kortársai is igen nagyra becsülték. Jan Janoszewski meg is fogalmazta ezt a véleményt és azt egy J. Myszkowski-hez intézett dedikációjában kifejezésre juttatta abból az alkalomból, hogy Janoszewski 1585-ben kiadta Kochanowski összes műveit. „Jan Kochanowski — ő nagy, nagyságos és nekem kegyelmes uramnak, nagy, mondom a tudományban, észben és tettben . . . mert hol, vagy mikor volt ilyen tiszteletreméltó költője a lengyel nemzetnek, és még bátrabban mondom, bármelyik északi országnak? hol, mikor inerte magát bárki is ama görög és latin poétákkal összehasonlítani, akik saját rímeikkel az Isteneket lecsalták az égből, mint ez? . . . volt a mi időnkben Lengyelországban elég neves Poéta, úgy van: de bár azok között mindegyiknek volt és van dicsérete, ez mégis valamennyit — nem mondom dicséretből, hiszen a tények maguk bizonyítják — tiszteletben, a sajátjait felülmulta és az idegeneket elérte; és akit vele össze lehetne hasonlítani, azt még a mi korunk nem adta ki.“ Az ajánlás további soraiból látszik, hogy jól ismerte Kochanowski műveit, azokat érezte és értette: „Véleményem szerint, aki bármit vesz, vagy bárhová tekint, csodálnivalót talál és valamit a megszeretésre.“

*

MATEUSZ CYGANSKI. Kiváló vadász volt. A madár- vadászatról szóló könyv szerzője.⁶² Ezt 1584-ben a királynak dedikálta.⁶³

Adolf Pawinski⁶⁴ szerint nem pusztá véletlenség, hogy Báthory István uralkodásának idejében jelent meg ez a nem nagy, de a szakértők által igazgyöngynek tartott mű.

Szerzője egy mazowiai nemes, aki írásával nem szeretné a tanult ember látszatát kelteni, mindössze hosszú évek vadász- tapasztalatát akarja másokkal is megosztani.

„Azt akartam kézbe adni az embereknek,
Amit tudtam, hiszen senkisémet tölti
Idejét hiába, aki e dalokat olvassa, (tudja, hogy)
Ez mindenkor becsületes játék.“

Nagyon valószínű, hogy maga a király beszélte rá Cyganskít műve megírására. A „vadászok vadásza“ minden-
esetre 1581 február 19-én királyi privilégiumot kapott azzal,
hogy művét tizenöt éven belül más nem nyomathatja ki. A
madárvadászatról szóló könyv jelentős szakirodalmi ujdonság
volt. A vadászat már régóta nagyobb fejlődésnek örvendett.
Lengyelországban inkább, mint másutt, hiszen a szegényebb
nemesség ebből élt s ebből tartotta fenn magát. Báthory koráig
mégsem volt irott emlékműve sem a vadászatnak, sem a halá-
szatnak. Cyganski könyvében szó van arról, hogyan kell min-
denféle madarat elejteni. Elsősorban a sast és azután sorra a
többi madarakat. A továbbiakban a madárnépek leírását adja,
valamint azt, hogy milyen a tollazatuk. Egyszerű leírások ezek
147 madárról. A gyakorlati, ornitológiai, tisztán tudományos
érték mellett rendkívül értékes adatokat tartalmaz a század
uralkodó szokásairól. Művében tükröződik az akkori lengyel
társadalom képe. Megismerjük a lengyelek játékeit, minden-
napi kedvenc szórakozásaikat. Pawinski rámutat arra, hogy ez
a mű és Tomasz Bielawski „A vadász“ című könyve (1595) a
király személyéről is elmondja mindazt, a mit addig kevesen
tudtak. Heidenstein és Warszewicki, azonfelül az udvari orvo-
sok is említik, hogy milyen lelkes vadász volt a király. Házas-
sága nem volt boldog, szerencsés sem. A szerelem szívében nagy
ürt hagyott, amelyet igyekezett a vadászattal kitölteni. Ez a
vadászszenvedélye harmonikusan egyesül jellemével, tette-
képességével, harcos voltával, testi és szellemi erejével és bele-
illeszkedik a század általános képébe, amelyet a nemesi társada-
lom formált.

A lengyel udvarnál helyreállította a hanyatlásnak indult
vadászatot. Szerény eszközökkel bár, de berendezte solymá-
szatát. Solymokat ajándékba is kapott a főuraktól, a nemesek-
től, tisztelőitől, sőt Rettenetes Ivántól is. Nagy állatbarát volt.
Neki köszönhető, hogy a krakói állatkert uralkodása éveiben
annyira meggazdagodott.

Báthory mindig és mindenütt szívesen vadászott. Leggyakrabban és legszívesebben Grodno, Wilno, Niepolomice, Bialowierza erdeiben. Szenvedélyében erőt nyert a további munkára. Még néhány nappal halála előtt is vadászott a Niemen parti erdőségekben. Simonius szerint éppen ez a vadászat siettette halálát.

Amikor Cyganski mindezekre rámutat, Báthory sok ismeretlen vonását mélyíti el s tartja meg számunkra.

*

SEBASTJAN GRABOWIECKI. († 1607.) Több vallásos költeményt dolgozott át, amelyeket 1590-ben „Száz lelki rím“ címen kiadott. Úgy látszik ez volt élete főműve. A lelki rímek tartalmilag Gabriel Fiamini „Rime spirituali“-ra emlékeztetnek. Formakincsök Kochanowski-ra mutat. Lírai költemény gyűjteményében a mély vallásos érzéseknek jutott főszerep és az őszinte Istenszeretetnek. A motívumok állandó ismétlése folytán a költemények eléggé egyformák és az eredetiségnek híján vannak. Jelentőségüket a versfelépítés és a strofa sokfélesége adja. Bár Kochanowski dalait és zoltárfordításait utánozta, új formát is hozott a lengyel irodalomba. Elsősorban továbbfejlesztette a szonettet és ő volt az első, aki bevezette a cansont és az oktávot. Mint költő másodrangú. Annál figyelemreméltóbb, mint formaművész.

Nagy barátság fűzte a kiváló költőhöz: Sep Szarzynskihez. Báthory udvarában titkári szolgálatot teljesített és így jutott a király közelébe, akinek 1585-ben följánlotta polemikus munkáját.⁶⁶ Dedikált munkájának címét keret veszi körül. Alatta obeliszk, a Lazarz nyomda jelvénye. Utána Luther véleménye a hitről latin és lengyel nyelven. A szövegek leelőhelyeit is fölünteti.

*

DANIEL HERMANN BORUSSIUS. (1529—1601.) Neidenburgban született. Tanulmányait a strassburgi Akadémián végezte, ahol a nagy hírű Johannes Sturm volt a mestere. A „De vita scholastica“ című művét az ő biztatására

írta. Később hosszabb időt töltött (hat évet) Ausztriában és 1579-ben Danckában telepedett meg. A Múzsza, hosszú hallgatás után ott újra megihlette, s bár „inkább a történetíró névre vágyik“, — költészettel foglalkozik.

„Hermann Daniel der ältere aus Preussen“ — ahogy a Jöcher: Allgemeines Gelehrter Lexikon nevezi, — akkortájt léphetett Báthory István szolgálatába és lett „königlich polnischer secretarius“. A király győzelmeinek tanuja volt, ezért tudta őt lelkes költeményekben dicsőíteni. Az események sorozatos megírására azután egyik barátja, Giese Tidemann, megleghangú levelekben biztatta.

Több munkát írt. Ezek részint életében, részint 1601 december 29-én bekövetkezett halála után láttak napvilágot.

A „Stephaneis Moschovitica“ 1582-ben, Danckában jelent meg. (Egy példányt Balassi Bálint hozott haza s az ma az Erdélyi Múzeumban van.)⁶⁶ A költő heroikus hangon ír a moszkvai háborúról és művét⁶⁷ Báthory Istvánnak dedikálja. 1589-ben újra kiadta, de ebből elhagyta a királynak szóló ajánlást.⁶⁸ Szabályos hexameterekben, meglehetősen latinsággal írt műve az események időrendi beszámolója csupán.

A bevezetés két és fél ívnyi és főleg a szenátorokhoz szól. Hivatkozik előbb írt műveire, néhány életrajzi adatot közöl. A 84. számozatlan lapon van a két énekből s a harmadik ének kezdetéből álló latin hősköltemény Báthory István lengyel királyról . . . amint az oroszokat leveri és békefeltételek elfogadására kényszerítette. A költemény — az előszó szerint — részlet csupán egy nagyobb műből, amely Báthory István egész életét magába foglalta volna. Az itt közölt részletet mások biztatására adta ki, de igéri, hogy folytatni fogja. Igéretét be is váltotta. A „Poemata academica aulica bellica“ című művében (1614) egész sereg beszédet és alkalmi költeményt találunk. A mű harmadik részét, a „Stephaneis“-t két könyvre osztotta s megénekelte Báthory Istvánnak Rettenetes Iván ellen viselt hadjáratát és közben elismeréssel szól a wedenski vajda, Farensbach tetteiről, — akihez közelebbi barátság fűzte.

A legszebb rész Báthory István magyar seregéről szól. Különös rokonszenvvel, szép dicséretekkel emlékszik Vadas Mihály „dux peditum egregius“ elestéről. Elmondja, hogy

Polock ostrománál harcolt, fegyverrel a kezében, amikor a várból egy ráirányított golyó kioltotta életét. Azután így folytatja:

„Occidit hei, quem non Turcae potuere catervae
Sternere, cum patriis miles serviret in oris.
Stat sua militibus meta et sine sanguine nunquam
Bella solent peragi. Longo dignissimus aevo
Sic cecidit Vadas animosus Martis alumnus.
Fertur eum moesto gemuisse Polotta susurro
Incusasse simul nimium properantia fata.
Pannonnes at magno cum luctu exangve cadaver,
Suscipiunt, tumuloque volunt componere Vilnae.“

A magyarok közül megemlíti még Békes Gáspárt és Gábort, Bornemisza Jánost, Borbély Györgyöt, Király Albertet, egy Károlyit, Sibrik Györgyöt. Leírást ad a vilnai palatinusról, Radziwill hercegről, majd Békes Gáspárra tér:

„..... aditur illi
Pannoniae gentis ductor Bekeschius armis
Consiliisque valens et doctae munere linguae.“

Elmondja, hogy mi baja volt Békesnek, hogy 1579 novemberében meghalt s hogy a király Vilnoba, Vadas Mihály mellé temettette el. Örök dicsőségük emlékére oszlopot emeltetett a két sír fölé.

Daniel Hermann a magyar történelmet is ismerte.

Érdekesen jellemzi az oroszokat. Azt mondja, hogy az kétszínű, hunyászkodó, ravasz, szószegő, barbár, goromba, gyáva s mégis uralkodásra vágyó nép. Ezeket példákkal bizonyítja s utána teszi:

„Ipse ego cum praesens horum spectator adessem
Non homines rebar: sed agrestia bruta ferasque
Et tamen his tanta est regnandi innata libido.“

István király nehezen határozta magát háborúra. Az oroszok már gyűjtötték a sereget s ő még mindig békekövete-
ket küldött s alkudozni kívánt. Ők is követekeket küldtek, akik
tiszteletlenül viselkedtek. Közben Hrehor Oscik (Osciscus) —
akiről sok szó esik e műben — árulást követett el. Ennek követ-
kezményeként egész litván tartományok pusztultak, mert a

muszka sereg égetett, ölt, tönkretett mindent, ami útjába került. István látta, hogy csak erélyes fellépéssel és megfélemlítéssel boldogulhat. Serege orosz területre vitte át a háborút. Az útjába eső várakat sorra bevette, úgyhogy az oroszok kegyelemért esedeztek a lengyel királynál.

Részletesen tárgyalja a lengyel és magyar csapatok által ostromolt és bevett Szokola várának elestét, amely a tűz martalékává lett.

„Occidit hostis atrox, domus occidit, occidit ignis.“ A magyarok „irgalom nélkül vágták az oroszot“, amitől csak a király parancsa térítette el őket: „az öldökléssel hagyjatok fel s az elesetteket temessétek el“. A magyarok ezt meg is tették. A közös, nagy sír fejfájára ezt írták:

„Hic caesi recubant Moschi quos Hunnus ut ense
Fulmineo stravit sic contumulavit eosdem.“

Az egész mű nem elsőrangú hősköltemény ugyan, mégis sok ismeretlen adatot tartalmaz s ezért érdekes.

Nem érdektelen egyéb munkája sem. A „De Rana et Lacerta“ című költeményt Zamojskinak dedikálta. Az eleje írt hosszú latinnyelvű előszóban felsorolja azokat az érdemeit, amelyeket Báthory Istvánnál szerzett. Ezek valóságát bizonyíthatja maga Zamojski is. Reméli és azzal áztatja magát, hogy éppen azért III. Zsigmond király is kegyes lesz hozzá.

Végül van egy Vilnóban megjelent munkája, amelyet egy heroikus költemény kíséretében Erdély vajdájának, Báthory Zsigmondnak dedikált.

*

ELIASZ PILGRZYMOWSKI (Pilgrimovius, Pielgrzymowski). Mindössze annyit tudunk róla, hogy a király titkára volt és hogy 1581-ben neki ajánlotta egyik művét.⁶⁰

Művét rajzok díszítik, amelyek hasonlítanak a Marcin Kromer krónikájában látottakhoz. Harminchat biográfiát közöl és azt ugyanannyi fametszettel illusztrálja. Ádámmal Évával kezdi és Sardanapalon, Cyruson, Artexerxesen fejezi be. Hol versbe szedte mondanivalóit, hol meg prózába.

Az irodalomtörténet nem tartotta fenn nevét. Valószínűleg azért, mert nem volt irodalmi munkássága, vagy ha volt, az jelentéktelen, akárcsak kortársáé: Bernard Spilinbergé, akiről még kevesebbet tudunk. Nevezetesen mindössze azt, hogy 1584-ben egy munkát Báthory Istvánnak dedikált.⁷⁰

*

LEONARD UNCIVS Z SIEDMIOGRODU. (Erdélyből.)

Számos költeményt, elégiát írt. Egyet János Zsigmond, egyet Báthory Kristóf halálára. A „Poematum libri septem“⁷⁴ című művét 1579-ben Báthory Istvánnak ajánlotta.⁷¹ (Serenis principibus et fratribus Stephano Poloniae Regi et Christofero Bathori de Somlio vaivodae Transylvaniae... Leonardus Uncivus Transyl. cum humili officiorum suorom commendatione (a belső lapon verssel. Datum Romae IIII. Non octob. MDLXX).

A másik lapon egy levelet közöl, amelyben művét dicséri. (Versus docte et elegantur conscriptos) és arra hivatkozik, hogy egykor iskolatársak voltak Padovában Báthory Istvánnal, András fiával. Innen a pestis miatt menekülni kényszerült és Rómában telepedett le. 1581-ben már Szászvároson lelkészkedik. Később prózában, vagy versben számos barátja írt dicséretet a költeményről, így például Carlo Sigonio, Antonius Muretus, J. Major P. Melissus, G. Teores, G. Hanguisus. Uncivus könyvét megfelelő költemény kíséretében Berzeviczynek is megküldte, prózai levéllel pedig Gálfi Jánosnak.

Hogy a másik íven üres helyet nyerjen, az utolsó lapokat betölti a püspökségek, a vármegyék, Regni Hungariae et Sclavoniae jegyzékével. A költemény a C. íven kezdődik és tárgya a magyar történelem. Poematum libri septem de rebus Ungaricis. Cracoviae 1573. Műve hét könyve oszlik. Etelével kezdődik (401) és Korvin Mátyással fejeződik be (1458). A szerző megénekli a legkiválóbb monarchák uralkodását és mindenekelőtt leírja haditetteiket. Minden könyv előtt „Argumentum“ van, amelyben az illető könyv rövid tartalmát foglalja össze.

Uncivus magyar tárgyú költeményéről az olasz Brutus-

nak is tudomása volt. Egyik Gyulainak Vlnobá küldött levelével,⁷² egyidejűleg megküldte Dudith András „De cometis“ című munkájának bevezetéssel ellátott példányát és Petrus Angelius Bargaeus olasz költőnek a „Vadászatról“ szóló költeményeit. Felhívja Gyulai figyelmét Uncius poemáira is.

Néhány helyen, ahol a magyar történelem közelebbi kapcsolatba jutott a lengyel történelemmel, szó van Lengyelországról is. Például az első lapon: Colomanus Castrum Cracoviense expugnavit, Hedvigis Poloniae adepta est regnum. A II/a és a következő lapokon a várnai csatavesztést írja le. Mindezeket csak megjegyzés, vagy utalás formájában.

A szerzőnek a lengyelekhez fűződő közelebbi kapcsolatairól csak az utolsó hat lapon közölt költemény tesz tanúságot. Zbigneo et Hieronimo Ossoliniis, Joanni Drohojovio, Joani Senicio, nobilibus polonis címen.

E költeményben dícséri Lengyelországot, Báthory Istvánt, az „Unanimi voce“ (!) megválasztott királyt és az egész Báthory nemzetséget. Perbe száll a különféle gyanúsításokkal. Nevezetesen azzal, mintha a töröknek adót fizetnének, vagy mintha a király alacsony származású lenne, — miként azt némely nemes hirdette. A Báthoryak eredetét a gótokig vezeti vissza, akik egykor Transylvániában éltek és így módon Báthory István a híres Alarik Pannoniustól származik. Majd így folytatja:

„Credo ad vos esse allata carmina Leonardi Uncii de Ungaricis Rebus, Cuius cum his meis, ut spero, ad vos literae perferentur. Tibi illum virum bonum, et imprimis eruditum, de meliore nota commendo. Nam ubi etiam a literis discedas, multa in illo sunt, quare dignum tuo amore censeas, imprimis usus multarum rerum, et his explicandis memoria par, in consuetudine et convictu mira suavitas, unum maxime te oratum velit . . . ut si qui isthic sint, quemadmodum ipse suspicatur, qui illi minus sint aequi, ut illius causam suscipias etc.“

*

HIPOLIT ZUCCONELLUS. Valószínűleg Velencéből származott. Nem nagy igényű költő. Az olasz bibliográfiák meg sem említik. Estreicher még nem jutott a Z betűig és így

mindössze azt tudjuk róla, amit Apponyinál találunk. 1583-ban Báthory Istvánnak dedikálta a *Viridarium poetarum-ot*.⁷³ A címlapon egy a királyt ábrázoló érem portré van körötte e felírás: „Stephanus Báthor, Rex Poloniae etc.“, a második lapon a királynak szóló ajánlólevél és az aláírás: *Hyppolytus Zucconellus*. Az 5-ik lapon „*Auctorum catalogos*“, majd meg költemények következnek. A II. kötetnek új címe: „*Del guardius de Poeti, in lode del serenissimo Redi Polonia, Gran Duca di Littuania, Russia, Prussia, Samagitia, e Chionia, Signor di Libonia el principe di Transilvania, Libro secondo II. in Venetia appresso is Guerra fratelli 1583.*“ Az első kötet fametszet képmása körül olasz körírás olvasható.

A lengyel királyhoz intézett szép ajánlólevélből megtudjuk, hogy Zucconellit Erdély vajdája, Báthory Kristóf küldötte Velencéből a republikába és hogy vele jött a vajda egyik orvosa Daniel Zucconelli (Hipolit bátyjának) kérésére. Belunoba érkezett, ahol hallatlan ovációval fogadták. Így terjedtek el mindenfelé a király hőstettei. Szónokok és költők dicsőítették azokat és énekelték meg. „*Quorum omnium scripta si in unum colligi vellent, infiniti paene operis esset. Verum cum haec paene mihi, quem una cum fratribus meis, in eorum numero, qui ex illustrissima Bathorea pendeat familia, accipere dignatus es, elargita fuissent, ea ad te mittere decrevi. Qua in me admodum excitavit summa observantia, ac cultus meus in Serenitatem tuae Sacrae Majestatis fratrem dignissimum Transylvanicae Principem, in quo colendo nos fratres Zucconei quasi legem quandam nobis edidimus, quam studiosissime semper observaturi sumus, ut ea ipsa poemata tamquam ex huius regionis floribus, in corollarium redacta, sub typis ad manus tuas devenirent*“ etc.

*

SAMUEL WOLF. Kilétét felfedni nem sikerült, adatai ismeretlenek. Estreicher még nem dolgozta fel.

1583-ban írt egy költeményt a moszkvai hadjáratról. Műve Sziléziában jelent meg, és azt Báthory Istvánnak dedikálta.⁷⁴

*

A FILOLÓGUSOK CSOPORTJA.

A humanizmus egyrészt érdeklődést keltett a filológia iránt, másrészt hozzájárult e tudomány fejlődéséhez, amit csak táplált a mindenfelé ébredező nemzeti szellem és a lengyel nyelvnek egyre szélesebb irodalmi terjedése. E kor számos kiváló filológust adott és minden jelesebb író (Kochanowski is) foglalkozott filológiával. A vezetőszerpet Kochanowski padovai iskolatársai, Andrzej Patricii Nidecki és Jakób Górski vitték. Többoldalú munkásságuknak idesorolása némi nehézséget jelent. (Górski, pl. három művét ajánlotta volt Báthorynak, de írt egy filológiai, egy esztétikai és egy teológiai művet.) A filológiai irány fellendülésére való tekintettel őket is, mint a filológiai képviselőit itt tárgyaljuk.

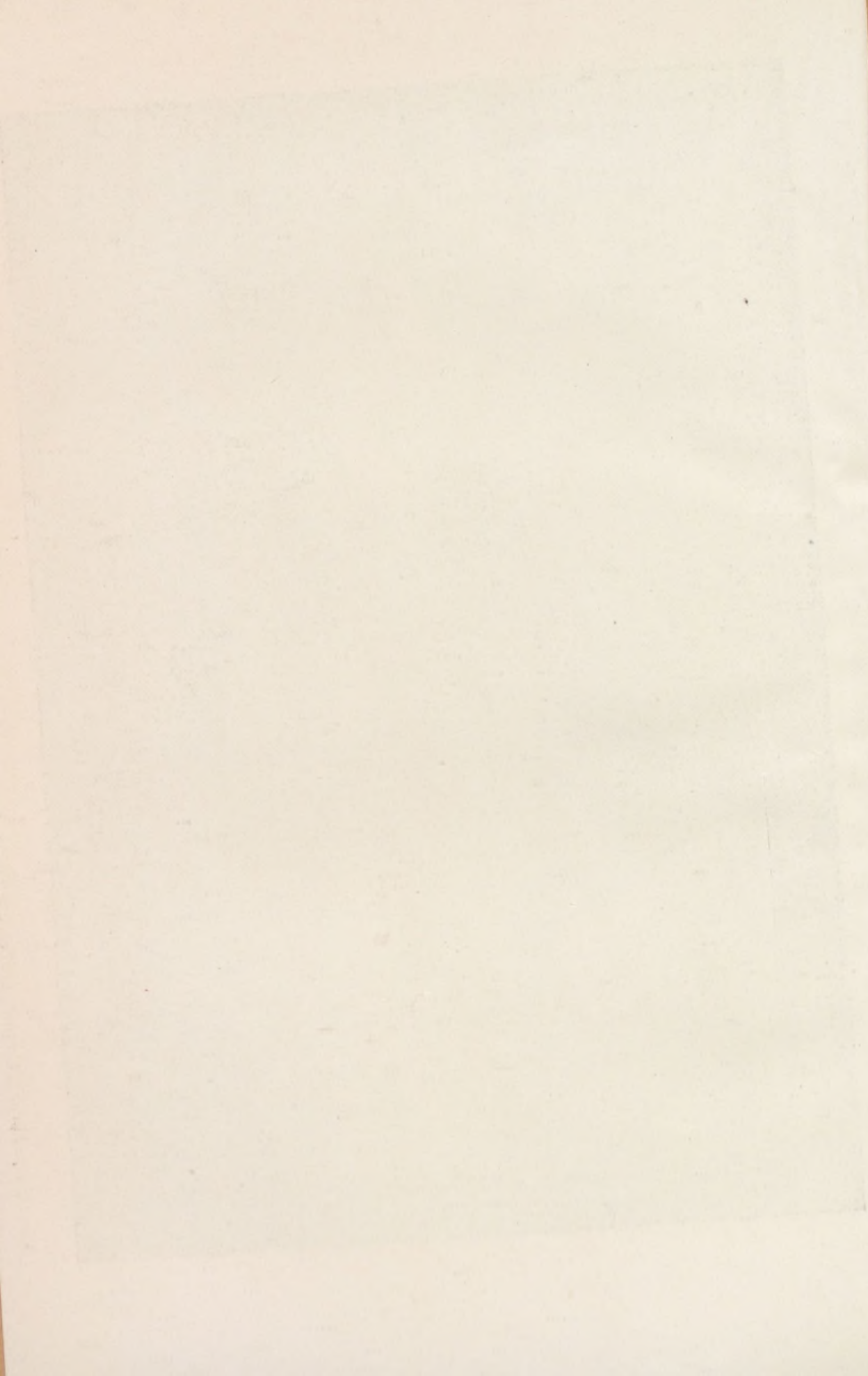
*

JAKOB GÓRSKI. (1525—1585.) A híres humanista éveken át volt a krakói egyetem rektora. Kiváló filológus, aki így szólt egy alkalommal István királyhoz: „Uralkodóvá lett az a vélemény a tanulatlanok (barbaris) között, hogy a tudománynak szentelés tulajdonképpen csak azoknak való, akik szeretik a hatalom nélküli nyugalmat, hogy ez nem járul hozzá, hogy a Rzeczpospolita számára nagy műveket alkosson, sőt inkább azokat az elméket, akiknek nincs tehetségük a tetekhez — visszatartja.”

Halála évében a „Pro tremenda et veneranda trinitate“-t Báthory Istvánnak dedikálta. A címlap külső felén van egy

„Mons Reipublicae Poloniae“ (1578) allegóriája Báthory Istvánna J. D. Solikowski; Facies perturbata... című művéből

tizennyolc soros epigramma. Az aláírás: Andreas Eumorphus Glogoviensis. A dedikáció tizennyolc lapra terjed.

Egy másik műve 1585-ben jelent meg és Wierzbowski szerint tévesen Báthory Istvánnak van dedikálva. A szerző ugyanis a művet Báthory Andrásnak dedikálta. A címlap belső lapján találjuk a Báthoryak címerét, amely körül fölírás olvasható és egy hat soros vers. Stan Dobrin aláírásával. A következő lap egyik és másik oldalán tizenkét és hat soros vers ugyanezen kardinálishoz.⁷⁵

1582-ben Górski számos beszédet, orationes gratulatoriae-t mondott és azt a királynak dedikálta.⁷⁶

*

ANDRZEJ PATRICII NIDECKI (1530—1587). Jogot és filológiát tanult Padovában. Cicerói fragmentumok gyűjtésével foglalkozott és azokat ki is adta. Ez szerzett neki hírnevet és ez szerezte meg számára Kochanowskinak élethosszig tartó barátságát. Elragadtatással írt e barátságról egyik társuk, mondván, „hogy Kochanowski Patricii-vel mint testvér a testvérral éltek, minden titkukat megosztva egymással“. E barátságból Kochanowski tanulmányaira is áldásos hatás áradt. Nidecki vette rá a filológia tanulmányozására és további munkára ösztökölte. Segítették egymást és gyakran váltottak levelet. Kochanowski viszont költői alkotásokkal, elégiákkal és epigrammákkal hódolt barátjának.

1583-ban a „De ecclesia vera et falsa libri V.“ című művet Báthory Istvánnak dedikálta. Stanislaw Karnkowski a gnezeni hercegérsek a szerzőhöz intézett egyik levelét olvashatjuk itt, amely Lyskowiczében kelt Cal. Septemb. A. 1585. Ad lectorem huszonhét latin vers. Anonymi Basili Galinensis de libro epigramma görögül, amelyeket latinból fordított. 1585-ben valószínűleg újabb kiadásban is megjelent.⁷⁷ Karnkowski levele után közli Stanislaw Hosiusnak a szerzőhöz írt levelét. E levelek az előbbi kiadásból hiányoztak. Az újabb kiadást is Báthorynak ajánlotta.

Ezekon kívül írt köszöntő beszédeket a királyról, legnevezebb műve azonban a Ciceróhoz írt kommentár.

*

AZ ORVOSOK ÉS ALCHEMISTÁK CSOPORTJA.

A királyt, kora ifjúságától, kóros betegség nyugtalanította. Érthető tehát, hogy érdeklődése az orvostudományra is kiterjedt és hogy a királyi udvarban főhelyet biztosított az orvosoknak. Személyesen viszont, a mágiával és alchemiával foglalkozott. A lengyel udvarban különben ez nem volt újdonság, inkább hagyomány. Az utolsó Jagiello, Zsigmond Ágost ugyancsak lelkes híve volt e kétes tudománynak és annak tulajdonítható, hogy a krakói egyetem volt az egyetlen Európában, ahol — Bologna és Padova mellett — a XVI. században alchemiát és mágiát tantárgyként tanítottak.

A király külseje, testalkata remek egészséget mutatott. Spártai életmódja, nagy aktivitása és arcvonásai az örök megelégedettséget tükrözték és kellőképpen alá is támasztották a látszatot. Ma azonban már közismert tény, mily nagy szenvedés rejlett az egészségesnek látszó külső mögött. Öröklött és állandó betegsége miatt rendszeres orvosi felügyeletre volt szüksége, politikai érdek azonban azt kívánta, hogy a közvélemény mitsem tudjon erről, s hogy ez a király és orvosainak titka legyen.

Az udvarban állandó orvosi tanács volt. A collegium medicorum S. R. M. Erdélyben Blandrata állott a fejedelem mellett és látta el orvosi tanácsokkal. Lengyelországban pedig Adalbert Oczko, az olasz Mikolaj Buccella, aki Padovából jött és Simon Simonius. A két utóbbi orvosi tárgyú és Báthoryra vonatkozó polémiájáról lett híres, a király halál után. Gondos-

kodtak arról, hogy az udvarhoz kerüljön Hieronim Mercurialis, a betegség legnagyobb szakértője. A királlyal közeli kapcsolatban állott, hiszen neki dedikálta egyik munkáját. Tudjuk, hogy a nagy hírnévnek örvendő Tarvisánust és Villenbröchet is szerződtetni akarták az udvarhoz. Az említettekén kívül itt találjuk még az olasz Fabien Sassa Niphust, Rupertus Finket és Jakób Goslowskit, a „culinae reginae prefectus“-t. A király gyógyszerészei voltak: Angelo és Florián Cabortus, Jan Pipan és mások. A király magángyógyszertárának vezetését Wesselényire bízta, mert benne bizott meg leginkább. A társasághoz tartozott több mint tíz sebész. Közöttük volt Guillaume Lucenberger és Jan Czigulicz, aki a királyt holta után fölboncolta. A sok udvari orvos különös légkört teremtett az udvarnál. A király számos orvosi mű keletkezését támogatta és mozdította elő. Így neki köszönhető többek közt, hogy Oczko és Simonius művei megjelentek.

A királyt a természetes gyógy mód is érdekelte. Szkle és Jaworow (Lwów közelében) messze földön híres gyógyforrások voltak, amelyek hatásáról a király is tudomást szerzett.

Az alchemisták közül különösen Thurneiserrel lehetett közelebbi kapcsolata a királynak.

Az orvosok kétségtelenül tudták, hogy a király az adott körülmények mellett nem lehet hosszú életű. A gyorsan beálló katasztrófa mégis meglepetés volt valamennyiök számára. Erre senki sem gondolt, ebben senki sem hitt és így nem csoda, hogy kezdetben a megmérgezés híre kelt szárnyra. A tévhitet azonban hamarosan megcáfolták az igazi tények.

A Buccella és Simonius közötti vita nemcsak a királynak egészségi állapotára, hanem a korabeli lengyel viszonyok megismeréséhez is bőséges anyagot nyújt. A két orvos vitája heves volt. Simonius a boncolásnál sem vett részt, Hieronimus Powodowski pedig temetési beszédében sem tudta elfojtani a vitatkozó orvosok iránt táplált haragját.

*

SIMON SIMONIUS Z LUCQUES (1533—1602). Elszánt politikus és termékeny író. Irodalmi munkássága Len-

gyelországba jövetele előtt kezdődött és azt túlélte. Ő volt a padovai materializmus képviselője Lengyelországban.

Heves polémiája volt Marcelli Squarcialupi-vel, aki 1585-ben könyvet írt nagy ellenfeléről „Simonii Summa religio“ címen, amelyben szóvátette Simonius mester háromszoros hitehagyását. 1599-ben újabb műve jelent meg „Simonio Simonii Lucensis Primum Romana, tum Calviniani, Deinde Lutherani, denuo Romani, semper autem Athei summa religio“ címen valószínűleg Kolozsvárt. Ez gyors válasz volt a Simonius Supplex címen Vilnóban megjelent műre. Simoniusnak szemére veti injuriam, mendacium, obscoenitatem; hogy nincs vallása, bár most katolikus akar lenni, hogy a hatalmasoknak sokat ígér, de mitsem tart be. Az ateizmus doktorának nevezi, nagy gúnnyal összegezi vallásos nézeteit, amelyekben Isten csupán meleg napot jelent számára az epikureusi materialisták hitvallása értelmében. „Coelum genitoris loco, terram Matrem rerum apellamus, calor est causa perficiens.“

Simonius válaszolt erre a Scopae-ban és elmondja katolikus hitre térésének történetét. Miután katolizált, írja, megszakította baráti kapcsolatát Squarcialupi-vel.

Közelebbről érdekel minket egy másik polémiája, nevezetesen az, amelyet Buccellával folytatott.

Buccellát még Blandrata ajánlotta volt az erdélyi udvarhoz. Simonius csak négy évvel később jutott a király közelébe. Szerinte a királyt heves asztmatikus bántalmak kínozták, Buccella viszont a király betegségét epilepsziának minősítette, azonkívül Wesselényi bizalmát élvezte és ez külön is alkalmas volt arra, hogy Simoniusban ellenszenvet tápláljon. Buccella nem volt jelen, amikor a király katasztrofális betegsége kezdődött és szemére vetette Simoniusnak, hogy a beteget borral itatta. „Sic etiam restitutus fuisset Rex noster, misi vinum bibiset.“

E polemizáló írásokban több magyarról esik szó, akiket Simonius kevés rokonszenvvel kezel. Így szó van Lepcsényiről, Majláthról, Forgách Zsigmondról, Kathayról, Bornemisza Jánosról, Horváth Ferencről, Szemere Mihályról, Horváth Andrásról, aki „Vini regii custos“ volt, báró Pozsgay Zsigmondról, akikről megjegyzi, hogy a király halálát részletesen leírták

A nevesebb emberek közül felemlíti Báthory Andrást, Kovacsóczyt, Berzeviczyt, Békes Gáspárt, Gyulai Pált, Dudithot és Possevinót. Szó van több erdélyi orvosról is, mindenekelőtt Blandratáról.

Buccella így fogalmazta meg 1588-ban véleményét ellenfeléről: „Quod fungus inter herbas, hoc Simonius inter doctos viros“.

1584-ben Simonius egyik művét⁷⁸ Báthory Istvánnak dedikálta. A bevezetésben dicséri Buccellát, majd Candido Lectori következik, amelyben felsorolja műveit. (Commentaria Hipocratica. De Febribus, centuria anim. med. De affectibus dentim, Peripatetica disputatio Commentarii in libros Arist. de spiritu, de sensibus.) Utána Bersmann és Hieronimus Rensner költeményei következnek. Végül egy prefáció: Laur Jombero Apud Monspeliense professori, amice singulari.

*

MERCURIALIS HIERONIM FORLIVIENSIS (1550—1606). Forliban született. Voltak, akik kora Aesculapusának nevezték. Padovában, Bolognában és Pisában betegeket gyógyított és az egészségeseknek tanácsokat adott, hogyan óvják meg egészségüket. Szülővárosának polgárai szobrot emeltek érdemei elismeréséül. Nagy hírnévre tett szert és hatalmas vagyont szerzett, amelyet fiára, barátaira és a szegényekre iratott. „Bien fait et de bonne mine“ ember volt. Angyali jóság és nagy istenfélelem jellemezte.

Sok műve maradt ránk. A legnevesebb a „De arte gymnastica“ (Venecia, 1587). Érdekes tanulmányt találunk itt az ókoriak játékaikról és testgyakorlásáról. Közismert még a „De morbis mulierum“ (1601) és a „De morbis puerorum“, továbbá a „Consultationes et responsa medicinalia“ (Venecia, 1625) című munkája.

1584-ben a „De venenis“ című munkáját⁷⁹ Stephano I. Regi Poloniae-nek dedikálta. Albertus Scheligius, Patavii Kal. Martii 1683. A dedikáció után: Votivum Francisci Huniadini Transil. in editione operos (Carmen).

Mercurialis a Stephano Primo. Dei Gratia Regi Polo-

niae Magno Duci Lithuania, etc. Domino suo clementissimo Albertus Scheligus (V) Varschaviensis med. c. művének bevezető szavait a szenátushoz intézi. Többek között ezeket mondja: „Clarissimus Praeceptor meus Hieronimus Mercurialis, vir inter eos qui de arte medica nostra hac tempestate bene sunt promeriti, facile princeps, cum multis hinc inde praeclarissimorum virorum literis sollicitaretur, ut copiam suorum de puerorum morbis disputationem faceret, quod scilicet illae essent ejus modi (ut tanti viri sunt omnia) quae multo in Medicina usui esse possent, plurima continentes ex variis gravissimorum veterum monumentis eruta, et maximo cum judicio simul comportata: justis amicorum petitionibus cupiens satisfacere, cum tot exempla manuscribi non possent, quod petebantur, tandem secum ipse statuit, pro communi omnium utilitate, eas typis imprimendas dare.“

Mercurialis tanítványának Groscesiusnak kérésére beleegyezett előadásainak kinyomtatásába. Scheligius soraiban szép szavakat találunk a király dícséretére: „. . . si alicubi justitiam quis vigere dicat in Regno Poloniae, te Rege locum fixisse assevero. Felicem nostram te Rege Poloniam, quo praesente Religio Christiana propagatur, hostis a finibus Regni longe lateque, arcetur, Justitia ex aequo unicuique administratur . . . suscipe . . . Serenissime Rex Tractatum hunc praeceptoris mei hac tempestate nostra medici praeclarissimi et omnium Medicorum coryphaei benigno vultu et eum sub umbra majestatis tuae habere ne graveris . . .“

*

LEONARD THURNEISER (1531—1596). A fejlődő orvostudomány mellett helyet kapott — a királyi udvarban és az egyetemen egyaránt — az alchémia és a mágia. Az előbbi képviselője volt Thurneiser. A királyhoz való kapcsolatáról közelebbi adataink nincsenek. Tudjuk azonban, hogy „Historia sine descriptio“ című munkáját a királynak dedikálta.⁵⁰ A címlapot követő lapon találjuk a szerző képmását a festinā lente címerrel. A képmás fölött két kis vers latinul és görögül e felirattal: In effigiem Leonhardi Thurnesii, illustrissimi electoris

brandenburgiei Archiatri. A latin vers alatt F. S. W. V. V., a görög alatt: M. P. V. S. Utána következik a dedikáció: Illustrissimo atque potentissimo Stephano Dei gratia regi Poloniae. M. D. L. etc. domino suo longe clementissimo. Itt felsorolja a kabalistákat, mágusokat, filozófusokat, orvosokat, akik a fízológjáról és a terapeutikáról írtak. Jellemzi a gyógyfűvekkel való gyógyításának saját módszerét és megmagyarázza ennek eredményét. Végül Báthorynak ajánlja művét és jókívánatait tolmácsolja a királynak. Kelt Berlinben 1578-ban. Utána egy egész lapon Salamon Teichmann „ad lectorem“ versben elmondja, hogy ő volt a mű latin fordítója. Az a.) íven kezdődik a mű igazi szövege, az elején jelzi, hogy „Ex doctrina partim Philippi Theophrasti Paracelsi partim aliorum artificium, partim ex ipsius autoris iudicio et scientia“ — íródott. Maga a mű harminchét részből áll. Mindegyik rész más-más növényről szól. Mindegyik növényt görögül, héberül, németül is megnevezi és közli gyógyító tulajdonságát. Gyakran hivatkozik Paracelsusra. Műve német nyelven megjelent. Sokban emlékeztet Sirenius munkájára.

Thurneisert ma már aligha tartanók alchemistának, inkább orvosnak, aki a gyógynövények orvoslását hiszi és ajánlja.

*

MATEMATIKUSOK ÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK MŰVELŐI.

A XVI. században megjelent kiadványok jórészt teológiai tárgyuak. Semmiesetre sem jelenti ez azt, mintha a többi tudományágakat elhanyagolták volna. A klasszika filológia kivételével minden más tudományágot inkább gyakorlati szempontból műveltek. Nemcsak a jogot és az orvostudományt, hanem a matematikát, a természettudományokat és a földrajzot is. A tudomány l'art pour l'art szeretete igen csekély volt. Páratlan volt a maga nemében az olyan teoretikus szellem, amilyent Lengyelország adott a századnak Copernikus személyében.

A publicisztika is fejlődött, bár hiányzik belőle a szélesebb látókör és híjjával van tehetségesebb művelőknek. Néha a meggyőződés őszinteségét is nélkülözi, minthogy legtöbbször személyi szempontok szerint irányították. Példaként elég Krzysztof Warszewickire utalni. A szépirodalom elért a fejlődés tetőpontjára, és olyan mesterekkel dicsekedhetett mint Kochanowski, Sep-Szarzynski és mások.

A matematika és a természettudományok képviselői között idegeneket is találunk. Ketten Báthory Istvánnak ajánlották műveiket és ezért közelebbről is érdekelnek bennünket.

*

CHRISTOPHORUS CLAVIUS (CLAU) BAMBERGENSIS S. J. (1558—1612). A bambergi jezsuita híres matematikus volt, akit XIII. Gergely pápa Rómába hivatott, hogy

a naptárt átnézesse vele és a szükséges javításokat elvégezze. Miután feladatának megfelelt, kiadta a „De Calendario Gregoriano“-t 1581-ben. A naptárt főleg a protestánsok támadták. Többek közt Scaliger József is. Clavius azonban nagy hozzáértéssel és élelkséggel védte a maga igazát. Kiváló geometer és asztrológus volt. Kortársai új Euclidesként tisztelték. Vietának volt az ellenfele, akit több ízben legyőzött.

Lengyelországban nagy tekintélynek tartották, van is erről egy bizonyítékunk. A krakói akadémia professzora Jan Tonski (†1664-ben) matematikai munkáiban (Arithmetice vulgaris, 1640) megállapította, hogy Clavius correxit.

Rómában a jezsuiták kollégiumában halt meg hetvenöt éves korában, templomlátogatás közben.

Művei öt kötetben maradtak meg. Egyik művét Báthory Istvánnak dedikálta. Stephano Poloniae Regi potentiss. Chr. Clavius S. J. perpetuam felicitatem. A címet gazdagon diszített rézkarckeret veszi körül. A végén van a keltezés és a nyomda megnevezése.

Christophoro Clavio Bambergensis: a Libri octo dedikációjában a következőket mondja:

„Quod meum opus de Gnomonica tibi potissimum dicere constituerim, Rex potentissime, non dubito, quin aliqui minus probent . . . Ego vero longe alio, ac meliore, ni fallor, iudicio, quam illi, neque ulli magis hoc munus, quam Regi, neque Regum ulli potius, quam tibi, neque ullo commodius, quam hoc tempore convenire statui.“

Dícséri a királyt a katolikus vallás szeretetéért. Egy szép címlap után folytatja a királyhoz intézett bevezetőjét.

Sokak véleménye az volt, hogy amikor a király a harctéren építi a jövőt, nem illő idehaza ilyen matematikai, csillagászati munka ajánlásával őt zavarni. A szerző véleménye azonban más volt. Amint azt az alábbiakból kivesszük. „Hoc belli tempore nihil a tuis negotiis abhorrere videtur, si habeas unde tibi detur occasio recordandi, quanta sit habenda ratio in bello temporis et horarum, quanti referat suo quaeque tempore ac loco exequi, suis quaeque horis peragere . . . perpetuam esse temporis fugam, quod semel elapsus est, redire nunquam minimo momento magnas plerunque rerum inclinationes

fieri.“ Végül dícséri a király jóindulatát és jóakarátát, amely-lyel a jezsuiták iránt viseltetik és köszöni a nekik nyújtott segítséget.

*

ANNIBAL ROSSELIUS (ROSELIUS) (†1593-ban.) Életéről és munkásságáról keveset tudunk. Teológiát és filozófiát tanított a krakói akadémián. Bencés volt. Egyik művét⁸¹ a gnezeni hercegérseknek, Stanislaw Karnkowskiaknak dedikálta. A dedikációban elmondja, hogy szegényen és üldözötten jött Lengyelországba a franciskánus generális Gonzaga Ferenc parancsára. 1586-ban Hieronim Powodowski támogatásával megjelent a „Pymander Mercurii Trismegisti“ című műve,⁸² amelyet Stephano I. Regi Poloniae-nek dedikált. Dícséri Powodowskit és Warszewickit. A mű fejezetekre oszlik: De Pomeránia, de Moschovia, de Polonia (Craccovia, Boleslaus Crispus, St. Karnkowski, Jan Solikowski, Petrus Myszkowski, Hier. Rozdraszow, Lucas Koscielecki, P. Dunin Wolski etc., sőt még Franz Weselinus Hungarus.

Stephanus Bondonius, J. Bielski krónikájában azt írja róla, hogy: „Ebben az évben (1593) Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepének éjjelén meghalt Krakóban egy szerzetes, tiszteletreméltó és tanult ember, és Istenes életű és szent, Hannibal nevű olasz, akit nemcsak rendtársai, hanem sok tanult ember is, meg közönséges is, sajnált, mert jó és példás szónok volt.“

*

ÖSSZEGEZÉS.

Igyekeztünk a Báthory István királynak dedikált műveket bemutatni és azokat a koráramlatok háttérébe állítani. Ily módon akartuk jellemezni az akkori lengyel-magyar-olasz szellemi életet annyira, amennyire az a király személye körül zajlott.

Az Erdélyből jött király az erdélyi udvar tendenciáit valósította meg lengyel földre vitt magyarjaival. Új színekkel és vonásokkal gazdagította a pezsdülő lengyel szellemi életet, amely tele volt reneszánsz hatással. A padovai történetírás módszereit, a nyugati földrajz-történetírást szorgalmazta és támogatásával fejlesztette. Ez új elemek is részt vettek a lengyel kultúrmisszió teljesítésében.

A reneszánsz irodalom lengyel színvonalának fontosságáról a legbeszédesebben szól európai hatása és az a szerepe, amelyet a szomszéd államok irodalmában nyomon követhetünk. Angol, francia és német nyelven jelentek meg a kor legkiválóbb katolikus és nem katolikus teológusainak (Hosiusnak, Kromernak, Jan Laskinak, Stanislaw Warszewickinak és másoknak) munkái. A lengyel történetírók és geografusok művei évszázadokon át alapvető forrásul szolgáltak nemcsak Lengyelországra és a lengyel népre vonatkozó adataikkal, hanem a tőle keletre fekvő országokra is. A lengyelek mutatták meg Nyugat-Európának azon népek kultúráját, amelyek részben a Jagiellok és Báthory István uralma alá tartoztak. Így elsősorban az oroszokét és a balti népekét. Julian Krzyzanowski irodalomtörténetében a következő szavakkal jellemzi a lengyel

irodalomnak ezt a hivatást betöltő, „missziós feladatát”: „a lengyel irodalom, mint a lengyel társadalom felébresztett öntudatának kifejezése egyidejűleg reprezentánsa és kifejezője volt a kulturális népek aspirációjának, akik az aspirációk önálló fel fogására és kifejezésére csak a századok folyamán értek meg”.⁸³

Hogy milyen szerepe volt Báthory Istvánnak az irodalom e világában, milyen hivatást töltött be az irodalomban, az a lengyel, a nyugati és a magyar áramlatok összhangjában tükröződik. Ugyanakkor a király személye és a két ország között fennálló szoros kapcsolatok nagy magyarokat vonzottak lengyel földre. Láttuk, hogy a király vitte ki az első nagy magyar lírikust, Balassi Bálintot. Királyi támogatással végezte orvosi teendőit és írta költeményeit Hunyadi Ferenc. Báthory támogatta Unciust. Egy Zucconelli, egy Gwagnin, vagy egy Thurneiser kifejezésre juttatja a nagy királynak az irodalomra gyakorolt hatását.

Ami a királyt magát illeti, történelmet alkotott (és írt is). Buzdított főleg a történetírás terén. Iskolát teremtett a röpirat és céltörténetírás pártolásával. A tudományt is felhasználta állandó célja érdekében, de az örök igazságtól soha sem tért el. Természetesen föllelkesítette és munkára sarkalta a szépírókat is és hozzájárult a lengyel szépirodalom további virágzásához. Korának legnagyobb szellemeit is maga felé fordította, maga pedig két nép legkiválóbbjainak közös szimboluma lett.

*

JEGYZETEK :

I. RÉSZ.

- ¹ *Hóman—Szekfü*: Magyar történet IV. kötet, 315 l.
- ² *Balanyi György*: Lengyelország és Európa. Tanulmány Kállay Miklós: Báthory István c. történeti regényében. Budapest, Dante. 1937. XI. l.
- ³ *Kerecsényi Dezső*: A XVI. sz. magyar humanizmusa. (Egyetemi előadások 1941—42. tanévben. Budapest.)
- ⁴ *Lukinich Imre*: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király (1533—1586) emlékezete. Budapest. Stephaneum. 1935. 4. l.
- ⁵ *Divéky Adorján*: A magyar-lengyel érintkezések történelmi tanulságai. Budapest, 1937. 15. l.
- ⁶ *Lukinich* i. m. 3. l.
- ⁷ *Kardos Tibor*: Stflustanulmányok Mátyás király kancelláriájáról. (Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából. 1933. okt. 22. sz.) 22. l.
- ⁸ *Hóman Balint*: A magyar történetírás első korszaka. Minerva Könyvtár 5. sz. Budapest, 1927. 8—10. l.
- ⁹ V. ö. *Kardos* i. m. 2. l.
- ¹⁰ *Lukinich Imre* i. m. 5. l.
- ¹¹ Szamosközi István: történeti maradványai. Budapest, 1876. I. kötet, 125. l. „Junckher von Zibenburg.“
- ¹² *Lukinich Imre* i. m. 7—8. l.
- ¹³ *Lukinich Imre* i. m. 10. l.
- ¹⁴ *Lukinich Imre* i. m. 7. l.
- ¹⁵ *Lukinich Imre* i. m. 8. l.
- ¹⁶ *Hóman—Szekfü* i. m. 314—315. l.
- ¹⁷ *Samuel Zborowski* még 1574 december végén menekült Erdélybe. Akkor a fehérvári udvarnál találta Blandratát, Girolamo Vidal da Cremona kapitányt, Cirna Rafael olasz ágyú mestert és az egyetlen lengyelt, Nowodworski Bertalant, akinek szerepét nem ismerjük.
- ¹⁸ *Hóman—Szekfü* i. m. 315. l.
- ¹⁹ *Veress Endre*: Báthory István király. Budapest 1937. 287. l.
- ²⁰ Született 1523 október 18-án, meghalt 1596 szeptember 9-én.
- ²¹ *Hóman—Szekfü* i. m. 316. l.
- ²² *Szilágyi Sándor*: Erdélyország története különös tekintettel művelődésére. Pest, 1866. 414. l.
- ²³ *Lukinich Imre* i. m. 18. l.
- ²⁴ *Bíró Vencel* szerint 11-et. V. ö. Báthory István fejedelem c. munkájában. Cluj-Kolozsvár é. n. 10. l.
- ²⁵ *Szilágyi Sándor* i. m. 414. l.
- ²⁶ *Lukinich Imre* i. m. 18. l.
- ²⁷ „S ez atyák nyomdát is állítottak fel e helyen“ — írja Szilágyi Sándor i. m.

415. l. — „ennek megszervezését Possevinóra bízta. Megbízatásának sikere bizonytalan“ — írja Biró Vencel i. m. 19. l.
- ²⁸ Szilágyi Sándor i. m. 411. l.
- ²⁹ Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Budapest, 1955. 21. l.
- ³⁰ Emerico Várady: La letteratura Italiana e la sua influenza in Ungheria. I. Storia. Róma, 1934. 146. l.
- ³¹ „Itt tanulása emlékére Stanislaw Poniatowski lengyel király életnagyságú szobrát állította fel“ — írja Biró Vencel i. m. 4. l.
- ³² Haraszi Emil: Etienne Báthory et la musique en Transylvanie. Az „Etienne Báthory roi de Pologne prince de Transylvanie“, Cracovie, 1935. 72. l.
- ³³ Emerico Várady i. m. 146. l.
- ³⁴ Veress Endre: Olasz egyetemi városok magyar vonatkozásai. Pécs, 1941. 64. l.
- ³⁵ Kazimierz Morawski: Czasy Zygmunta na tle pradów Odrodzenia, Warszawa. 1922.
- ³⁶ Horváth János i. m. 180. l.
- ³⁷ Kazimierz Morawski i. m.
- ³⁸ Lukasz Górnicki: Rozmowa Polaka z Wlochom.
- ³⁹ Az idevonatkozó adatokért Kardos Tibor egyetemi m. tanár úrnak mondok köszönetet, aki szíves volt „A magyar történetírás padovai iskolája“ c. kéziratát rendelkezésemre bocsátani. Az idézeteket és megállapításokat fenti munkájából vettem, továbbá „Adatok a magyar irodalmi barokk keletkezéséhez“ (Magyarságtudomány. 1942. I. sz. 73—74, 83—90. l.) c. dolgozatából.
- ⁴⁰ Szádeczky Lajos: Kovacsóczy Farkas. 1891. 81—82. l.
- ⁴¹ Hermann Daniel porosz költő megküldte neki „De rana et lacerta“ c. költeményét, majd meg „Stephaneis Moschovitica“ c. történeti művét.
- ⁴² Történeti Tár. 1893. 35—54 és 689—695. l. Szádeczky Lajos adta ki.
- ⁴³ Kardos Tibor: A magyarság antik hagyományai. Budapest, 1943. 48—49. l.
- ⁴⁴ Róla: Veress Endre: Berzeviczy Márton. Budapest, 1911.
- ⁴⁵ Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténet. II. kötet. 500. l.
- ⁴⁶ Wierzbowski nem említi.
- ⁴⁷ Pintér Jenő i. m. 500. l.
- ⁴⁸ Lásd: Brutus J. Mihály m. kir. történetíró Magyar Historiája 1490—1552. Kiadta: Toldy Ferenc. Pest, 1865.
- ⁴⁹ Egyetlen példánya a marosvásárhelyi gr. Teleki könyvtárban.
- ⁵⁰ Szádeczky Lajos: Báthory István emlékirata a muszka cárhoz 1581-ben. Századok, 1884. évf. 511. l.
- ⁵¹ Egykorú másolatát a bécsi cs. és kir. titkos levéltár Polonicá-i között Szádeczky Lajos találta meg.
- ⁵² Trócsányi Zoltán: Az orosz műveltség kialakulása. A magyarság és a szlávok (szerk. Szeffü Gyula). Budapest, 1942. 104. l.
- ⁵³ Kardos Tibor: Bevezetés az „Erdély öröksége“ című sorozat I. kötetéhez. XXX—XXXI. l.
- ⁵⁴ Respublica — lengyelül rzeczpospolita, olv. zseczposzpolita. A rzeczpospolita szlachecka — nemesi köztársaság, amelyben a király csak „primus inter pares“.
- ⁵⁵ Zródla Dziejowe IV. kötet. 53—57. l.
- ⁵⁶ Antoni Knot: La cour la vie privée et la mort d'Etienne Báthory. Az „Etienne Báthory...“ c. mű 404. l.
- ⁵⁷ Franciszek Fuchs: Ustrój dworu królewskiego za Stefana Bathorego. Studja historyczne ku czci Wincentego Zakrzewskiego. Kraków, 1908. 108. l.
- ⁵⁸ U. o.
- ⁵⁹ Knot és Fuchs i. m.
- ⁶⁰ Piotr Chmielowski: Historia literatury Polskiej, Warszawa, é. n. 188. l. szerint Békes 1579-ben halt meg.
- ⁶¹ Divéky Adorján: Les Hongrois en Pologne a l'époque d'Etienne Báthory. Az „Etienne Báthory...“ c. mű 114. l.
- ⁶² Niesiecki K.: Herbarz Polski. IX. kötet. 280. l.

- ⁶³ *Starowolski*: Monumenta Sarmatorum. Cracovie, 1655. 98. l. és *Pawinski*: Źródła dziejowe. Warszawa. 1882. XI. kötet. 297. l., azonkívül *Divéky Adorján* i. m. az „Etienne Báthory . . .“ c. mű 121. l.
- ⁶⁴ *Hóman—Szekfü* i. m. IV. kötet. 320. l.
- ⁶⁵ *Papp Márta*: Brutus J. Mihály és Báthory István magyar humanistái. Budapest, 1940. 45. l.
- ⁶⁶ *Pawinski* i. m.
- ⁶⁷ *Pawinski és Divéky* i. m.
- ⁶⁸ *Veress Endre*: Báthory István király. 300. l.
- ⁶⁹ *Veress Endre* i. m. 212. l.
- ⁷⁰ *Lásd: Szádeczky Kardoss Lajos*: Báthory István lengyel király magyar katonái az 1580-iki muszka háborúban. Kny. a „Hadtörténelmi Közlemények“ XXXII. évf.
- ⁷¹ *Veress Endre* i. m. 298—299. l.
- ⁷² *Oskar Halecki*: La Pologne de 963 á 1914. Paris, 1933. 165—178. l.
- ⁷³ *Gulyás Pál*: Sámbock János könyvtára.
- ⁷⁴ *Stanislaw Lempicki*: Opiekunowie Kultury w Polsce. Lwów, 1938. 34. l.
- ⁷⁵ *George of Joris van der Does* (1574—1599). Does János holland humanista fia Konstantinápolyba indult, hogy eredeti görög kéziratokat gyűjtjön. Azt hitte, hogy ott segítségére lesz a lengyel nyelv s ezért Lengyelországon át vette útját. Két évet töltött itt. Utazásáról több levelet írt apjának, amelyek „De itinere suo Constatinopolitano epistola“ címen a szerző korai halálát megelőzve, 1599-ben megjelentek. G. J. Doest Szent Tamás szigetén érte a halál, amikor útban volt India felé. 1598 tavaszán fáradságos út után, Kamieniec, Lwów és Belz érintésével Zamoscba érkezett, Zamojski kancellár udvarába. Négy napot töltött ott, majd tovább utazott Lublinba, Varsóba, Gdanskba. Róla gazdag irodalom van. Igy: *Julian Krzyzanowski*: Uczony Holenderski, na Hetmanskim Dworze. Warszawa. E. n. — *Stanislaw Lempicki*: Szymon Szymonowicz i jego czasy. 1919. 143—144. l. — *Niew Nederlandsch Biographisch Woordenboek*. 1924. 6. 418—419. l. — *H. Omont*: *Martin Crusius, G. Dousa et Theodose Zygomales*. Revue des Etudes Grecques. Paris. 1897. 70. l.
- ⁷⁶ *Julian Krzyzanowski*: Uczony holenderski na hetmanskim dworze c. tanulmányából fordította: *Csorba Tibor*. 1942.
- ⁷⁷ *Stanislaw Lempicki* i. m. 37. l.
- ⁷⁸ Ezt a részt főleg *Knot* munkájának köszönhetjük: *Antoni Knot*: Urywki z dziejów propagandy wojennej Stafana Batorego. Prace Historyczne. Lwów, 4929. 205—220. l.
- ⁷⁹ *Źródła Dziejowe*, XI. 122. l.
- ⁸⁰ *Ochrona Prawa Autorskiego w Dawnej Polsce*. Pam. Sluch Uniw. Jagiellońskiego. Kraków. 436. l.
- ⁸¹ *Hausmann*: Studien zur Geschichte des Königs Shephan von Polen, Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft in Dorpat. Bd. IX. Dorpat, 1880. 52—59. l.
- ⁸² *Ptasnik*, Cracovia impressorum. M. P. T. I. 59. 313—314. l.
- ⁸³ *Ptasnik* l. c. 60. l.
- ⁸⁴ *Weller*: Die ersten deutschen Zeitungen (1872). Bibl. der litt. Vereins in Stuttgart. III. kötet.
- ⁸⁵ A nyomtatványok összeállítását lásd *Catalogue de la section des Rossica on ecrits nu la Russie en langues etrangeres*, Ptrbg. 1873. t. II. 615. l. — *wener* l. m. 265—266, 268. l. (ujságok). — *Winkelmann* i. m. 5524. számtól. *Hausmann* i. m. 96—102. l. (Csak az első hadjáratig megjelent nyomtatványok). *Estreicher* XII. 406—407. l.
- ⁸⁶ Erről *Prof. Knot*: Z. dziejów propagandy pol. w. XVI. w. Kraków, 1928. 24. l. (Kny. a Prae Polonistycznych ofiar. *Prof. Losiowi*.)
- ⁸⁷ *L. Boratynski*: J. A. Cangari nuncjusz apostolski w. Polsce (1578—1581). Kraków, 1915. 6. l.

- ⁸⁸ *Caligari Epistolae*, Monumenta Poloniae Vaticana, 276—277... stb. 1.
⁸⁹ *L. Boratynski*: i. m. 49., 34. 1.
⁹⁰ *L. Boratynski*: Studja nad nunciatura posła Bolognetego (1581—1585).
Kraków, 1906. 45. 1.
⁹¹ *Historia Literatury Polskiej* VII. 445. 1.
⁹² *Brutus Epistolae* (1698) Praefatio.
⁹³ *Historia Literatury Polskiej* VIII. 88. 1.
⁹⁴ *Bibl. Crit.* I. 101. 1.
⁹⁵ *Diarium Rescii*. Elószó, XV. 1.
⁹⁶ *Lempicki I.* 31., 34. 1.
⁹⁷ *Grabowski*: *Starozyt Hist.* II. 391. *Diarium*, 25. 1.
⁹⁸ *Przylecki*: *Rkps.* Ossol 2218.

J E G Y Z E T E K.

II. R É S Z.

- ¹ *Adam Mickiewicz: Pisma.*
- ² *Döbrentei Gábor* fedezte fel.
- ³ Adalékok: Balassi Bálint életéhez, Toldy Ferenc-től. Századok, 1873. évf. 305. l.
- ⁴ *Piesni Nowe.* Lásd az appendixben.
- ⁵ *Waldapfel József: Magyarország sorsának XVI. századi lengyel visszhangjához.* E. Ph. K. Budapest, 1940. II. füzet és kny.
- ⁶ „De diis Samogitarum adiuncta est eiusdem epistola de initio regiminis Stephani. Lugd. Batavorum, 1627.“
- ⁷ „Precatio ad filium Dei Dominum nostrum Jesum Christum inter Deum et hominem mediatorem pro felici incipientis anni auspicio, in gratiam in vietissimi Stephani I. Dei gartia Polon. etc. Regis scripta.“
- ⁸ *Juszynski* bibliografiájának első kötetében a 18. lapon tárgyalja ezt a művet és ezzel kapcsolatban még egy lengyel füzetéről is említést tesz, amelynek létezését *Estreicher* kétségbe vonja. Ugy tudjuk, hogy e füzetben mindössze a mű teljes szövege volt.
- ⁹ „In honorem nuptiarum III. principis D. D. Stephani Báthoryi de somlio etc. — ad que nobilissimae ad quepudicissimae Virginis Sophiae olim magnifici et genere D. D. Chrystophori Kostka a Stangenbergh palatini Pomeraniae ad que capitanei Golubensis pie de functi relictæ filiae. Scriptum a Martino Beckmanno. Torunii, 1596.“
- ¹⁰ *Wierzbowszki* szerint, 389. sz.
- ¹¹ *Andreae Tricesii Equitis Poloni Secretarii Regii Sylvarium Liber Tertius. Ad Inclytum Heroem Stephanum Bator a Somlio Transylvanorum Principem Et Siculorum Comitem ingenio et virtute excellentium virorum Patronum incomparabilem Krakowiae, ex Officina Matthiae Wirzbietae Typographi regij. 1574.* — A címlap külső felén találjuk Báthory címerét gazdag ornamentikával koszorúzva.
- ¹² *Trzycieski* az alábbi címek alatt csoportosította mondanivalóját:
 1. Ad Trans. principem et Siculorum comitem Steph. Batori a Somlio, omni virtutum genere excellentem virum.
 2. Ad Alb. Lascum pal. Syrad de editione librorum Barletii
 3. In festo Epiph. ad Alb. Pretotium amicum charissimum.
 4. Ad Valerianum episc. Vilm.
 5. De nuptiis Mich. Czartoriscij et Sophiae Chodkiewicziae, Gnesnae, 1572. (Itt felsorolja az esküvőn résztvett vendégeket is.)
 6. Ad Franciscum (Krasinski) Crac. antistitem.
 7. De adventu Henrici Valesii, Miedzyrzecii, Ad principes gallicos et comites regios, De aquila regni et liliis, De ingressu regio Cracowiam die XVIII. Febr.

8. Ad Drem Bartholum Richium, vt Raminum et nie. Wilch. a Vanger oratores Sophiae Brunsv.

9. Ad Henricum post ejus discessum.

10. Ad J. D. Solicovium Lutetiae commorantem.

11. Ad Bern. Mateiovium in Italiam iter aodrntantem.

12. Commendatio libellii M. Strikovij.

13. Ad J. D. Solicovium.

14. Ad eundem de Galia reducem.

Trzycieskiről lásd: Waldapfel József: Balassi lengyel kapcsolataihoz.

E. Ph. K. 1941. III. füzet.

¹³ *Weirzbowski* szerint. 1583. sz.

¹⁴ *Wierzbowski* szerint. 358. sz.

¹⁵ *Wierzbowski* szerint. 2645. sz.

¹⁶ *Wierzbowski* szerint. 2667. sz.

¹⁷ *Joachim Bielski* e költeményben Jan Dantyszek (1485—1548) jóslatára hivatkozik. Dantyszek warmia püspöke, diplomata és író volt. Danckában született. Hosszú időt töltött Európa fejedelmeinek hangos udvaraiban. Sok panegyrikust írt. Ismeretes az a műve, amelyben Ninive sorsát jóslta a Danckaiaknak, ha nem szűnnek meg vétkezni és... luteránusok lenni.

¹⁸ *Leonhardi Gorecii Equitis Poloni Descriptio Belli Inoniae, Voiudae Valachiae, quod anno MDLXXXIII, cum Selymo II, Turcarum imperatore, gessit. Hvic Accessit Jo. Lasicii historia de ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano, et caede Turcarum. Francoforti, Apud Andream Wechelum. A. M. D. LXXVIII.*

¹⁹ *Lindeverus* szövegének magyar fordítása: A történelmet a régiek az élet mesterének nevezték, minthogy sok mindenre megtanít minket. Ki ismerné annyira Rómát, ki a tudós Athént, ha Livius nem alkotta volna meg örökéletű művét. Nem sokan olvasnák az oláhok vagy a lengyelek tetteit, ha Gorecius nevezetes műve ismeretlen maradt volna. Belőle megtudhatod a háborúk kimenetelét és okait, meg azt is, mily kevésbé megbízható a törökök hite (adott szava).

²⁰ *Lasicus* szövege magyarul: A német olvasóhoz. Ne ütközz meg, kérlek, olvasó, a németeknek e pusztítás során történő gyakori emlegetésén, mert másképp ezt a történetet nem lehetett megírni. A danckaiak németek... Ha tehát Isten nem akarta, hogy győzzenek, miért esik nehezemre, hogy azt leírtam? Nem várhattak más eredményt azok, akik megfélelkezve a király tiszteletéről s a hatóságok iránt való engedelmességről szóló apostoli parancsot elfeledve, Lengyelország királyát, akihez a többi poroszokkal együtt, a német lovagrend kereszteseitől félve, 123 évvel ezelőtt csatlakoztak, nemcsak nem tisztelték, hanem nyíltan ellene támadtak, hogy mennyi szerencsével, arra megtanított téged az a történelmi munka, amelyet 1577 november 12-én írtam, azon a napon, amikor nagyobb bajokat hirdető szörnyű üstökös tünt fel.

²¹ *Wierzbowski* szerint. 363. sz.

²² *Dryas, Δρυάδ.* A Dryászok Istennők, akik az erdőt védik.

Zamech lengyel falu a Tanew-be torkolló Wirowa partján, a lubelski vajdaságban. Egykor Zamojskiaké volt. A kancellár 1578-ban május 8-án fogadta itt a királyt, röviden a danckai ügy kedvező elintézése után. Hogy kellőképpen megünnepelje a királyt, a fenti költeményt íratta, majd pedig maga fordította lengyelre. A költemény egyrészt elismeri a királynak a kormányzásban tanúsított energiáját. Ebben a nagy Boleslaw Chrobry korára emlékezteti a költőt. A költemény másrészt a nemzet lovagi lelkületében tapasztalt süllyedés szatírája. Tartalma miatt közöljük szó szerinti fordításban.

²³ *Mickiewicz* i. m.

²⁴ A levelet Ötvös Agoston közölte a Magyar Történelmi Társaság 1860. évfolyamában.

²⁵ *Mickiewicz* i. m. 166. l.

²⁶ Krakó, 1578.

- ²⁷ Varsó, 1580.
- ²⁸ Krakó, 1579.
- ²⁹ Varsó, 1581.
- ³⁰ *Heidenstein*, I. 307. l.
- ³¹ *Gwagnin* i. m. 216. l.
- ³² *Iván cár* delegáltjai 1579 decemberében Krakóba érkeztek. Követelték, hogy a király a szenátusban fogadja őket, keljen fel trónjáról, vegye le a kalapját és kérdezze meg tőlük, hogy érzi magát a cár.
- ³³ *Possevino* interventiójára a király engedményeket tett.
- ³⁴ *K. Górski*: *Pamiętnik zjazdu naukowego imienia Jana Kochanowskiego*. 98. l.
- ³⁵ *Tadeusz Sinko*: *Mikolaj Sep-Szarzynsky*: *Rytmi*.-Biblioteka Narodowa, Kraków, 1928. XVI. l.
- ³⁶ *Tadeusz Sinko* i. m. XXIII. l.
- ³⁷ Kraków, 1590.
- ³⁸ Teljes címe: „*Pozar, nawolywanie do gaszenia i wrózka o upadku mocy tureckiej.*“ — Tűzvész, felhívás az oltásra és jóslás a török hatalom bukásáról. 1597.
- ³⁹ *Janocki* I. 81. l.
- ⁴⁰ *Cserényi Somboryt* „frater“-nek nevezi. Nagy I.: *Magyarország Családai* c. munkájában találjuk, hogy Sombory felesége Valkay Susanna volt, valamint azt, hogy egy Valkay Klára Cserényi Györgynek volt a felesége. Valószínű, hogy itt Mihály apjáról van szó.
- ⁴¹ Lásd még: *Bod*, *M. Athenas* 331. — *Horányi*, *Memorai* I. 404. — *Katona*, *Historia Critica* XXVIII. 852. — *Toldy*, *M. Költészet Története* 163. — *Figyelő* IX. 243. — *Szabó Károly*: *Régi M. Könyvtár*. I. 127. és *Szinnyei József*, *M. Írók*. II. 45.
- ⁴² Kolozsvár, 1577.
- ⁴³ *Pintér Jenő*: *Magyar Irodalom Története* I—VIII. II. 362. l.
- ⁴⁴ *Wierzbowski* szerint. 2781. sz.
- ⁴⁵ *Szinnyei József*: *Magyar Írók* 4. kötetében.
- ⁴⁶ *Bod*, *Magyar Athenas* 63. — *Horányi*, *Memoria* I. 488. — *Toldy*, *Ujkori Nemzeti Irodalmunk*. 55., 56., 63., 63. l. — *Frankl*, *A Hazai és Külföldi Iskolázás* 396., 398. l. — *Trausch*, *Schriftsteller Lexikon*, I., 251. l. — *Szabó Károly*, *Régi Magyar Könyvtár*, 61., 63., 67. l. és *Szinnyei József*, *Magyar Írók*.
- ⁴⁷ *Wierzbowski* szerint. 2808. sz.

JEGYZETEK

III. RÉSZ

- ¹ 1577-ben 1 mű, 1578-ban 4, 1579-ben 3, 1580-ban 3, 1581-ben 4, 1582-ben 10, 1582/83-ban 1, 1583-ban 9, 1584-ben 9, 1585-ben 6, 1586-ban 4, 1587-ben 1, 1588-ban 1, 1589-ben 1 és 1595-ben is 1.
- ² A lengyel protestánsoknak azt a töredékét, amelyik nem hitt Krisztus istenségében, arianusoknak nevezték.
- ³ Szentbeszédék gyűjteménye a szentírás témájára. Post illa verba textus szavak összevonása, mely szavakkal magyarázni kezdte a szentírást.
- ⁴ Lásd: E. M. Wilbur az egyetemes unitárius történelem egyik legkiválóbb bűvárának a Hibbert Journal 1935. évi júliusi számában megjelent komoly tanulmányát: Socinus Faustus mint úttörő. Ismertetését a Keresztény Magvető 1936. évf. 6. füzet 243. l. Benczédi Páltól.
- ⁵ Lengyelül, 1632-ben pedig magyarul is megjelent.
- ⁶ *Keresztény Magvető* 1936. évf. 6. füzetében, Benczédi Pál cikke.
- ⁷ A lengyel sociniánusokról lásd Grycz—Smilowski Károly: Kosmos — Religion Humanitát c. művét. Ismertetését a Keresztény Magvető 1938. évfolyamában Ferenc Józseftől.
- ⁸ *Veress Endre*: Báthory Istvn király. 68. l.
- ⁹ Serenissimo Stephano eius nominis primo Poloniae Regi, M. Duci Littvaniae, Russ. Pruss. Etc. Cracoviae 1-a Maji A. 1577. Nicol. Scharff.
- ¹⁰ *Wierzbowski* szerint 457/a, b. sz.
- ¹¹ *Wierzbowski* szerint 392. sz.
- ¹² *Estreicher* nem említi ezt az 1579-ben Báthory Istvánnak dedikált és *Wierzbowski*knál 1546 sz. alatt megtalálható művet.
- ¹³ *Wierzbowski* szerint 399. sz.
- ¹⁴ *Wierzbowski* szerint 510. sz.
- ¹⁵ Epistola ad Stephanum Bathorem Junioem Transylvaniae Principem.
- ¹⁶ *Wierzbowski* szerint 499. sz.
- ¹⁷ *Wierzbowski* szerint 496. sz.
- ¹⁸ *Apponyi* 594.
- ¹⁹ *H. Bremond*: Histoire littéraire du sentiment religieux en France depuis la fin des guerres de religion jusqu' a nos jours. I. Paris, 1935. 15. l.
- ²⁰ *Sik Sándor*: Pázmány. Budapest, 1939. 12. l.
- ²¹ *Wierzbowski* szerint 389. sz.
- ²² Adalékok Báthory István katolikus propagandájához. 262. l.
- ²³ Róla lásd: Stanislaw Windakiewicz: Piotr Skarga, Kraków, 1925.
- ²⁴ *Wierzbowski* szerint 420. sz.
- ²⁵ *P. Skarga*: Zywoły swietych, 251. l.
- ²⁶ *P. Skarga*: Zywoły swietych, 12. l.

- 27 Burchardt: A renaissance Olaszországban.
- 28 St. Windakiewicz i. m. 153. l.
- 29 P. Skarga i. m. 12. l.
- 30 Tarnkowski: O pisarzach politycznych XVI. wieku.
- 31 St. Windakiewicz i. m. 212. l.
- 32 Sik Sándor i. m. 12. l.
- 33 Wierzbowski szerint 420. sz.
- 34 Wierzbowski szerint 418. sz.
- 35 Wierzbowski szerint 368. sz.
- 36 Wierzbowski szerint 418. sz.
- 37 Wierzbowski szerint 442. sz.
- 38 Wierzbowski szerint 1601. sz.
- 39 Wierzbowski szerint 2675. sz.
- 40 Wierzbowski szerint 2772. sz.
- 41 Wierzbowski szerint 517. sz.
- 42 Wierzbowski szerint 2722. sz.
- 43 Wierzbowski szerint 484. sz.
- 44 Wierzbowski szerint 729. sz.
- 45 Wierzbowski szerint 2715. sz.
- 46 Wierzbowski szerint 447. sz.
- 47 Wierzbowski szerint 426. sz.
- 48 Wierzbowski szerint 2816. sz.
- 49 Wierzbowski szerint 1671. sz.
- 50 Wierzbowski szerint 1582. sz.
- 51 A 64. és 68. számú rajz lengyel öltözetet, a 21. a szenátust, a 18. egy lakomat.
- 52 Wierzbowski szerint 1600. sz.
- 53 Lásd Etienne Báthory, 480. l. 71. kép.
- 54 Wierzbowski szerint 612. sz.
- 55 Stanislaw Windakiewicz: Jan Kochanowski. Kraków, 1930.
- 56 Az utóbbi időben egyre több műve jelent meg olasz, francia, angol, cseh, német nyelven. Magyarul ez alkalommal először róla és tőle.
- 57 Kochanowski levele Fogelwederhez 1575. X. 6. Platera Zbiór Pam. I. 231. l.
- 58 Scriptorum Rerum Po. XXII. 425. l.
- 59 Kochanowski műveinek II. kötete, 220. l. 13. vers.
- 60 Megjelent a „Liricorum libellus“ c. kötetben, 1580.,
- 61 Aratus 315 körül született, 240-ben meghalt. Fajnomena c. költeménye 1154 sorból áll. Ennek csak a második fele volt népszerű.
- 62 A címlap felső felén a fehér sas képét közli fametszetben. A 3. lapon találjuk a királyi privilégiumot. A tulsó lapon egy vadászt ábrázoló fametszetet, amint madárral a kezében lóháton ül. Fölötte Prus és Oginczyk címere. A 4. lapon van a könyv summája versben. A belső felén egy a kegyes olvasóhoz írt költemény. A mű maga az 5. lapon kezdődik. Az egyes madarakat jellemző verses leírás mellé a madár természetes alakját és megfelelő környezetét közli fametszetben.
- 63 Wierzbowski szerint 2750. sz.
- 64 Adolf Pawinski: Zródla Dziejowe XI. kötetében.
- 65 Wierzbowski szerint 1621. sz.
- 66 Magyar Könyvszemle, 1877. évf. 73. l.
- 67 Wierzbowski szerint 1576. sz.
- 68 Estreicher csak ezt a kiadást ismerte s ezért nem tesz említést az 1582-ben megjelentekről.
- 69 Wierzbowski szerint 1625. sz.
- 70 Wierzbowski szerint 467. sz.
- 71 Wierzbowski szerint 1548. sz.
- 72 Papp Márta szerint 1579 június 14-én Krakóból, másoknál 1599 júliusában ugyanonnan.
- 73 Wierzbowski szerint 1602. sz.

- ⁷⁴ *Wierzbowski* szerint 1586. sz.
- ⁷⁵ *Jocher Bibliografiája* 395. sz. alatt tárgyalja ezt a kiadást és megjelenését 1585 helyett — tévesen — 1575-re teszi. Báthory András csak Báthory István uralkodása alatt került Lengyelországba.
- ⁷⁶ *Wierzbowski* szerint 1572. sz.
- ⁷⁷ *Wierzbowski* szerint 478. sz.
- ⁷⁸ *Wierzbowski* szerint 1610. sz.
- ⁷⁹ *Wierzbowski* szerint 464. sz.
- ⁸⁰ *Wierzbowski* szerint 1537. sz.
- ⁸¹ *Wierzbowski* szerint 1607. sz.
- ⁸² *Wierzbowski* szerint 500. sz.
- ⁸³ *Julian Krzyzanowski*: *Historia Literatury Polskiej*. Warszawa, 1939. 204. l.

BÁTHORY ISTVÁN DÍCSÉRETÉRE ÍRT PANEGYRICUSOK ÉS ALKALMI KÖLTEMÉNYEK BIBLIOGRAFIÁJA.

1576. I. A TRÓNRALEPÉS, HÁZASSÁG, UJÉVI ÜDVÖZLÉSEK:

1. *Bechmann Martinus Borussus* Praefacio ad filium Dei Dominum dedic. Steph. Bathor. Epitalamium in honorem nuptiarum. Torun, 1596.
2. *Bielski J.* Istulae conviuum in nuptias Annae et Step. Regis. Crac Scharffenb.
3. *Brutus J. M.* Gratulatio Stephano Bathoreo Crac.
4. *Lasicki Jan* (Lasicius) De diis Samagitarum; adiuncta est eisudem epistola de initio regnis Stephani. Lugd. Batavorum, 1627.
5. *Trzycielski Andrzej* Ad inclytum heroem Stephanum.
6. *Piesni Nowe O Królu Polskim.*

1577. II. A DANCKAI HADJÁRAT.

1. *Bielski J.* In quendam Dantiscanum Satyra.
2. *Bolte Johannes.* Ein Lied auf die Fehde Danzigs mit König Stephan von Polen.
3. *Górski L.* Oratio ad Gedan.-ut bello astineant, sese Stephano dedant. Posn, Nehring.
4. *Goslawski Fr.* Paraenesis ad Steph. Regem Poloniae. Posnaniae.
5. Gratulationes Stephano I. Vilnae...
6. *Lasitius* (Lasicki J.) Der Danziger Niderlag i Dantiscus j. Von untergang der Danzig Königsberg.
7. *Nowina* o oblezeniu Gdanska.
8. *Ugyanez* cseh nyelven is.
9. *Nidecki A. P.* Commentarii de tumultu Gedanensi. Marienburgi.
10. *Piesnii* o oblezeniu Gdanska.
11. *Kochanowski Jan* Dryas Zamchana.

1578—1582. III. A MOSZKVAI HADJÁRATOK:

1. *Bielski J.* Carmen in ingressu Poloc.
2. *Cserényi M.* Panegiris in laudem invictissimi et potentissimi necnon semper augusti principis et domini domini Stephani Dei gratia regis Poloniae etc. necnon principis Transylvaniae. Viennae, 1582.
3. *Decani Joannes.* Ode congratulatoria Stephano Bathori de victoria relata de Moschis. Coronnae (Brasso), 1580.
4. *Goslawski Fr.* De bello c. Mosc. oratio Posnan Nerink.
5. *Gorscius J.* Praelect plocens liber II. et III. Crac. Lazar.

6. *Gorscius J.* Oratio.
7. *Hermann D.* Musae ex capta Polocia.
8. *Hermann D.* Stephanus moscovitica.
9. *Hyacinthius Basileus.* Panegyric in excid Poloc. Patav. Pásquat.
10. *Kochanowski Jan.* De expugnatione Polotei.
11. *Kochanowski Jan.* Dryas Zamchana.
12. *Kochanowski Jan.* Jazda do Moskwi.
13. *Kovacsoczy Wolfgangus:* De administratione Transylvaniae dialogus. Adiecta est ad maximum et victorem Poloniae regem gratulatio, Claudiopoli, 1584.
14. *Latałski Georg:* Oratio ad Steph. Bathorem.
15. *Nidecki A. P.* Gratulatio I., II. és III. pro clero Vars. Ad Regem post victoriam Velcolucensem. Vars. Scharff.
16. *Paprocki B.* Tryumf satyrów z powrotu króla. Krak. Garwolinski.
17. *Pielgrzymowski El.* Panegyry. apostrofe.
18. *Tricesius Andr.* Triumphus moscov. Steph. Cracov. Lazar.
19. *Warsevicius Christ.* Ad Steph. R. Polon. oratio qua pacem gratulatur Magdeburg. W. Ross.
Ugyanez megjelent Torónban Nerinknál, azonfelül Vilnóban és Krakóban. Lengyel nyelvre fordította Lebel J. és Torónban jelent meg. Némethül An Stephan König von Polen Oratio, Nürnberg.
20. *Wolf Samuel Sylwester.* Stephani I adversus Joannem Basilidem expeditio carmine elegiaco descripta Dantisci Rhodus, 1583.
21. *Zucconello Hippolito:* Giardino di Poeti in lode del Stephani Batori Re di Pol. Venetia.
22. *Sep Szarzyński.* — Piesn o Stefania Batorym. Piesn VII. Stefanowi Batoremu.

1581. IV. BÁTHORY KRISTÓF HALÁLÁRA:

1. *Brutus J. M.* Consol. epistol. ad Stephanum Bathorem.
2. *Uncius Leo.* Elegia de morte Christophore.

1586. V. BÁTHORY ISTVÁN HALÁLÁRA:

1. *Bielski J.:* Monodia na pogrzeb Stefana Batorego.
2. *Bronovius M.* Ad Stan. Carncc. super obitum Steph. I.
3. *Hermann Daniel Borussus* — Stephano I. Regi P. morte lachrymae. Vilnae Velicens, 1586.
4. *Hunniadinus Fr.* Ephem. seu itin. Bathor. Crac. Lazar.
6. *Kovacsoczyus Volf.* Ad ordines Regni P. oratio.
7. *Laterna M. S. J.* Oratio in exeg. Steph. Bathori. Crac.
8. *Miaczynski J.* Lament Matki korony Polskiej po smierci Stefana Batorego b.m. dr. (Plock).
9. *Powodowski.* Na pogrzebie Stefana Króla. Krak. Lazarz.
10. *Piskorzewski Mat.* Oratio in funere Stephani Regis. Crac. 1587.
11. *Schoneus Andr.* Daphnis de fun. Steph. reg. Crac. Petric.
12. *Skarga Piotr.* Kazanie na pogrzebie Stef. Batorego. Kraków. Lazarz.
13. *Sokolowski.*
14. *Roselli Hanibal.* Oratio.
15. *Warszewickik K.* Po smierci Stefana na zjezdzie mazowieckim Karak. Laz. 1587.
16. *Zbylitowski A.* In obitum Steph. I. Iregis epigr. Crac. b. dr.
17. *Kromer M.* Elogium.

APPENDIX.

Az appendix a könyvnek csak második és harmadik részét egészíti ki. Először a panegyrikus írók jegyzékét adjuk. Majd a Báthory Istvánról szóló panegyriseket soroljuk fel. A szöveg elején szereplő szám a Wierzbowskiánál szereplő számozással azonos. A jegyzetekben való hivatkozások ide értendők.

*

A harmadik részhez tartozó appendixben eredeti latin szövegeket közlünk. Elsőül Zucconelli bevezetőjét a Viridariumból, majd az antológiában szereplő költők jegyzékét a Viridarium szerint. Végül Thomas Treter és Daniel Hermann szövegeit.

*

Mint hogy a nyomda nem rendelkezett lengyel betűkkel, a lengyel szövegek és nevek értelmes olvasása a lengyelül nem tudóknak igen nehéz lesz. Némi segítséget nyújt a következő betűmagyarázat:

a lengyel : cz	=	magyarul : cs
„ rz	=	„ zs
„ s	=	„ sz
„ sz	=	„ s
„ ó	=	„ u

APPENDIX A II. RESZHEZ.

BÁTHORY ISTVÁN TISZTELETÉRE IRT PANEGYRIKUSZOK ÍRÓINAK JEGYZÉKE:

<i>N é v</i>	<i>Év</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Nemzetisége</i>
1. Bechmann Martinus Borussus		költő	porosz
2. Bielski Joachim	1550—1599	költő	
3. Bolte Johannes		költő	porosz
4. Bronovius M. Broniowski		kir. titkár	lengyel
5. Brutus J. Mihály	1517—1592	tört. író	olasz
6. Cserényi Mihály		költő	magyar
7. Decani J.			magyar
8. Deidrich György		ev. pásztor	erdélyi százsz
9. F. B. G. C.			ismeretlen
10. Gorscius Górski Jakób	1525—1592	filológus	lengyel
11. Górecki Leonard			"
12. Goslawski Franciszek			"
13. Hermann Daniel Borussus	1529—1601	költő	porosz
14. Hyacinthius Basilides		költő	lengyel
15. Hunyadi Ferenc		költő, orvos	magyar
16. Kochanowski Jan	1530—1584	költő	lengyel
17. Kovacsóczy Farkas			magyar
18. Kromer Marcin	1512—1589	püspök, tört. író	lengyel
19. Lasitius Lasicki J.	1534—1599	író	"
20. Latalski Georg		gnezeni érsek	"
21. Laterna Marcin	1553—1598	szónok	"
22. Miaczynski Jan	—1587	költő	"
23. Nidecki Andrzej Patrycy	1530—1587	filológus	"
24. Paprocki Bartosz	1543—1614	heraldikus	"
25. Pelgrzymowski Eljasz		író	"
26. Piskorzewski Mateusz		író	"
27. Rosselli Hannibal	—1593	akadémiai tanár	"
28. Schoneus Andrzej	1552—1615	akadémiai tanár	"
29. Skarga Péter	1536—1612	legnagyobb hitsz.	"
30. Sep Szarzynski Mikolaj	1550—1581	lírikus költő	"
31. Trzycieski Andrzej	1530—1584	költő	"
32. Uncius Leonard		költő	erdélyi százsz
33. Warszewicki Krzysztof	1543—1603	diplomata	lengyel
34. Wolf Samuel Sylwester		költő	sziléziai
35. Zbylitowski A.			lengyel
36. Zucconelli Hippolito		költő	olasz

A BÁTHORY ISTVÁN RÓL SZÓLÓ PANEGYRISZEK
IDŐREND BEN:

1576. (?)

Piesni nowe o królu polskim nayiasniejszym, Stefanie pierwszym: W. Książciu litewskim, ruskim, pruskim, mazowieckim, zmudzkiem, liflandzkim, kijowskim, wolyńskim, podlaskim etc. a wojewodzie z łaski Bożej siedmiogrodzkim, Wspolek y królownie Jey Mosci Annie z łaski Bożej królowney polskiej. Z winszowaniem im szczęśliwego panowania na czasy długie. Nota ich iako: Wesole chwile ku nam się nawróccie etc. mogą też być śpiewane kto chce, na owa nutę o potopie: Boże mój racz się nademną zmiłowac. Quo se fortuna — illuc et favor hominem vertit. Za kim szczęście, za tym też przyjazn ludzka kroczy. Fortuna serca ludzkie jako chce obróci. Bez wyraźnie podanego miejsca i roku druku. Autor podznaczony: F. B. G. C.

1577.

2630. *Oratio Leonardi Gorecii*, Qua Gdanenses Admonentur, Ut Ab Hoc Bello Nefario Abstineant, Seseque Stephano Regi Ultra Dedant. Ubi Horrendae Clades, Vastitasque Voluncis, Ac Podolicis, Regionibus, In Martio Anno Domini 1577. A Scythis Illata Commemoratur Rexque Stephanus Admonetur, Ut Posthabito Hoc Bello Intestino, Contra Gdanenses, Iunctis Viribus Suis, Paritur Cum Universis Christianis, Eos Contra Hanc Tantam Immanitatem Scytharum Ac Turcarum Convertat... Posnaniae Melchior Neringk A, D, 1577. 4°, 12, fol. dedic. Petro Dunin Wolski, episcopo Plocensi.

1578.

2645. *Oratio Gedanensis* Secunda, Eiusdem Leonhardi Gorecii, Equitis Poloni. Qua victoriam ex eisdem, potentissimo ac Serenissimo Domino Stephano Dei gratia Regi Poloniae, reportatam, gratulatur... Posnaniae. Melchior Neringk excudebat. A. D. 1578. 4°. 7 fol. dedic. Andreał Górka, castellano Miedirenci.

*

363. *Joannes Kochanowski* Dryas Zamchana Polonice Et Latine. Pan Zamchanus Latine. Leopoli Anno Domini MDLXXVIII. 4°, fol. 6.

1579.

2667. *Gratulationes* Serenissimo Ac Potentissimo Principi, Stephano I. Dei Gratia, Regi Poloniae, Magno Duci Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masowiae,

Samogitiae, Liuaniae nec non Principi Transylvaniae etc. decretae et in fortunatissimum S. R. M. suae Vilnam aduentum scriptae. Anno Domini 1579. A Studiosis Collegij Vlnensis, Societatis Iesu. Vilnae, Anno a Christo nato 1579, Typis Illustr. Domini D. Nicolai Christophori Radiuili, Ducis, etc. Ioanes Slecki excudebat 4°, 20 fol.

1580.

389. *Epithalamion* Episcopi. Cum Sua Sponsa Ecclesia, Sive De Consecratione Episcopi Sermo: Apud Serenissimum Stephanum Polonorum Regem, In Consecratione Reurendiss. Domini Joannis Andreae Caligarij Brittonoriensis Episcopi, Sanctae Sedis Apostolicae Nuncijs: Per Stanislaum Socolovium, Sacra Theologie Doctorem, in Comitijis Warsoniensibus habitus. In quo ritus, uetustas, mysteria, et usus consecrationis Episcopi, ex sententijs et auctoritate, Sanctorum Patrum explicatur: functio item et dignitas Episcopalis tota. Cracoviae In Officina Lazari, Anno Domini MDLXXX 4°, pag. 120. I. dedic. nuntio J. A. Caligari, Cracoviae, 16 Aprilis 1580: in front. manu auctoris: „Matthaeo Borzenio Abbati. Landensi autor dedit discipuo“ aliud exemplar: in frontispicio habet: „Excellentissimo viro Dn. Simoni Sirenio, Philae et Medicine Doctori Joannes Lazari Janussouius in pignus veteris amicitie d. d.“

*

1556. Panegyricus *In excidium Polocense* atque in memorabilem Victoriam Stephani inuictissimi Poloniarum Regis Magnique Ducis Lithuaniae ex potentissimo Moschorum Principe III. Cal. Septem. MDLXXIX, reportarum. Basilij Hyacinthij Vilnaensis Ad Inclyctum Nicolaum Georgii Radiullum Ducem Dubingae et Bierzae in Lithuania Accesserunt in fine nonnulla Epigrammata Cum Licentia Superiorum Patavii Apud Laurentium Pasquatium MDLXXX 4°, 4. 20 fol. dedic. data Patavii, 4. Cal. Maii 1580.

1581

1564. *Andr. Patricij Nideci Praeposit* Varsovien. *Gratulatio* II. pro clero Varsouien. Ad Regem post victoriam Velcolucensem ex Moscouitis, Varsouiam aduentantem. Varsouiae, MDLXXXI. 4°, 8 fol.

1582

426. *Christophori Warsewicii* Ad Stephanum Regem Poloniae *Oratio* Qua Cum Joanne Magno Moscorum Duce XV Januarij ad Zapolsciam confectam Pacem Gratulatur. Vilnae Anno Domini 1582. 4°, fol. 9. dedicatio data Vilnae 4 Februarii 1582.

*

1572. *D. Iacobi Gorscii Orationes* Gratulatoriae, Apud Sereniss: Regem Polonie Stephanum Batoreum, diuersis temporibus habite, quatuor His adiuncta est in Calce quinta, Ad Illustrissimum et Magnificum, D. Ioannem Zamoscium, Cancellarium Regni, etc. Cracoviae, Anno Domini MDLXXXII. 4°, 32 fol: praefatio ad regem Stephanum data Cracoviae, ex aedibus nostris Collegij Iurisconsultorum: in fine: Cracoviae, in Officina Lazari, Anno Domini MDLXXXII.

755. *Andr. Patricii Nideci Praepositi Varsovien: Gratulationum triumphalium ex Moscovitis Orationes III. Ad Stephanum Batorium Regem Poloniarum inclyctum, pro clero Varsoviensi...* 4°, fol. 3. pag. 42. dedic. Stanislae Karnkowski, archiepiscopus Gnesnensi.

*

1585. *Triumphus Moscoviticus Serenissimi Principis ac Domini Stephani I. diuina fauente clementia Poloniae Regis, Magni Ducis Lithuaniae, etc. Inuictissimi. Per Andream Tricesium Equitem Polonum S. R. Cracouiae. In Officina Lazari: Anno Domini MDLXXXII.* 4°, 8 fol.

*

2714. *Oratio Georgii Latalski F. Comitum De Labischin Ad Stephanum Batorem Sereniss. Poloniae Regem: qua ipsi de Victoria et Pace cum Ioanne Magno Moscorum Duce imita, gratulatur. Adiectis Epistolis D. Ioan. Sturmij ad Nicolaum Comitem Ostroroganum: et D. Io. Gulielmi. Stuckij ad Georgium Comitatem Labiscanum.* MDLXXXII. 8°, 27 fol.

*

2715. *Triumph Satyrów Lesnych. Syren Wodnych Planet Niebieskich z szczesliwego zwrocenia Krola Polskiego Stephana, do Pantsw iego z woyny Moskiewskiej, w Roku 1582. wydany... w Krakowie, z Drukarnie Macieja Garwolzcyka Roku 1582.* 4°, 16 fol. dedic. Philoni Cmia Czarnobilski, palatino Smolescensi, e Paprocka Wola, mense Decembri 1582, a Bartholomaeo Paprocki.

1585

434. *Ioan. Cochanoii Ad Stephanum Bathorrem Regem Poloniae Inclyctum Moscho debellato, et Liunia recuperata. Epinicion Anno A Christo Nato MDLXXXII. Cracouiae, In Officina Lazari Anno Domini MDLXXXIII.* 8°, 25 fol.

*

521. *Christophori Varsevicii in Obitum Stephani Primi, Regis Poloniae Oratio. Cracouiae, In Officina Lazari. Anno Domini: MDLXXXVII.* 4°, pag. 24: in front manu auctoris: „Experientiss. Medico et Oratori Eloquentiss. Duo Ockoni, olim Regio nunc Warschauien. Physico Auctor d. d.“

1587

1671. *Chrysztopha Warszewickiego po Smierci Króla Stephana, na pierwszym, y głównym ziedzie Mazowieckim Mowa. . w Krakowie z Drukarni Lazarzewey. Roku Panskiego 1587,* 4°, 21 fol.: author lectori Varsoviae.

*

2816. *Christophori Varsevicii in Obitum Stephanum Primi, Regis Poloniae, Oratio, Permissu Illustris. et Reurendiss, Domini D. Lucae á Koscielec, Dei Gratia Episcopi Posnaniensis. Posnaniae, In Officina Ioannis Wolrabi, A. D. MDLXXXVII.* 4°, pag. 14, 4: dedic. Martino Cromero, episcopo Varniensi.

*

2817. *Christophori Varsevici* Post Stephani Regis Mortem In primo et generali totius Mosouiae Contuentu Oratio. Cracoviae. In Officina Lazari. Anno Domini MDLXXXVij 4° pag. 36. dedic. Petro Kostka, episcopo Cumensi, Varsovia, penultima Maii 1587.

1588

529. *Oratio In Exequias Funeris, Divi Stephani Primi Polonorum Regis Laudatissimi. Martini Laternae, Societatis Jesu. S. Theologiae Doctoris. Cracoviae, Typis Andreae Petricouii Anno Dui, MDLXXXVIII. 4°, 26. fol.*

*

1687. *Na Pogrzebie Stefana Wielkiego Króla Polskiego etc. Kazanie. X. Hieronima Powodowskiego... W Krakowie, Z Drukarnie Lazarzowey, Roku Panskiego 1588. 4°, pag. 41. 2. dedic. Sigismundo III. regi Poloniae, Cracoviae, 2. Junii 1588.*

*

1689. *Daphis Seu. De Funere Magni Stephani I. Regis Polonorum Andreae Schonei, in Academia Cracoviensi publici Professoris. Ad Reverendiss. Albertum Baranovium, Dei Gratia Episcopum Praemisiensem, Regni Poloniae Procancellarium amplissimum. Ecloga. Cracoviae Typis Andreae Petricouij. 1588. 4°, 4 fol.*

1590

1728. *Oratio funebris Fratris Hannibalis Roselli, In Sepultura Stephani I. Regis Poloniae Serenissimi 1588... Cracoviae Ex Officina Lazari Anno Domini, 1590. 4°, 7 fol. dedic. Joanni Zamoyski, cancellario regni, Cracoviae, 4 Cal. Januar 1590.*

1595

1813. *Odae tres Funebres de Laudibus Stanislai Socolovii, Stephani Regis Polonorum, quondam Theologi, viri integerrimi, et eloquentissimi. Ad Illustris Et Reverendiss. Dominum D. Hieronymum Comitem A. Rozdraszow, Episcopum Vladislaviensem Et Pomeraniae, Virum Amplissimum. Andreae Schonaei, publici in Academia Cracoviensi, Philosophiae professoris. Cracoviae In Officina Lazari, Anno Domini 1595. 4°, 15 fol.*

S. A. C.

749. *Lament Mathki Korony Polskiej, Z Smierci Przeslawnego Pana, Pána Stephana Pierwszego, Króla Polskiego w Roku niniejszym 1586 zmarłego. Przez Jana Miaczynskiego w Plocku, dnia 23 Grudnia, Roku 1586. uczyniony. 4°, 6 fol. (cop).*

*

3137. *Epithapium Stephani I. Serenissimi Atque Invictissimi Poloniae Regis, Magni Ducis Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae, Samogitiae, Liuoniae, Kyouiae, Volhiniae, Podlachiae, etc. Principis Transyluaniae etc. Numerum annorum continens... folio, 1 folium: infra: Torunii Borussorum Excudebat Andreas Cotenius.*

BETŰRENDES JEGYZÉKE AZON ÍRÓKNAK, AKIK
MŰVEIKET BÁTHORY ISTVÁNNAK DEDIKÁLTÁK:

<i>Név</i>	<i>Év</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Nemze tisége</i>	<i>Dedikált művek száma</i>
1. Bialobrzeski Marcin	1522—1586	püspök	lengyel	1
2. Broniowski Marcin		királyi titkár	lengyel	1
3. Clavius (Clau) Krzysztof	1538—1612	matematikus	német	1
4. Cromer lásd: Kromer				
5. Cyganski Maciej		nemes	lengyel	1
6. Górski Jakób	1525—1585	rektor	lengyel	2
7. Grabowiecki Sebastian	—1607	királyi titkár	lengyel	1
8. Gregorium z Zarnowca	1528—1601	tanult ember	lengyel	1
9. Gwagnin Aleksander	1538—1614	történetíró	olasz	2
10. Hermann Daniel	1529—1601	költő	porosz	1
11. Hozjus Stanislaw	1504—1579	kardinalis	lengyel	1
12. Karnkowski Stanislaw	1525—1603	érsek	lengyel	1
13. Kochanowski Jan	1530—1584	költő	lengyel	1
14. Kromer Marcin	1512—1589	püspök	lengyel	1
15. Leopolda		pap	lengyel	1
16. Mannuccio Paolo	1512—1574	jogász	olasz	1
17. Mercurialis Hieronimus	1530—1606	orvosprofesszor	olasz	3
18. Nidecki Andrzej Patrici	1530—1587	püspök, filológus	lengyel	2
19. Paprocki Bartosz	1543—1614	történetíró	lengyel	2
20. Pielgrzymowski vel Pilgrimowio Elias			lengyel	1
21. Pisanos Alfonso	1528—1598	jezsuita	spanyol	1
22. Powodowski Hieronim	1547—1613	hitszónok	lengyel	2
23. Possevino Antonio	1534—1611	pápai követ	olasz	2
24. Rosselli Hannibale	1593	professzor	olasz	1
25. Sarnicki Stanislaw	1532—1597	történetíró	lengyel	1
26. Simonio Simone	1533—1602	udvari orvos	olasz	1
27. Sirino Geronimo		ágostonrendi szerzetes	olasz	1
28. Skarga Piotr	1536—1612	jezsuita szónok	lengyel	1
29. Sokolowski Stanislaw	1536—1593	udvari hitszónok	lengyel	2
30. Spilinbergi Bernardini				1
31. Strykowski Maciej	1547—1582	történetíró	lengyel	1
32. Thurneisser Leonard	1531—1596	alhemikus	német	1
33. Treter Tomasz	1547—1610	kanonok, grafikus	lengyel	1
34. Uncius Leonardus		költő	erdélyi	szász 1
35. Volanus Andrzej	1530—1610	kálvinista prédikátor	lengyel	1
36. Warszewicki Krzysztof	1543—1603	történetíró, diplomata	lengyel	9
37. Wilkowski Kacper			lengyel	1
38. Wolf Samuel				1
39. Wujek Jakób		jezsuita	lengyel	1
40. Zebredovio Bartolomej			lengyel	1
41. Zucconelo Hippolito		költő	olasz	1

BÁTHORY ISTVÁNNAK DEDIKÁLT MŰVEK
IDŐREND BEN:

1577.

349. *Biblia* / To iest / Kxiegí Starego y / Nowego-Zakonu na Polski ie / zyk wedlung Lácínskiey Bibliey, od Ko / sciolá Chrzescianskiego z pilnoscia poprawio / na, y figurami ozdobia. / Cum Gratia et Privilegio S. R. M. / W Krá - kowie, / W Drukárni Mikoláái Szárffenbergá (1577) folio; fol. 10, 760, 12. dedic. / Staphano I, regi Poloniae, Cracoviae, 1. Máii 1577.

1578.

1537. *Historia* / sine / *Descriptio Plantarum* / Omnium, Item *Domestica* / rum Quam *Exoticarum*: / Earundem cum virtutes *Influentiales*, *Elementares*, et *Natura* / les, tum *Subtilitates*, necnon *Icones* etiam *veras*, ad *vinum* arti / ficiose expressas proponens: atque vná cum his, partium omnium / corporis humani vt externarum ita internarum *picturas*, et *In / strumentorum* *Extractioni* *Chymica* *sernientium* *delinea* / tonem *vsumque*, ac *Methodos* denique *Pharmaceuticas* / quasvis, ad *curam* *valetudinis* *dextré* *tra / ctandam* *necessarias* *complectens*: / *Utilitatis* *vero* *publicae* *gratia* / A / Leonhardo *Thvrneissero* zum / Thurn, *Medico* *ordinario* *Electoris* *Brandeburgici* *conscrip* / ta / folio, pag. 11, 156, 18, 1. dedic. *Stephano* *I*, *regi* *Poloniae*, *Berolini*, 10 *Cal. Mart.* 1578. in *fine*: *Berlini*. / *Excudebat* *Michael* *Hentzke* / Anno / MDLXXVIII.

*

368. *Conciones* *Aliquot* / *Piae* *Eta* *Ervditae*: / *De* *Pvro* *Dei* / *Verbo*, / *Eiusque* *Ger / mano* *Sensv.* / *Et* *De* *Coena* *Domi / ni*, *Svb* *Vna* *Panis* *Specie* / *Communi - canda* / *Ad* *sopiendas* *Grauíssimas* *hoc* *aeuo* *de* *ijs* *articularis* *con / tentiones*, *longe* *efficacissimae* *et* *vtilissimae*. / *Habita* *conscrip* / tae, *et* *editae*, / *Per* *R.* *Hieronimum* *Poudouium.* / *Posnaniensem* *Canonicum* . . . / *Posnaniae.* / *Joannes* *Wolrab* *excude - bat.* / *Anno* 1578. / 8°, pag. 8, 233, 15, dedic. *Stephano* *I.* *regi* *Poloniae*, *Posnaniae* *Idibus* *Septembris* 1578.

*

367. / *Bartholomaeus* *Paprocki* / *Gniazdo* *Knoty* /, *Zkad* *Herby* *Rycerstwá* *slawnego* *Kro / lestwá* *Polskiego*, *Wielkiego* *Ksiestwa* *Litew / skiego*, *Ruskiego*, *Pruskiego*, *Mazowieckiego*, *Zmudzkiego*, *y* *inszych* *Panstw* *do* *tego* / *Krolestwá* *nalezacych* *Ksiazat*, *y* *Pá / now* *poczatek* *swoy* *máia* . . . / folio, fol. 8. pag. 1—109 200—209, 300—309, 400—409, 500—509, 600—609, 700—709, 800—809, 900—909, 1000—1242, 4, dedic. *Stephano* *I.* *regi* *Poloniae* *in* *fine*: *W* *Krákowie*, *z* *Drukárniej* / *Andrzeja* *Piotrkowczyká*, *Roku* 1578.

*

729. *Sarma / Tiae Ev Ropae, Descri / Ptio, quae Regnum Polo / niae, Lituania, Samogiti / am, Russiam, Masowiam, Prussiam, Pomeraniam, Li / woniam, et Moschowiae, / tartariaeque partem complectitur. / Alexandri Gwagnini Vero / nensis, Equitis Aurati, pedi / tumque praefecti, diligentia / conscriptae. / Typis Matthiae Wirzbetae. / fol. . . , fol. 5. 79. 2 (tabula), 1, 33, 1, 13, 1, 9, 1, 47, 10, 7; dedic. Stephano I. regi Poloniae, Cracoviae, 20 Junii 1578.*

1579

2675. *Defensio Verae, Ortho / doxae, Veterisque in / Ecclesia Sententiae, De Sacra / mento corporis et sanguinis Domini nostri Jesu / Christi, veraque eius in Coena sua praesentia, contra / novum et commentitium transubstantiationis / dogma, aliosque errores ex illo natos: Ad Petrum Scargam Jesuitam Vil / nensem, vanissimi huius com / menti propugnatorem. / Authore / Andrea Volano. / Respondetur hic quoque obiter Francisco Turriano, / ex eadem factione Monacho: qui duobus libris, alte / ro Florentiae, altero Romae publicatis, Scargam sibi suscepit, contra Volanum, defendum. Losci Litauroum, intypographia illustris ac magnifici Domini D. Ioannis Kiscaae, Magni Ducatus Lithuaniae Inscisoris, etcoet, eiusdem impensis, per Ioannem Kartzanum Velincesem. Anno a Dei filio nato 1579, mense Aprili, 4° pag. 8, 441. dedic, Stephano, regi Poloniae, in prediolo Volanovio, Cal. Augusti 1578.*

*

1548. *Poematum Libri Septem De Rebus Ungaricis Leonhardo Uncio Transylvano Auctore. Cum gratia et Priuil, S. R. M. Cracoviae In Officina Lazariana, Anno Dni MDLXXIX. 8° 173 fol. dedic. Stephano I. regi Poloniae, et Christophoro Bathori, vaivodae Transylvaniae, a Leonhardo Uncio, Romae, 4 Nonis Octobr. 1578. Stephano I. regi Poloniae, ab Antonio Riccobono, eloquentiae in gymnasio Patavino professore, Patavii, Cal. Novembr. 1578, Martini Berzeviccio ab Uncio, Patavii Antenoris, et ab eodem Ioanni Galfyfo, Patavii Kal. Decembr. 1578. in fine fol. Ee3: carmen Uncii ad Sbigneum et Hieronimum Ossolinios, Ioannem Drohoiovium et Ioannem Senicium nobiles polonos, datum Patavii Antenoris.*

*

1546. *Constitutiones Synodorum, Metropolitanae Ecclesiae Gnesensis, Prouincialium, tam vetustorum quam recentiorum, usque ad Annum Domini, MDLXXVIII. Studio Et Opera Reverendissimi In Christo Patris, Domini Stanislai Karnkowski, Dei gratia Episcopi Wladislaieni et Pomeraniae, collectae, et ad praescriptum sacrosancti Concilii Tridentini, et S. Sedis Apostolicae. correctae, et in unum volumen redactae. Cracoviae, Andreas Petricouius impressit Anno Domini 1579. 4° fol. 8. 192, 8. dedic. Stephano I. regi Poloniae, a Stanislao Karnkowski, Vladislaviae, Calendis Junii 1579.*

1580

585. *Jacobi Gorscii Praelectionvm Plocensium Liber Secundus siue de Mediatore Coloniae, Apud Maternum Cholinum MDLXXX. Cum Gratia et Privilegio Caes. Maiest. 8°, fol. 17. pag. 222. dedic. Stephano I. regi Poloniae.*

*

2687. *Christophori Varsevicii Ad Stephanum Regem Poloniae. De Origine Et Derivatione Generis Et Nominis Polonici Dialogus Vilnae Typis Illustris: D. Domini Nicolai Christophori Radiujli Ducis in Olica et Nesuisi, Magni Ducatus Lithuaniae summi Marsalci etc. Per Danielem Lancicium Anno 1580 Die 14 Iunj. 4°, 8 fol. dedic regi sine data.*

*

2688. *Panegyricus Ad Stephaneum* I. Polonorum Regem Et Magnum Litvanorum Ducem. Christophori Warsevicij Equitis Poloni. Vilnae. Typus Illustris D. Domini Nicolai Christophori Radiuili Ducis in Olica et Nesiusi, Magni Ducatus Lithuaniae supremi Marsalci etc. Per Danielem Lancicium Anno D. 1580, 4°, 21 fol. dedic regi Vilnae, 15 Novembris 1580.

1581

392. a) *Postilla Orthodoxa*: to iest Wyklad Swientych Ewangeliy Niedzielnych, y Swiat uroczystych na caly rok. Przez Jego M. Ksiedza Marcina Bialobrzeskiego, Biskupa Kamienieckiego, y Opata Mogilskiego etc. z pisma swietego, y z Doktorów Kosciola Powszechnego, z wielka praca zebrana, y ku nauce wiernych ludzi Chrzescianskich z pilnoscia napisana. Czesc Pierwsza, od Adwentu do Wielkieynocy. W. Krakowie, w Drukarniey Lazarzowej: MDLXXXI. fol. pag. 12. 514, 1: dedic Stephano I. regi Poloniae, in monasterio Clarae Tumbae, 2 Augustii 1581.

b) *Postillie* Albo Wyklady Swientych Ewangeliy, od Wielkieynocy do Adwentu, Czesc Wtora: Przez Je. M. Ksiedza Marcina Bialobrzeskiego, Biskupa Kamienieckiego, y Opata Mogilskiego etc. z pisma swietego, y z Doktorów Kosciola Powszechnego, z wielka praca zebrana, y ku nauce wiernych ludzi Chrzescianskich z pilnoscia napisana W Krakowie, W Drukarniey Lazarzowej: Roku Panskiego MDLXXXI fol. pag. 4, 816, 2.

*

399. *Nicaenum Concilium*. Primum Generale, in Quatuor libros distinctum: per Alphonsum Pisanum, Societatis Jesu. Singulorum Librorum Argumenta versa pagina Indicabit. Cum facultate superiorum. Quantum Hac Secunda Editione additum sit, qui eam cum prima contulerit, facile deprehendet. Acta certe Concilij ex Vaticano Codice Graeco hactenus in publicum non prodierant. Coloniae Agrippinae, Apud Haeredes Arnoldi Birckmani. Anno CIO. IC. LXXXI. 8°, pag. 28. 329. dedic. Stephano I. regi Poloniae, Posnaniae, die s. Athanasii, 1579, in fine. Coloniae Agrippinae, Typis Godefredi Kempensis. Anno CIO. IO. LXXXI.

*

394. *Gnomices Libri Octo*, In Quibus Non solum horologiorum solarium, sed aliarum quoque rerum, que ex gnomisis umbra cognosci possunt, descriptiones Geometrice demonstrantur. Auctore Christophoro Clavio Bambergensi Societatis Iesu. Maiorumpermisso Romae Apud Franciscum Zanettum. MDLXXXI. folio, pag. 16. 654. 1. Dedic. Stephano I. regi Poloniae, Romae, Calendis Aprilis 1581.

*

398.* *Sarmatiae Europae Descriptio*, Quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Massoviam, Prussiam, Pomeraniam Livoniam, Et Moschoviae, Tartariaeque partem complectitur. Alexandri Guagnini Veronensis, Equiti Aurati, peditumque praefecti. Cum supplementi loco, ea quae gesta sunt superiori anno, inter Serenissimum Regem Poloniae, et Magnum Ducem Moschoviae breviter adiecta sunt. Item Genealogia Regum Polonorum. Spirae. Cum Privilegio Imper. Et Regis Gall. Apud Bernardum Albinum MDLXXXI. folio, fol. 8. 113. 7. dedic. Stephano I. regi Poloniae, Cracoviae, 20 Junii 1578; typographus lectori Spirae, Cal. Septemb. 1581.

* Más kiadás, mint a 729.

418. *Wedzidło Na sprosne Bledy a bluznierstwa Nowych Aryanow* W którym sa Kazania a gruntowne ze wszystkiewy Biblijey y Doktorow S. nauki: O Syna Bozego oboim narodzeniu, y Bostwie przedwiecznym, a iemu z Oycem rownym Spolistym, y nierozdzielnym: Ktemu wykłady mieysc pisma S. którymi sie przeciwnicy zawodza: y pokonanie bledów ich: a mianowicie w Rozmowie Marcina Czehowica opisaney, których nauk rozlozenie karta przewrócona wskaze. Autora Ksiedza Hieronima Powodowskiego, Kanonika Poznanskiego . . . 4°, pag. 60, 666, dedic. Stephano I, regi Poloniae Posnaniae, die S. Matthaei apostoli et evangelistae 1582; in fine: W Poznaniu Nakladem Autora drukował Jan Wolrab. Roku Panskiego 1582. Cum Gratia et Privilegio S. R. M.

*

420. *Artes Duodecim Sacramentariorum Sev Zvingliocalvinistarum quibus oppugnant, et totidem Arma Catholicorum, quibus propugnant praesentiam Corporis D. N. Iesu Christi in Eucharistia. Contra Andream Volanum Huius Haereticae pestis in Lithuania Archiministrum Authore Petro Scarga, Presbytero Societatis Iesu. Vilnae Typis et sumptibus Illustrissimi D. D. Nicol: Christo: Radiuili Ducis Olicae et Niesius M. D. L. Supremi Marschalci.* 4°, pagg. 32, 424, 11: dedic. Stephano 1, regi Poloniae, Rigae, 31 Octobris 1582: in fine: Vilnae. Typis et sumptibus Illustrissimi Domini, D. Nicolai Christophori Radiuili, Ducis Olycae et Niesuis. M. D. L. supremi Marschalci. Anno Domini 1582.

*

1576. *Danielis Hermanni Borussi: Stephaneis Moschovitica. Sive, De Occasione, Causis, initijs, et progressibus, Belli a Serenissimo potentissimoque Polonorum rege, Magno Duce Lithuaniae, etc. Stephano primo, Contra Ioannem Basilium Magnum Moschorum Ducem gesti, et hoste represso, fractoque ad aequas pacis condiciones feliciter deducti, Libri Duo Priores Excusae Gedani a Iacobo Rhodo 1582, 4*. 9. 43. fol. dedic. regni Poloniae et M. D. Lithuaniae senatorum ordini, e civitate Rigensi, ipso die aequinoetii verni 1582.*

*

1582. Która przedtym nigdy swiatła nie widziała. *Kronika Polska Litewska, Zmódzka, y wszystkiewy Rusi Kijowskiewy, Moskiewskiewy, Siewierskiewy, Wolhinskiewy, Podolskiewy, Podgórszkiewy, Podlasiewy, etc.* Y rozmaite przypadki wojenne y domowe, Pruskich, Mazowieckich, Pomorskich, y inszych krain Królestwa Polskiemu y Wielkiemu Xięstwu Litewskiemu przyległych, Według istotnego y gruntownego zniesienia pewnych dowodów z rozmaitych Historików y Autorów postronnych, y domowych, y Kijowskich, Moskiewskich, Słowianskich, Liflantskich, Pruskich starych. Dotad ciemnochmurna noca zakrytych kronik y Latopiszczów Ruskich, Litewskich y Długosza Oyca dziejów Polskich z inszymi, z wielką pilnoscia y wezłowatą pracą (Osobliwie okolo Dziejów Litewskich y Ruskich od zadnego przedtym niekuszonych) Przez Macieja Osostewiciusa Strirowskiego dostatecznie napisana, złożona y na pierwsze swiatło z wybadaniem prawdziwie dowodney starodawnosci własnym wynalezieniem, przeważnym dochcípem, y nakładem nowo wydzwigniona przez wszystkie starozytne wieki, az do dzisiejszego Roku 1582. A naprzod wszystkich ile ich kolwiek iest ludzkich na Swiecie Narodow gruntowne wywody. Z. laska Priwileyiem Kro. J. M. Drukowano w Krolewcu u Gerzego Osterbergera: MDLXXXII. folio, 14. 15. pag. 790, 10 fol. dedic. ab auctore: Stephano, regi Poloniae: Georgio Radziwill, episcopo Vilnensi: Georgio, Simeoni, Alexandro Olelkovicis, ducibus Slucensibus: fol. 7, imago auctoris: fol. 14 verso privilegium Stephani regis typographo, datum Vilnae. 14 Iulii 1580, sequitur praefatio auctoris ad omnes senatores et equestrem ordinem.

*

1584. *Christophora Warszewickiego*. Do Wielmoznego oswieconego a niezyczonego Steffana Krola Polskiego etc. *Oratia*. O Zgodzie ktora sie stala z Janem Wielkim Kniazem Moskiewskim w Zablociu 15. dnia stycznia. Z Lacin-skiego na Polski jezyk przelozona przez Jerzego Lebbelskiego ze Wresznie, Kaznodzieje katolikow u S. Wawrzynca przy Toruniu. Toruniae Excudebat Melchior Nerink. 1582. 4°, 12 fol. dedic. lectori a Georgio Lebbelski, et Stephano, regi Poloniae, a Christophore Varsevicio, Vilnae, 4 Februari 1582.

*

2722. *Annalium Polonicorum Qui In Lucem Propediem Aedentur Brevis sima Synopsis*. Habes hic anteriorem partem Chronicorum hactenus omissam, neglectam, ac propemodum sepultam ab aliis autoribus: quae incipit ab illa fatali diuisione Gentium, ab Asarmoth conditore Sarmaticorum Populorum, et continuantur usque ad Lechum ipsum ordine per series temporum currendo. Et tandem a Lecho ad nostra tempora, quid in nostris terris actum sit fideliter octo libris exponitur. Caetere quae in illo libro continentur, versa pagina indicabit. Auctore Stanislao Sarnicio Nobili Polono. Cracoviae. Typis Matthiae Wirzbietae. Anno 1582, 4°, 16 fol., dedic. Stephano I. Poloniae regi.

*

2725. *Ad Serenissimum Stephanum Regem Poloniae, Christophore Warsevicii Oratio*. Qua, exposito toto belli negotio, cum Ioanne, Magno Moscorum Duce. XV Ianuarij ad Zapolsciam confectam pacem gratulatur Cracoviae, Anno Domini MDLXXXII. 4°, 12, fol: dedic. Stephano I. regi Poloniae, Vilnae, 4 Februarii 1582.

*

2728. *Oration Christophori Warschewitz, An den allerdurchleuchtigsten Herrn Stephan König in Polen Inn welcher er, nach erzelung der ganzen Kriegshandlung mit Johanne dem Gross fursten in der Moscau Irer Kön. Maie. wegen dess den 15. Iannarij zu Zapoltzki auffgerichten fridens gratulirt*. Nurnberg. MDLXXXII. 4°, 11 fol: dedic. Stephano I. regi Poloniae, Vilnae, 4 Februarii 1582. in fine Gedruckt zu Nürnberg, durch Katharinam Gerlachin und Johanns vom Berg Erben.

*

1582—1583

1586. *Stephani Primi Serenissimi Poloniae Regis, et Magni Lituanonorum Ducis etc. aduersus Iohannem Basilidem, Magnum Moscouiae Ducem, Expeditio, carmine elegiaco descripta*. A. M. Samuele Wolfio Silesio. Anno MDLXXXII. 4°, 29 fol. dedic. Stephano I. regi Poloniae in fine Dantisci typis Iacobi Rhodi, Anno salutis nostrae, MDLXXXIII.

*

1583

440. *Andr. Patricii Nidecici Archid. Vilnae. De Ecclesia vera et falsa Libri V. I. De fundamentis ecclesiae. II. De parietibus, seu columnis. III. De tecto. IV. De opere intestino. V. De fastigio*. Cracoviae in officina Lazari MDXXCIII. Cum Gratia et privilegio Regis. fol. pag. 19. 334. dedic. Stephano, regi Poloniae: sequitur epistola Stanislai Karnkowski, archiepiscopi Gnesnensis, ad auctorem, data Lyskoviicis Cal. Septem. 1583: in fine Cracoviae. In officina Lazari. Anno Domini MDLXXXIII. Ibid Maii.

*

442. Liber *De Modo Acquirendae Divinae Gratiae*, quomodo cognoscatur eius adeptis, ac in ea permansio, per capita ac gradus quosdam digestus. Autore D. Hieronimo Sirino, instituti D. Augustini Canonico Regulare. Per Matthiam Clodinium, Sedis Apostolicae Protonotarium, ac Serenissimi Regis Poloniae secretarium, ex idiomate Italico in Latinum summa cum accuratone versus: ac locis e Scriptura Sacra, unde haec deprompta sunt, abunde illustratus. Cracoviae in Officina Typographica Lazari, Anno D. MDLXXXIII. 4°, fol. 108: dedic. Stephano I. regi Poloniae, Cracoviae, 1 Septembris 1583: in fronte manu auctoris: „Venerabili duo Martino a Volborsz vicario ecclesiae. Annae Autor amico charissimo dedit etc.“ 28. 1. 3. 13: alterum exemplar, 28, 1, 4, 10, habet in fronte manu Clodinii: „Reverenda Domino domino Joanni Tarnawski Vladislavien, Lancienic etc. Praeposito Canonico Crac. Regni Poloniae Referendario confratri ac fautori suo observandissimo Auctor in pignus perpetui amoris dedit, Cracoviae, 5 Maii A. D. 1585.“

*

447. *Christophori Varsevici De Factis, Et Dictis Jesu Christi Commentarius*. Cracoviae, In Officina Lazari. Anno Domini: MDLXXXIII. 4°, 28 fol: dedicatum Stephano I. regi Poloniae, in castris ad Plescoviam, 28 Augusti 1581; in fine auctor lectori, Cracoviae, Calendis Aprilis.

*

799. *De Persona Christi Disputatio Theologica adversus Ubiquitarios*, In Academia Moguntina Anno MDLXXXIII. VII. Kalend. Septembrium publice proposita: Praeside. Ioanne Busaeo Societatis Iesu S. S. Theologiae Doctore Et Professore Ordinario, Respondente Nobili et Doctissimo D. Bartholomaeo Zebridovio Polono, Sacrum Literarum Studioso. Moguntiae primum impressa In Officina Casparis Behem. 4°, 56 fol. dedic. Stephano I. regi Poloniae, Moguntiae, V Idus Augusti 1583.

*

1600. *Romanorum Imperatorum Effigies*. Elogijs, ex diuersis Scriptoribus, per Thomam Treterum, S. Mariae, Transtyberim Canonicum collectis, Illustratae. Opera et Studio Io. Bap. tae de Cauallerijs, aeneis tabulis Incisae, Romae Anno Domini MDLXXXIII. 8°. 6, fol. 157: dedic. Stephano I., Poloniae regi, ab Ioanne de Cavallerijs Romae, 4 Cal. Septembris 1583: et candido lectori ab eodem, sine data: ult. fol. verso: Romae, Apud Vincentium Accoltum MDLXXXIII.

*

1601. *Przyezyny Nawróceni*a do wiary powszechnej od Sekt Nowokrzczenców Samosatenskich Kaspára Wilkowskiego, Medyka Lubelskiego W Wilnie. Nakładem y praca samego K. W. Roku 1583. 4°, pag. 7, 15, 155, 1—85, 85—95; dedic. Stephano I. regi Poloniae, die Omnium Sanctorum 1583.

*

1602. *Viridarium Poetarum* tum Latino, tum Graeco, tum Vulgari eloquio scribentium. In Laudes Serenissimi, Atque Potentissimi Domini Domini Stephani Regis Poloniae, Magni Ducis Lituaniae, Russiae, Prussiae, Semogitiae, Kiouiae, Liboniaeque Domini, ac Principis Transilvaniae. In duos Libros diuisum. Venetiis, ad Signum Hyppogriphi 1583. 4°, pag. 173: dedic. Stephano I. regi Poloniae, ab Hippolyto Zucconello. Venetiis, 7 Idus Julii 1583: liber II: Del Giardino de Poeti, In lode del Serenissimo Re di Polonia, Gran Duca di Lituania, Russia, Prussia Samogitia, e Chiauia, Signor di Libonia et Principe di Transilvania, Libro Secondo. In Venetia. Appresso i Guerra, fratelli. 1583. 4°, pag. 64.

*

2747. *Christophori Warsevicii Ad Stephanum Porgem Poloniae Oratio*. Qua Cvm Joanne Magno Moscorum Duce XV. Januarij ad Zapolsciam confectam

pacem gratulatur. MDLXXXIII. 8°, 15 fol; dedic. Stephano I, Poloniae regi, Vilnae, 4 Februarii 1582.

*

1584

457. *D. Stanislai Hosii, S. R. E. Cardinalis, Maioris Poenitentiarum, Et Episcopi Varmiensis, Opera Omnia In Duos Divisa Tomos, quorum primus ab ipso auctore plurimis subinde in locis integris et dimidiis paginis sic auctus et recognitus, ut novum opus fere censeretur. Secundus autem totus novus, nunquam primum typis excusus. Accessere necessarii atque copiosi indices, cum locorum Sacrae Scripturae explicatorum, tum etiam eorum omnium que in hisce operibus observatione digna censentur. Salvo is omnibus Sanctae Sedis Apostolicae iudicio, Coloniae. Apud Maternum Cholinum Anno MDLXXXIII. Cum gratia et Privilegio Caesareae Maiest, in Decennium, folio, pag. 32, 757, 33: dedic. Julio, episcopo Herbipolensi, a Materno Cholino, Coloniae, Cal. Martii 1584: ibidem epistolae Hosii dedicatariae Gregorio PP. XIII. et Henrico Valesio, regi Poloniae, Sublaci, 18 Cal. Septembris 1573. D. Stanislai Hosii S. R. E. Presbyteri Cardinalis, Maioris Poenitentiarum, Et Episcopi Varmiensis Operum Tomus Secundus. Quae nunc primum in lucem producentur, opera et studio Stanislai Rescii Catalogum eorum sequens pagina indicabit. Coloniae. Apud Maternum Cholinum. Anno MDLXXXIII. Cum gratia et Privilegio Caes. Maiest. folio, pag. 15. 496: dedic. Stephano I. regi Poloniae a Stanislao Rescio, Romae, Cal. Septembris 1582.*

*

462. *Herby Rycerstwa Polskiego. Na piecioro Xiag rozdzielone. Przez Bartosza Paprockiego zebrane y wydane: Roku Panskiego, 1584. W Krakowie. W Drukarni Macieja Garwolczyka Roku Panskiego 1584. folio, fol. 20, pag. 723: dedic. Stephano I. regi Poloniae, Cracoviae, 6 Julii 1584: in fine: W Krakowie. Z Drukarniey Macieja Garwolczyka, za staraniem wlasnym y nakladem Autora tych ksiag. Roku 1584.*

*

464. *De Venenis Et Morbis Venenosis Tractatus Locupletissimi varia doctrina referti, nec solum Medicis, verum etiam Philosophis magnopere utiles: Ex voce, excellentiss. Hieronymi Mercurialis Foroliuiensis, Medici clarissimi, diligenter excepti, atque in Libros duos digesti: Opera Alberti Scheligij Ubarschuiensis. Eiusdem Puerorum morbis libri I. I. I. seorsim editi, Omnia quam ante accuratius expressa: cum Indice. Francofurti Apud heredes Andreae Wecheli, MDLXXXIII. 8°, 168, 8, dedic: Stephano I. regi Poloniae, ab Alberto Scheligio, Patavii, Cal. Martii 1583.*

*

465. *De Veral Et Falsae Ecclesiae Discrimine, Ad Serenissimum Stephanum I. regi Poloniae. Stanislai Socolovii Libri tres. Ex sacris Scripturis, vetustissimorumque Patrum sententij collecti ac concinnati. Quibus adiecta est pro dignoscendis et fugiendis falsis dogmatibus, eiusdem concio. Aeditio secunda, ab ipso Auctore priori et emendator, et locupletior reddita. Coloniae. Apud Maternum Cholinum. MDLXXXIII. Cum Gratia et Privilegio Caes. Maiest. 8°, pag. 24, 437, 4: dedic. Stephano, regi Poloniae, Cracoviae, Idibus Februarii 1583.*

*

467. *Bernardini Spilimbergii In O. Horatii Flacii Carmina Atque Epodos Commentarii quibus Poetae artificium, et via ad imitationem, atque ad Poeticam scribendum aperitur. Cum Privilegio. Venet. CIO. IO. XXCIV. Apud. Dom. Nicolinum. Ad Stephanum Bathori Potentiss Poloniae Regem. E. T. C. 4°, fol. 17, 99: dedic. Stephano I. regi Poloniae.*

*

470. a) *Postilla Catholica, Kazania Na Ewangelie* Niedzielne y odswietne przez caly rok: wedlug wykladu samego prawdziwego, Kosciola Powszechnego. Teraz z nowu przejrzone y poprawione. Przy dane sa niektóra nowe Kazania: y Obrona tey Postylle, naprzeciw kacerskiej: y Registr dwoiaki, Przez D. Jakuba Wuyka z Wagrowca, Theologa Societatis Iesu. Cum Gratia, et Privil. S. R. M. W Krakowie, W Drukarni Siebeneycherowey: Roku Pansk: 1584 folio, pag. 28. 448: dedic. Stephano I. regi Poloniae, Colosvari die s. Martini 1583: Jacobus Uchanski, archiepiscopus Gnesnensis, Jacobo Wujecio, Cracoviae, pridie Non. Maii 1574: Stanislaus Karnkowski, archiepiscopus Gnesnensis, universo clero provinciae Gnesnensis Calissii, 25 Junii 1584.

*

1610. *Disputatio De Putredine*. Authore *Simone Simonio* Philosophiae Medicinae Doctore, ac Invictissimi Potentissimique. Principis ac Domini, D. Stephano I. Regis Polonorum, etcaet, personae Medico: In Qua Ordine refutando illa prope omnia, quae nuper Thomas Erastus eodem de argumento scripsit: simul Aristotelis genuina sententia longe clarius, verius, aptius, quam ab ullo ad hunc usque diem factum sit, explicatur: nec non planissime expositis Natura, Causis, Differentijs, Aristoteliae putredinis, Dissensio inter Physiologos et Medicos, evidentissime declaratur. Adiectae Sunt Quadraginta septem theses eodem de argumento. Cum Indice praecipuarum rerum pertractatarum. Ex quo, quam multa etiam cum Physiologiae tum medicinae theoremata, isti disputationi affinia, in hoc opere pertractentur, cognoscere primo aspectu lector poterit. Cracoviae, In Officina Typographica Lazari. Anno D. 1584. 4°, 7 fol. pag. 470, 9. dedic: Stephano I. regi Poloniae, Cracoviae, mense Iulii 1583.

*

2750. *Matheusza Cyganskiego Myslstwo Ptasze ...* W Krakowie, W Drukarni Jakuba Siebeneychera, Roku Panskiego 1584. 4°, 36, fol. dedic. Stephano I. Poloniae regi, in Cyganie, 16 Decembris 1584: sequitur privilegium regis pro libro ad 15 annos, datum Varsoviae, 19 Februarii 1581.

*

1585

474. *Jacobi Gorscii Pro Tremenda et veneranda Trinitate Adversus Quendam Apostatam Francken, falso appellatum Christianum, Apologeticus, sive Antichristianus*. Sanctae Ecclesiae Romanae iudicium esto, in qua et pro qua militamus. Coloniae Privileg. Caesar. Maiest. 8°, fol. 32. pag. 414: dedic. Stephano I. regi Poloniae, Cracoviae 11. Aug. 1584.

*

484. *Descriptio Veteris Et Nova Poloniae Cum Divisione Eiusdem Veteris Et Nova*. Adiecta est vera et exquisita Russiae inferioris descriptio, iuxta reuissionem Commissariorum Regiorum. Et Liunioniae iuxta Odoporicon exercitus polonice redeuntis ex Moschonia ... Anno a Iesu Christo nato 1585. folio, 43. fol. dedic: Stephanum I. regi Poloniae, a Joanne Siemienio, castellano Leopoliensi, Varsoviae I. Cal. Martii 1585, ubi fecit mentionem auctorem esse Stanislaum Sarnicium.

*

1621. *Martinus Lauter* eiusque levitas ... Crac. typis Lazarianis. Anno 1585. 4°, pag. 2, 74, 1: dedic. Stephano Bathory, Poloniae regi, a Sebastiano Grabowiecki.

*

1625. *De Heroibus in Dei Ecclesia Liber Unus.* Ad Serenissimum et inuictissimum Principem et dominum D. Stephanum I, Dei gratia Regem Poloniae, Magnum Ducem Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Samagitiae, Masouiae, Liuoniae, necnon Principem Transylvaniae, etc. Scriptus ab Helia Pilgrimovio Sacrae eius M. R. Magni Ducatus Lithuaniae Secretario et Aulico Lithuano. Cracoviae, In Officina Iacobi Siebeneycher, Anno Domini 1585, 4°, 54, fol. dedic. Stephano I. regi Poloniae, in praediolo Dantnoviensi in Samogitia penultima Februarii 1585.

*

2772. *Antiquitatum Romanorum Pauli Manucii Liber De Comitibus Ad Serenissimum Stephanum Regem Poloniae Etc.* Bononiae CIQ IQ XX CV folio 11, pag. 102, 10: dedic. Stephano I. ab Aldo Manucio, Paulli F. Aldi N. Bononiae, Cal. Sextilis 1585 ult. fol. verso: Bonnoniae CIQ IQ XXCV Ab Aldo.

1586

494. *Atheismi Lutheri, Melanchtonis, Calvini Bezae, Ubiquetariorum, Anabaptistarum, Picardorum, Puritanorum, Arianorum et aliorum nostri temporis haereticorum.* Duo Item Libri Pestilentissimi Ministrorum Transylvanicorum, cum thesibus Francisci Davidis, adversus Sanctissimam Trinitatem Refutati Ab Antonio Possevino Societatis Iesu Denique Antithesis haereticae perfidiae, contra singulos articulos orthodoxae fidei. Vilnae, In Lituania, apud Joannem Velicensem, Anno MDLXXXVI Speriorum Permissu. 8°, fol. 3. 109: dedic. Stephano, regi Poloniae, a Stephano Bodonio, Vilnae, mense Martio 1586.

*

496. *Antonii Possevini Theologi Societatis Iesu, De Sectariorum nostri temporis Atheismis liber.* Confutatio, item, Duorum pestilentissimorum librorum a Ministris Transylvaniae editorum, ac Theseon Francisci Davidis adversus Sanctissimam Trinitatem. Praeterea Antithesis haereticae perfidiae contra singulos articulos orthodoxae fidei. Coloniae, In officina Birkmannica, sumptibus Arnoldi Mylij. Anno CIQ IQ. LXXXVI. Cum gratia et privilegio S. Caesa. Maiest. 8°, fol. 3, 93, 3, dedic. Stephano I. regi Poloniae, a Stephano Bodonio, nobili Transylvano, Vilnae, mense Martio 1586.

*

500. *Pymander Mercurii Trismegisti Cum Commento Fratris Hannibalis Rosseli Calabri, Ordinis Minorum Regularis observantiae Theologiae et Philosophiae, ad S. Bernardinum Cracoviae Professoris. Liber V de Elementis, et descriptione totius orbis Cum licentia et Autoritate Illustrissimi, et Reverendissimi Domini Hieronymi Bovij Episcopi Camerini, et Regno Poloniae Nuntii Apostolici. Cumque Gratia et Privilegio Sacrae Caesariae Maiestatis et Serenissimi Regis Poloniae, Cracoviae. In Officina Typographica Lazari: Anno MDLXXXVI. fol. pag. 12. 645, 25, dedic. Stephano I. regi Poloniae, Cracoviae, 4 cal. Junii 1586.*

*

502. *De Verea Et Falsae Ecclesiae Discrimine.* Ad Serenissimum Stephanum I. Poloniae Regem. Stanislai Socolovii. Libri Tres: Ex Sacris Scripturis, Vetustissimorumque Patrum Sententiis collecti ac concinnati Quibus Adiecta Est, Pro Dignoscendis et fugiendis falsis dogmatibus, eiusdem Concio Tertia Editio Ab Ipso Autore Multo Emendatior et castigatior priori nuper reddita Cum Indice

Rerum Praecipuarum Utilissimo insuper addito. Ingolstadii. Ex Officina Typographica Wolfgangi Ederi. Anno MDLXXXVI. 4°, fol. 8 pag. 249, 7. dedic. Stephano I. regi Poloniae Cracoviae, Idibus Febr. 1583.

1587

510. *Postilla*, oder Auslegung der Sontags Euangelien und anderer Fest. Der Allgemeinen Kirchen, durch das gantze Jahr. Zu einer gemeinen und nötigen Lehr und unterweisung in allen Artickeln des Christlichen Glaubens: Neben angehengter warnung sich für der Gegenlehr wolfürzusehen und zuhüten. Geschrieben, Durch den Gelehrten Herrn Gregorian Zarnowcza der wahrheit Göttliches worts Prediger und Durch- den Wolgebornen Herrn Heinrich Kurzbechen, den Eltern, Freiern etc. Auss dem Polnischen, ins Deutsche gebracht und zum Druck befördert. Anno salutis MDLXXXVII. Gott allein die Ehre, folio fol. 292. 1, 4, 216, 325, dedic: Stephano I. regi Poloniae ab Eustachio Wollowicz Lithuaniae cancellario et castellano Voliniae: ac Eustachia Wollowicz a Paulo Gilowsky et Christophoro TreCy: 2-da pars dedic. Stanislae Górká palatino Pósnaniensi, a Paulo Gilowsky: 3-tia pars — Eustachio Wollowicz ab eodem Gilowsky.

1588

540. *Martini Cromeri Varmiensis Episcopi Poloniae: Sine: De Origine et Rebus Gestis Polonorum Libri XXX. Oratio Funebris Sigismundi Primi Regis Deque Situ, Populis, Moribus, Magistratibus et Republica regni Poloniae*, libri duo. Omnia nunc ultimo ab ipsomet Auctore recognita, ac multis locis emendata et aucta. His accesserunt recens ad historiae continuationem, quae sequens pagina demonstrat, et chartae geograficae cum Poloniae, Prussiae, Masouiae, Russiae etc. tum etiam Lithuaniae, Liunionae ac Moscouiae, aeneis formis expressae. Cum indice rerum memorabilium locupletissimo. Coloniae Agrippinae. In Officina Birckmannica sumptibus Arnoldi Mylij. Anno MDLXXXIX. Cum gratia et Privilegio. S. Caesarae Maiestatis, folio, fol. 10 una carta imago S. Floriani, pag. 846, fol. 27: dedic. Stephano I. regi Poloniae, Heilsbergae, Cal. Augusti 1586.

1595

612. *Martini Broniovii, De Biezdzfedeá, Bis in Tartariam Nomine Stefani Primi Poloniae Regis Legati, Tartariae Descriptio, Ante Hac In Lucem Numquam edita, cum tabula geographica eiusdem Chersonesis Tauricae. Item. Transylvaniae, Ac Moldaviae, Aliarumque Vicinarum Regionum succincta descriptio Georgii A Reicherstorff, Transsylvani, cum tabulis geographis tam Moldaviae, quam Transsylvaniae. Praeterea, Georgii Werneri De Admirandis Hungariae aquis hypomnemation, addita, tabella lacus mirabilis ad Cirknitz. Coloniae Agrippinae, In Officina Birckmannica sumptibus Arnoldi Mylij. Anno MDXCV. Cum gratia et Privilegio S. Caesarae Maiestatis. fol. 4, 1 (tabula) pag. 75, fol. 1 (tabula): dedic. a Martino Broniovio Stephano I. regi Poloniae, in Tassarlagano pago tartarico, 1 Ianuarii 1579.*

ZUCCONELLI BEVEZETÓ SZAVAI A VIRIDARIUMBAN :

Evit quidem (Rex Inuictissime) inter mortales, ac eos praecipue, qui singulari quadam ingenij acie floruerunt, innatus quidam mentis ardor, vt, quae ex parentis naturae seminibus procreantur, assidua animaduersione recolerent, cum tam probe cuncta suo collocata ordine et recta videantur, ut nemo fere sit, nisi prorsus amens existat, qui hanc tantam, et tam praeclaram rerum omnium vniuersitatem intendo, et contemplando, non in summam admirationem trahatur. Inter caetera vero omnia, qua ab ipso Deo, rerum omnium conditore, fundata sunt, quid hominis imagine et dignius, et praestantis videri, aut excogitari possit, prorsus non intelligo: quod eius causa creata sint omnia, quem omnium, quae coeli, terraeque, ambitu continetur, participem, et, quo ad animum spectat, ad suam similitudinem Deus ipse formauit, omnesque; in eo animi motus, atque appetitiones ita temperauit, ut rationis imperio nonnumquam pareret. Quo fit etiam, ut in tanto vniuersorum Theatro ij magis sint conspicui, qui et naturae, et rationis dona comitantur, atque eo magis homo homini praestet, quo maiorem in rebus agendis, aut muneribus obeundis animi sui magnitudinem, et praestantiam adhibet, atque iter caeteros splendeat; quemadmodum Sol, dux, et moderator reliquorum luminum, caetera, quae coelo infixata sunt, sempiterna sua luce exuperat lumina, quorum quidem hominum et si plures ante acto tempore, pro summa eorum inculptatae uitae moderatione, preclarisque; ab eis rebus gestis litterarum monumentis commendauit antiquitas, non minus attamen particeps tanti splendoris nouis alumnis exultat posteritas. Cum te inter alios sapientissimum Principem, inuictissimumque; Regem videat, veluti nouum coeli iubar, atque; omnium sublimum virtutum exemplar tam mirandis auspiciis a Daciae Principatu ad excelsam Poloniae Coronam diuinitus euocat, summi decóris testimonio, grande natalium tuorum fastigium vsque adeo exornasse, vt non solum praecipuam illam de te ipso gerendarum rerum expectationem sustineas, verumetiam longe, lateque; exuperes: nullas siquidem indutias tempori praescribis, quin consulas subditorum commodo, salutis, et sollicitudinibus te vigilem praestes pro reip. retinendis, propagandis, ac sublimandis honoribus, neque vllam praetermittis horam, ne dicam diem, quo non cogites, dicas, et agas salutari Principe dignum, quo diuinam illam ingenij vim publicis, ac priuatorum commodis, et utilitati non accommodes; quo non optimis disciplinis, civitates, oppida, et vices omnes imbueres, atque exornare studeas; quo non mente agites, ac tentes vires hostium infringere, laetiorique; ambitu imperium augere, quemadmodum superiori tempore exploratum habuimus in primordio Regnitui, quam celeriter arma induens in belo Polotiensi Re ductorem exercitus alacriter praebeas in summis viarum difficultatibus, atque angustiis Vrben hostium in ceruice Lituaniae captam incendio deleueris, arcemque; probe munitam fortiter expugnaueris, moxque; in magna locorum vastitate progrediens, captis binis arcibus, Vielisio et Vsauiato, Velchilucum una cum tota Liuonia post ingens certamen ditioni tuae, atque imperio subegeris: Cum vero Victor pacis amatores semper dilexeris, declarasti profecto te magis recuperandi, et conseruandi Imperij tui causa arma

suscepisse, quam bellandi desiderio. quod eo magis ab omnibus tunc temporis perspectum est, quo magis et populos, et urbes, nationemque; tuam in pace, ac tranquillitate, quam bello retinere studueris, atque ex ista tam praeclara, ac excellenti animi tui moderatione non minus laudis, atque gloriae es adeptus, quam cum victoriam praeliorum exitu terminasti: Qua quidem victoria potitus operae-pretium duxisti pium cultum respicere, et ad praepotentem Deum tanquam optimum adiutorem et dirigere, et dedicare publicis supplicationibus, quarum causa exijt Regium illud Edictum, quod et per nuntios mihi communicatum fuit Venetias missos a Serenissimo tuo Maiestatis Fratre Christophoro Clementis. Transilvaniae P. quem vt mortalem semper colui, ita mortuum modo perpetua memoria, et obseruantia prosequar, qui precibus Danielis, fratris mei, vnus ex medicis illius Serenitatis, Bellunum aduenerunt, Urbem, quae Patria mea est in extremis Italiae finibus, Tiroli Comitatu finitimam, inter montes Noricos, a C. Flauio Hostilio, Q. Sertorij, Equitis Romani, primipilo instauratam, ac sub Venetae Reipublicae ditinone foeliciter erectam, et constitutam nec aliud propius designabant supplicationes illae, magnum in Deum cultum, ac religionem attestantes, nisi magnum Triumphum non multum post temporis cursum Coronae tuae adhaesurum. Quibus quidem nuntijs ad aures meas perlatis, quanto exiluerim gaudio, non queo dicere. cuius gaudij non modo ipse particeps fui, sed et vniuersa haec regio, et paulo post uniuersus terrarum orbis, qui et animo et vultu plaudebant suo, dum recitarentur rerum a te gestarum series, tantique; Regis referrentur encomia iam pridem nota, sed adhuc gratiori eloquio fidis auribus representata. Quae bellicae laudes non solum nostris, sed poene omnium gentium et litteris celebrantur, et linguis, neque ulla unquam mortalium aetas de tuarum laudum preconijs conticescet. Nihil vero dicam de tua in omnes et mansuetudine, et clementia, deque; incredibili, ac quasi diuina sapientia, qua omnes ad te amandum, et colendum impellis, qua omnes te in coelum efferre, ac praedicare non desistunt, cuius rei testes sint tot sapientissimorum hominum de te colloquia, atque in primis Reuerendissimi, et Religiosissimi Praesulis nostri sacrae Theologiae Domini Ionnis Baptistae Valerij mecum habita, qui per epistolam Reverendissimi Commissarij Apostolici concivis mei allatam sibi fuisse mihi communicauit, te cum omni sapientia genere excellere, tum omnibus amplitudinjs, et virtutum numeris absolutum videri, ita, ut omnibus exploratum sit, tuam Maiestatem non minimam partem subtrahere a necessaria corporis cura, pro salutaribus Regni gubernaculis; et quicquid ab hoc munere superest, humanioribus, sacrisque; lectionibus elargiaris, ut ne in bello quidem ipso tibi temperes pro colligendis animi, et corporis viribus, quin militarem providentiam roborque; bellicum animo semper, et corpore exerceas, ut non minus Martem, quam Minervam in isto Regio Imperio cohabitare praedicetur. Efulget praeterea inter tam praestantes animi dotes praecipue illa tua, atque admirabilis in Deum pietas, ac religio, quam saluberrimae ille constitutiones significarunt pro solida diuini cultus exercitatione, quas per manus Episcoporum, et Archiepiscoporum inseris, atque distribuis, quae ductrice per dexteram tuam gentes respiscentes bello, ac pace Imperio adiunges. Quae res omnes tantum laudis tibi peperere, ut omnes in tui admirationem trahas, cum praecipue apparatus optimarum disciplinarum, ac eruditionum omnium ex te ingens exeat splendor, quibus te summopere decorasti, quasque iam, tanquam per vberimum semen in foecundo solo eorum locorum adauges, ut et prius in Transilvania (quemadmodum ab eodem Daniel fratre meo accipi) spargere studuisti. Quid plura? vsque adeo ista tua in oculis omnium fulgens imago defigitur, ut non modo hac in urbe, innumere abilibusque; alijs Italiae loci, omnes cuiuscunqae aetatis, atque ordinis homines certatim tuas decantare laudes nitantur, sed nullum in toto terrarum orbe angulum fere (ut vere est) reperiri intelligam, vbi tuarum virtutum non elucescat splendor, quod certe non solum priuatas gentes, verum Principes omnes, atque in primis Illustrissimam Venetiarum urbis in omnium rerum affluentia positam Rem pub. ad te ardentissimo amore prosequendum impulit, et excitauit, ex quo etiam factum fuit, ut cum mirificae in te animi dotes, tamque; regia rerum gestorum facta, ac omni laude

digna exirent, innumeros Oratores, poetasque; at tuas laudes celebrandas permoveres, quorum omnium scripta si in unum colligi vellent, infiniti poene operis esset. Verum cum haec pauca mihi, quem una cum fratribus meis in eorum numero, qui ex Illustrissima Bathorea pendent familia, accipere dignatus es, elargita fuissent, ea ad te mittere decrevit. Qua in re mea admodum excitavit summa observantia, ac cultus meus in Serenitatem tuae Sacrae Maiestatis Fratrem dignissimum Transilvaniae Principem, in quo colendo nos fratres Zucconeï quasi legem quandam nobis edidimus, quam studiosissime semper observaturi sumus, ut ea ipsa poemata tanquam ex huius regionis floribus, in corollarium redacta, sub typis ad manus tuas deuenirent. Dum vero subverebar, ne aequa mihi esset ratio, ut que forte viderentur in re tam ardua obstrepere, stylumque; tenuem, ac ieiunium gerere, in qua consultius videbatur si contractis velis portus teneretur, quam quod tuae magnitudinis Oceano Cymba male sarta committeretur: nihilominus cum tot excelsis laudum gradibus se comitem exhibeat tua insignis admodum benignitas, et in omnis singularis facilitas, atque clementia, non ab re futurum duxi puppim hanc tantis amplitudinis tuae velis, remis, ac robore munitam foelici navigatione circumferri, atque eo libentius haec, qualiacunque; sint, ad te mitto, ut sint meae quoque in Serenissimam tuam Maiestatem, et observantiae, et venerationis optimum testimonium, atque pignus. Interim Deum Opt. Max. rogabo, ut, sicuti anni tui saluberes sunt exituri, quo erunt diuturniores non solum illi Regno, et praeclarissimo Senatui, sed et aliis gentibus, quae subinde illi Coronae adiiciuntur: sic aeternis saeculis, si fieri potest, te incolumen servare velit. Vale, Vale, inquam Rex clementissime.

Datum Venetiis, VII. Idus Iulij, 1583.

Tuae Sacrae Maiestatis Humilissimus Servus

Hippolytus Zucconellus.

AUCTORUM CATALOGUS A VIRIDARIUMBAN.

- Aldus Mannuccius 67
 Aloysius a Curia Nob. Bellunensis 47, 49
 Aloysius Grotus, Coecus Adriensis 56, 57
 Antonius Barcellonus 70
 Antonius Cecatus Nob. Bellunensis 40, 50
 Antonius Cesana Asilensis 63
 Basilius Hyacinthius Vilmensis 41
 Bernardinus Partenius Spilinbergius Foro Iul. 12, 64, 65
 Caesar Calderinus Miranus Veronensis 172, 173
 Caesar Caelotus Furliviensis 43
 Claudius Acayterius Lotharingius 69
 Fabius Paulinus 68
 Federicus Frangepanis Castriforolivien 63
 Florauantus a Foro 58, 62
 Franciscus Hunniadinus Transiluanus 72
 Gervasius Gervasus Nob. Bellunensis 47
 Honorius Doionus Can. Nob. Bellunensis 11, 57
 Ioannes Baptista Tridentinus 53
 Ioannes Ingola, Rauennas 66
 Ioannes Persicinus Nob. Bellunensis 56
 Marcus Stecchinius Bassanensis 39
 Marius Doionus Iuriscons, Bellunensis 40
 Octavius Pratelius 54
 Palmerius Scardantus 64
 Paulus Pelliceus medicus, Sacilensis Phiscus 40
 Valconius de Valconiis Praepost. Aquileiensis 45

CATALOGO DE GLI AVTTORI

- Amadio Massarini, car. 4, 16
 Antonio Cauasego 39, 59, 60, 61
 Antonio Cesana 25
 Bartolomeo Zacco 17
 Bonauentura Maresio 12
 Cesare Pavesi 11
 Cesare Simonetti 14, 15
 Daniel Cantilena 61, 62
 Domenico Fortunio 47
 Erasmo Valvasone 11

Fabio Pagano 21
Federico Frangipane 7
Fioravante Foro 13, 58 59
Flavio Corradino 62
Francesco Lippo 25
Gelato Academico eletto 31
Gervaso Gervasi 22
Giacobo Zabarello, Conte 17
Gio. Battista Mantega 16
Gio. Battista Mattiaccio 19
Gio. Battista Zuccarino 24
Gio. Battista Vandali 33
Gio. Mario Verdizotti 13
Giulio Nuti 37, 38
Giulio Scarpi 46
Giuseppe Curtio 18
Hippolito Zucconello 5, 6
Hortensio Persicino 26
Incerto Auttore 45
Lattantio Persicino 8, 9, 10, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 63, 64
Latino Colle 32
Luigi Corte 20, 21, 63
Luigi Grotto 23, 27, 39
Marco Massareo 46
Marco Stecchini 19
Moderata Fonte 14, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57
Ottavio Pratellio 20
Peregrino 64
Vittor Bellato 24
Vital Papazzoni 32

*

HIPPOLITO ZUCCONELLO.

(A „Viridarium“-ból.)

Questo di varij fior leggiadro serto,
Per man solo di colti almi pastori
Contesto in gloria de' tuoi sommi honori,
Picciolo dono a cosi grande merto
Zuccheo ti sacra, e' l cor ti mostra aperto,
Pregando il ciel, ch'à te gratie maggiori
Ogn' hor piu accresca, e da miglior scrittori
A tempo eterno sia in tuo nome asserto.
Eccolo innanzi al tuo Real aspetto
Con quel, ch'à te si porge alto desire,
Deh cortese gli dona alcun ricetta.
E co'l dono anco il cor accetta, o Sire;
Nè lo sprezzar, ch'un puro humile affetto
Sempe, più ch'oro, suole a Dio grandire.

DEL MEDESIMO.

Generosa, fedel Sarmata Prole,
Ornamento, e splendor del fero Marte,
Per te il valor dell' arme in ogni parte
Sempre s' udi, douunque gira il Sole.
Quant' hor gloria maggior piu che si suole
Ti connverrà? che dissipate, e sparte
Le genti al Mosco con gran forza, et arte
Fugasti, onde il Re gode, et ei si duole,
E tu Sacro Battor di chiari pregi
Adorno splendi, e glorioso inanti
Passi gli Imperatori, e' sommi Regi:
Ben fosti eletto con ragion fra tanti
Inuitti Heroi, poi che gl'alti tuoi fregi
Polonia ornar donean d'eterni vanti.

*

TRETER:

Serenissimo Principi et Domino D. Stephano Dei gratia Polonorum Reigi
invictissimo. Magno Duci Lithuaniae, Prussiae, Russiae...

Que duo considerari maxime solent ab iis, qui labores suos alijs dicare
constituerunt, auctoritas, nempe eius cui dicatur et promta gratificandi voluntas eius

qui dicat; haec eadem et ego mecum perpendes tibi Serenissime Rex, librum hunc mittendum existimavi: qui ultra Regiae dignitatis fastigium, virtutibus proprijs, rerumque praeclare gestarum magnitudine, eam nomini tuo auctoritatem comparati, ut nulla sit orbis Christiani pars, quae de te non magnifice senitat, gloriaeque tuae splendorem prae oculis noferat...

... Accidit sane percommode ut in hac quasi publica, de rebus a te praeclare gestis, omnium gratulatione, Romanorum Imperatorum effigies, aeneis typis expressas in manibus habes: inter quos principes.

... Maiestati tuae subiectus; qui labores suos, nulli mortalium rectius dicari posse iudicavit, quam tibi Regi et domino suo, quem non vulgari illo, et communi, quo subditi principes suas debent, sed singulari quodam modo propter insignes dotes, quibus te largitor omniu honorum. Deus affatim cumulavit, observat, colit et veneratur. Accipe igitur, Serenissime Rex, munus hoc, tua maiestate (opinor) non indignum; et in homine tibi ignoto, animum gloriae nominis tui studiosissimu, ea benignitate complectare, qua soles eas, qui virtutum tuarum admiratione mati, hoc unum contendunt et elaborant, ut se tibi quam commendatissimas reddere possint. Servet te Deus diutissime incolumem; et consiliorum tuorum, quae iuvandae Reipub. Christianae, propagandaeque Catholicae religionis caussa, tanta cum alacritate suscipis, exitum prosperum et felicem largiatur. Romae Anno Domini MDLXXXIII. Kal. Septembris: qua die tu superioribus annis munitissimam arcem Polocensem, Moschorum Duci victor eripuisti.

Serenissimae Maiestatis Tuae
Servitor humillimus
Ioannes Baptista de Cavalleris.

THOMAS TRETER.

— J. D. Janocki 95. l. —*

„... Er erblickte die Welt in Posen. Die schönen Wissenschaften erlernte er zu Braunsberg, bei der Gesellschaft Iesu. Seine Demuth, sein Witz, seine Klugheit und seine Fertigkeit in gelehrten hebungen, erwarben ihm die Liebe des Kardinals Hosius. Gedachter Kardinal nahm in an seinen Hof und in der letztern Gesandtschaft führte er ihn mit sich nach Rom. Dasselbst gefiel er Pabst Gregorius XIII. Clemens VIII. könnte ihn auch wohl leiden. Unter dem Beistande des Kardinals log er auch alhier den wichtigsten Theilen der Gelehrsamkeit ab. Er forschte in den göttlichen und menschlichen Rechten. Er untersuchte die geistlichen und weltlichen Alterthümer. Er las die Staatslehren. Er ergrosste sich an den Rednern und Dichtern. Er sahe sich auch in den Büchersaalen, Münzcabinetten und Bildersammlungen um. Mitten unter diesen angenehmen Bemühungen erhielt er von Kromern, dem Gehülfen des Hosius, einen ganzen Band Dlugissischer Beschreibungen polnischer Bischöffe. Er ward von selbigem auf das freundlichste ersucht ein so curienses als nützlich Werk bis, bis auf seine Zeiten forzusetzen, und den Liebhaber polnischen Sachen durch einen richtigen und netten Abdruck mitzutheilen. Doch Treter war in einem Lande, wo man von polnischen Schriftstellern nichts wusste. Bei dem Mangel der zur Ausbildung einer so wichtigen Materie gehörigen Bücher, war es ihm aber nicht möglich dem billigen Begehren, eines um die Geschichte des Vaterlandes unsterblich verdienten Mannes Folge zu leisten. Also musste er sich entschuldigen Hosius, sein aufrichtigster und willfährigster Gönner starb. Und

* Ez adatokat a XVIII. század első felében élt bibliografus Janocki szerint idézzük. Nemcsak érdekes adatokat kaptunk itt a tanult lengyelről, hanem Báthory és Treter közti kapcsolatokra is fényt derítettek.

Treter druckte ihm selber die Augen zu. Er fand aber an einem jedem guten Freunde des Kardinals einen neuen Beförderer seiner Glückseligkeit. Er hatte sich ohnedennem in das schöne und lustige Italien ganz verliebt. Daher war es schwer, ihn wieder heraus zu bringen. Zwar gab ihm König Stephan auf Vorbitte seines Veters des Kardinals Bathory ein Ermelandisches Kanonikat. Und Kromer der würdige Nachfolger des Hosius wünschte ihm in einem zärtlichem Briefe darzu Glück. Aber dieses war bei dem Treter noch kein zureichender Bewegungsgrund. Doch beobachtete er zur Dankbarkeit bei dem heiligen Vater, des Königs Nutzen. Bathory, der Kardinal kam sowohl in seiner eigenen als auch in des Königs Sache, selber nach Rom. Bei der Abreise gab er sich aber sehr grosse Mühe, den Treter in seine Gefolge zu ziehen. Treter konnte sich diesem so liebreichen Wohltäter nicht widersetzen. Er unterwarf sich dessen Befehlen. Sie verliessen Italien. Sie langten in Polen glücklich an. Treter war als ein Liebling des Kardinals, von den Grossen des Reichs sehr wohl empfangen. Man wollte ihm bei Hofe behalten. Und ob ihm schon König Stephan, durch einen plötzlichen Tod entrissen wurde, so versicherte ihn noch Sigmunt der III. auch seiner Gnade. Er brauchte ihn auch in Staads angelegenheiten. Allein, Treter sehnete sich nach der Stille. Er nahm vom dem Hofe gute Nacht. Er elite mit dem Kardinal Bathory, welcher dem entschlafenen Kromer in der bischöfl. Würde folgte, nach dem Ermeländischen zu. . . . Hier erwäge ich noch seinen Charakter. Er war von munterm Witze und scharfer Beurtheilungskraft. Er war ein sinnreicher und liebliche Redner. Doch war er in der römischen Sprache nicht recht mächtig. Sonst war er ein friedfertiger, gefählicher und redlicher, aber in der Religion etwas eingensinniger Mann.“

*

DANIEL HERMANN*

Forte sub id tempus morbo consumptus acerbo
 Vitales liquit Gaspar Bekeschihus auras.
 Cuius reliquias et lamentabile corpus
 Rex Vilnam ferri iubet, atque in vertice montis
 Servari: haud procul a tumulo, quo conditor unus
 Ductorum belli Vadasch, quem Pannonis ora
 Ediderat Marte egregium nullique secundum,
 Parca sed a tergo venientis rapuitque tulitque,
 Tempore quo cinctus fuit obsidione Polotta.
 Fortunati ambo: quos Regis cura perire
 Non sinit, ast illis vitam post funera praebet.
 Nam fanum fieri supremo in culmine montis
 Rex iubet aeterni signum memorabile honoris.
 Hei pietas, hei prisca fides, et Regia virtus
 Laudabilis attolenda polo: Beckeschius olim
 Obliqua invidia stimulisque agitatus iniquis
 Ausus in hunc fuerat bello consurgere Regem
 Rex tamen hunc bis victum, bis dare terga coactum
 Erexit rursum, summis et honoribus auxit.
 Gloria non minima in Rege est, qui caetera vincit.
 Idem animos, iramque suam si vincere norit.

* *Danielis Hermanni Borussi: Stephaneis Moschovitica sive de occasione, causis, initijs et progressibus belli a Serenissimo potentissimoque Polonorum Rege, Magno Duce Lithuaniae etc. Stephano primo contra Joannem Basilium Magnum Moschorum Ducem gesti et hoste represso fractoque ad aequae pacis conditiones feliciter deducti, Liber duo priores excusae Gedani á Jacobo Rhodo 1582.*

Et iam fama volat totum vulgata per orbem
Dumque fluet liquido commistus Vilia Vilnae
Lambet aquis Calvum dum parvus Vilnaque montem
Semper bonos, Regisque decus, laudesque manebunt:
Aeternumque locus Bekeschi nomen habebit.

*

DANIEL HERMANN

Tu mihi (pro Gedano diuversa negocia tractans
Tempora quod belli, quod gratae tempore pacis,
Hic illic comes assiduus versarer in aula
Atque tua heroo scripsissem gesta cothurno)
Pronus eras, largusque simul: benefacta dedisti
Certa mihi, quae possides: majora dedisses
Parca pepercisset si vitae abrumpere fila.
Pro quibus his in me meritis, dum vita manebit
Gratus era: nec me ventum redarguet aetas
Immemorem Regis: Ceu vivum in corde terebam
Sic umbram extincti gestabo in pectore vivam:
Et mea natescet Stephaneis in orbe,
Quando opus hoc multis bene maturescet ab annis etc.

*

THURNEISSER LEONHARD

Dedicatio a „Historia sine descriptio plantarum omnium“-ból:

„... Cum autem nullis non ab hinc faeculis consuetudine diuturna fuerit receptum, ut Libri noni Principibus potentissimus et nobilissimus (utpote Rectoribus vicariis Dei in hac vita mortali, quos omnium maxime Mysteria maxima nosse, et his donori praealio decet) consecrentur: Secundo vero Hominum illorum tam illustrium Autoritate (qui felicitat velut Sol et Luna inter reliqua sidera, potentia, sapientia, et magnanimitate in Populi praefulgent) Libri eiusmodi, qui alias Obtractionibus, calumniis, et insectationibus (ut est ingenium mundi) patent, a Contemptorum contumeliis eo magis vindicentur: Ac tertio Authores ipsi, iste dedicatione Librorum, animi sui promptitudinem et subiectionem observantissimam Principibus declarent: Causis itaque cum his tum aliis impulsus, Opus hoc nonum Maiestati Vestrae- Regiae offerre, Eamque huic Mecaenatem et Patronum deligere non dubitant. Quapropter ut Maiestatas Vestra Regia, Monusculum hoc literarium, ob tenuitatem suam ne aspernetur, sed voluntate illa promptissima a qua promanuit clementer spectata, idipsum animo et vultu laeto suscipere et (ut quoque me ipsum. Hominem tenuis conditionis, cui, spei plurimum in Clementia vestra Regia positum est) sibi commedatum habere dignetur, supplicare or.

Deus omnipotens Maiestatem Vestram Regiam et Coniugem Illustrissimam, cum Consiliariis, Regno et Subditis, sonitate stabili, imperio faelici et tranquillo, atque omni corporis et animae *ευ ψυχης* in haec et futura vita florentem conseruet.

Berlini et Calend. Martij, Anno C1810LXXVIII.

Regiae Vestrae Maiestatis

Subiectissimus et Obsequentissimus
Leonhardus Thurneisserus zum Thurn
Electoris Brandenburgici
Medicus Ordinarius.

*

Foro Iul. (Részlet a „Viridarium“-ból.)

Poetae Dicant Templum Regi,
 Immensam hanc molem; et pario surgentia templa
 Marmore, inauratasque aras tibi plurima vatam
 Turba fauens, centum et fulgentes aere columnas
 Post tot perfunctos felici Marte labores,
 Post pacem, quam hostis supplex oranit et auctum
 Imperium, Dium proles fortissima coelo
 Excitat et variis augens altaria donis,
 Sacra facit, Quondam, ut memorat post fata Triformis
 Gerionis, magno veteres celebrasse nepotes
 Amphytrioniadae, hinc pharetrae, hinc victricia pendet
 Sinaque, Thoracesque; virum, clypeique; superbis
 Postibus, et laeto resonant fulgentia plausu
 Templa tibi, Rex magne; potens. tu vincula nectis,
 Quae tua post denictum hostem clementia rumpit.
 Aemule Scipiadis bello, Magnisque; Camillis,
 Te praesens colit, et veniens venerabitur aetas.

(Utána következnek a „Relatio Famae“ tíz oldalon, amely így végződik):

Sic maria, et terras gaudens vulgasse per omnes
 Bathoreum nomen, Stephano cessisse Tyrranum
 Moscorum, fusas acies, urbesque; receptas
 Imperia tandem iusto Manorte Polonum:
 En redeo Hyppoliti referens munuscula nostri.
 Haec hilari vultu, licet infima Regeque; tanto
 Digna parum, superos imitatus, fronte serena
 Magnanime accipias Princeps, denotaque; genti
 Corda tuae solitus spectes; coelestia testor
 Numina, cum multi bello felicibus ausis
 Victorem claros Stephanum retulisse triumphos
 Laetentur; studiosa tui Zucconea proles
 Gaudia concepit rebus maiora fecundis.
 Quin etiam, si fata ferant, profundere vitam
 Pro te, proque; tuis, pro maiestate Polonum
 Haud dubitent animosa cohors per Vulnera fratres
 Ergo age, aiorum coelo certissima Dium
 Progenies, auctura Deos, et sydera coeli,
 Suscipe dona libens, ac inter serpere lauros
 Victrices, Myrtumque; sinas, lideramque; virentem.
 Interea quoniam laudes, titulosque; recentes
 Adiunxti, tum nata mihi nova causa laboris;
 Extendens iterum cursus, belloque; receptam
 Plazchoviam, tum Velchiluci moenia vulgans
 Vatibus haud lene pondus ero, sacrisque; camoenis
 Immensi lustrans iterum confinia mundi
 Sic ait, et celeres pandens per inania pennas
 Ex oculis abiit, populi mirantur euntem.

*

BERNEDINUS PARTENIUS SPILIMBERGIUS

Dum bello Moschum invictus Rex concutis hostem,
Armatumque; fremens barbara Terra tremit:
Dumque; fugam et latebras frustra meditatur inanes,
Atque horret rivos sanguine purpureos;
Cumque; metu populi trepidant; cum tristia passim
Deusantur miseris funera funeribus,
(Nam quis conspectumque; tuum, fataliaque; arma
Non timeat? bello aut quis putet esse parem?)
Pacem orat: tu mente preces non temnis amicas,
Exoluisque; tuis debita colla ingis.
Magnum erat hostem acri prosternere Marte cruentu;
Sed maius Te ipsum vincere posse fuit.

*

MANUTIUS

(Részlet az „Antiquitatum romanorum liber“-ből.)

Serenissimo Stephano Regi Poloniae Qui rerum gestorum gloria maxima excellunt, ij Serenissime Rex, vel absentes longos terrarum intervallo disiuncti, praesentes nobis semper videntur esse; eoque; vel nos ad eandem virtutem accedere, vel faltem, quando illud non liceat, ad eam immortalitati quantum in nobis est, commendandam. Ea vero est laudis et gloriae, Tuae fama, ea virtutum praedicatio, vix ut iam in toto Terrarum orbe locus, quem non impleuerint, reperiri posse videatur. Quenim rerum per Te gestarum magnitudo; divina, et multiplex in illis gerendis, virtus: consilij, fortitudinis, audaciae, constantiae, animi nullo umquam terrore infracti, innumerabilia exempla non peruenerunt? . . .

„ . . . non solum Poloniae, sed etiam Catholico nomini, crudelissimum (insolenter) excidium minabatur, perdomuisti . . .

„ . . . „Magnum prefecto hoc est, vel, ut verius dicam, maximum Nam, quod nemo umquam, ost hominum memoriam, efficere potuit, Tu, Rex sapientissime et bellicosissime, effecisti; ut is, qui capitalem hostem Ecclesiae Romanae se esse fatebatur, ab Eius Rectore. (ut sibi vitam, suisque omnibus, a Te tamquam obsequentissimo filio, impetraret) auxilium implorare cogetur.

WARSEVICI CHRISTOPHORI

(Részlet az „Oratio“-ból.)

„ . . . „Quo magis hoc tuum Plescovien bellum gloriosum est, et videre potest, in quo nec tentatae irruptionis infestus, neque; alienum anni tempus, neque; multa alia incommoda de statu mentis solitoque constantia animi deturbauerunt. Quin etiam virtute et fortitudine tua, talem excitum sortitum est, qualibus institutiae et aequitatis radicibus, vel inde ab initio innixum fuerat.“

„ . . . „At quomodo it non faceret? tua Rex et celeritate, apparandi, et scientia administrandi, et fortitudine continuandi belli, tutque exercitus famis, frigus, difficultatumque omnium, incredibili tolerantia adactus et compulsus. Quid enim per Deum immortalem exercitu illo laboriosum?

Quid ad omnes difficultates et discrimina vitae ferenda, obfirmatum magis fuit aut esse potuit? Equidem quod per aetatem gravissimasque occupationes licuit legi, et vidi aliquid: nec non meminisse possum ducum et exercituum multorum, quorum, in omni genere belli gerendi, nobilita est patientia. Ita tamen statuo nec pabuli vel commeatus quoerendi difficultate, nec longitudine viarum,

nec intensissimi frigoris magnitudine, nec ferocia et crudelitate hostium erga captivos ullius exercitus labores et pericula, cum tuo posse conferri. Memorabilis illa est eritque semper Alexandri Magni militum perseverantia Quorum opulentos Persas inopia, Graecos luxuriosos continentia, Indos desides vigilantia, Caucasum postremo ipsum siti, labore, inedia superavit... Sed inter horum gestos res, erit etiam, ut opinor, aliquid loci tuo tuorumque nomini, et haudscio, anexercitus fortitudinem et constantiam legens et audiens tui non aliquos obstupescat.“ (5. és 6. oldal.)

(A továbbiakban elmondja nagy tetteit, a moszkvai hadjáratot, a nehézségeket és veszedelmeket, hogy végül a 19. lapon ily színes dicséretekkel fejezze be beszédét:)

Ergo quam maximas possum gratias tibi ago, Rex, maiores etiam habeo eiusque beneficij tui, memoriam erge me, nulla unquam inobscurabit oblivio. Tu fac ut sicuti speramus et optamus fore, pace, concordia, tranquillitate, et ocio per te et perfruamur. Haec Livonia, si posset, apud te hodie diceret. Quae quoniam non potest id a nobis tacita requirit, ut praestanti virtute. rebusque abs te gestis, optimorum olim regum et principum, memoriam is Polonia in animum nobis renocemus, et Lechos fortes, solertes Craccos, Lescones strenuos, sapientes Cazimiro, audaces Bolesslaos, moderatos Jagellones in te uno contemblemur. Deumque opt. Max. cuncti precemur, ut eum quem per omnes omnium honorum gradus, ad regiam dignitatem extulit, quem potestatis suae participem in terris, administrum institutiae, authorem pacis, exteris admirabilem, suis venerabilem, hostibus fecit formidabilem, bonis omnibus auctum, et florentem et quam maxime diuturnum, et in omnes partes victorem esse perpetuoque fieri patiatur.“

(Így írt az az ember, aki azok táborához tartozott, ahol a kétarcuak koholták a legtöbb ártalmat Báthorynak.)

*

BIBLIOGRAFIA.

- I. Lengyel, magyar és egyéb bibliográfiák.
 - II. Irodalomtörténetek.
 - III. A XVI. század lengyel irodalmából.
 - IV. A XVI. század irodalmának forrásanyagából.
 - V. Történelmi művek.
 - VI. Monográfiák.
 - VII. Báthory Istvánról szóló művek.
- (A sorrend mindig: lengyel, magyar és egyéb. Ezen belül betűrendes.)

I. LENGYEL, MAGYAR ÉS EGYÉB BIBLIOGRÁFIÁK:

- Estreicher Stanislaw*: Bibliografia Polska, XVII. tomy ogólnego zbioru. Kraków, 1891—1938. Nakładem Akademii Umiejetnosci.
- Estreicher K.*: Polnische Bibliographie des XV—XVII. Jahrhunderts. 30.000 Druckwerke chronologisch zusammengestellt. Krakau. Universitäts Buchdruckerei.
- Janocki Johann Daniel*: Nachricht von denen in der Hochgraflichen Zaluskischen Bibliothek sich befindenen raren polnischen Buchern heraus gegeben von Johann Daniel Janozki, Dressden 1747, bei George Konrad Walther, Königl. Hofbuchhandler. II. czesc wydana w 1749 roku w Breslau, a III. czesc 1553 takze w Breslau u Johann Jacob Korn.
- Lepszy Casimir*: Bibliographie Polonaise d'Etienne Bathory, Etienne Báthory roi de Pologne prince de Transylvanie. Cracovie, 1935. Imprimerie de L Université des Jagellons.
- Maliszewski Eduard*: Bibliografia Pamiętników Polskich i Polski dotyszacych druki i rekopisy. Warszawa, 1928. Tow. Miłosników Historii.
- Wierzbowski Theodorus*: Bibliographia Polonica XV ac XVI ss. I—III. vol. Varaviae, 1889.

*

- Apponyi Sándor gr.*: Hungarica. Ungarns Betreffende im Auslande Gedruckte Bücher und Flugschriften. München, 1927, 1928, 1903.
- Lukinich Emeric*: Bibliographie Hongroise d'Etienne Báthory. Etienne Báthory... Cracovie, 1935.
- Szabó Károly*: Régi Magyar Könyvtár. Budapest, 1879.
- Veress Endre*: Báthory István király és korának könyvészete. Vác, 1937. (Különnyomat Báthory István király életrajzából.)

*

- Feller F. X. de:* Dictionnaire Historique ou Bibliographie universelle. Paris, 1832. Paul Mequignon.
- Tommervogel Carlos S. J.:* Bibliothèque de la Campagne de Jesus nouvelle édition Bruxelles, MDCCCXCV.

II. IRODALOMTÖRTÉNETEK.

- Chmielowski Piotr:* Historia literatury Polskiej. Od czasów najdawniejszych do końca XIX. w. Lwów—Warszawa, 1914.
- Chrzczanowski Ignacy:* Zarys Literatury Polskiej.
- Fik Ignacy:* Rodowód społeczny Literatury Polskiej. Kraków, 1938. Nakładem Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik“.
- Kleiner Julius, Brückner Aleksander:* Zarys dziejów Literatury Polskiej i języka Polskiego. Lwów, 1938. Wydawnictwo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich.
- Krzyżanowski Julian:* Historia literatury Polskiej. Od początków do dni ostatnich. I—V. Warszawa, 1939. M. Arct.
- Mickiewicz Adam:* Literatura Słowiańska. (Dziela Adama Mickiewicza wydal T. Pini. Tom. II.) Lwów. Nakładem Księgarni H. Altenberga.
- Wiszniewski:* Historia literatury Polskiej.

*

- Horváth János:* Az irodalmi műveltség megoszlása. Budapest, 1935.
- Pintér Jenő:* Magyar Irodalom Története, I—VIII. Budapest, 1930.
- Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891.

III. A XVI. SZÁZAD LENGYEL IRODALMÁBÓL.

- Bartosz Paprocki:* Dwie broszury polityczne z lat 1578 i 1588. wydal Jan Czubek Kraków. Nakładem Akademii Umiejetności 1900.
- Bartosz Paprocki:* Kolo Rycerskie, wydal Dr. W. Czermak, Kraków. Nakładem Akademii Umiejetności 1903.
- Goreci Leonhardi:* Leonhardi Gorecii, Equitis Poloni, Descriptio belli Ivoniae, Voivodae Valachiae, quod anno MDLXXIII cum Selymo 11, Turcarum imperatore gessit. Huic accessit I. O. Latsicii historia de ingressu Polonorum in Valachiam cum Bagdano et caede Turcarum. Francfurti, Apud Andream Wechelium MDLXXVIII.
- Górnicki Lukasz:* Rozmowa Polaka z Wlochem.
- Heidenstein Reinold:* Reinoldi Heidensteinii Secr. Regii de bello Moscovitico Commentariorum Lib. sex. Cracoviae. In officina Lazari, Anno D. MDLXXXIII.
- Hyacinthij Bassilij:* Bassilij Hyacinthij Vilmensis Panegyricus in excidium Polonense atque in memorabilem Victoriam Stephani inuictissimi Poloniarum Regnis Magnique Ducis Lithuaniae ex potentissimo Moschorum Principe III. Cal. Septem. MDLXXIX. repostatam. Basilij Hyacinthij Vilmensis Ad Inclytum Nicolaum Georgii Radivillum Ducem Dubinquaе et Bierzae in Lithuania. Accesserunt in sine nonnulla Epigrammata. Cum Licentia Superiorum. Patavii, Apud Laurentium Pasquatium MDLXXX.
- Kochanowski Jan:* Pisma Polskie Wybrane. Warszawa, 1914. E. Wende i S-ka.
- Kochanowskiego Jana:* Dzieła wszystkie. Wydanie pomnikowe. Warszawa, 1884.
- Lascicius Joannes:* Clades Dantiscanorum, anno Domini MDLXXVII, VII Aprilis A. Joanne Lascio, Polono descripta, et emendatius secundo edita: in qua cause belli a serenissimo. Rege Poloniae Stephano contra Gedanenses suscepti referuntur. Accessit Satyra Ioachimi Bielscij, in quendam maledicum Dantiscanum. Francfurti, Apud Andream Wechelium MDLXXVIII.

- Nidecki Andrzej Patrycy*: Andr. Patrici Nideci Praepositi Varsoviensi Gratulatio II. pro clero Varsoviensi Ad Regem, post Victoriam Velcolucasem ex Moscovitis, Varsoviam adventatam. Varsoviae MDLXXXI. wyd. prawdopodobnie w Krakowie w dukarni N. Scharffenberga. por. App. 479. 1 Edictum etc.
- Orichovius Stanislaus*: Stanislai Orichovii Poloni Turcaeae duae, Superiorum Permissu. Romae CIOIQCIV. Apud Heredes Iannis Lilioti.
- Piasecio Paulo*: Chronica Gestorum in Europe Singularium recentiorum A. Paulo Piasecio Episcopo Praemisiensi, Accurale ac fideliter, conscripta Ad Annum Christi MDCXLVIII. Ad utilitatem publicam dinulgata et Typis expressa. Cum gratia et Privilegis. S. R. M. Cracoviae. In officina Typographica Francisci Caesarii S. R. M. Typographi, Anno D. 1648. secundo editione.
- Sep-Szarzynski Mikolaj*: Rytmu oraz Anonimowe piesni i listy milosne z XVI. w. Opracowal: Tadeusz Sinko. Kraków. Biblioteka Narodowa. Nr. 118.
- Skarka Piotr*: Zywoły swietych.
- Skarga Piotr*: Kazania Sejmowe.
- Skarga Piotr*: Listy z lat 1566—1610. Kraków, 1912.
- Solicovio Ioannó*: Ioanno Demetrii Solicovii Archiepiscopi Leopoliensi, Commentarii brevio Rerorum Polonicarum. A morte Sigismundi Auguste Poloniae Regis Anno MDLXXII. Mense Iulio Krisini mortui. Dantisci, Georgii Forsteri, Bibliopole Regii 1647.
- Treter Thomas*: Romanorum Imperatorum Effigies-Elogijs ex diicersis Scriptoribus per Thoman Treterii, S. Mariae, Transtyberium Canonicum collectis, Illustratae Opera et Studio Io. Bap. de Cavallerijs aencis tabulis Incisae. Romae, Anno Domini MDLXXXIII.
- Warsewici Christophori* Ad Stephanum Regem Poloniae Oratio. Quae cum Ioanne Magno Moscorum Duce XV. Januari, ad Zapolsciam confectam pacem gratulatur. Magdeburg, Imprimebat Wilhelmus Ross, MDLXXXII.
- Varsevicus Christophorus*: Christophori Varsevicii Ad Rudolphum II. Romanorum Imperatorem et Hungariae Bohemiaeque Regem etc. Oratio. Qua de clarissima Christianorum contra Turcas victoria in Slavonia, ad Sissek Tarta ipsi et Reipub. gratulatur. Praegae, Anno DMXCIII.
- Zamoscio Ioan*: De Transitu Tartarorum per Pecutiam, anni MDXCIII. Epistola ad Illustrissimum et Reverendissimum S. R. E. Tit. S. Georgii Cardinalem Aldobrandium, Ab III. Dno Ioan, de Zamoscio R. P. Supremo Cancellario et Exercitum Generali missa. Cracov. In Officina Lazari. Anno DMDXCIII.

IV. A XVI. SZÁZAD IRODALMÁNAK FORRÁSANYAGÁBÓL.

- Stephan Batory*: De Regibus Gestis Stephani I. Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae etc. Contra Magnum Moschorum Ducem narratio. Edictum Regium et ad milites. Romae. Apud haeredes Antonij Bladis impressores Comerales. MDLXXXII.
- Bathory Stefan*: Edictum de supplicationibus a Serenissimo Poloniae Rege Stephano, Vielicoluco ex Moscovia missum Anno Domini MDLXXX. Typis Nicolai Scharffenbergii Regii Typographi, cum Privilegio Anno Domini MDLXXX. Cracoviae.
- Brutus Michaelis*: I. O. Michaelis Bruti, Sacrae Caesareae Maiestatis Historici, ad Amplissimum atque illustrissimum Polonorum et Lithuanorum Senatam, universosque: regni Polonici ordines, de Ernest Archiducis Austriae, augustae maiestatis Principis et de Universae familiae Austriacae laudibus Oratio... Francofurti. Apud Andrea Wacheli heredes Claudium Marnium et Ioann. Aubrim. MDXC.
- Brutus Michaelis*: I. O. Michaeli Bruti, Selectorum epistolarum Libri V. De Historiae Laudibus, sine de certa ria et ratione, que sunt rerum scriptores lib.

I. Praeceptorum coniugalium Lib. I. Cracoviae Typis Andree Petricouii Anno CIOXVIII.

Buccella Nicolaus: Nicolai Buccellae Patavini, archiatri Regii Confutatio Responsi Siminis Simoni Lucensis ad epistolam Georgii Chiakor Secretarii Ungari de morte Stephani I Poloniae Regis, nec non ad eiusdem Epistolae Examen, sub Amadei Curtii Ticinensis sicto nomine editi. Vipera in sui ipsius perniciem peperit Cracoviae Typis Alexii Rodecii 1588.

Buccella Nicolaus: Refutatio Scripti Simonis Simonii Lucensis cui titulum fecit D. Stephani Primi Polonorum Regis et Sanitas, Vita medica, Aegritudo mors Authore Nicolao Buccella olim eiusdem Stephani Regis, nunc vero Serenissimi Sigismundi tertii, Regis Poloniae, etc. designati Regis Svecie et Archiatri Cracoviae Typis Alexii Rodecii 1588.

Clavio Christophoro Bambergensi: Societatis Iesu Maiorum Romae apud Franciscum Zanettum permissu. Gnimices Libri Octo Roma MDLXXXI.

Cserenyi Michael: Panegyris in laudem invictissimi et potentissimi, nec non semper Augusto Principis et Domini Dh. Stephani, Dei Gratia, Regis Poloniae, Magni Ducis Lithvaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Chioviae, Livoniae, Volhiniae etc. nec non Principis Transylvaniae, Sculorumque Comititis etc. Autore Michaelae Chyerini De Balasfalva Transsylvani Viennae, Austriae. Excudibatur Leonhardus Nassingerus Anno MDLXXXII.

Chiakor Georgii: Epistola Generosi Domini Georgii Chiakor Secretarii Ungari, de Morbo et obitu Serenissimi Magni Stephani Regis Poloniae Ad Magnificum Wolfgangum Kowaciovium supra Regii Transylvaniae Cancellarium Cum eiusdem examine Que in Ungarico in Latinum sermonem nuper quam fidelissime sunt conuerse Claudiopoli.

Dudithius Andreas: Andreae Dudithii, viri clarissimi de Cometarum significatione commentariolus. In quo non minus eleganter, quam docte et vere Mathematicorum quorundam in ea re vanitas refutatur. Addimus D. Thomae Erasti eadem de referentiam Basilae Ex Officina Petri Perne Anno 1579.

Dudithius Andreas: Theses Theologicae, De uno vero Deo, et tribus in una essentia personis, Deo Patre, Deo Filio, et Deo Spiritu sancto, contra varias variarum aetatum haereses, Tritheitarum, Arrianorum, Macedonianorum, Noetianorum, Sabellianorum, Samothenianorum et Photinianorum. Scriptae et Defensae in privato Doctorum quorundam concessu Ab Andrea Dudith F. de Horehovuicza. Scientem oportet esse Servestae (Zerbst). Excudebat Bonaventura Faber Anno CIOXIIIC.

Fegyvernekini Isacus: Euchiridii Locorum Communium Theologorum, Rerum Exemplorum, atque Phrasium sacrarum, .. ab Isaaco L. Fegyvernekino Ungaro, collectio, Editio secunde, priore melior, Accessit Gemmula Partitio- nis Theologiarum auctore. Amando Polano a Polansdorf Basileae 1589.

Gvagnini Alexandrii: Sarmatiae Europae Descriptio, quae Regum Poloniae... Alexandrii Gvagnini Veronensis Equitis Aurati, peditumque praefecti... Spira Cum privilegio imper et Regis Gall Apud Bernardum Albinum MDLXXXI.

Kovacioci Wolfgangi: De Laudibus Illustris Stephani Batorei De Somlio Creati Vaivodae Transsylvaniae Volfangi Kovaciocii Pannonii Oratio. Venetiis MDLXXI.

Languetos Hubertus: Huberti Langueti viri clarissimi Epistolae politicae et historicae. Scripta quondam ad Dominum Philoppum Sydnaeum, Equitem Angliae. In quibus viae rerum suo aevo in Germania, Italia, Gallia, Belgio, Ungaria, Polonia... pace belloque gestarum, narrationes, consilia et eventus describuntur, Frankfurti In officina Guiglielmi Fityeri, Librarii Angli. Anno MDCXXXIII.

Manutius Paulus: Antiquitatum Romanorum Pauli Manuccii liber De Comitibus Ad Ser /mum/ Stephanum Regem Poloniae et C. Bononiae CIO IOXXCV.

Manutius Paulus: Epistolarum Pauli Manutii Libri XI. Uno nuper addito Eiusdem-

- quae Praefationes appellantur Maximiliani II. Venetiis DLXXIII. In Aedibus Manutiani.
- Manutius Paulus*: Transsilvaniae Olim Daciae-Dictae Descriptio a Io Petro et Paullo Manuciis ex variis veterum et recentiorum Scriptum monumentis praecipue ex Georgio a Reychersdorff accurate in unum congesta Romae CIO IOXCVI. Superiorum permissu.
- Mercurialis Hieronim*: De morbis puerorum Item de Venenis et morbis vevenonsis Quibus adiuncta est censura Hippocratea Basilea Ex officina Parnea per Conradrad Waldkirch CIO IOXVIC.
- Mureti M. Antonio*: M. Antonii Mureti. I. C. ac Ciuis Romani Epistolae Parisiis Apud Michaellem Clopeiau via ad D. Ioannem Lateranensem, sub signo Pacis et Arboris ficcae 1580 Cum Privilegis Regis.
- Neue Zeitung*: Neue Zeytung (Warhaftige und Erbermliche Beschreibungen aus Ungern, von dem unversehenem Einfall der Turcken, zu Sixo beschehen, am tag Martini, dises 1577 Jars. Auch widerum von den unsern in die Flucht geschlagen, und in die 160 Namhaftige Turcken gefangen genommen. Ein andere Neue Zeytung und Bericht, einer furnemen Personen, von der greuwlichen Tyranny des Muscowiters, aus Riga geschriben den 30 Augusti im Jar MDLXXVII / In fine / Erstlich Getruckt zu Nurnberg.
- Possevino Antonio*: Commentarii Di Moscovia, et delle Pace Segvita Tra lei a'l Regno di Polonia colla restitutione delle Livinia Scritti in lingva latina da Antonio Possevino Della Compagnia Di Gesu. Et tradatti nell Italianada Gio. Batista Possevino Aggiunteni oltre le convietioni, varie case, et Lettere di piu eminenti Principi et dell, Auttore, pertinenti alla religione, et alla natitia di Gottia, di Suetia, di Livonia, et di Transsilvania In Mantova. Per Francesco Osanna Stampatore Ducale MDXCV. con licenze de Superiori.
- Possevino Antonio*: Copita Graeci et Ruthenia latinis in Rebus fidei disserunt Postquam ab ecclesia catholica Graeci descivere. Tradita Ab Antonio Possevino de Societate Iesu, in Magno censessu Procerum Ioanni Basilij Magno Moscoviae Ducis Tertio MDLXXXII. Posnaniae In Officina Typographica Ioannis Wolrabi MDLXXXV.
- Possevino Antonio de*: Societate Iesu Epistole ad Serenissimum Stephanum Primum, Poloniae Regem: Adversus Volanum Haereticum Quendam Lithuanum Ingolstad Ex Officina Typographica Wolfgang Ederi Anno CIO IOLXXXIII.
- Possevino Antonio de*: Societate Iesu Iudicim De confessione /ut vocant/ Augustane: aenum admittendi sint haeretici ad publicu de fide colloquium. De Desiderio Erasmo, ad quem noui Ariani provocant. De Picardica Secta, mixta. Calvinissimo et Anabaptismo, Posnaniae In Officina Ioannis Wolrabi, MDLXXXVI.
- Simon Simonis*: Simonii Lucensis Primum Romani, tum calviniani, deinde Lutherani, denno Romani, semper autem Athei summa religio. Authore D. M. S. P. (Marcello Squarzialupa) Cracoviae Typis Alexii Rodecii 1588.
- Thurneiser Leonhardo*: Historia sine descriptio plantorum omnium, tam domesticarum, quam exoticorum... A Leonhardo Thurneisero /zum Thurn / Medico ordinaris Electoris Brandenburgici conscripta Berlin Anno MDLXXXVIII.
- Totti Pompilii*: Ritratti et Elogii di Capitani Illustri Dedicati All Alteza Seren. mmDi Francesco d'Este Duca di Modona In Roma (alle spese Di Pompilio Totti) Libraro MDCXXXV.
- Andronicus Tranquillus*: Tranquilli Andronici Dalmatae Ad Optimates Polonos admonitio... Cracoviae In officina Lazari, 1584.
- Uncius Leonhardus*: Poematum Libri Septem De Rebus Ungaricus Leonhardo Uncio, Transsilvano Auctore- Cracoviae. In Officina Lazarina. Anno Domini MDLXXIX.
- Zucconelo Hippolito*: Viridarium Poetarum. Venice 1585.

V. TÖRTÉNELMI MŰVEK:

- Archivum Jana Zamojskiego*: Vol. I., II., III. (W. Sobieski J. Siemienski.)
Warszawa, 1904, 1909, 1913.
- Bobrzynski Michal*: Dzieje Polski w zarysie. I—III. Warszawa, 1927, 1931.
- Boratynski L.*: J. A. Caligari nuncjusz apostolski w Polsce. (1578—1581).
Kraków, 1915.
- Boratynski L.*: Studja nad nuncjatura posla Bolognetego. (1581—1585). Kraków,
1906.
- Bystron J. Stanislaw*: Obyczaje Polskie XVI., XVII., XVIII. wieku Warszawa.
- Górski Artur*: Ku czemu Polska szła. Wydanie czwarte. Lwów, 1938. Państwowe
wydawnictwo ksiazek szkolnych.
- Garbowski*: Starozytna Historia.
- Halecki Oskar*: La Pologne de 963 á 1914. Paris, 1933.
- Hartleb Kazimierz*: Ostatni Jagiellonowie. Lwów, 1938.
- Huszár Károly*: Polska i Węgry. Budapest—Warszawa, 1936.
- Katalog*: Wystawy rękopisów i druków polsko-węgierskich XV i XVI. wieku.
Kraków, MCMXXVIII. Biblioteka Jagiellonska.
- Lechicka Jadwiga*: Historia. Dzieje wieków srednich. Dzieje Nowozytne do 1660
roku. Lwów, 1938.
- Lempicki Stanislaw*: Opiekunowie Kultury w Polsce. Lwów, 1938. Państwowe
wydawnictwo ksiazek szkolnych.
- Morawski Kazimierz*: Czasy Zygmuntofskie na tle pradów Odrodzenia War-
szawa, 1922.
- Niesiecki K.*: Herbarz Polski.
- Ostachiewiczowa Kazimiera*: Humanizm i odrodzenie, ich stosunek do Literatury
Polskiej. Wilno, 1918.
- Pajewski Janusz*: Węgierska Polityka Polski w polowie XVI. w. Kraków, 1932.
Nakladem Polskiej Akademii Umiejetnosci.
- Pamietnik Sluchaczow*: Uniwersytetu Jagiellonskiego. Kraków. Ochrona prawa
autorskiego w dawnej Polsce.
- Paprocki Bartosz*: Herby rycerstwa polskiego. Kraków, 1858.
- Pawinski Adolf*: Zródla dziejowe. Warszawa, 1882.
- Platera* Zbiór Pamietników.
- Prace Historyczne* wydane ku uczczeniu 50 lecia akademickiego kola Historyków
Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878—1928. Lwów, 1929. Nak-
ladem Akad. Kola Historyków we Lwowie. Z zasilku Ministerstwa Wyzn.
Rel. i Osw. Publicznego.
- Ptasnik*: Cracovia impressorum. M. P. T. I.
- Sieminski Józef*: Polska Kultura Polityczna wieku XVI. Osobne odbicie z ksiegi
„Kultura Staropolska“.
- *
- Báthory István* lengyel király levelei, 1576—1585. Magyar Történelmi Tá. VIII.
Pest, 1861.
- Bitay Árpád*: Az erdélyi r. k. status gyulafehérvári „Majláth“ főgimnáziumának
megalakulása. Arada, 1930.
- Brutus J. Mihály* m. kir. történetíró Magyar Historiája 1490—1552. Kiadta Toldy
Ferenc. Pest, 1863.
- Csabai István*: Az erdélyi reneszánsz művészete Budapest, 1934.
- Divéky Adorján*: A magyar-lengyel érintkezések történelmi tanulságai. Buda-
pest, 1937.
- Erdély öröksége* I—X. Erdélyi emlékirók Erdélyről. Budapest. Franklin T.
- Hóman Bálint*: A magyar történetírás első korszaka. Minerva Könyvtár 5. sz.
Budapest, 1927.
- Hóman Bálint és Szeffü Gyula*: Magyar történet. Budapest, Királyi Magyar
Egyetemi Nyomda.

- Kardos Tibor*: Adatok a magyar irodalmi barokk keletkezéséhez. Magyarságtudomány. 1942. évi I. sz.
- Kardos Tibor*: A magyarság antik hagyományai. Budapest, 1942. Parthenon.
- Kardos Tibor*: A magyar történetírás padovai iskolája. (Kézirat.)
- Kardos Tibor*: Stilustanulmányok Mátyás király kancelláriájáról. (Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából. 22. sz. 1933. okt.)
- Kerecsényi Dezső*: A XVI. század magyar humanizmusa. (Előadások a budapesti Egyetemen, 1941—42-ben.)
- Keresztény Magvető* 1936—38. évf.
- Kispál László*: Erdély fejedelmi kora. Stadium, 1940.
- Kossányi Béla*: A Báthory— Sobieski emlékkiállítás katalógusa. A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai VIII. Budapest, 1933.
- Magyar Könyvszemle* 1877. évf.
- Magyar Művelődés Története* I—V. Szerk. Domanovszky Sándor. Budapest.
- Nagy Iván*: Magyarország családjai. Pest, 1857. i
- Nyáry Pál báró*: A krakói egyetem és magyar diákjai a XIV—XVI. században. Budapest, 1942.
- Szilgyi Sándor*: Erdélyország története, tekintettel művelődésére. Pest, 1866.
- Veress Endre*: Olasz egyetemi városok magyar vonatkozásai. Pécs, 1941.
- Veress Endre*: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. (1556—1586.) Két kötet. Kolozsvár, 1944.

*

- Burchardt*: Die Kultur der Renesans in Italien. (Magyarul is, az Akadémia kiadásában.)
- Várady Emerico*: La letteratura Italiana e la sua influenza in Ungheria. Vol. I., II. Róma, 1934.
- Weller*: Die ersten deutschen Zeitungen. Bibl. der litt. Vereins in Stuttgart, 1872.

VI. MONOGRAFIÁK.

- Chrzanowski Ignacy*: Wśród zagadnień ksiązek i ludzi. Lwów—Warszawa—Kraków, 1922. Wyd. Zakładu Narodowego im. Ossolinskich.
- Krzyżanowski Julian*: Poezja Polska wieku XVI. Odbitka z „Dzieje literatury pięknej”. I.
- Krzyżanowski Julian*: Rozwój powieści w Polsce. I. Powieść wieku XVI. Dzieje literatury pięknej. II.
- Krzyżanowski Julian*: Uczony Holenderski na Hetmanskim Dworze. Odbitka. Warszawa.
- Lempicki Stanisław*: Szymon Szymonowicz i jego czasy. 1919.
- Pamiętnik zjazdu naukowego im. Jana Kochanowskiego w Krakowie 8 i 9 czerwca. 1930. Kraków, 1931. Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.*
- Prace Polonistyczne ofiarowane Prof. Losiowi Karków, 1928.*
- Sinko Tadeusz*: Mikolaj Sep-Szarzynski. Kraków, 1928. Biblioteka Narodowa.
- Swiecicki Jul. Adolf*: Dryas Zamchana. J. Kochanowskiego.
- Tarnkowski*: O pisarzach politycznych XVI. wieku.
- Windakiewicz Stanisław*: Jan Kochanowski. Kraków, 1930. Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej.
- Windakiewicz Stanisław*: Mikolaj Rej z Nagłowic. Lublin, 1922.
- Windakiewicz Stanisław*: Piotr Skarga. Kraków, 1925. Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej.

*

- Erdélyi Pál*: Balassi Bálint. Budapest, 1899.
- Eckhardt Sándor*: Balassi Bálint. Budapest. Franklin Társulat.

- Eckhardt Sándor*: Az ismeretlen Balassi Bálint. Budapest, 1943. Magyar Szemle Társaság.
- Gulyás Pál*: Sámbooky János könyvtára. Budapest, 1941.
- Molnár István*: Rozsnyai Dávid török diák. Budapest, 1909.
- Papp Márta*: Brutus J. Mihály és Báthory István magyar humanistái. Budapest, 1940.
- Sik Sándor*: Pázmány. Budapest, 1939.
- Szádeczky Lajos*: Kovacsóczy Farkas. 1576—1594. Budapest, 1891.
- Szádeczky Lajos*: Kovacsóczy Farkas, a Báthoryak kancellárja levelezése magyar és lengyel államférfiakkal etc. 1577—1594. Történelmi Tár. 1892—1895.
- Szádeczky Lajos*: Kornyáti Békés Gáspár. (1520—1579). Budapest. 1887.
- Veress Endre*: Berzeviczy Márton. 1538—1596. Budapest, 1911.

VII. BÁTHORY ISTVÁN RÓL SZÓLÓ MŰVEK:

- Fuchs Franciszek*: Ustrój dworu królewskiego za Stefana Bathorego. Kraków, 1908. Studja Historyczne ku czci Wincentego Zakrzewskiego.
- Pawinski Adolf*: Początki panowania w Polsce Stefana Batorego (1575—1577). Warszawa, 1877. Zródła dziejowe IV.
- Szádeczky—Kardos Lajos*: Stefan Batory. Polska i Węgry Budapest—Warszawa. 1936.

*

- Biró Vencel*: Báthory István fejedelem. Cluj—Kolozsvár.
- Buday Kálmán*: Báthory István erdélyi fejedelemsége. 1571—1576. Szeged, 1932.
- Ihnát András*: Báthory István orosz háborúi. Kárpátaljai Tudományos Társaság. Ungvár, 1942.
- Kertész János*: Báthory István az irodalomban. A Báthory István emlékbizottság kiadása. Budapest, 1935.
- Lukinich Imre*: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király (1533—1586) emlékezete. Budapest, 1935. Stephaneum Nyomda.
- Szádeczky Lajos*: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király. Pozsony, 1885. Magyar Helikon.
- Szádeczky Kardos Lajos*: Báthory István lengyel király magyar katonái az 1580-iki muszka háborúban. Kny. a „Hadtörténelmi Közlemények“ XXXII. évfolyamból.
- Szádeczky Lajos*: Báthory István lengyel királyvá választása 1574—1576. Budapest, 1887.
- Veress Endre*: Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI—XVIII. századi történetéhez. Budapest, 1896. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XVI. kötete 9. szám.) Benne külön fejezet az oroszok ellen küzdött erdélyi hadakról.
- Veress Endre*: A történetíró Báthory István király. Cluj—Kolozsvár, 1933. Erdélyi Tudományos füzetek 60. sz.
- Veress Endre*: Báthory István király. (Terror hostium.) Budapest, 1937. A Magyar Mickiewicz Társaság kiadása.

*

- Etienne Bathory* roi de Pologne prince de Transylvanie. Cracovie, 1935. Academie des Sciences Hongroise. Akademie Polonaise des Sciences et des Lettres.
- Hausmann*: Studien zur Geschichte des Königs Stephan von Polen. Verhandlungen der gelehrten estischen Gesellschaft in Dorpart. Dorpart, 1880.

■

NÉVMUTATÓ:

Aesculapus 197	123, 143, 150, 164, 189, 193, 197
Alarik Pannonius 190	Báthory Boldizsár 26, 41, 42, 42
Andryszowicz Lazar 116	Báthory Grizeldis 33, 43, 122, 179
Andrzej z Górki 71	Báthory István 8, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 35, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 111, 112, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 197, 199, 200, 201, 203, 204
Andrzychowicz-Januszowski Jan 44	Báthory Kristóf 17, 40, 41, 43, 65, 104, 122, 189, 191
Anonymus 142, 193	Báthory Zsigmond 25, 100, 104, 124
Apponyi 191, 212	Bebek György 43
Aratos 180, 213	Bebek Györgyné, Patkóczy Zsófia 43
Aristoteles 24	
Arius 117	
Arnold 132	
Artaxerxes II. 89, 188	
Ausztriai Anna 133	
Ágoston (Szent) 116	
Baginski 72	
Balanyi György 205	
Balassi Bálint 15, 16, 64, 65, 92, 168, 186, 204	
Balassi János 13, 28	
Baran 125	
Barbara (Szent) 128, 136	
Barbarossa Frigyes 164	
Bargaeus Petrus 190	
Bartsch Franciszek 127	
Basilides Joan 89	
Basilius Hyacinthius 83, 84	
Bayle 27	
Bánffy György 42, 43, 44	
Bánffy Györgyné, Perneszy Anna 43	
Bánffy Kristóf 43, 44	
Báthory András 33, 43, 98, 106,	

- Beckmann Borussus 68
 Beke László 42
 Bengyeli János 42
 Bennis 53
 Berczeli A. Károly 95
 Biernat z Lublina 149
 Berzeviczy 19, 21, 24, 25, 40,
 42, 189, 197
 Bethlen Ferenc 44
 Bethlen Gábor 44
 Beyczy Benedek 99
 Békes Gábor 40, 186
 *Békes Gáspár 14, 15, 16, 17, 25,
 39, 40, 42, 44, 64, 86, 187,
 197
 Békes László 40
 Bialobrzesci Marcin 104, 122
 Bielaczewska Anna 166
 Bielawski Tomasz 184
 Bielski Joahim 39, 48, 52, 67,
 72, 84, 106, 202, 210
 Bielski Marcin 31, 67
 Biky György 42
 Biky István 42
 Birkowski 129
 Biró Vencel 205
 Bladius 59
 Blandrata 19, 25, 117, 196, 197
 Blondus Flavius 32
 Bobola Jendrzrej 129, 136
 Bocskayné, Sulyok Krisztina 43
 Bod 211
 Bodonyi István 43, 124
 Boetius 93
 Bogáti Fazekas Mihály 33
 Bohomolec 148
 Bolesławok 153
 Bolognetti 44, 58
 Bondonius Stefanus 202
 Boner 36
 Bonfini 57, 58
 Boratynski 208
 Borbély György 16, 186
 Bornemisza János 186, 196
 Boronkay László 43
 Bos Grave 132
 Bossuet 134
 Boyn 36
 Bremond 212
 Brodarics István 23
 Broniowski Marcin 32, 106, 164
 Brutus J. Mihály 8, 19, 23, 25,
 26, 27, 37, 42, 51, 52, 57, 59,
 68, 104, 140, 189, 206
 Brzezinski Mihály 71
 Buccella 21, 42, 194, 195, 196
 Burchardt 213
 Cabortus Angelo 195
 Cabortus Florian 195
 Caligari 31, 56, 57, 122, 208
 Callimachus 27, 170
 Calvin 69, 132, 139
 Cambises 99
 Canisius 135
 Casanbon 48
 Cavallieri Giovanni 163
 Chmielowski Piotr 206
 Chodkiewicz 129
 Cholinum Materna 121
 Chrobry 70
 Cézár 51, 58
 Ciampi 59, 60
 Cicero 134, 180, 193
 Clabonus Kristóf 179
 Clavius Christophorus 200, 201
 Clausius 201
 Columna Guido de 100
 Como 57
 Conarius Jan 127
 Copernicus 136, 200
 Cornides Daniel 103
 Crato 27

* Veress Endre egykorúak hiteles
 állításaival bebizonyította, hogy Bekes
 Gáspár oláh ember volt. Annak tar-
 totta maga Báthory István is és ezért
 — Veress szerint — az egyedül helyes
 frászmód: Bekes. (Báthory István leve-
 lezése első kötet XX. l.)

- Crispus Boleslaus 202
 Cyganski Mateusz 183, 184, 185
 Cyrus 49, 99, 188
 Csanády István 43
 Csáky Gábor 43
 Csáky István 42
 Csepreghy Turkovics Mihály 26
 Cserényi Mihály 64, 88, 98, 99
 Cszizmagyia Jakab 43
 Czaracki 149
 Czartoryskiak 71, 127
 Czechowicz Marcin 114, 137,
 138
 Czigulicz Jan 195
 Czubek Jan 59, 153
- Dante 167
 Darés Phrygius 100
 Darius 99
 Dávid Ferenc 117
 Dávid zsolártók 93, 179
 Debreczeni Flóris 44
 Decani Joannes 88
 Decius 31, 36, 145
 Dee Jan 45
 Deidrich György 98, 103, 104
 Demosthenes 134
 Desportes Filip 172
 Diák András 42
 Dionisios Halikarnassos 144
 Divéky Adorján 205, 206, 207
 Dlugosz 31, 140, 141, 145, 149,
 176
 Dobó Ferenc 100
 Dobrin 193
 Does Georg of Joris 48, 207
 Döbrentei Gábor 209
 Drohojovio Joanni 44, 190
 Dudith András 15, 19, 69, 142,
 144, 169, 190, 197
 Dyctis Cretensis 100
 Dzialynski Lukasz 52
- Estreicher 59, 112, 190, 191,
 212, 213
- Euclides 201
 Eumorphus Andreas Glogovien-
 sis 193
- Fabian 127
 Fabio György 15
 Fabius Cunctator 174
 Fabricius Piotr 127
 Farensbach 186
 F. B. G. C. 66
 Ferdinánd I. 13, 24, 25
 Fiamini Gabriel 185
 Finke Rupertus 195
 Firlei Jan 34, 36, 169
 Flaminus Nobilis 58, 59, 60
 Florian (Szent) 125
 Foglietta Ubertus 57
 Forgách 19, 23, 24, 26, 27, 51,
 99, 196
 Fráter György 80
 Fridewald 53
 Fridowicii Jerzy 151
 Frigyes II. 58
 Fuchs Franciszek 206
- Gallus frank 31
 Gambará 60
 Gálffy János 41, 189
 Gávay Miklós 43
 Geraldini Ascanio 31
 Gergely XIII. pápa 19, 25, 123,
 128, 200
 Gergely (Szent) 156
 Geszthy Ferenc 119
 Ghiczy János 25, 41
 Giese Tidemann 44, 186
 Gloskowski Valentin 72
 Gomólka Mikolaj 180
 Gonzaga Ferenc 202
 Gorecki Leonhard 71, 210
 Goslicki Wawrzyniec 57
 Goslowski Jakób 195
 Gorscius Jakób 89
 Górká 36
 Górnicki 22 134, 166, 206

- Górski Jakób 57, 192, 193
 Górski K. 211
 Górski Simon 127, 135
 Grabowiecki Sebastjan 44, 93,
 96, 185
 Grabowski 208
 Grajewski Hieronim 72
 Grodziecki Stanislaw 127
 Groscesius 198
 Grotius Hugo 48
 Grzegorz Pawel 134
 Grzegorz z Zarnowca 116, 123
 Gulyás Pál 207
 Guth-Keled 13
 Gwagnin Alexander 32, 33, 37,
 52, 54, 58, 147, 148, 149,
 159, 162, 204, 211
 György II. brandenburgi vá-
 lasztófejedelem 67
 Gyulaffy László 44
 Gyulai Pál 19, 24, 25, 26, 28,
 42, 56, 59, 60, 190, 197

 Habsburg 7, 22, 159
 Halecki Oszkár 207
 Haller Jan 36, 116
 Hangusius 189
 Hannibal (olasz) 202
 Haraburda 87
 Haraszti Emil 20, 206
 Hausmann 207
 Havas György 40, 91
 Heidenstein 37, 48, 51, 56, 140,
 184, 211
 Heliodorus 160
 Heltai 33, 119
 Henrik II. 168
 Herberstein 57
 Herbert Benedykt 115, 127
 Herbut 36
 Herce István 119
 Hermann Dániel Borussius 44,
 84, 89, 102, 103, 106, 185,
 186, 187, 206
 Herodotus 99

 Hojecki Christophorus 71
 Homeros 100, 180
 Horatius 69, 93, 180
 Horváth András 196
 Horváth Ferenc 196
 Horváth János 206
 Hosius 57, 58, 115, 116, 121,
 123, 125, 141, 162, 193, 203
 Hóman Bálint 205, 207
 Hunyadi Ferenc 21, 64, 98, 100,
 101, 102, 106, 165, 197, 204
 Hungarus Albertus 43
 Hungarus Andreas 43
 Hungarus Balthasar 43
 Hungarus Demetrius 43
 Hungarus Joannes 43
 Hungarus Nikolaus 43
 Hungarus Thomas 43

 Ifju János 43
 Ilosvay János 42
 Irin György 43
 Istvánffy Miklós 23
 Iván Rettenetes 16, 28, 30, 33,
 54, 63, 80, 81, 82, 87, 89,
 147, 184, 186, 211
 Izabella 8

 Jacobus Francus 142
 Jagiello 22, 34, 37, 38, 51, 67,
 70, 153, 159, 172, 194, 203
 Jagiello Anna 16, 67, 68, 120,
 122, 123, 129, 133
 Janicki 167
 Janocki 211
 Janoszewski Jan 183
 Janowski 71
 János (Szent) 138, 182
 János Zsigmond 8, 13, 14, 17,
 24, 28, 41, 189
 Jeromos (Szent) 120
 Jocher 214
 Jósika István 99
 Just Ludwik 31
 Juszynski 209

- Kadlubek 31, 145
 Kalligari 122
 Kanysian Edmond 132
 Karamzin 106
 Kardos Tibor 205, 206
 Karnkowski Stanislaw 58, 59,
 70, 122, 123, 125, 126, 137,
 138, 193, 202
 Kathay 196
 Kállai Johannes 43
 Károly IV. V. 58, 168
 Károly István 43, 44
 Károlyi 187
 Kázmér király 153
 Kemény Boldizsár 44
 Kemény János 44
 Kendi Farkas 24
 Kendy Sándor 41
 Kelley Edward 45
 Kerecsényi Dezső 205
 Király Albert 187
 Kliczewski Stanislaw 72
 Klonowicz Sebastjan Fabian 48,
 96, 97
 Kmita Filon 36, 69, 87, 152
 Knot Antoni 206
 Kochanowski Andrzej 166
 Kochanowski Gáspár 166
 Kochanowski Jan 47, 48, 64, 69,
 75, 84, 86, 88, 90, 91, 92, 93,
 125, 130, 134, 135, 150, 165,
 166, 168, 169, 170, 172, 173,
 174, 175, 176, 179, 180, 183,
 185, 192, 193, 200, 213
 Kochanowski Mikolaj 166
 Kochanowski Urszula 181
 Kok Joachim 125
 Kompian 36
 Konrád II. 164
 Korniact 36
 Kornis Farkas 44
 Koscielski Lucas 202
 Kostka 91, 92
 Kovacsóczy Farkas 19, 24, 25,
 26, 41, 64, 89, 104, 106, 197
 Kovacz Georgius 71
 Krantz Albert 32, 57
 Kriszka Dorottya 40
 Kromer 32, 57, 58, 107, 115,
 123, 140, 141, 144, 145, 159,
 163, 188, 203
 Krosnianin 167
 Krzycki 167
 Krzywousty 70
 Krzyzanowski Julian 203, 207,
 214
 Lajos király 153
 Lapczynski Walenty 54, 55
 Lasco Joanni 116, 203
 Lasicki (Lasicius) 52, 68, 92,
 159, 210
 Laszcz 137
 Latałski Gregorius 89
 Laterna Marcin 44, 106, 127
 Lazarz 36, 185
 Lázár András 44
 László király 153
 Lech 152
 Lehel 89
 Lempicki Stanislaw 207, 208
 Lencsés György 43
 Leopolda 115, 120, 121
 Lepcsényi 196
 Lepsényi István 42
 Leszczynski 36
 Leszek 153, 154 163
 Leugnich 31
 Lincicz György 43
 Lindewerus 210
 Lipsius Justus 48
 Livius 24, 140, 167
 Lokietek 70
 Lucenberger Guillaume 195
 Ludwig z Granady 92
 Lukacz 132, 136
 Lukinich Imre 205
 Luther 117, 132, 185
 Lwowczyk 132, 136

- Macedoniai Fülöp 49
 Maciejowski Bernard 127
 Machiavelli 24, 27
 Majláth 43, 196
 Major J. P. 189
 Maggio P. 18
 Manutius 32, 33, 141, 142,
 143, 144
 Masowiecki Marinus 72
 Mágócsi Gáspár 17, 78
 Mátyás király 7, 8, 21, 99, 189
 Medicek 46, 117
 Melchior z Broscic 132, 136
 Melissa P 189
 Mercurialis 195, 197, 198
 Mercurius Everado 123
 Miaczynski J. 106
 Mickiewicz 63, 78, 94, 162,
 170, 176, 180, 209, 210
 Miechowita 31, 145, 163
 Miedzyrzecki 71
 Mielecki Mikolaj 69, 128, 164
 Mieszkowski Piotr 169, 172, 180
 Mikó Miklós 44
 Miksa császár 7, 14, 15, 24,
 122, 126, 127, 160, 173
 Mitzler 146
 Modrzewski Frycz 113, 114, 160
 Mohila Jeremiás 49
 Morawski Kazimierz 21, 22, 206
 Morone 57
 Morsztyn 36
 Mosheim 119
 Muretus 60, 143, 189
 Murzynowski Stanislaw 120
 Myszkowski 164, 183, 202

 Nagy Ambrus 43
 Nagy Konstantin 49
 Nagy Sándor 99
 Nagyfalusi Albert 13
 Nádasdyak 25
 Némethy 28
 Nicovius Simon 127

 Nidecki 52, 57, 75, 84, 89, 167,
 192 193
 Niesiecki K. 206
 • Norwid Cyprian 94

 Oczko Adalbert 42, 194, 195
 Oláh Miklós 23, 32
 Olesnicki Zbigniew 36
 Opalinski 123
 Orbay Miklós 43
 Orzechowski Bálint 16
 Orzechowski Stanislaw 113, 114,
 134, 140, 169
 Orzelski 37, 52, 173
 Oscik (Oscius) Hrehor 40, 187
 Osorius Jeromos 31
 Ossolinski 190
 Ottó III. 164
 Ovidius 97, 100

 Padniewski Filip 22, 168, 172
 Palatics György 43
 Paleolog Jakab 118
 Papp Márta 207, 213
 Paprocki Bartosz 64, 89, 140,
 149, 150, 151, 152, 154, 156,
 157, 158
 Paracelsus 199
 Paszkowski Marcin 147
 Patrizzi Francesco 23
 Pawel z Brzezina 114
 Pawinski 183, 207, 213
 Pázmány Péter 124, 135, 136,
 137
 Perikles 49
 Perneszi Pál 43
 Perneszy István 44
 Petrarca 167
 Péter (Szent) 129, 133
 Piast 153
 Piccolomini 117
 Pielgrzymowski Éliász 89, 188
 Pieniazek Kristóf 44, 69
 Pilzenski Marcin 57
 Pintér Jenő 206, 211
 Piotrkowski 116

- Piotrowczyk Andrzej 150
 Pipan Jan 195
 Pisanus Alfonse 125
 Piskorzewski Mathias 106
 Pistorjus 54
 Pius pápa II. és III. 117
 Platon 24, 138, 170
 Plutarchos 27, 33, 166
 Polak Stanislaw 116
 Polubienski Alexander 72
 Polybios 24
 Pompejus 58
 Poniatowski Stanislaw 20
 Possevino Antonio 17, 18, 19,
 40, 69, 82, 89, 123, 135, 178,
 197, 211
 Pozsgay Zsigmond 42, 196
 Powodowska Dorota 181
 Powodowski Hieronim 106, 115,
 137, 195, 202
 Powodowski Jakób 180
 Przemyslaw II. 163
 Przylecki 208
 Ptasnik 54, 207
 Ptolemaios 31
 Purzon 36

 Quadrantinus 127

 Radetz Bálint 104
 Radziwill 34, 36, 48, 83, 86, 87,
 88, 130, 179, 187
 Radziwill-biblia 69
 Radziwillowna Krystyna 174
 Ramult Kelemen 132, 136
 Rác Mihály 43
 Reicherstorffer György 32, 143
 Rej Mikolaj 22, 36, 116, 131,
 132, 134, 135, 139, 161, 167,
 169, 172
 Rensner Hieronimus 197
 Reszka Stanislaw 58, 59, 60
 Ribadeneira 137
 Robertello Francesco 23
 Ronsard 168

 Roselius Annibal 106, 202
 Roysius Petrus 22, 69
 Rozdrazow Hieronim 202

 Salamon 36
 Samostrzelecki Tomasz 75
 Sardanapal 188
 Sarnicki 32, 35, 37, 89, 144,
 145, 146
 Sassa Niphus Falien 195
 Scaliger József 48, 201
 Scheffej János 43
 Scheligius Albert 197, 198
 Schonaeus Andrzej 106
 Schwendi Lázár 31
 Sedrzywoj Michal z Korska 151
 Seklucjan Jan 120
 Senicio Joany 190
 Sep — Szarzynski 64, 91, 92,
 93, 94, 96, 165, 185, 200
 Sibrik György 26, 187
 Siebeneicher 116
 Sieniawski 128
 Sienienius Joannis Sienienski
 145, 146
 Sienkowicz Marinus 71
 Sigonio Carlo 23, 47, 48, 189
 Sik Sándor 212, 213
 Silvester V. pápa 82
 Simon Simonowicz 36, 47, 125,
 151
 Simoni Simon 42
 Simonius 185, 194, 195, 196
 Sinko Tadeusz 93, 211
 Sirenus 199
 Sirino Hieronim 138
 Sixtus V. pápa 83, 103
 Skarga Piotr 106, 115, 116, 121,
 125, 126, 127, 128, 130, 131,
 132, 133, 134, 135, 136, 139,
 160, 161, 212, 213
 Slowacki Juliusz 93, 94
 Socinus Faustus 117, 118, 119,
 123, 134
 Soffin Izmael 58

- Sokolowski Stanislaw 44, 68,
 107, 115, 125, 129, 136
 Solikowski Jan 39, 52, 57, 126,
 137, 202
 Sombory László 41, 98
 Somody Ferenc 43
 Somogyi Tamás 42
 Spilinberg Bernard 189
 Squarcialupi Marcell 196
 Stadnicki Stanislaw 52
 Stanislaw August 50
 Starowolski 41, 207
 Starzechowski Stanislaw 92
 Starzeski 71
 Stasowna Regina 169
 Strykowski 37, 52, 140, 148,
 149, 161, 162
 Strzeleg Petri 71
 Sturmius Johanna 185
 Sulyok Imre 19, 41
 Svetonius 58, 163
 Synregh Alberto 126
 Syrokomla 162

 Szabó Károly 100
 Szabó Lőrinc 182
 Szamosközi István 25, 28, 205
 Szarffenberg 36, 53, 54, 116,
 120
 Szádeczky Lajos 206, 207
 Szántó István 136, 137
 Szegedi Petrus 43
 Szekfü Gyula 205, 207
 Szelim szultán 58
 Szemere Mihály 196
 Szemere Miklós 42
 Székely Mózes 16, 44
 Szilágyi Sándor 205, 206
 Szinyei József 211
 Szyling 36
 Szyszkowicz Martin 143
 Szoltycz 53
 Szulejman szultán 7

 Tacitus 24, 32, 58, 156, 163

 Tarlówék 92
 Tarnowski Stanislaw 31, 34, 36
 Tarvisanus 195
 Teczynie Jan Baptiste 151
 Teczynski 36
 Teichmann Salamon 199
 Tenczynskiék 151
 Teores G. 189
 Terentius 33
 Thanay Melchior 43
 Thasnády Balázs 44
 Thukidydes 144
 Thurneiser 195, 198, 199, 204
 Thury Márton 42
 Tidemann Giese 41
 Toffanin 25
 Tomicki 91
 Tonski Jan 201
 Tordasi Mihály 119
 Török István 43
 Trecy Krzysztof 123
 Treter Mateusz 164
 Treter Tomasz 162, 163
 Trócsányi Zoltán 206
 Trzycieski Andrzej 68, 69, 89,
 121, 122, 209
 Turiani Franciszek 126
 Turmair Aventinus 32

 Ulászló IV. 129
 Uncius Leonard 64, 104, 165,
 189, 190, 204
 Unger 116
 Ursinius Fulvius (Ursini Fulvis)
 60
 Uttenhover Károly 168

 Vadas Mihály 43, 44, 186, 187
 Valois Henrik 15, 19, 24, 59,
 66, 69, 120, 123, 153, 155,
 172, 173
 Váradi György 42
 Váradi Imre 21, 206
 Várady Pál 13

- Verancsics Antal 23, 32
 Veress Endre 28, 205, 206, 207,
 212
 Vergilius 100, 161
 Wieló Gorski Joan 120
 Vieta 201
 Villenbroch 195
 Vogelweder 142
 Wojna Gabriel 72

 Wakowski Biernat 31.
 Waldapfel József 21, 67, 96,
 171, 209
 Warszewicki Krzysztof 44, 52,
 56, 89, 106, 115, 155 159,
 160, 161, 184, 200, 202, 203
 Warszewicki Stanislaw 127,
 129, 136
 Weller 207
 Wereszczynski József 115
 Wesselényi 16, 40, 42, 158,
 195, 196, 202
 Weszprémi Csanádi István 100,
 102, 103
 Wierzbietta 36, 116, 146
 Wierzbowski Teodor 112, 193,
 206, 209, 210, 211, 212, 213,
 214
 Wierzeyski Joannes 151
 Wiesiti Franciszek 151
 Wietor 36, 116
 Wilenski 123
 Wilhowski Kasper 123, 139
 Wilowski Pawel 123
 Windakiewicz Stanislaw 213
 Wiszniewski 59
 Wolanus Andreas 126, 132,
 135, 139
 Wolf Sámuel 69, 151, 191
 Wollowicz Ostafej 123
 Wolucki Andrzej 151

 Wolski Dunin Petrus 59, 60,
 202
 Woronicz 146
 Wroniowski Marcin 44
 Wujek Jakób 115, 122, 127,
 136, 137

 Xenophon 99
 Xerxes 99

 Zalánkeményi János 99
 Zaluskiak 146
 Zamojski Jan 17, 33, 37, 43,
 46, 47, 48, 50, 52, 53, 57, 59,
 60, 69, 75, 122, 125, 150,
 154, 157, 159, 164, 166, 174,
 175, 176, 177, 179, 180, 181,
 188
 Zamojski Tamás 47
 Zasolski 128
 Zápolyák 7
 Zbaraski 69
 Zborowskiak 15, 39, 52, 154,
 158
 Zbylitowski A. 107
 Zebrzydowski Andrzej 142
 Zebrzydowski Mikolaj 127
 Zebrzydowski Sámuel 205
 Zolthay János 42
 Zubrzyk 158
 Zucconelli Hipolit 21, 84, 89,
 102, 190, 191, 204
 Zwingli 139

 Zsámboki János 25
 Zsigmond III. 154, 160, 163,
 188
 Zsigmond Ágost 34, 37, 38, 68,
 70, 71, 93, 115, 120, 121,
 122, 123, 129, 137, 147, 148,
 163, 168, 169, 178, 194

A KÉPEK JEGYZÉKE:

1. Báthory István
2. Jan Zamojski
3. Báthory István a „sejm“-en
4. Jan Kochanowski
5. Báthory István — Egy angol híradás Poloch bevételéről
6. Piotr Skarga
7. Báthory István Zucconelli „Viridarium poetarum“-ának címlapján
8. Olasz és görög költemény Zucconelli „Viridarium poetarum“-ában
9. Antonio Possevino
10. Báthory István képe Manutius „Antiquitatum romanarum“ című művének belső lapján
11. Stanislaus Hosius
12. R. Heidenstein „De bello moscovitico“-jának első lapja — Cserini Mihály panegyriszének címlapja
13. Faustus Socinus
14. Díszes címerlapok Thomas Treter művéből
15. Dudith András
16. Paulus Manutius művének belső címlapja
17. A lengyel sas, mellén Báthory címerével, Stanislaw Karnkowski művéből — Báthory István király címere: Lengyelország, Litvánia és a Báthoryak címere együtt
18. „Mons Reipublicae Poloniae“ (1578) allegóriája Báthory Istvánnal. J. D. Solikowski „Facies perturbatal“ című művéből